

sz. 142.

Ingyen★példány

DEBRECZEN

A TÖRÖK URALOM VÉGÉN.

A VÁROS HÁZTARTÁSA

1662—1692.

IRTA:

ZOLTAI LAJOS

KÜLÖNLÉNYOMAT

A „MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE”-BŐL.

BUDAPEST

“PÁTRIA” IROD. VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZV. TÁRS. NYOMÁSA

1905

1945. Magyar Nemzeti Múzeum
L. sz.: 141. 1905

DEBRECZEN A TÖRÖK URALOM VÉGÉN.

A VÁROS HÁZTARTÁSA

1662—1692.

IRTA:

ZOLTAI LAJOS

KÜLÖNLNYOMAT

A „MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE”BŐL.

BUDAPEST

„PÁTRIA” IROD. VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZV. TÁRS. NYOMÁSA

1905

Késmárki gróf Thököly Imre életrajzának írója, midőn felemlíti az emlékezetes *debreczeni romlást*, melyet Strassoldó 1675 karácsony havában zúditott Debreczen városára és a benne magokat megvont bujdosó magyarságra, mondom Thököly életrője, nem csupán az okozott anyagi veszteségek nagyságát látja ebben a siralmas esetben, de kiemeli ennek az akkori közállapotok megítélésére alkalmas jelentőségét is. „Alig volt helység — úgymond — a magyar földön, mely az ország közjogi szakadozottságát oly hiven tükrözte volna vissza, mint Debreczen.”¹⁾

Az ország háromfelé volt szakadva. Debreczen pedig e birodalmaknak éppen hármaskorát, különösen a félhold uralmának vége felé mind a három úrnak engedelmeskedni, adózni volt kénytelen. Maga a város ősi határával és néhány új szerzeményű pusztájával együtt Bihar vármegyéhez és ennél fogva az erdélyi nemzeti fejedelmek fenhatósága alá tartozott; de egyúttal mindjárt Szolnok megvételekor (1552.) a török is behódoltatta.²⁾

¹⁾ Angyal Dávid: Késmárki gróf Thököly I. Magyar Tört. Életrajzok. 1887 IV. k. 131. l.

²⁾ Már egy előbbi munkában (Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1564—1640 között) kétségbe vontam Szűcs Istvánnak (Debr. város történelme) Bartha Boldisár krónikája után átvett amaz adatának hitelességét, mintha t. i. Debreczent először az 1543-diki hadjáratkor hódoltatta volna be a török. Én már akkor is azt vitattam, hogy a behódolás valósággal csak 1552-ben Temesvár és Szolnok elestekor, Eger vivásakor történhetett meg. Bartha B. a behódolás után 100—140 év múlva élt és írta meg a maga krónikáját, a régibb eseményekről részben szájhagyomány alapján. Tehát egyben-másban a történelmi igazság ellenére könnyen tévedhetett. A behódolás idejére nézve pedig talán czélzatos szándékossággal tévedett. Föltevésemet megerősíti Thúry József: „Török hódítás kezdete Magyarországon” című értekezése (Századok: 1893. évf. 559—584. l.), amelyben Szulejmán szultán Fethnaméiből és Dsclalzaide, a legnagyobb és hivatalos török történetíró munkájából bebizonyítja, hogy Szulejman az 1541. évi hadjárat után 8 évig nem tett foglalást a Tiszántúl, mindaddig, míg Frater György Ferdinánd kezére nem játszotta Erdélyt és több bántági várat. A Szulejmán ellen elkövetett államcsíny adott okot az 1551. és 1552. évi háborúkra és Temesvár, meg egyéb tiszántúli várak elfoglalására.

REV 2006

R 85

R 17

Minthogy pedig némely adományos és zálogos birtokai Szabolcs vármegyében feküdtek: a magyar korona viselői, valamint dicsősége tetőpontján a kurucz király, Thököly hasonlóképen jogot formáltak ahoz, hogy a kamarai jövedelmek gyarapításához Debreczen is hozzájáruljon. Sőt ha igaz Kindsberg jelentése arról, hogy a város egyik utcáján Szabolcs vármegyében épült,¹⁾ meg Szabolcs vármegyének 1742-ben a hadi adó felvetése alkalmával felmerült követelése, hogy t. i. az ispátly Boldogfalván, Boldogfalva pedig szabolcsvármegyei területen esik:²⁾ akkor egygyel több okuk volt Felső-Magyarország urainak, hogy a várost ők is megadóztassák.

Ez a sajtáságos, a polgárság akaratán abszolút fölényével, vis major hatalmával uralkodó helyzet szabta meg Debreczen város háztartásának elsőrendű szükségleteit, bizony nem a saját életének, boldogulásának, hanem mások, tőle többé-kevésbé idegenek hatalmi érdekeinek szükségleteit.

A jövedelem legnagyobb részét, amivel a verejtékesen felszántott barázdáknak esőtől kövérített, meleg napfénytől megérett termése, amivel a füves legelők gulyái, amivel emberi kéz szorgalma és ügyessége, emberi elme ébersége és gondossága jutalmazták a nép munkáját: mindazt évről-évre, nemzedékről-nemzedékre olyanok aratták le, akik a javak előállításában sem részt nem vettek, sem az általuk felémészett értékekért megfelelő kárpótlást rendszerint nem adtak.

Az ozman uralom adórendszerének telhetetlensége és örökös éhesége, a politikai zavarok, a hadi villongások nyomában járó terhes robotolások, fuvarozások, élelmezések, fosztogatások, sarczoltatások szakadatlan sora földet, állatot és embert egyformán kizsarlott, fölémészített s a nyomorult népek erejét kimerítette, vagyonosodásának, művelődésének szárnyát szegte.

Ez a nyomasztó állapot arra a kétes értékű hivatásra kárhoztatta Debreczent, hogy a hatalomért egymással versengő fejedelmek gyerekes erejének zsoldpénztára és éléskamrája legyen. E kényszerű feladat előtt az életnek minden más szüksége, mely pedig jól rendezett társadalomnak munkára, szorgalomra és takarékosagra ösztökélő sarkantyúja, — háttérbe szorult. A helyi közigazgatás is nem önzél; nem is kizárólag a polgárság és az állam boldogulásának tényezője. A török hatalom (még jó hogy meghagyta a polgárok kezében) úgy tekintette

és ehez képest is bánt véle, mint uralmi rendszerének segéd eszközét. Ily körülmények között a jövedelmek feleslegének félrerakása, a jövőről való gondoskodás, a szellemi élet többirányú tevékenysége majdnem teljesen lehetetlen. Csak bámulatraméltó erőmegfeszítéssel érhető el némi lassú eredmény e téren.

A városi előjárásoknak első sorban és mindenek felett a különböző adók megszerzése és befizetése, az ezen felül kivetett rendes és rendkívüli szolgáltatásoknak pénzben, terményekben, közmunkaerőben való teljesítése volt a kötelessége.

Debreczen történelmének eme legkeservesebb korából, a török uralom alkonyatából kísérlem meg földeríteni a város háztartását. Tanulmányom, melyet túlnyomólag még eddig föl nem használt, úgy a város történetírója, mint más historikus által kevés figyelemre méltított, talán nem is ősmert eredeti források alapján dolgoztam ki: két részre oszlik.

Az első ama kor nemzedékére nehezedett sokféle terhek és szolgáltatások ismertetését tartalmazza, különös tekintettel a török uralomhoz való kapcsolatra. A második részben a város erőforrásaival, közjövödelmeivel és ezek kezelési módjával foglalkozom.

1) E jelentésre Angyal D. hivatkozik. Idézett munka IV. k. 131. l.

2) Protocolum Relationum 1742—1755. 1—2. l. Városi levéltár. A városi tanács Szabolcs vármegye állítása ellen tiltakozott, mintán az ispátly a város földén fekszik.

I. SZÜKSÉGLETEK.

4) Török részre.

Az 1662. évi behódoltatás.

Debreczen török részre fizetendő rendes adajának mennyiségét az a nevezetes fermán szabta meg, amelyet IV. Mehemed szultán képe, győzelmes Ali szerdár basa, ki a császár pecsétjét a nyakában magánál hordozá, 1662. május 4-én bocsátott ki a Piri basa által csinált új defter alapján, midőn Temesvárott Dobozy István főbíróóságában másodszor is behódolásra kényszerítette az ettől vonakodó debreczenieket. Ugyanez okirat állapítja meg Debreczennek, mint császári khász városnak (kincstári birtoknak) a török katonai és polgári kormányzókhoz, — a basákhoz való új viszonyát.¹⁾

A török közigazgatás Várad eleste előtt a szolnoki nahiehez (törvénykezesi kerület) számított Debreczent s részint a budai, részint az egri beglerbégek és a szolnoki bég adófizetőjévé rendelte. A város fohatósága a budai vezérbasa volt. Tartozott pedig fizetni évente a szolnoki bégnek hétszáz, a budai vezérnek tíházával (segédjével) együtt kilencszáz tallért, egy kocsit, három lovat, egy pászta posztót; az egri várórség számára kétezer tallért; a szolnoki hidat és várat is, egyéb kívánt szolgálatok mellett ők csináltgatták, javíttgatták. Az erdélyi fejedelmet illető országos adó pedig 1500 tallér volt. Vagyis 1662. előtt a készpénzben török és magyar részre teljesítendő adózás évente 5800 tallérba ruggott.

Ali basa ez eddig négyfelé járó summa adókat két helyre rendelte fizettetni: a várad és egri kincstartó kezéhez. De egyuttal

¹⁾ Apafi által Paskónak a vasvári békének Erdélyt illető pontjai ügyében adott pótutastás is az elfoglalt tartományok állapotjára nézve a legnagyobb fundamentumnak nevezi ugyanezen Ali basa hitlevelét, amelyet Várad vitéz védői kaptak.

tetemesen felebb is emelte a város adaját. Sőt elsőbbed az előjárók által a városban hit alatt összeírt 1800 ház után¹⁾ 20,000 tallérnyi óriási összeget akart felvetni. Csak az előjárók sokszori keserves rimázkodása után szállította le azt tízezer tallérba.

Szerződött vagy summa adó.

E szerződött adóból — így nevezték a debreczeniek — nyolcezer illette Váradot, kétezer Eger végvárat. A várad kincstartó kezébe két egyenlő részben Szent-György és Szent-Demeter napján kellett szállítani. Egrébe pedig egyszerre, Szent-György napján. Meghagyta továbbá a debreczeniek tartozásai között a szolnoki tiszai hídból, ami rájuk esik benne, mindannak vasszeggel és faragó emberrel csinálását; csak ha egészen elbomlik a híd, építi újonan ország segítségével Debreczen városa. Nem különben Váradba, mikor a basa kívánja, szarhorákat — heti szereseket — kötelesek állítani a vár javításához.

A fentebb megnevezett szerződött summában benne foglaltattak mindama sokféle nagyobb és aprólkos rendes adónemek, amelyekkel a leleményes mozlím adórendszer gyötörte volt a szerencsétlen hódolt-ságot.

Benne volt 1. a *fejadó* (kharads, harács), vagyis a császár adaja, melyet a családok kapuszám szerint szoktak fizetni. E czímen Kraszna vármegyében 1680. körül minden gazdtól 5 frt 46. pénzt szedett a várad kincstartó.²⁾ Hasonlóképen a *kapu* vagy *porta* pénz (iszpendzse), mely Salamon F. szerint a szegedi szandzsákban fejenként 50 aszpar; Krasznamegyében pedig 1680. körül 60—70C poltura és arra szolgált, „hogy az ellenünk való dolgokat költségeket az portára végben viszik.“ (Tör. magy. Oktmár VIII. 80 l.) Debreczen 1660. előtt a portapénzt is külön summában fizette. Ezt 1656-ban 50 tallérról 80-ra, 1658-ban pedig 100-ra emelte szolnoki Hamza bég.

2. A *foragalmi adók egyenértéke*, tudniillik azon összeg, mely a szultáni kincstárba Debreczenből is kétszázalékos befolyt volna, ha itten is maga szedi az úrú, átviteli, kiviteli vámokat, vásár- és helypénzt,

¹⁾ Hogy ez az 1800 ház, melybe a papok, tanárok lakásai, sőt a malmok is benne foglaltattak, tekintélyes szám volt, még inkább kitűnik abból, hogy a behódoltatott Várad vidéki tartományban Piri basa összesen 9454 házat írt össze. (Szilágyi-Szilágyi: Török-magyarok államokmánytár VII. 244—245. l.) Ugyanez Piri basa deftere szerint Kraszna, Közép-Szolnok, Kolozs Doboka és Belső-Szolnok vármegyék 4900 házat számláltak; de már 1674-ben valósággal csak 1800 ház után adózhattak (Történelmi Tár: 1894: 680—685. l.)

²⁾ Sz. Sz. Török-magyarok Oktm. VIII: 80. l.

mázsa- és kilaadót, akár bérbeadás útján kezelteti vala, ami némely jövedelmeket illetőleg az első behódoltatás idejében meg is történt.¹⁾

3. Az iparadók korcsmák, mészárszékek után és a vágási illetek.

4. A caducitások egyenértéke, ú. m.: a bejt-ül-mal jövedelem vagyis az a százalék, amely a kincstárt az elhaltak vagyonából illette azután a tapu, vagy átirási illetek stb.)²⁾

5. A földesúri szolgáltatások: tizedek, különféle hányadok, mindenféle mezei és kerti termés és lábas jószágok mennyiségéből.³⁾

6. A málkaadó, melyet némely helyen ágyapénznek, másutt nőszö-pénznek neveztek; valamint a bírság- és büntetéspénzek, amelyek a török földesúr a maga birtokán esett mezei károkért, büntetésekért, a határban történt emberölésekért, gyilkosságokért szokott követelni — nem a tettesen, akit nem is üldözött, hanem az illető helység lakosán.

Debreczeni puszták tizedmentessége.

E fényes szultáni levél összefoglalta Debreczen városával a Piri basa által is a város kezében talált puszták közül: Szent-Kereszt (vagy a mai Cserén, vagy Elep, és Ondód pusztán feküdt) Ondód, Kösély-szeg, Elep, Mátakut (ma Mátá), Kőudvar (Elep északi részét hívták így), Czuczahát (ma Czuczsa), Fegyvernek (Ondód egy része), Macsi-föld, Pacziföld, Fancsika és Haláp nevű, részint királyi adományul nyert, részint zálogban tartott puszták-birtokokat. Megengedte tehát a szultán, hogy debreczeni „jobbágiai” ezeket bírassák, mint annakelőtte s „ezektől a megnevezett pusztahelyektől sem harácsot, sem dézmát buzajokból, sem árpajokból, sem semmi vetésekből ne adjanak; avagy pedig valami marhát, ökröt, lovat ott megfogának, senki azt kezéből ki ne vehesse. Annakfeletti ha valami ember közülök halna, akár gyermek halna is meg, avagy gyermeke nem maradna is, senki

1) Például 1580 körül a debreczeni boradót egy Jehszia nevű zsidó bérelte a török kincstártól. — 1618 márc. 17-én kelt török nyugta szerint: „Mint hogy Debreczen városa lakosainak a háború kezdete óta vámbul, marhabőrből és lámpapénzből (azaz korcsmaházakból) több jövedelmük van, mint azelőtt volt, 1615 márciusától fogva szerződészerűleg 80,000 akcsét fizetnek, amelyet ezen folyó évről is mind egy fillérig beadtak.” (Török okiratok a városi levéltárban.)

2) Dr. Velics A. és Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek II. K. Bevezetés.

3) IV. Mehemed 1721 márc. 19—29. közt Drinápolyban kelt fermánja világosan elismeri, hogy a defterben összeírt 12 falu és pusztá után eső ötödöket tizedeket, adókat, csekélyebb tartozásokat, valamint a fejadót képviseli a városon felvetett évi tízezer tallérnyi szerződött summa. (Török oklevelek. Vár. levéltár.)

sem eming, (kincstári hasznok felügyelője), sem kincstartó hozá ne nyulhasson, mert nekik engedte, mint annak előtte volt. Ezek felett mindenféle akár kerti, akár mezei veteményből dézmát ne adjanak belőlök.”

Ez a fermán Debreczent a legtöbb alföldi khász városnál aránylag kedvezőbb helyzetbe juttatja; a hűbértelkes mozim urak, az iszapjakszertelen önkényének áldozatul dobott falvak sorsánál pedig sokkal tűrhetőbb sorsot biztosít számára, ha az efféle czifra kézzegyes papír vagy hátyalapoknak a szultáni hatalom végrehajtó közegei előtt a gyakorlati életben is elég erejük és tekintélyük van. Csakhogy a padisák székhelyei Drinápoly és Istambul igen messze estek a nagy birodalom széleitől s a basák, bégek önkénykedése a távolság arányában növekedett.

A mi fermánunk is nem a basákat, bégeket, agákat, nem a vitélző rendeket tilja el szigorú büntetés terhe alatt a ser (seriat) és kanun (általános mohamedán kanoni törvény és országos világi törvény) ellenes jogtalan adók, illetek, ajándékok szedésétől, hanem csak ezt mondja: „Mindeneget megengedtet a hatalmas császár, hogy sem szarahorát, sem ajándékot más helyre nem tartoznak adni, akár Vezérnek, akár basának, akár nazurnak, akár kincstartónak, akár kajmekámnak, akár várbeli uraknak, agáknak, sem ajándékot, sem szarahorát magoknak nem vehetnek, sem a basa szekeret, sem szarahorát, mert a hatalmas császár elengedte, hogy az hatalmas császár dolgául a szarahorákban egyebet is más helyre ne vigyenek, hogy az hatalmas császár városa, Debreczen el ne pusztuljon. Ezenkívül, mikor valami császár-dolga vagyon, országostul kell csinálnotok, ami rátok esik.”¹⁾

Különböző adók az első behódoltatás után.

Az első behódoltatás után, a „szakasztott summán”²⁾ vagyis a szerződött adón kívül, amely 1571-ben 7000, 1592-ben pedig a városra nehezedett sok csapás és pusztulás miatt csak 4000 tallér volt, elvétele némely más adónemek is kirovattak a debreczeniekre. Így például 1589-ben a minden házat terhelő egy-egy pénz úgynevezett *lagika* (vladiaka) vagy *papbért* a bég és kadia (bíró) 23—23 oszporára (1 oszpora, asper ma = $\frac{3}{4}$ fillér; de a régi török korban úgy látszik kétszerre is többet ért), körülbelül húszszorosára csapta fel. Azonban Ferhát budai basa ezt

1) Egykorú magyar fordítás a városi levéltárban.

2) 1591-ből való szultáni parancs egykorú fordítása nevezi így.

mint a szokással ellenkező zsarolást tiltotta.¹⁾ Ugyanez időtájt (1584) a szolnoki kádi a *holt ember marhájért* (bejt-ül-mal) felettébb erőltetve őket, holott a meghaltak hagyatékából a kincstárt illető részt, régi szokás szerint külön meghatározott mennyiségű adóként fizették. 1623-ban a szolnoki eminek kezébe a *szokásos osztóztatási* jog váltásául (reszmi *kiszmet*) nyugta ellenében 100 forint szállt be a város. 1628-ban pedig ugyanez eminek a szolnoki kádik 80 tallért, egy rubára való 4 rőf zöld istemet s egy körülbelül 4 okát (1 oka = 1,251 kilogramm) nyomó tábla szappant kapnak.²⁾

A második behódoltatás után ezen adóknak nyomát nem találjuk; valamint Debreczenben sem régebben, sem később azok a kisebb, melles adók sem fordulnak elő, legalább meglévő emlékeink nem szólnak ezekről, — amelyeket hasonlóképen kincstári jóságok közé sorozott Kecskemét, Kőrös rendszeresen tartozott fizetni: a hitpénzt, a hűset (hodset) pénzt, vagyis levélváltást, a csinesilát (csingilat) pénzt eladások bejegyeztetésénél, továbbá a kalodaváltást és a pálczapénzt.

Törvénykezés.

Sőt egyetlen följegyzés, egyetlen írott emlékünknél sem tanusodik arról, hogy Debreczenben valaha török közigazgatási vagy bírósági tisztviselők, nazírek, eminek, amilek és kádik (kincstári felügyelők, bérletfelügyelők, adószedők és bírák) állandóan székeltek volna, amint ez például Kecskeméten, Kőrösön hosszú ideig szokásban volt.³⁾ Debreczenben a közigazgatást és igazságszolgáltatást egy percig is nem ragadta magához a mozlím uralom. Hanem, miután állandóan nem is lakott török a városban, — Salamon Ferenczessel szólva, az ítélőbírói és végrehajtói tisztelet a keresztyén lakosokra bízta, hogy „bolond szokásuk szerint egymás között szolgáltatassanak igazságot.” Néha fordult elő olyan eset is, midőn debreczeni polgár és török kereskedő között felmerült vitás ügyben a debreczeni tanács ítélkezett. De mivel keresztyének mozlímmal szemben igazságot szolgáltatni nem igen tanácsos, az igazhitű kádnak pedig természete a részrehajlás: a tanács többször jónak látta erősen tiltani, hogy a debreczeni ember hitelbe vásároljon a töröktől.⁴⁾

¹⁾ Török okirat a v. levéltárban. Ugylátszik a vladika vagy papbíréval azonos a váradai szandzsák falvaiban 1683. körül templom- vagy *moszterpénz* czimén szedett adó, amely községenkint 1 frt 80 pénz volt. (Tört. Tár 1895: 647. 1.)

²⁾ Török okirat a v. levéltárban.

³⁾ Hornyik: Kecskemét város tört.

⁴⁾ Protocolum 1663: 176 és 1671: 168 L.

Másfelől pedig a város területén vagy bárhol debreczeni polgár által mohamedanuson ejtett sérelmet a város egész közönségének terhére nálunk is kíméletlenül, különféle zaklatásokkal, súlyos pénzbírsággal torolta meg a török igazságszolgáltatás.¹⁾

És ha török követelt el halálos bűnt debreczeni emberen, nyilvánvaló igazságtalanság esetében elégtételt adott ugyan, de mint mindig, ilyenkor is busásan díjaztatta magát.²⁾ Noha Debreczen város lakosai törvénytörési adó czimén (reszmi káza) évente 100 forintot tartoztak fizetni Sz.-György napkor a váradí kádnak.³⁾

Lényeges különbség volt jogilag ama viszony között, amelylyel Debreczen és a között, amelylyel Kecskemét, Kőrös, Czegléd, Tur, Jászberény császári városok kapcsolódtak a török hatalomhoz.

Ennek oka nem Debreczennek a basák székhelyeitől messze, a hódolt terület szélső határán való fekvése; nem is valami rendkívüli kegye a magas portának: hanem az a körülmény, hogy Debreczen Szapolyai Jánostól fogva, némi kevés megszakítással, a padisák védnöksége alatt élt Erdély kiegészítő része mindig. És minél erősebb kéz kormányozta e kis országot, a magyar alkotmány és szabadság védőbástyáját, annál szelidebben bánt a török Debreczennel is. Bethlen és I. Rákóczi György idejében alig érezte a város a török igáját. De mikor gyenge, vagy Istambulban nem tetsző fejedelem ült Erdély trónjára: Debreczen felett is mindjárt megnehezedett az idők járása s a sok rendbeli nyomorgatás áradton áradt a szegény debreczeniekre.

Úgy hogy a valóságban igen sokszor egyre ment: akár debreczeni, akár kecskeméti polgár a behódoltatott magyar.

Élőadók.

Láttuk, nem tartozott volna Debreczen a fermánban felsorolt adókon és szolgálatokon kívül többet fizetni, az egri és váradí kincstartók mellett másoknak is. De tanulmányom során ki fogom mutatni, hogy a legtöbb török úr — a személyes felelősség elve a mohamedanizmusban ismeretlen lévén,⁴⁾ — mihielyt hivatása vagy sorsa Debreczennel összehozta, ritkán szalasztotta el a zsarolásra kínálkozó alkalmat. Ilyen zsaroló természetű

¹⁾ 1663-ban Dul Mihály a csatári szüreten egy törököt megölve, a basa kíméletlenül summát csakart a városban. 1681-ben a debreczeni kertek között garázdálkodó két törököt megölték. A basa ezért 1800 forint bírságot fiztetett a várossal.

²⁾ Magyar István debreczeni török tolmács esete 1682-ben.

³⁾ Török oklevél a városi levéltárban. Mellette fordítás.

⁴⁾ Salamon F. Magyarország a török uralom alatt.

úr volt az 1656-diki szolnoki bég, akit a Budáról Szolnokra hazaérkezett Dobozy István főbíró versben így jellemzett:

A budai Vezér placidus volt;
De az szolnoki Bék igen rossz ember.
Kévánsága ennek kettősön ezer,
Ennél az ló ára is százhusz tallér
Vele ember véget csak nehezen ér.

(Vár. jkv. 1657: 24. l.)

A rendkívüli adó: alul pedig sem a szultán nevében rendelkező Ali szerdár-basa, sem utódjai vagy a szultánok közül egy is nem menté fel Debreczent. Ez a kötelezettség önként következett az idézett fermán zárószavaiból, a hódoltság állapotjából, a török államrendszer saját-ságaiból. Legnevezetesebb, legterheesebb, a török uralom vége felé állandó jellegűvé vált ilyen rendkívüli adónem az, amelyet Kammerer „árpapénz”-nek,¹⁾ az elviselhetetlen adózatások miatt keszrvesen panaszkodó szilágyvármegyei ráják „passa élés”-nek²⁾ nevezték. Ehez hasonló lehetett Kecskeméten a „buza felvétel”³⁾. Kammerer szerint az árpapénzt nagyobb csapatok összevonása vagy keresztül vonulása alkalmával kellett kiszolgáltatni; nem ritkán készpénz helyett termények adását rendelték zab, árpa, széna, sőt liszt és kenyér alakjában. A török defterdárók (a pasalik pénzügyigazgatói) a kivetés alapjául a fej- és kapu-adó összeírásokat szokták venni. Debreczenben kétségtelenül az *élés-adó* néven nevezett közszolgáltatás felett meg az árpapénznek s a tanács a szerződött adóval együtt szedte be azt.

Az élésadó mennyisége részint a hadi mozgalmak méreteihez alkalmazkodott, részint a parancsoló török urak szeszélyétől és önkényétől függött. Néha helyben kívánták kiszolgáltatni, néha pedig vagy Váradra vagy a tábor után messze földig kellett szállítani. Olykor természetben követelték s ez esetben búzából, de többnyire lisztből, kenyérből, árpából, vágómarhából, juhból, mézből, vajból s nem ritkán különböző fűszerekből állott.

Ha lisztet követelt a török, ez már azért is súlyosabbá tette a szolgáltatást, mert a városban vizimalmok nem lévén, száraz malmokban nagy időpazarlással és fáradtsággal tudtak őrölni. Mások pénzben is megválthatták az élésadót. A pénzült megváltott élésadót *tábori pénznek* is nevezték: de ez a váltásdíj többször a zsarolás színét

¹⁾ Velics—Kammerer: Defterek II. K.

²⁾ Szilágy-Szilágyi: Török okm. tár. VIII. 80. és Tört. Tár. 1089. 697—699. II.

³⁾ Hornyik id. m.

viselte, mert inkább a basák, kajmekámok (helyettes a basa távollétében vagy a basai méltóság ha betöltetlen) és tiháják zsebébe, mint a kincstárba került.

A vasvári békét követő másfél évtizedben az élésadó mérsékelte és tűrhető lehetett. De midőn 1681. ápr. 18-án IV. Mehemed Apafinak és a bujdosóknak, ez utóbbiak által régóta türelmetlenül sürgetett athnámét kiadta s Hasszán váradi basa is sereggestül csatlakozván a Magyarországra kivonuló magyarsághoz, a békének vége szakadt: mindjárt föl nem számítható mennyiségű éléssel kénytelen Debreczen években keresztül gazdálkodni közelben és távolban lévő török hadaknak. Az élést és élésszállítást követelő parancsolatok osztogatásánál pedig nem tekintett a török se nyári szorgos munkaidőre, se a legkeményebb téli hideg időjárásra, se pusztító elemi csapások okozta inségre. Az élésnek meg kellett lenni, ha drága pénzen bárhol is, a Nyírségről vagy Békés vármegyéből vásárolgatták is össze.

Milyen különböző és mennyire kínos teher volt az élésadó, megteszik néhány följegyzett számszerű adatból, amelyeket e helyen felsorolok:

1663. A váradi basának 300 juh.

Száz ezer tatár.

1663. Aratás derekán, aug. 12-én százezer főre becsült tatár, kozák, moldovai és havasalföldi had mint sűrű sáskaraj lepi el a város környékét. Debreczen három napig élelmezé e teméntelen embert. Sok szép értékes ajándékokon kívül csak pénzült 3600 tallérnál többet kaptak a főemberek, hogy e falánk, rakoneztalan gyűlevész népet rá ne eresszék szabad zsákmányolásra.

Az 1681. évi hadjárat

1681 márc. 24. A Váradra jött Kajmekám 300 köből árpát és 100 köből búzát követel; de negyednapra az árpát 75 köbölre szállítja le, a búzát pedig egészen elengedi.

1681 júl. A váradi basának 40 társzeker mindenféle élést küldenek. Keveselven, még 45 köből lisztet, 100 oka vaját (1 oka = 1.281 liter), mézet kíván. Azután 40 tallérrel és egy ruhára való posztóval leszegik a kívánságát.

1681 aug. A Szolnoknál lévő 5000 főnyi török sereg számára 30,000 kenyeret, feles vágómarhát és egyéb élést kívánnak Kerekí alá. Ha nem is mindet, egy részét el is küldik.

1681 szept. Pocsaj alá szálló váradi basa elibe 2000 kenyert, 100 köből árpát és kézbeli ajándékokat visznek. Ugyanannyi Apafi hadainak.

1681 szept. 8. Az egész tábor, magyar, erdélyi, török, havasalföldi és moldovai hadak a város alá érkeznek, honnan csak 12-én indulnak Bősörmény ostromára. Angyal Dávid 25 ezer főre becsüli ez egyesült csapatok erejét.¹⁾ „Csak gondolni is iszonyu — sóhajt fel a város krónikása — török és magyar urak nevével mennyi praebenda kéri! Mennyi kenyér, széna, abrak, bór, élelőadással, gazdálkodással kellett lennünk, lsten a megmondhatója!”²⁾

Azután is míg ez a kevés dícsőséget arató kised hadjárat tartott, Kállóhoz, Ecsedhez török és magyar táborba számszerint kimutat-hatólag 340 köből árpát, 18 szekér vegyes élelő, sok ezer kenyert és feles hordós borokat, safránt, székfűvet, faolajt, fokhagymát, tyukot, tojást küldöttek, nem is szólva az ostromszerekről: hordók, kosarak, ásók, kapákról; — százakra menő fuvaroszekerekről.

1682 jun. 15. Negyven zsák liszt Váradra.

1682 jul. 20. Harmincz tábori szekér élés a budai vezérnek.

1682 aug. 29. A budai vezérnek Keresztesnél lévő táborára 200 köből árpa és 2000 kenyér.

Tizezer kila árpa, tizezer oka pékszméte megváltása

1682 aug. 10. A budai vezér basa csauza ismét tizezer kila árpát ezer kila lisztet — portai kilával, tizezer oka pékszméte,³⁾ 200 szekeret, 400 gyalog embert követel három hónapig való éléssel, fűréval, kapával, fejszéval, akik Egertől, Kaszáig az utakat csinálják. Hogy e szertelen kívánságnak nagyobb nyomatéka legyen, a csauzt egy néhány lovas török és Türöről melléjek rendelt kurucok kísérték. Két napig kellett tartani őket, mialatt a város kövei meglágyíthaták a budai basát s 2300 tallérral, melyből 300 a tiháját illette s holmi éléssel azon nagy

¹⁾ Magyar Tört. Életrajzok: Thököly I. IV. K. 136—214. II.

²⁾ 1681. évi Diárium a városi levéltárban.

³⁾ Kile, kila, kela, kiló, gabona-ürmérték Keleten. Most 1 kila Konstantinápolyban 36'0928 liter, Szmirnában másfélszer, Szalonikában négyszer, Várnában hatszor akkora. A kairói kila = 1'78 liter. De az általunk tárgyalt időben 1 kila körülbelül 20—25 liter volt és 1 kila 20 okából állott. Tizezer kila árpa tehát a mi mértékünk szerint 2000—2500 hektoliternek felelt meg. Pékszméte (pésmég, pésmét vagy peszméte) = 1. kétszersült kenyér, piskóta, 2. fagylaltfőle, amelyet úgy készítettek, hogy a szőlőt nagyüstökben megfőzték mindaddig, míg olyan sűrű nem lesz, mint a serlelesztő. Azután leszűrik, hordókba öntik; színe, íze, mint a méhszerű. Valószínű, hogy a budai vezér nem italt, hanem kétszersültet követelt a debreczeniektől a 12000 oka súlyú pékszméteben.

kivánságtól elláttatták. A derék csauz pedig nem ment el addig, míg a szomszéd 40 arany *patkópénzzel*, másként *nyargalóval* el nem oltották. Kapott ezenfelül egy csigas kantárt, egy ruhára való angliat. A vele lévő agák, tizedesek s egyéb vitézek is csizmával, egynéhány bokor késsel, töltéssel, gyújtó porral, utravalóval és abrakkal elégtettének ki.

Árpa szállítás Budára.

1682. okt. 13. Egerből Sabán deák tolmács a Kapucsi basának hatalmas császár akaratjából való szigorú parancsát hozza, melylyel Debreczenre 12.000 kila árpát, 10.000 tarisznyát és 3000 oka gypajut intéznek. Nem ingyen, pénzért kívánták ugyan és küldték is rá 4000 frtot, — mégis az árpa miatt kénytelen a tanács feljebb emelni az adót; a Kapucsi basának maga dícsérte szolgálatját pedig 215 darab arannyal jutalmazni. Később, a szállítás sürgetésekor megint nem ment el „kéz kenetlen”. Késő őszi rossz utakon (nov. 25. után), valamennyi ló szekér csak volt a városon, mind bíró uramé, mind a tanácsi rendé, mind akármilyen néven nevezendő emberé, — nagy ügygyel-bajjal vihette föl az árpát Budára. Szállítási költségben kölbélt 80 pénzt fizetett a város a a szekereseknek, ami körülbelül 2400—2600 köből abraknál 2000 frt kiadást jelent. Ahogy felérkeztek a szállítmánnyal, a Kapucsi basa megint 50 aranyat vont rajtuk s midőn pedig a Kapucsi basát a porta megfosztotta tisztétől, az új árpamérő 3000 kilára való hiányt talált az árpában. Hamarosan kellett ezt is adminisztrálni, bár a török hajlandó volt elfogadni pénzzel is a hiányt.

Czigányok adaja.

1683. márciusban a váradi basa ötezer tallér tábori pénz, 100 szekér élés, mindegyiken 5—5 kila buza és árpa, 1000 pánnya, ezer patkó, 3000 oka (körülbelül 30—32 hektoliter) vaj s ugyanannyi méz beszállítására küld parancsot. Sok reménykedésre mégis leenged belőle, úgy, hogy ő és a tihája 2200 frt tábori pénzt, ezen kívül felszerszámozott háromlovas szép kocsit, 300—300 oka vaját és mézet és 20 szekeret kapott 80 zsák éléssel. Az 1000 lóra való patkót és szegyet pedig 400 frt tábori pénzzel együtt kivetette a Debreczenben lakó czigányokra, (kikért külön felügyelőt tartott a török. Neve: *Czigányok ura*).

1683 június 10. a szultán főseréghöz rendelt krimi tatár khám Murád Giráj, Debreczen alá szállván, a khámnak, két fiának és vezérének adott sok szép engesztelő ajándékon felül a tábor számára önként gazdálkodik a város 2000 kenyérral, 30 vágómarhával és 100 juhval.

Adtak pedig a tatároknak kocsiba való két lovat, egy vég zöld közlendert, egy ruhára való királyszín angliai posztót, egy aranyos kardot, két öreg mézeskalácsot, a khámnak magának, — ismét ruhának való királyszín angliai posztót, három öreg mézeskalácsot a khám két fiának, aranyos kardot, egy ruhára való veres angliai posztót, egy vég zöld közlendert, egy mázsa túró, 12 szép fehér kenyeret, nagy sajtokat, egy öreg kanta mézet a vezérnek.

A győri rabság és odavesztett szekerek.

1683 jún. 28. A tanács kénytelen-kelletlen 125 szekér élést indít Bécs felé, minden szekér mellé kísérőül 2—2 embert állítván. Midőn Magyar-Óvárnál lerakták az élést s hazabocsátotta őket a török, valamely portyázó császári lovassapat rajtok ütve, vonó lovaikat és ökreiket a Dunán mind általverték, szekereiket összevagdalták, elegették, őket pedig Győrbe hajtották, honnan gyalogszerrel, üres kézzel eresztették haza. A velők lévő tanácsbeli atyánkfiait hosszú rabságra vetették, holott közülök egy meg is halt. Az ekkor szenvedett kár meghaladta a tízezer forintot.

Ugyancsak odaveszttek nem sokkal ezután a pozsonyi katasztrófa alkalmával azok a debreczeni szekerek is, — másfélszáz szekér — melyeket még május közepe táján a Thökölyvel egyesült váradí basa serege után kellett küldeni.

Zrinyi Ilona és Thököly Debreczenben.

1683 nov. 18. Thököly, a kurucz király, feleségével, Zrinyi Ilonával, gyermekeivel, egész lovas- és gyalogrendű hadával, a váradí basa is minden véle lévő török hadakkal beszállanak és semmit sem törődve a városbeli kimerült szegénység sűrű keserves panaszával, az előjárók könyörgésével, december 11-ig kénytelen a város népe élelmezni a több ezer főnyi kurucz és török sereget.

Érsekújvár élelmezése.

1684. március 26. Egerből, hova a basa 500 tallér bírság s nyárban való megszárazás fenyegetése mellett még márc. 4-én beidézett egyenéhány tanácsbelit s ezeket ott tömlőczre hánnyatta, — négy ezer kila lisztet kívánnak Érsekújvárhoz, száz szekeret Eger vára építésére és négyszáz szarohorát ugyanoda.

1684. aug. 13. Szolnokon a Kapusi basa 6000 kila lisztet parancsolt

csolt Eger számára; de később elenged belőle 2000-et. Minden istamboli két kilaért fél tallért. Rabságra hurezoltatással fenyegetődzik, ha a szállítást a polgárok elmulasztják. A város a liszthez való búza vékáját 45, a rozset 30 dénárjával szedte össze. Szept. 4-én 60 szekeren 45,800 oka búzát indítanak meg, a melyből a bírak számítása szerint 2290 kila liszt örölhető. Szept. 20-án ismét küldtek Egerbe 2000 kila búzát. Okt. 13-án a hátralékban maradt búzát is mind megadták. Hogy ez mennyi volt, sajnos, — nincs feljegyezve. A török fortélyosság most meg vámot követelt rajtunk az örölésért, minden 10 kilára egyet, — összesen 9000 okát; de a hosszas kérésre leszállították 4000-re.

1684 végén megint nagyobb mennyiségű lisztet valának kénytelenek Érsekújvárhoz megindítani. Következő esztendőn január 4-én aztán hazavergődik néhány szekeres és jelentik: a marháknak nagy része a nagy hidegben, éhségben elpusztult, a szekerek mind odaveszttek, a szekereken is sokan a hideg miatt nyomorékká lettek.

E közben ismét 1700 kila lisztnek való búzát vetett fel a váradí basa. Febr. 6-án meg is indulnak Budára. Két hét múlva küldi a basa a szerdár parancsát: a lisztet ott le ne rakják; az Egrén lévő 2000 kilával együtt szállíttassuk Ujvárhoz. A szerdár bőkezű az ígérethez. Ha mindezt végbeviszi Debreczen, a fényes Portán a császár kezeirésével úgy megerősített szabadságunkat, hogy sem Thököly sem egri, sem váradí basák a vízünkben is nem isznak. Ugyancsak a váradí basa, olyan ürügy alatt, hogy az élésszállítmány védelmére néki is menni kell, festett kocsit hámjával, egyenéhány zsák árpat, mézet, vaj, lisztet kívánt, hogy Szolnokba elibe vigyék. A magát jóakarónak mutató szerdár aligha tudta, hogy már egy héttel előbb az egri török a mi 2000 kila búzáunk alá máshonnan kapott 80 szekérnek váltása czímen 1200 tallért, nyargalóért pedig 200 tallért zsarolt a debreczenieken. Mindazonáltal a tanács szalasztja Szabó András urat a Budán járó szekerek után, hogy ott le ne rakják a lisztet és ugyanaz nap 23 szekér élést, abrakot is küld a kocsisok számára, meg a váradí basának.

Szegény szekerek, ők sem kerülhették el szomorú sorsukat! Mert Vác mellett egy részöket szekeresül, marhástul elhajtották a labanczok; a többiek a várba rekedvén, iszonyú éhínség, nyomorúság között vesztettek ott. Lovaik annyira eléheztek, hogy „szíjat, kötelet mit vagdálnak elejekben, azt is megennék”. Majd a budai vezérbasa tihája, karózással fenyegetve hajtja őket Ujvár felé. De midőn Verőcze nevű falunál a hegyen vonszolják fölfelé szekereiket, hirtelen nagy bódulás támad a kísérő törökötárok sorában. Menekül ki merre, hova lát. Mindenükből kifosztva, kettenként-hármankint szállingóznak haza megint a debreczeniek. Nyolczvan szekerükből csak 15 maradt meg; vonólovaikból pedig negyven.

1685 márcz. 27-én új, bágyasztó, igen erős parancsolat jön az egri basától 4000 kila lisztnek Újvárra szállítása és 100 szekér iránt. (Az eddig felsorolt adatok legnagyobb részét az 1680—85. évi Diáriumból vettem.)

A váradi zendülés.

Ez évnek végén, valamint az egész következő esztendőben Caraffa executioja miatt nem zaklathatja Debreczent a hanyatló török uralom. 1687-ben Eger vára visszakérül a keresztények kezébe. De még felhaldogó leng Váradi erős bástyáin. És utóljára vad kegyetlenséggel érezteti Debreczennel karmainak, fogainak erejét a halálos sebben vérző oroszlan. Az 1691-diki sikertelen ostrom után a váradi törökök éjnek idején magukkal hurezolják Komáromi István főbíró néhány öregebb esküdtel együtt. Odabent a szultán elleni pártütéssel, engedetlenséggel, az elmúlt évekről járó adófizetés elmulasztásával súlyosan vádolják és a felbőszült katonák csaknem hogy agyonverték őket. Jancsárok mentették meg előljáróinkat a kínos haláltól. Mig ezek Váradon történtek, a lakosság nagy része elfutott, a várost csaknem üresen hagyván, arra a riasztó hírre, hogy Galga tatár szultán nyolczvanezer főnyi sereggel közeledik.

Galga szultán sarcza.

Hiába könyörgött az öreg Komáromi István a szultán előtt: kimélné meg Debreczent a látogatásától. Hiába próbálta bosszúállással fenyegető haragját ajándékokkal lecsillapítani. A föltekért váradi basa is vonakodott közbevetni magát a kétségbeesett város érdekében. Néhány zászlóalj tatár a városban foglalt helyet, a tábor zöme pedig kívül a városban telepedett meg. E tömérdek tatárt 12 napig volt kénytelen tartani az inséges város. Csak midőn a török kincstartó tanácsára összeszedett tízezer arany értékű ajándékot, jobban mondvá szerezett átadták a kincsszomjas szultánnak, takarodott el a sáskahad.

Mennyi gyötrődés, bú emésztette az előjárókat, mennyi kedves jószágától fosztott meg a polgárság, mig ez a nagy summa egybegyűlt, könnyű elképzelni. Nem is telt ki mind aranyul, de még ezüstül se. A sarcz hátralévő részét posztóval, selyemmel s más értékes árukkal pótolták. A defterdár a maga részére szolgálataiért külön ezer tallért kívánt. Meg is kapta.

Hogy egyes polgárok mennyivel járultak a sarczhoz, azt emlékeztetben hagyja az „Anno 1690. Tatár sarcz” feliratú lajstrom. Tizenkét utcából 372 egyén nevét tartalmazza, akikre összesen 21,450 frt vetettek

fel. Legmagasabb összeggel terheltek meg: Komáromi Györgyné, Barak Mihály, Báthori Szabó András, Sziggyártó Miklósné egyenként 400 frttal; Takács István, András deák 300—300, többen 250, 200, 150, 100 frtot fizettek. Legkisebb összeg, mely egy emberre jutott 25 forint.

Az utolsó török adó.

Egyik jaj alig múlt el; s ime másik következett — mondja Szűcs István. Még nem messze távoztak a megrakodott tatárok, — már is a váradi törökök, mint a zsákmányra feltápt szájú váró oroszlanok, a várost nagy dühösséggel megrohanták. És a népet az előjárók veretése, kínzása által addig gyötörték, mig az elmúlt négy évről való negyven-ezer tallérnyi adót, pénzül, gabonában és abrakban ki nem csikarták. Ez az utolsó adó, amit Debreczen világverő hatalmas Padisák kincstárába fizetett!

Ajándékok.

A török uraságnak nem kevésbé sokszor panaszkodott, soha meg nem szűnő terhe a tömérdek ajándék. Valamint a fényes porta küszöbén belül, a basák és körülöttük ülő diván elibe is csak úgy juthattak a panaszosok és esedezők, ha nem felejtették otthon a kit-kit megillető ajándékokat. Mert a legutolsó ajtónálló szolgától fel a legmagasabb méltóságot viselő mozlím úrig: mindenki nyitva tartotta a markát a baksis előtt. Minél súlyosabb a baksis, annál könnyebben megnyílnak az ajtók és fülek.

De a legsúlyosabb, a legcsillogóbb a legdrágább ajándéknak is megvolt a török kezében az a gyengéje, hogy nem tette tartóssá a megígért jóindulatot. Sokszor a csizma koptatását sem érte meg, amit az ajándékért adott a török.

A debreczenieknek bőségesen volt alkalmuk kitapasztalni ennek a mohamedán szokásnak minden jó és rossz oldalát.

Az új bíró — bíróválasztás pedig minden évben történt — köteles volt tisztelni a basa előtt s nem volt illő, még tanácsos sem volt, üres kézzel állani elibe. A kincsszomjasabb basák, — és melyik nem volt kincsszomjas? — e szokást császári rendelet ellenére akként alkalmaztatták, hogy a mint elfoglalták váradi székhelyüket — mindjárt magok elé rendelték a bírót s noha ez esztendőben az új basa elődjénél, már eleget tett a kötelességének — magok számára is követelték a bemutatkozás sallangját. Mert azt is meg kell jegyeznünk, hogy Murád

szultánnak rendelete szerint a basák csak egy évig maradhattak ugyanazon székhelyen és egyik a másikat rendszeresen tavasszal váltotta fel.

Igen kedves a basáknak a debreczeni szép festett, felül-belül posztóval borított, háromlovas kocsit, fékestül, hámostul. De egyéb kézbeli ajándékot, aranyos pallost, hímzett paplant, úrnak való gyöngyös kardot, színes londist és angliai posztót, tarka kamukát, tüzes paripát, rárót, de még néhány oka vaját, mézet, fűszerszármot sem vettek meg. Minden apró szíveséggért dukált valami a basának és környezetének és minden alkalommal. Ha nem tudták a debreczeniek idejében bevinni az egész summát és némi várakozást kaptak; ha tatár közeledése híre csauzok jöttek a várost védeni; ha más szandzsákbeli hatalmakok erőszakoskodásai ellen közbevetette magát a gondos basa; ha szertelen kívánságaiból leszegett; ha a serezzottások ellen hozott császári védeleket elolvasni kegyeskedett; ha commendatóriát adott a fényes portára induló követ atyáknak; ha portyázásra vagy a dézsás földök látására vagy az elfutott eminges, *iratos* jobbágyság keresésére kijáró s a városban kényük-kedvük szerint kvártélyozó lovas, gyalog vitézeket innen kiparancsolá; ha valamely jobbágysági kötelesség, például a németek hadmozdulatairól való hírtétel elmulasztásáért nem akarta szigorúban fenyíteni az előljárókat¹⁾; és ha Bajram ünnepe következett, a meceset padlójára gyéként, a basa asztalára tyúkot, libát, ruczá, pulykát s egyéb élel is elvárták, hogy a debreczeni bíró küldjön be hozzájuk.

Ritka mint a fehér holló, az olyan török méltóság, ki, ha kínálják is, nem veszi el az ajándékot.²⁾

Patkópénz.

A kénytelen osztogatott ajándékoknak nagyon is törökös ízű alakja volt a *nyargaló*, amelyet a debreczeniek néha *patkópénznek* neveztek. Ez a különféle ürügyek és fortélyok alatt bejött lovas törökök farsadságának díjául járt. Ha jancsárok kapták, *talpa farsadsága* volt a neve.

¹⁾ Szinán basa 1663-ban Vigkedvű Mihály főbíró a futár által elferdítve előadott tábori hírt megfogta. Az 1680-dik évi basa már csak 600 frtot követelt a debreczeniek azon fortélyllyal, hogy a vásárbíró a labancz táboron keresztül ment, mégis a bíró erről néki nem adott hírt.

²⁾ 1670. Jun. 3. In Varad. Az Dóvában a Kapucsi Pasa az Császár leveleit publicaíván, az Urak approbálták s az leveleknek engedelmeskedtek. Az Pasa az ajándékot el nem vőtte. (Városi jkv. 1670, 768. l.)

Követségek a portára.

Igen sok költségbe kerültek a fényes portára, Drinápolyba, vagy Konstantinápolyba, összehalmozódott sérelmek orvoslása végett küldött követségek. Ezek a kapitihaságok — portán lévő követségek — pedig egyáltalában nem maradhattak el olyankor, midőn a hatalmas császár személyesen vezetett hadjáratot Magyarországra. Akkor sem, ha a nagyvezér lépett a budai vilajet földjére. Így például 1683 május 1-én tiszteletes Komáromi István főbíró uram, Bartha Boldisár, Fényes István, Csatári Bálint, Bernát János és Gönczi István tanácsbeliekkel együtt Nátorfejérvárra indult, hogy Debreczen városa nevében köszöntse IV. Mehemed szultánt, vivén magukkal ajándékul szépen elkészített bontott kocsit, három lóval, egy aranyos kardot, egy vég zöld londist, egy ruhára való öt sing angliai posztót, 12 fehér szép kenyeret a hatalmas császár számára; ugyanilyen ajándékokat Kara Musztafa nagyvezérnek.

Császár leveleinek értéke.

Ez eszedő és tisztelő köndötségek szép fermánokkal erős levelekkel, kegyelemmel teljes resolútiókkal és imperiale mandatumokkal tértenek haza. Olykor császári szép kaftányokba is felöltöztették a Padisah elé bocsátott követ uraimkat.¹⁾

Hanem, mint az imént mondtam, a hosszú, farsztó és néha veszedelmes követségjárások temérdek pénzét is einyelték a debreczenieknek. Néha ideig-óráig tartott a sikerök, néha pedig addig se. Némely basa illő tiszteletben tartá a szultán tugarját; de akárhán is semmibe vette azt.

Legrosszabb basák.

Kuczuk basa 1663-ban egyszerűen a maga zsebébe vágta a szentgyörgynapi summát, a négyezer tallért, és ezt a kincstartónak még egyszer meg kellett fizetni. E miatt a tanács kétszer küldött a portára; követi kétszer jártak meg Érsekújvárat is, miután Kuczuk basát oda-rendelték. Pénzüket még sem kapták meg, de az adóslevelet visszakivánták tőlük; mindössze szóval biztosították őket, hogy ennek utána a 4000 tallérért nem háborgattanak.

Az ajándék követelése valósággal zsarolássá fajult. És ez ellen az általunk ismertett kor első harmadában évről-évre eredménytelenül jártak követek a portát. Szinán, Husszain, Kuczuk, Hamza és Jusuf basák egymással vetekedtek kegyetlenség és zsarolás tekintetében.

¹⁾ 1683. évi Diárium. A nándorfejérvári követség útjának leírása.

1661 elején az új bírótól Vigkedvű Mihálytól Szinán basa álnokoskodással 1200 tallért csikar ki. Ugyanez évben a váradí kadia három debreczeni polgárt valamely görög kalmár vádja következtében 3000 tallér megfizetésére ítélte s őket fogságba vetette. Hogy kiszabadulhassanak, Vigkedvű Mihálynak kellett éretők 2500 tallért fizetni a basánál.

1668-ban Dul Mihály debreczeni polgár a csatári szüreten a hegyközülakiak által támasztott zavarban megölt egy törököt. Kimondhatatlan búsulást és rettenetes sarcot — úgy látszik 500 tallérig menő — hozott ez által a városra. Ugyanez évben Oláh György senatort a püspökiek valamely váddal terbelték a basa előtt, aki Oláh uramat bezáratta, a városon pedig 1669-ben 600 tallért hajtott be.

Egy basa, ki a szultán levelét se olvassa ingyen.

Holott Pataki Albert és Jóna István 1667 jan. 24-én Konstantinápolyból császár levelét hozták arról, hogy a debreczeniek a váradí basának semmit ne adjanak s más levelet is arról, hogy az iszapják a jobbágyságot Debreczenből ki ne vihessék. Sietve küldték a szultáni rendeleteket Váradá az ott épen megtartóztatott bíró, Erdődi János után. De a ravasz basa kezébe sem vette addig a leveleket, míg kedvét nem töltötték; mint az előtti basák, valamit elvonhatott, elvont és megsarcoltatott. Csak ennek utána olvasá el a császár leveleit, mire így mordult fel: lehetetlen, hogy váradí basának ne fizessen a város! A váradí kadia is vesztegette ő kegyelmeket; az is pénzt, ajándékot kívánt, hajtogatván: új basa, új bíró, a kadiának is kedvét kell keresni.¹⁾

Eb szájából kivont préda.

Végre a magas portán is megsokallták sok keserves panaszát a debreczenieknek. Vizsgálat megejtésére 1670. elején egy Kapucsi (Kapudsi basát²⁾) küldötték ki. természetesen a debreczeniek költségén, mert feljegyeztetett, hogy „a Kapucsi basának járása s fáradozása csak készpénzül 1160 tallérba, azonkívül fegyver, ló, posztó s egyéb költségbe” került. Mégis kevesebbre rugott, mint a minémű fizetéssel annak előtte

¹⁾ A török közigazgatási és bírósági szervezetben a kadi-k közjegyző szerepét is betöltötték.

²⁾ Kapudsi basa (kapucsi basa) tulajdonképpen a szultáni palota őrzőinek főnöke. De politikai küldetésekre is alkalmazták őket. A porta egyéb, főként bizalmas feladatokat is ruházott rájuk.

az új bíró esztendőnként volt kénytelen járulni a basa elé. Egyszer egyszer kétezer tallérta is felment az új bíró tisztelgésének költsége.

Bartha Boldisár és Jóna István uraimék ezután a Kapucsi basával együtt Drinápolyba utaztak, ahol is őket a Kajmekám, a Nagyvezér helyettese magánkihallgatáson fogadta s a debreczeniektől erővel hatalommal, tömlőcözéssel elvont summát visszaadni megparancsolta. Jusuf basa, kit tisztétől meg is fosztottak, csakugyan visszaadott harmincezer tallért, két lovat, négy ruhára való posztót. „Isten sok fáradságunkat megtekintette, és az eb szájából a ragadt praedát ily formán rész szerént kivonta, kiért Istennek dicsőség adassék.” — Így fejezi be az egykorú krónikaróv a thessalonikai útnak leírását.¹⁾

A közmunkákról általában, melyeket a török követelt.

Már Salamon Ferencz megjegyezte, hogy a töröknek semminemű munka nem került pénzébe, a hadi erő mozgóvá tétele alkalmával olyan sok pénzt kívánó fuvarozás sem.²⁾ Az ostromlott várak alatt a földmunkákat, kő- és vesszőhordást, lecsapolásokat gyakran keresztény jobbágyság végezték. A basák és bégek, kiknek főfeladatuk a hadi erő jó lábón tartása, leginkább várak erősítésének ürügye alatt vették igénybe a hódoltság népének testi erejét. És nem csupán az alsóbbrendű munkások, hanem czéhbeli mesteremberek, ácsok, kőművesek, fazekasok, kovácsok, lakatosok előállítását is parancsolták. Olyan esetek, amilyeneket a defterekben Velics is közül a hódítás első korából, hogy tudniillik a vármunkáknál alkalmazott ráják, napszámosok és mesteremberek napidíjat kaptak a kincstártól, elvéve a mi emlékeinkben is előfordulnak. Például 1663-ban az Érsekújvárbai élelts szállító debreczeni szekereknek egyenkint 18 frtot ígért a török; 1682-ben pedig a Buda felé követelt harmincz szekér mindegyike után havonta 5 tallért fizetett. Ám ez kivétel s általános szabálynak egyáltalán nem mondható. Bevett szokásnak látjuk, hogy a szekeresek vagy a magok vagy a város pénzét költötték s a magok tarisznyájából étkeztek. Ha hosszabb ideig tartó, messzi útra kívánta szolgáltatásokat a török, legalább volt annyi figyelemmel irántuk, hogy megmondta, 1—2 vagy 3 hónavi eleséget vigyenek magukkal. Arra is volt eset, hogy meghagyta: minden társzeker mellé 2—2 ember álljon és minden szekéren tartalékan egy-egy új tengely és kerék legyen. Sőt az is előfordult, hogy a szekereken kívül szekérszámszerint bizonyos összeget követelt. Például

¹⁾ Városi jkv. 1670. 669. 775. II.

²⁾ Török hódítás Magyarországon.

1683. május 29-én a Bécs felé indítandó ötven szekér megrendelések a Kapusi basa megparancsolta, hogy minden szekértől 1—1 tallér és 1—1 *timon*¹⁾ is ott legyen.

Arról még kevésbé lehetett szó, hogy a terhes robotmunka közben esett sokszor igen érzékeny károkért, ha mással nem, legalább némi adóellenállással könnyítsen a török kincstár a kárvallott emberek. Hogyan is vállalt volna szavatosságot, midőn azt sem tekintette állami feladatnak, hogy az adófizető rájá vagy- és életbiztonságáról akár fegyveres ereje, akár megfelelő más intézmények által gondoskodják.

Megjegyezhetjük mi is e helyen, hogy a mozlím államalapítók a meghódított nép anyagi jólétével éppen úgy nem törődtek, mint Magyarország belső lelki életével, a vallásával. Sőt az által igyekeztek minél gyöngébbé tenni, hogy a földet elpusztították, a pór népet rabszjára fűzve vásárra hajtották, a megüresedett falvakat fölegették, azon meggyőződésben lévén, „hogy csak egy ország romjain lehet egy másikat felépíteni”.

Ezt az országpusztító bűnös rendszert egyik jeles török historikus is, Pecsevi Ibrihim effendi, ki a XVII. század első felében élt, kiméltelenül elítéli és azokat teszi felelőssé Isten színe előtt, ennyi igazságtalansággért és zsarnoksággért, akik a pór népet nem kimélték, vagyis egyenesen a török államférfiakat, vezéreket és basáikat.²⁾

Lássuk a különböző közmunkákat és robotokat.

A szolnoki híd fenntartása.

Ali szerdár basa a szultán nevében a debreczeni lakosok állandó rendes közmunkatartozásává tette a szolnoki híd javítását, amely egyébiránt annakelőtte is reájok nehezedett. Súlyos, felelősséggel teljes közmunka volt ez: mert Szolnok távol esik Debreczentől és mert az igen élénk forgalmú s ezenkívül a jégzajlás rombolásainak kitett fahíd sűrűn rászorult a javításra; nagyobb hadtestek mozgósítása idején gondosan meg kellett erősíteni; 1663-ban szélesítették is, még pedig olyan vigyázattal, hogy a nehéz ágyúk, a megrakott társzerek, a fegyveres gyalog- és lovascsapatok kár nélkül mehesseken által rajta, különben veszedelem éri miatta városunkat, vagy más fenyegetés szerint: „Bíró uramnak 40 vagy 50-ed magával meg kell halni”.

¹⁾ Egy 1675. évi memoriale szerint 1 tallér a legjavából 2 frtban, az alábbvaló pedig 182—180 pénzben (dénár) járt. Egy timont ugyanakkor 18 pénzzel számítottak. A kapusi basa tehát hihetőleg két egész frt utóköltiséget értett 1 tallér és 1 timon alatt.

²⁾ Századok. 1892. 430—481. II.

A híd fenntartását pedig a török úgy értette, hogy a város faragó embereken, ácson és más hozzáértő miveseken kívül vasszegeket, mindenféle anyagot, tehát láb- vagy bálványfákat, padlódeszkákat is küld Szolnokra. Mindezekről az ottani bég számadással tartozott.

Bizony a debreczeni mesterek, hetiszerezek egy vagy két tanácsbeli felügyelete mellett néha heteket eltöltöttek a Tiszánál a város költségein és kenyerén, mialatt az ellenőrző műszaki török tisztet, a Budáról leküldött „hid czirkáló” agát is tartani kellett.

Még több időt, munkát és embert elfoglalt tőlük a török 1662 előtt, amíg tudniillik a vár jókarbantartására is rászorította őket.

A város Szolnokon házat vesz.

Eppen ez a körülmény készítette a debreczenieket arra, hogy Szolnokon dolgozó polgártársaik számára ott házat szerezzenek.

A megvásárolt ház a Tisza vize és az országot között két török vitéz szomszédságában feküdt s annakelőtte Rahime bintu Abdullah nevű meggyilkolt asszonynak Musztafa nevű fiáé és Fatime bintu Dzul-fikar nevű leányáé volt, akitől a szultáni vásár alkalmával 3 napig tartott árverésen kertjével és udvarával együtt az ezen háztul évenként járó kegyes alapítvány (vakuf) kikötése mellett 200 frton az árva gyámja Szalih odabási (szakaszvezető) vette meg. De a vételárból vajmi kevés maradt Rahime asszony gyermekeinek. Mert a derék szakaszvezető 54 frtot Szeszuvar basa alapítványának fizetett, 50 tallér, amely hihetőleg adósság volt, a debreczeni előjáróknak jutott, akik meg abból 9 tallért valami Musztafa nevű töröknek ajándékoztak. Szalih odabási nyomban ezután szép nyereséggel túladott a házon. Eperjesi István és Nyakas István debreczeni polgárok vették meg a város számára 190 talléron, körülbelül 380 frton, ők is magukra vállalván a vakuf-alapnak évenként fizetendő 1 frtot.

E deszkafedélű, tornáczos házat, mely 2 szobából, 2 kamarából, egy boltból állott, és melynek istállója is volt, 1642 jun. 19-én vette meg Debreczen városa. Meddig maradt a kezében — adataink nem mondják.¹⁾

(E helyen említem meg, hogy Debreczennek városának Váradon is volt saját háza, a várbeli Szent-Márton-utcában. Ezt azonban Husszain basa 1662-ben elvette s Olaszi külvárosban adott helyette más házat.)

¹⁾ Török okirat és fordítása a városi levéltárban.

Az igazságos Jancsár-Aga.

A budai és egri basák ösztökélésére 1683 végén a szolnoki bég személyesen jött Debreczenbe, hogy a romladozó szolnoki vár építésére szorítsa a debreczenieket. Dicsőretére legyen mondva az épen akkor magát és hadait Debreczenben élelmező váradi basának, védelmébe vette a debreczenieket, amiben bizonyosan az önzés is szerepet játszott. A bég a debreczeniek újabb keletű védelellel szemben csak régi, 30–40 esztendősen levélre tudott hivatkozni.

A Váradon tartott nagy „dívankozás” megállapodásához képest decz. 19-én a bég is, a debreczeni követek is Báthori János és Király Mihály megindulának a portára, mivelhogy „amit ott fognak parancsolni újonnan, annak kell végbemenni”. 1684 jan. 21. Szolnok építetése felől Lándorfejérvárról jó válasszal érkezének vissza követeink. A Jancsár-Aga, aki az új nagyvezér kinevezéséig vezette a birodalom ügyeit, előttük szemtől-szembe megpírongatta Szolnok parancsnokló bégjét, és meghagyta: császár levele ellen a debreczenieket ne háborgassa. Ezek, élén a kínálkozó jó alkalommal, a váradi basa rendkívüli adóztatásai ellen is erős levelet eszközöltek ki a jóindulatú Jancsár-Agától. Am a helyzet jellemzésül azt is fölemlíthetem, hogy az óvatosságot ezúttal nem merte az utóbbi levelet felmutatni a basának, hogy annál is inkább fel ne gerjessze, míg új vezér lép a megfogyott Kara Musztafa méltóságába, amikor is „jobb fundamentumot vehet reá”.

Anyagok a hidhoz.

Szolnokból ezután nem sokáig zaklatták robotért eleinket. Hanem utoljára ugyan kijutott nekik a hid javításából. 1684 március 25-én szomorú hír érkezett. A jég elrontotta a hidat, — elvitte 12 szemét. A bég tehát 300 embert parancsolt, hogy csinálják meg a „bontság”-ot. A tanács szatmári ácsokat küld Szolnokba, kik csak az imént fejezték be a scholások számára rendeltetett chorus csinálását az öreg templomban. Nem érdektelen tudni, hogy a török a lábfaktul való fizetést 2 frt 60 dénárba, — a hídvesztésként pedig 60 dénárba számította fel a város számára. Még októberben is folyik a munka. A tanács ekkor a szatmármegyei szaniszlai erdőről hozat feles költséggel, fáradtsággal *buzlág*-nak vagyis támasznak való öreg fákat a szolnoki hidhoz.

1685 elején, hóolvadáskor, jégtörésről megint a megrongálódott hid körül bajlakodnak a debreczeniek, mivel az áradás a hid deszkáit elsodorta, a hídnak két vége rossz bálványi pedig megtörték. Harmincz száz lábfát meg is indítanak hazulról; — épen izeni Bányai Péter Uram,

Szolnokról: „az hid most talán megállja, — fel sem bonthatni a mostani sok járók miatt”. De 40 száz kemény tölgydeszkát mégis küldeni kellett.

Ez március első napjaiban történt. És ugyanezen évi október 18-án Mercy altábornagy vonul be diadalmasan Szolnokba, melynek karsú minaretjein 1552 óta ragyogott az ezüstös félföld.

A szultán és basák szolgálatában teljesített különféle robotolások.

A török uralom gyalogszeres és szekeres robotokkal békében csakúgy mint háborúban egyformán nyomorgatja, sanyargatja, debreczeni jobbágysait. IV. Mehmednek már többször idézett fermánja ezt rendeli: „ezek után Váradra mikor szarhorát kérnek, más helyre nem tartoznak kiadni. Ezeken kívül szarhorát más helyre nem tartoznak adni, akár vezérnek, akár basának, akár názurnak, akár kincstárnak, akár kajmekámnak, akár várbeli uraknak, agáknak, magoknak szarhorát ne vehessenek, sem az basa szekeret, sem szarhorát, mert az hatalmas császár elengedte”.

Mégis, mint a felhozott példából látni fogjuk, a vár erősítésének, javításának sokféle nehéz munkáin kívül a basák saját személyök kiszolgálására is gyakran igénybe vették a debreczenieket, hiába tiltották ezt újabb császári védlevelek.

Azoknak az ökrös, különösen pedig lovas fuvarozásoknak pedig, amelyeket a portyázó kisebb-nagyobb jancsár-csapatok, az ide s tova küldözött csauzok (futárok) és ezek fegyveres kísérete alá volt kénytelen adni a tanács, — se szeri se száma. Hogy háborús időkben ez az iga még inkább nevedekett, — szinte felesleges mondanunk az eddigiek után.

Nem csoda, ha olykor elfogyott a végkimerülésig zaklatott nép türelme. Csakhogy a török uralom túleréjével szemben meg nem tagadhata nyíltan az engedelmséget; fegyver által fölkelni még kevésbé volt tanácsos. Az engedetlenség, a zugulódás és pártütés tehát magaválasztotta előjárói ellen tört ki. Vagy pedig elbujdosott, egyszerűen megszökött a nép az elviselhetetlen teher-hordozás alól. A végső kétségbeesésnek sem egyik sem másik eszköze nem hozott szabadulást. Mert a két tűz közé szorult tanács a makacs és lázongó engedetleneket, úgy a szökevényeket is, — közös járom alá erős fegyelmetartással visszakényszerítette.

Ez történt 1681 okt. 4-én. Az egyesült erdélyi, bujdosó és török hadak Kálló várát ostromolták és a váradi basa ismét feles vonólovakért sürgette a várost. Ekkor az utczák kapitányai, kiknek tiszte volt a

fuvarok előállítására, nyíltan fellázadtak Pataki Pál főbíró ellen, amiért ez a szekerek és egyéb kívánságok késedelmes előállítására miatt őket megfeddette. A vonólovak mindazáltal elküldettek a basa táborára.

Más eset. 1683 május közepén a rémítő hírre, hogy a váradi szandákra kivetett 1000 tábori szekérből 200 Debreczenre esik, — melyet ötvenével útnak is kezdett indítani a tanács, — sokan a polgárok közül elszökdösének. Ezeket aztán a bíró utczánként, házanként, sőt erdőn, mezőkön, falukon is kerestette. Aki meg talált, kötözve vitték el a szekerekkel. Mikor így is nem telt ki a Kapucsi basa által erősen sürgetett szekerek száma, elhatározta a tanács, hogy a kik elszöktek és a szekerek mellé esküdni vonakodnak, ha házak van, tőlük elvessék, s annak adassék, aki felveszi a robot terhére, ha pedig lakó, cselédjével, családjával és jószágával együtt kiűzetessék a városból.¹⁾

Közmunkák és munkások a váradi várnál.

Mielőtt az új behódolatról való szerződés Temesvárral megkötött volna, mindjárt Váradi elcsélt követő esztendőben (1661 decz.) Huszain basa 1000 szálát követelt a debreczeniektől a váradi palánk építéséhez. A tanács utczák és tizedek szerint osztotta ki az éppen akkor takarmány és igavonó marha nélkül szűkölködő lakosságra az ezer palánkfá szállítást; a szekereknek minden darabért 1 forintot fizetvén a közpénztárból. Egész éven által pedig 200, néha több heteszeres feles számú szekerekkel szakadatlanul kénytelen foglalatossá válni a vár erősítésében.

1662-ben Piri basa egyszerre 30 négylovas szekeret parancsol Váradra, és hat téglavetőt a mecset építéséhez.

1663-ban haladéktalanul kétszáz ágyúdeszka kellett. 1664-ben Kucuz basa által parancsolt 100 négylovas szekér felhajtásában, a váradi felvonó kapuhoz híd-deszák és 200 palánkkaró megszerzésében faradozik a tanács. „Másképen bizony megbusulják“.

Ettől fogva hosszú ideig alig fordulnak elő feljegyzések a robotmunkákról; bár aligha szüneteltek. Talán kisebb mértékben kívántattak vagy pedig elveszték az erről való írást. Annál sürűbben jegyezte be naplójába 1680—1685 között valamelyik nótárius minden napnak eseményeit; — a városra felvetegített szolgáltatásokat is.

Lássunk néhány jellemzőbb adatot.

1681 ápr. 30. Hasszán váradi új basának képtelen kívánsága érkezik: a vár építéséhez 60 ácsot, 60 kovácsot, 60 kerégyártót, 40

fazekast, 50 kőmivest, 1000 drb ágyúalá való híd-deszkat, 500 bálványfát és 300 heteszerest követel. Hatodnap múlva, mert több nem telhetett, 30 kovácsot, 10 kerégyártót, 10 fazekast, 10 ácsot, 1 kőmivest és 100 heteszerest küld a tanács. Másnap a város déli részén 1900 épület porrá ég; mégis csak egy hétig való pihenést engedni van szíve a basának, azután ismét az egész kívánság teljesítését parancsolja.

Bartha Boldisár hiába igyekszik leszegni a szertelen teherből. „Az egész város, ha mind elégett volna is, mégis károsabb volna a vár romlása és építésének elmulnia“ — feleli könnyörtelenül a basa. De mindjárt meglágyult, mihelyt egy erszény pénzt — 500 forint — nyújtott neki és lecsendesülnek helytelen kívánságai. Nagyságos Hasszán úr egy hónap múlva ugyanezen módszerhez folyamodik. Az imént csak 30 társzekeret kívánt mindenféle éléssel és egyéb tábori készülékkel való vonóökrökkel, de később száz 3 lovas szekérhez köti magát a tetejébe magának három erszény pénzt, a libájának pedig 250 tallért követel. Ahogy a pénzt megkapja, mindjárt leengedi a szekerek számát negyvenre; sőt az aratásra való tekintettel a váránál dolgozó gyalog heteszereseket is hazabocsátja.

1682 jun. 15. lizettel megrakott 18 társzekéren kívül 60 kaszást és 15 fahordó szekeret kívánnak. Szept. 28-án Seres Pált a tanács ácsokkal, kovácsokkal, kerégyártókkal és heteszeresekkel küldi Váradra.

1683 jún. 21-én a kajmekám 300 heteszerest, 6 kovácsot, 6 kerégyártót, 10 ácsot, 20 fejszét, 20 szekeret parancsol a vár árka tisztításához, ismét 50 embert a basa rétjeit kaszálni. A 300 szarohara közül száznak kaszával kellett menni, hogy a víz alatt a nádat, gyékényt levágják; a többinek szerszáma: gereblye, ásó, kapa. Négy-öt nap alatt kitisztították a vár árkat; azután pedig a várbeli malmok javítására, kutak kotrására, bástyákon való kasok fonására hajtották őket. A kasok megtöltéséhez is Debreczentől kívántak 30 vagy 40 szekeret.

Ezt már a debreczeniek is megokallták. Csak 10 szekeret küldöttek 3—3 heteszeressel és kilencz mesterembert; de átment velök öt tanácsbeli úr is a menedéklevelekkel, melyek szerint Debreczen az ország népével együtt tartozik építeni Várad várát. A méltóságok és kádias részszei int igazat is adtak nekünk; maguk is azt mondták, hogy csak a császárról várát építsük, se basának, se másnak se kaszással, se egyéb szolgálattal nem tartozunk. A harmincz szekeret elengedték, sőt a becsléses kajmekám 3 ruhára való posztóért 25 napig, — takarás ideje lévén — a szaroharát is hazabocsátotta.

1684 jul. 31-én 300 heteszeres és 100 szekeres megy a várat erősíteni. A basa ugyan 500 szaroharát és 300 szekeret kívánt; de 500 tallért megelégedett kevesebbel is. Sőt a kincstartó aug. 12-én az ott

¹⁾ 1683 évi Diarium.

létéből is hazaengedett száz kézinaszámot. Aug. 14-én más 200 ember és 85 szekér áll munkába. Négy nap múlva 10 ácsot, 6–6 kovácsot és kerégyártót küld utánuk a tanács. Aug. 21-én az előbbi csapatot 100 hetiszerez, 43 szekér váltja fel. Szept. 16-án megint 6–6 ács, kovács, lakatos és kerégyártó indul Váradra.

A várad kisebb, törvénytelen szolgáltatások közé tartozott a basa jegyvermének megtöltése, a melyet a város hol saját munkásaival végeztetett, hol pedig 40 frt bérért valamelyik Váradal szomszédos helység lakosaira bízta.¹⁾

Közmunkák idegen szandsákok területén.

Az 1682-ben megindult s a félhold magyarországi hatalmát össze-törő nagy hadjáratok alatt, míg Várad is fel nem szabadult, néhányszor a várad szandsák területén kívül is kénytelen Debreczen költséges és veszedelmes tábori fuvarozásokkal segíteni a török seregek élelmezésén. Ámbar IV. Mehemed Lándorfejérvárnál a várad szandsákra esendő hadi terhek viselése alul felmentette és a szandsáktól külön szakasztotta, miért is a debreczeni főhajtó küldöttség a város nevében hűsége jeléül önként egyszersmindkorra 1000 kila árpat, 1000 kila lisztet, a főtiszteknek pedig 20 szekér élelmet ajánlott meg.

A sors és a basák önkénye mégis másként határozott. Míg a követ-ség a szultánnál járt, — hozta a Kapucsi basa a még előbb kiadott császári parancsot, mely szerint Debreczenre 2–2 emberével és 4–4 ökrével 200 társzerket vetettek fel. Három izromban, május 19. és 26. között igen nagy ügygyel-bajjal 128 szerket útnak is indítottak, adván minden szekér mellé 1–1 tallért is. A többi szekér elengedéseért pedig 10–10 tallért vett a Kapucsi basa. Az újabb császári menedéklevelet jún. 1-én elkészve hozták haza bíró uraimék, a mikor a szekerek már messze ballaghattak Buda felé.

Midőn az élelvelvetésekről szóltam, már akkor hivatkoztam az eger—kassai út javítására kirendelt 200 szekerre, 400 gyalogszeresre; a Dunántúlra, Budára, Érsekújvárra élelmet szállító, nagyobb részben odaveszett szekerekre.

A legutolsó időkben néhányszor az egri basa is kívánt volna 100–200 szekereket, 200–400 szarashorákat az egri vár erősítéséhez. Szerencsére az előljárók fermánokat mutatva, s a hasonlóképen érdekelt várad basák által is védelmezve, éppen úgy meg tudtak menekülni a törvénytelen kívánságok teljesítésétől, mint Ali basa hitlevelének erejével

némely várad basának ama követelésétől, hogy az elromlott pocsjai hidat is debreczeniek csinálják.

Persze a tiltakozásnak kellő súlyt most is ajándékok adtak!

Az érmelléki szőlők dőzmája.

A debreczeni polgároknak már régtől fogva nagykiterjedésű szőlő-birtokaik voltak az Érmelléken, különösen a püspöki, bihari, szentimrei, csatári, diószegi hegyeken. Boldvai Márton székelyhídi várkapitány is azt írja 1664-ben Apafinak, hogy „a jobb hegyeket mind debreczeniek bírják”.¹⁾

A török, aki minden termést, minden kerti veteményt megadóztatott, tized alá vetett, — dehogyan mellőzte volna ezt a kitűnő adó-alapot. Mihelyt megfészkelte magát Váradon, mindjárt hozzáfogott az érmelléki börttermes megdőzmálásához. Ezt a jövedelmet nem foglalta be a város által fizetendő szerződött adóba; sőt azt sem állapította meg állandó szabályul: — természetben fizessék-e a hegybirtokosok a tizedet, vagy pedig pénzben váltsák meg, avagy átalány-summa jár-e a szőlő termés után? Örökös huzakodás, pörpatvarkodás támadt e bizonytalan-ságból egyfelől a visszaélésre mindig hajlandó török, másfelől a debreczeniek között, akik már csak ezért is kénytelenek voltak újra meg újra a fényes portátul kérni orvoslást a hűbértelkes iszupaják, ziamet és timár birtokos urak és a Mütavellik (kegyes alapítványok gondnokai és kezelői) zsarolásai ellen, a szerint, amint a szőlők ziamet és timár hűbéri birtokon vagy vakuf-alapítványi területen feküdtek.²⁾

A dőzmálás alakjai.

A később elmondandók könnyebb megérthetése végett jó lesz ha néhány szót ejtünk e helyen a török dőzmaszedés formáiról. Biztos vidéken természetben szeret dőzmálni a török; a gabonát elcsépeletti, a magot raktárba szállíttatja, a szalmát pedig értékesíti.

A tizedszedést eléggé lelkiismeretesen eszközli, tizből csak egy részt vesz; de a tizen felül maradt hányadból is egy egészt kíván. De nem volt ritka és épen a mustnál találkoztunk ezzel leginkább, — a szalarije-féle kezelés, vagyis az az eljárás, mikor a földesúr tiznél nagyobb hányadot követel a termésből, például nyolczból 2¹/₂-et, száz-ból 30%-ot.

¹⁾ Török-magyarkori Oktm. VI. 148—161 II.

²⁾ Ziamet, nagy hűbéri birtok, amelynek jövedelme a 20,000 akcsét (500 tallért) meghaladta; timár — 20,000 akcsénél kevesebbet jövedelmező hűbéri birtok.

¹⁾ Id. Diárium.

Másik alak, midőn természetben határozatlik ugyan meg a tized, de átvenni már nem akarja a török, hanem felbecsüli s a felbecsült árat veszi meg.

Harmadik a *bedel asr*, vagyis tizedváltság, midőn a várható terméshez képest évről évre vagy hosszabb időre is átalány-összegben egyezik meg a mozlím földesúr jobbágyaival s bizonyos határnapon a váltságot követeli.¹⁾

A debreczeniek úgy látszik, a tizedszedés valamennyi módjával megismerkedtek. Sőt abban is volt részök, hogy a török hűbérúr nem elégedett meg a must után szedett dézma-jövedelemmel, furlangosan egyéb törökös adókkal, — például a mohamedán szőlőművelőtől szedetni szokott *szőlőkert-* és *szőlőbér*-adóval is megterhelte őket.

Követségek a portára szőlődézma dolgában.

1666 decz. 8—18. között Drinápolyban kelt császári parancsolat eltiltja az iszspajákat a *szőlőbér* nevezetű járulék szedésétől s meghagyja, hogy a Csatáron, Biharon és Diószegen lévő szőlők terméséből a debreczeniek, miután ezek a szokásos tizedet megfizették, semmiféle más dolgot ne követeljenek.²⁾

1672 ápr. 23-án a portáról megjött követeink útjának eredménye felől tett feljegyzésből az látszik, hogy ekkor, legalább némely helyen, természetben fizették a must-tizedet. „A szőlő dézmáját, amit a föld terem, abból adjuk” — mondja egykorú jegyzőkönyvünk. Ugyanaz évben más császári levél a méhsér árulást felmenti a tizedkötelezettség alól, melyre az iszspaják az érmelleki és hegyközi debreczeni gazdákat kényszerítették. Néhány évvel később, 1679-ben és 1680-ban talán azért, mert már a vakuf-alapok is több szőlőbirtokhoz jutottak Várad tartományának területén, évről évre megszabott összegben fizették a szőlődézmát: csebritül 2 frt 80 dénár. Horribilis összeg, háromszoros szalárjé, ha egybevetjük az ugyanazon évi piaci borárakkal. Ugyanis, például 1680-ban a Kardosházi borbírák vegyesen kerti és hegyi borokért 18,950 cseber után 51,173 frtot fizettek ki a boros embereknek, a termelőnek. A csaplárok pedig ugyenezen bormennyiségből, a seprőt is beleszámítva, 74,475 frt árultak. Amott egy cseber bor ára átlag 2 frt 70, — emitt 3 frt 90 dénár.³⁾

Nem csoda, ha már 1681 elején a portára megint panaszra mentek a debreczeniek. A váradi basa 130 aranyért adott nekik consensust,

¹⁾ M. o. török kincstári defterek. II. Bevezetés Kammerertől.

²⁾ Török okirat a városi levéltárban.

³⁾ 1680. évi szám vizsgáló könyv.

hogy a dézma ügyében követséget küldhessenek. A szultán nevében a budai vezér-basa állította ki a váradi begler-béghez címzett császári parancsot, amely magyarul így hangzik:

„Debreczen városbeli jobbágyok a váradi tartományokban lévő kisebb- és nagybrendű hűbértelkesek földjén és helységei határain fekvő szőlőikből a törvény és rovatkönyv szerint fizetendő tizedet önként beszolgáltatják, mindazonáltal az említett hűbértelkesek és föld-birtokosok¹⁾ őket törvényellenes és káros hatású követelésekkel terheltek és háborgatták Ennélfogva rendelem, hogy nem tévesztvén szem elől az alattvalók jogait, a rovatkönyv értelmében járjanak el. A törvényes tizedet, úgy a mozlimek, mint a keresztyének szőlőjéből beszedvén, arról engem tudósítván, felügyelj (te, váradi beglerbég!) még arra is, hogy többször hasonló panaszt okozó törvény- és rendelet-ellenes követelések és háborgatások ne történhessenek.”²⁾

Alkudozások a Mütavellivel.

A dézmálás ideje elérkezvén, a szőlős emberek és tanácsbeliek portáról hozott leveleinket bevitték Váradra s ezek alapján kérték az iszspajákat meg a Mütavellit, hogy a dézmát nem pénzül, hanem borul vegyék be. A török urak duzzogva bár, hajoltak a vezér-basa parancsához; hanem azzal is fenyegették a debreczenieket, hogy szüret után kivagdalatták szőlőiket; inkább legyen szántóföld belőle.

A kegyes alapok gondviselője, a Mütavelli azonban most sem állott a borul szedendő dézma mellé. Saját szempontjából nem is rosszul érvelt, okul adván:

1. hogy a portán mindenkinnek megadják a levelet, csak pénze legyen!
2. a szőlők urához kellett volna menniök a debreczenieknek; ha attól hoznak vala parancsot, akkor ő is engedelmeskednék;
3. a Mütavelli-jóság Isten dicsőségére a hoccsák (hodsa = tanító, vagy egyházi alkalmazott a mecsetnél) számára vannak rendeltetve, hová tennék ezek a bort?
4. török nem szokott borral kereskedni. Mindezeknél fogva ő is, mint az előtte való Mütavelli, pénzül kívánta a dézmát; hiába vetette közbe magát a kincstartó a debreczeniekért, akik csebritől ismét 2 frt 60 dénárban tudtak megegyezni.

¹⁾ A török a fegyverrel meghódított területen minden földet állami, illetőleg szultáni birtoknak tekintett, azelőtt akármilyen jogi természetű volt is az és ebből kapta jóságait a hűbéres katonaság. A kincstári és hűbéri birtokokon lakó keresztyének csak jobbágyok az igazhitű török szemében.

²⁾ Török okirat a városi levéltárban.

A következő évben részint a maguk oktából, részint Memhet nevű hoccsa tanácsára, új tárgyalást kezdtek a debreczeniek a szőlődézma évi állandó összegének megállapítása végett. A Mütavelli maga sem idegenkedett ettől. Felettes hatóságánál javaslatot is tett ez irányban. Másfelől a debreczeniek a fényes portához fordultak támogatásért. A tanács követéink visszajöveteléig erős büntetés s a bornak a város kapuján kirekesztése mellett tiltotta a hegyi szőlősgazdákat a megdézmlástul. November 10-én aztán a Mütavellivel 2 frt 80 dénárban igazították el a dézmát.

Dulum szerint való dézmálás.

Ez összeg az előző éviénél is magasabb lévén, hogy valamit leszeghessenek belőle, 1683 márcz. 9-én Bonyhádi János és Nyéki István ebben és más sérelmekben a fényes portára mennek. honnan május 10-én érkeznek haza. Utjuk eredménye a krónikás tollában maradt. Csak későbbi feljegyzésekből következtethetjük azt, hogy a portán a terület arányában való dézmálást megengedték, ami Kammerer által sem említett új alakja volt a szőlődézma szedésének. 1683 júl. 24-én Bonyhádi, az egyik portai követ, és Báthori János Aradra mennek az odaváló Mütavelliért, mint akire biztatott a szőlőknek *dulum*-mal¹⁾ való felmérése a bihariak és püspökök jelenlétében. A dulumozó Mütavelli maga mellé vevén a hoccákat, haccsikat (hadsi = vallásos köteleességeit teljesítő szent életű igazi hívő, zarándok) és egyéb török urakat, a győzhetetlen császár mértékével előbb egy olyan püspöki ember szőlőjét mérte meg, aki termést vagy más bort nem vett, hanem csak magáruól dézmált. Miután ennek termését a tavalyi regenstrumból megállapították és a területhez arányosították. — ígérték a debreczeniek 1 dulumtól 15—16, majd 20 osporát, amit a császár birodalmában általában adoi szoktak. De a Mütavelli ezt keveselte, anélkül, hogy a maga kívánságát megjelentette volna. Ekkor követéink ajánlatára a debreczenieknek a szentimrei hegyen lévő összes szőlőt mérték fel dulummért kötéllel és találták azt 995 dulumnak. Az egyezés nem sikerült. A Mütavelli azzal vált meg tőlük: „No már látom, hogy titeket meghagyassalak abban, amit ígérték, nincs módom benne! hanem valósággal az uramnak megírom, ha titeket 10 pénzben meghágy is, nem bánom”.

¹⁾ Dulum, helyesebben dönüm = egy mérce alá való föld; egy török hold. Hosszúsága és szélessége 40 lépés. Dr. Karácson Imre: Evlia Cselebi magyarországi utazásai. 168. l.

Bonyhádi és Báthori tehát megint a portáruól hoztak új parancsolatot a Mütavellire arról, 1. hogy a dézmáért többet ne vegyen, hanem a mint a község között valóján (valóján) indul; 2. hogy a szegénységet ne várakoztassa, hanem borait elbocsássa.

Nov. 23. Bonyhádi és Tolnai János panaszosan jelentik haza, hogy a Mütavelli igen keménykedik; a bihariak 2 frtot csebitül már megígérték, de ő kegyelmek többet nem — másfel frtnál.

Még december közepén is bajoskodnak a dézma miatt a kegyes alapok gondviselőjével, aki se a basa közbenjárására, se deferre, se a kádiától hiteles alakban kiadott törvénylevélre, se új szultáni parancsra nem akarja magát az igazsághoz tartani.¹⁾

Igy ment ez évről-évre. Sőt 1683-ban a szentimrei és diószegi boros gazdáktul csebreknint 4 frt 80 dénár hallatlanul magas dézmát vett a Mütavelli, semmit nem használván az ez évi portai út.

Utolsó ismert emlékünknél a debreczeniek bordézmájáról az 1687-ben kelt kiváltság-levél, mely megparancsolja a váradí kádinak, hogy a császári javadalmak és háberbirtokok területén fekvő helyreállított (felújított) szőlők után azok, akik a reájuk kivetett szőlődézmát pontosan fizetik, semmiféle köz munkával ne terheltesse és ez évtől fogva egy-egy helyreállított szőlőtől 300 pénzt fizessenek. Ezen kívül rajtok semmiféle adó nem vehető.²⁾

Puszták bére, adója.

A második behódoltatás már elpusztulva találta mindama falvakat, amelyeknek határai az idők során Debreczen területébe olvadtak be. Sőt az általunk ismertett időben mindezek a város zálogos birtokába jutottak. Mégis ezeknek a török uralomhoz való viszonyában az a feltevés, sajátos körülmény vehető észre, hogy míg némely elpusztult község földjei, némely praediumok Ali basa által Debreczenhez tartozó elismertettek, vagyis az 1662-diki alapokmányban mint e császári khaszbirtok alkotó részei soroltatnak elő: ugyanakkor hasonlóan Debreczen kezében lévő, részint már 50—60 évvel, részint csak kevéssel azelőtt lakatlanná lett néhány helység határárt nem számítják Debreczenhez.

¹⁾ Diárium.

²⁾ Török okl. a városi levéltárban. „Egy felújított szőlő” alatt valószínűleg olyan területet értettek régen, amennyit egy ember egy nap alatt megmunkálhatott. Innen eredhetett a szőlők területének mennyisége meghatározásánál szokásos eme kifejezés: „egy ember műve szőlő”. Ma ezt így mondják a debreczeniek: „egy kapa szőlő” és körülbelül 200—220 □-let értenek alatta.

Ilyen földek a 15-éves nagy háború alatt (1592—1608) elpusztult Ebes, Szepes, Hegyes és a valamivel tovább élt Boldogfalva.

Nem gondoljuk, hogy a török ez intézkedése miatt valami sokat veszítettek volna elődeink; miután az elpusztult hűbéri falvakat, — mint Salamon Ferencz mondja, — szomszédos városok és helységek aránylag kedvező feltételek mellett vehették haszonbérbe, akár mérsékelt összegben megsummálhattak érettek és e haszonbérben vagy summaadón kívül egyebet nem fizettek. A hűbéres iszapja is örült, ha elnéptelenedett pusztáit bérbeadhata.

A Debreczen körül fekvő puszták részint szultáni khászhoz tartoztak, részint hűbéri birtokok. De egyik sem hozott török pénzszerzés szerint 20,000 akce (= 500 tallér) évi jövedelmet, ennél fogva önálló ziametet nem alkothattak, még önálló timárbirtoknak is kicsinyek voltak.

Adózási beosztás tekintetében egyik Szolnokhoz, másik Váradhoz tartozik; sőt ugyanazon puszták is egyszer ide, máskor amoda adózik, aszerint, amint hűbéres ura a szolnoki vagy váradai őrségben szolgál.

1663-ban Hegyes és Boldogfalva taxáját Váradra rendelik; mindazonáltal a második hódításnak csaknem egész idején keresztül Szolnokon fizettek érte taxát a debreczeniek. Holott Boldogfalva közvetlen a város tövében feküdt. 1665-ben Ali Csorbadi szolnoki szandsák-emin ad nyugtát Boldogfalva császári khász falu összes jövedelmeiért fizetett 40 ezüst tallérról. 1672-ben a portárul hozott szultáni parancs szerint Debreczen az elszórt Boldogfalva után semmivel nem tartozik; mégis a sok futkosásnak, fáradozásnak, császár levelének semmi haszna nem lett. „Tömlöczcel is megvötték minden adaját”.

Később is a Boldogfalvát bevitt 20, majd 30 frtot Mahmud bőlük bási szolnoki emin nyugtázza.

Hasonlóképen külön adóztatás, illetőleg taxatlatás alá estek Ebes, Szepes, Szent-György és Bánk puszták. 1666-ban Memhet szolnoki bég a szepesi és ebesi praediumok *bérít* feljebb akarja csapni, az előtti *adóval* nem elégzik meg.

1672-ben Musztafa szolnoki miraláj a debreczeniek által évről évre szántott-vetett Ebestől és Szepestől 70—70 tallér summa adó (maktu) felvételét ismeri el a saját tezkerejével. Ugyanekkor 20 tallért kap a kisebb Szent-György puszták summa adójában. 1691-ről is fennmaradt az ebesi summa adó nyugtája, a melyet Hasszán, Zám és Ebes akkori hűbéruka állított ki öt aranyul, 1 ruhára való zöld rászrul és 1 tábla szappanul. Restánciában maradt még 30 arany és öt tallér. Bani irt

pedig 1679-ben és 1680-ban török részre évi 44 frt bért fizetett a város.¹⁾

Annak, hogy az 1670-es évek végén zálogba vett Ohat és Zám pusztákért külön adóztatva volna meg a török Debreczent, nyomát nem találtuk. Ellenben néhány feljegyzés arról tanúskodik, hogy a debreczen-várad őrszágútba eső Pocsaj helysége határában használt föld után taxát vagy bért szedett a török Debreczentől. 1682-ben az egykorú napló szerint a tanács zálogba vette a pocsaji földet. 1683-ban már bérletről van szó: 1684-ben pedig a pocsaji föld bérét azoktól kéri az emingek, akik megbérelték volt.

Pocsaj vámszedő hely lévén, a Váradra és a hegyi szőlőkre sűrűn járó debreczenieknek szükségük volt a pihenőnek nagyon alkalmas pocsaji földre.²⁾

Török kedvezmények.

A török kormányzati politika keveset törődött a szultán alattvalói megélhetésének feltételeivel s majd semmit a rájuk anyagi jólétével. A mozlím államrendszer keretébe, amelyet karddal faragtak meg, csak hiányos, fejletlen institúciók illeszkedhettek be a közgazdaság nagy termelői ágaihoz, a földművelésnek, az iparnak és a kereskedelemnek előmozdítására; fejletlen institúciók még arra a feladatra is, hogy a munka és termelés a külső háborgatásoktól lehetőleg megóvassék.

Némely török államférfiában sem hiányzott az érzék és jóindulat a hódoltság gazdasági érdekei iránt, amelyek felől ők is úgy valának meggyőződve, hogy azok istápolásával a birodalom is nyerni fog. Imé Debreczen is számos olyan fermánt és temesszüköt kapott a portától, amelyekből ez a felfogás kiérkezhet. Visszaéléseket, ser- és kanunellenes zsarolásokat, sanyargatásokat többször azzal az indoklással tiltanak a szultánok, hogy azok által a kincstár kárára pusztul Debreczen a császári khász város s hogy tehát ez be ne következessen, a beglerbégek és más méltóságok szeretetteljes védelmébe ajánlják Debreczent. Ha annyi erény volt volna a török központi kormányzatban, mint a mennyi jóindulat árad a virágos keleti nyelven fogalmazott tigris levelekből: talán nem fűződnek e korhoz annyi siralmas borús emlék! Jósika is nem hasonlíthatná Debreczennek ezidőbeli történetét *haramiaregenyhez*.³⁾

¹⁾ Török levelek, nyugták fordításai és városi jegyz. könyvek.

²⁾ Városi jegyzőkönyvek, török okiratok és „Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1654—1640 között” című dolgozat után.

³⁾ „Zrinyi a költő” cz. regényében írja Debreczenről Jósika: „e korbeli története nem sokat különbözött egy folytonos haramiaregenytől.”

De a török a 140 év alatt, míg jármát nyögte Debreczen, egyetlen-egyszer sem kelt védelmére a városnak, valahányszor ellenségei, akik pedig sokkal inkább valának ellenségei a töröknek, fosztogató, gonosz szándékkal törtek reá. A városnak nagy és kicsiny ellenféllel szemben magának kellett helytállani. Pedig megtörtént, hogy *oltalmaztatási díj* czimén a császári vitéz portyázó őrség élelmezése végett külön 1000 frt rendkívüli adót szedett a város lakosságától.¹⁾ A fegyelmetlen, rablásra mindig kész tatár segédhadak ellen jó pénzért ugyan mindig szívesen küldtek a basák csauzokat, némi fegyveres kísérettel együtt; de minden csauzi tekintélynél nagyobb súllyal esett a kapzsi, kincszomjas tatár khámok serpenyőjébe a debreczeniek sok szép drága ajándéka, melyekkel hol kíméletre, hol más utat választásra bírták azokat, amint ezt az 1683-diki események is igazolják. Kérdés, vajon ha 1657-ben kedvük lett volna a Bereget és Szatmárt pusztító lengyeleknek Debreczenig kalandozni, a frissen kapott szultáni oltalom-levél megakadályozza-e a engel-hosszú véres, gyújtogató fosztogatásait?...

Hogy a debreczeniek sohasem építhettek komolyan török oltalomra, arra nézve a következő esetet mondom el:

Midőn 1681 őszén Apaí, Teleki Ecsed alul Erdélybe vizsament, Thököly pedig a bujdosókkal együtt tőlük elszakadt: Caprara német generális sietve kelt át Tokajnál a Tiszán, hegy könnyű szerrel visszavegye Kálló várát.

Lőn a német közeledésének hírére roppant bódulás a város népe között, élénk emlékeztetben lévén még Strassoldo járása s rettegven Caprara bosszújától. E félelmetes napokban (okt. 28—nov. 6.) a megrémült város, miután egy éjjeli tanácsgyűlésen a helybenmaradás mellett nyilatkoztak, „mert ha elfutunk, Debreczen többé nem lézen”, — mindenfelé küldött segítségért: Váradra, Budára és Thökölyhöz. A budai vezér basától Ormós Mihály csak pusztá biztatásnál egyebet nem hozott. Az új váradi basa ígerte, hogy felkél mellettünk, és ellenáll: az Alaj bég kilencz zászlóval csakugyan Pocsajhoz szállott. Thököly közel volt, Bagosnál táborozott, sőt a vele lévő főrendekben, tisztekben és szolgákban felesen be is jövének a városba, mint Petróczi István úr, Ibrányi László feleségstül, Sennyei úr, Pécsi Gáspár és többek. Mégis senki nem mérte össze kardját Caprara koszperdjével. A generális haragját a magára hagyott polgárság most is a sokszor kipróbált *adom-nal* csilapitgátá.²⁾

¹⁾ Török nyugta 1609. illetőleg 1602-ből.

²⁾ 1681. évi Diárium.

A vásárok oltalma.

A vásárokat járó, kalmárkodó rendeknek sem adott külön védelmet a török kormányzat. Holott a vásárok a török által is lakott városokban közvetlen, egyéb hódolt helyeken pedig közvetve jelentékeny jövedelmet hajtottak a kincstárnak.

Irott intézkedések a vásárosok érdekében is gyakoriak; de a gyakorlati élet lerontja értéküket. Hasszán temesvári basa már 1566-ban menedék-levelet ad a debreczenieknek az olyan török kereskedők erőszakoskodásai ellen, akik eladott portékáik árát olyanokon követelték, kik a vevő debreczeni kalmároknak sem társaik sem kezeseik nem voltak. Mindazonáltal a tanács többször kénytelen tilalmazni, hogy hitelbe vásároljanak töröktől a polgárok.¹⁾ Mert a török hitelező a maga követeléséért az egész várost is keményen megzakkalta, amint ezt Balyk János tanácsbeli kereskedő esetéből (1684) látjuk.

A török és más nemzetbeli vámszedők visszaéléseitől,²⁾ a vásári és helypénzek kezelőinek, bérlióinek zsarolásaitól, a portyázó török katonáktól, hajdúktól és mindenféle nyüző-fosztó emberektől való félelem meg-meg akasztotta a kalmárkodó debreczenieket a vásárok látogatásában. 1656-ban Eperjesi Istvánt a rablók Túron megölték, javait pedig a török harminczados lefoglalta; hasonlóképen árestalta Varsányi Mihály áruit, melyeket csak a budai vezér parancsa szabadított ki.

Ilyen körülmények között nem voltak feleslegesek a főbb török hatóságok biztató körlevelei, hogy a nép bátran látogassa a vásárokat. Imé a türí eszt után is, a budai basa a közeledő szegedi vásárra vezéri leveleivel hívogatja mindenfelől a kereskedőket, minden bántalom ellen biztosítván őket.³⁾

Vámmentességek.

Sőt bizonyos helyeken vásári vámmentességben is részesítette a török a debreczenieket, ami azért is figyelmet érdemel, mert a hódító mozlím az elfogalt földön talált történelmi jogrendet felforgatta, a régi

¹⁾ Egy évszámunktól való levél, Mohamed levele a gyulai begler béghez hagyta emlékeztetben Szép Péter, Tamás deák és Mező Mihály debreczeni kereskedők jellemző esetét. Ezeket a bég tömlöczbe vetette, 3000 tallér értékű portékájukat pedig lefoglalta, amiért Ahmed agának a tőle vásárolt árúczkák árát, melyeken veszítettek, nem tudták megfizetni. Mohamed (hihetőség budai vagy temesvári basa) e jogtalanság ellen tiltakozik s a lefogalt árúk visszaadását kívánja, hogy a megrettent kereskedők ama védelem alatt álló vidéket el ne kerüljék és ez által az adózás kárt ne szenvedjenek.

²⁾ 1570-ben Musztafa budai basától védelmelet kapnak a debreczeniek arról, hogy senki adósságáért senkit meg ne tartóztasson, a harminczadosok pedig a meg nem fizetett vámost a debreczeni bírónak ne követeljék.

³⁾ Városi jkv. 1653. szept. 6.

kiváltságokat és szabadalmakat lábbal taposta. 1571-ből két török oklevélünk maradt fenn, amelyek a debreczeni kereskedők vámmentes-ségéről tanúskodnak. Az egyiket Husszein bég, a császár pesti íródeákja állította ki arról, hogy a debreczeni kereskedőkön, sem vásárokon, sem városokban a törvény ellenére — amint ez mostanában Túron, Fegyverneken történt — vám ne szedessék. A másik hasonló ehhez és a debreczenieknek Túr és Fegyvernek városokban való, jegyzőkönyvbe is beiktatott, szabadság-levéllal biztosított vámmentes-ségeket igazolja.

A fontosabb átkelési helyeken lévő hidak és révek használatát szinte természetes, hogy vám mellett engedte meg a török a debreczenieknek is. Ezek már 1589-ben panaszos hangon sorolják fel a szolnoki kádía, több zaim és voivoda előtt, mennyi költségbe kerül nekik a Szegzárd felé eső baranyai nahieben szűrt bornak szállítása, nem lévén szülő városuk határában.¹⁾ A borvétel helyén hordópénzt (reszmi fucsí), a Dunán való áthozatalnál vámot (gömrük), ismét Szolnoknál híd-pénzt (reszmi gecsi) kell fizetniük. Itthon pedig Jehszia nevű zsidó, ki nálunk a borból való jövedelmet bérli, megbízott emberei által boradót (reszmi kharir) és megint hordoadót (reszmi fucsí) követel rajtuk.²⁾

A török vámszedők és bérlők éppen így megvették a vámot az igen sűrűn használt pocsaji, székelyhídi s néha más kisebb hidakon is. 1681-ben vegre felmentették őket a diószegi vám fizetése alul s 1682-ben Güresi Mehmet basa által Váradon kiadott szabadság-levél akként rendelkezik, hogy a debreczeni rájáktól a kanun és defter értelmében s a bevett szokáshoz képest csak a pocsaji és székelyhídi hidakon szedessék vám, Diószegen és másutt pedig ne.

Vidéki jobbágyság Debreczenben.

Debreczen népesedésére, gazdasági erősödésére nagy befolyással volt a vidékiek beköltözködése. Csak hogy a mozlim földesúri jog se tűrte a jobbágyság szabad költözködését s a török földesúr bármikor visszavihette szökött, vagy más helysége, városba húzódtott jobbágját.³⁾ Ez a törvény sok zaklatást és bajt okozott Debreczennek is, éppen az általunk tárgyalt korban, midőn Erdély fejedelmi székében nem oly erős kezű férfi ült, amilyen Bocskai, Bethlen és Rákóczi volt, akiknek ural-

kodása idejében száz meg száz vidéki család talált minden nagyobb akadály nélkül új otthont a bátorságosabb Debreczenben.⁴⁾ Akkor még a török maga módja szerint védelmébe is vette a bevándoroltakat, nem csupán a királyi területről valókat, hanem azokat is, akik bárhonnan eredtek, de itt benn már tűzhelyt raktak.

Nevezetesen a budai diván az egri begler-béghez és a szolnoki szandsák-béghez czimezve újra kiadja Debreczen császári khász város lakosainak folyamodására Szulejman szultánnak 1566 jún. 8—18. között kelt fényes rendeletét, amelynek értelmében akár régi rája legyenek kö-zöttük valaki, akár az ellenséges várakból s falvakból menekült hozzájok, azok személye, családja, birtoka, vagyona, jószágja egyaránt sérthetetlennek nyilvánított. Felhívja tehát a budai diván az említett méltóságokat, hogy az ilyen rájak személyét, családját, vagyonát megtámadni ezentúl se engedjék és senkinek el ne nézzék, ha ezt ser-, kanun- s az ezek alapján kiadott régibb, vagy újabb császári parancsok ellenére megkísérlené.⁵⁾

A debreczeni tanács e szabadsághoz ragaszkodott, midőn 1662-ben vonakodott kiadni a város oltalmához folyamodott egynéhány nádudvari atyafit, miután ezek, még a békességes időkben jöttek be ide s azóta szolgálatokat, adójukat itt teljesítették, előbbeni lakóhelyükön pedig sem vassal, sem marhájokkal földet-vizet nem éltek.⁶⁾

Keményebben beszélt a debreczeniekkel Husszain váradi basa a hódolt területről befutott piskoltiak, szaniszlaiak dolgában. Allah-ra eskü-dött, hogy ha ezeken csak egy pénzadót is veszen a debreczeni bíró, — ötezer tallér lesz a büntetése. Sietett is a tiszteletes tanács vissza-adatni a befutottaknak, ha netalán valami adót szedtek volna már tőlük az exactorok; egyúttal figyelmeztette őket arra is: kiki mihamarább hurczolkodjék vissza a maga falujába, mert ha önként nem mennek, rabul fogja őket elvitetni a basa.⁷⁾

Ugyancsak Husszain cselekedte meg azt is, hogy valamelyik heti-vásáros napon vitézeivel elállotta a város kapuit, az előjárókat maga elé rendelte s a hódolatlan helyekről vásárba jött vidékiek kiadátását követelte. A borbélyokat pedig megkínóztatta, azzal vádolván őket, hogy ellenséges katonák sebeit gyógyították. A basának ekkori látogatása 6400 tallérjába került a városnak.

Ugyanekkor hol szép ígéretekkel, hol fenyegetéssel a váradi pol-gárokat csalogatja vissza elhagyott városukba. Ezek a vár eleste után

¹⁾ E kifejezés, hogy szülő nincs a debreczeni határban vagy azt akarja jelen-tetni, hogy szülőtermő hegye nincs a debreczeni határnak, mert hiszen szülőskertek már akkor is voltak nálunk; vagy pedig a fordítás nem tökéletes; az eredetiben talán szülőhegy van írva.

²⁾ Török okirat fordítással együtt a városi levéltárban.

³⁾ Salamon F. id. m.

⁴⁾ V. 5. Zoltai: „Vidékiek beköltözése 1564—1640. között.”

⁵⁾ Török okirat évszám nélkül a v. levéltárban.

⁶⁾ Városi jkv. 1662. 44. l.

⁷⁾ Városi jkv. 1663. 165. l.

Debreczenben vonták meg magokat. Pár év múlva nagyobb részük csakugyan kénytelen volt hazamenni, akinek székere volt, a magáén, akinek nem volt, az olyant Debreczen költöztette vissza. Mert már azzal is fenyegetőzött Husszain, hogy a várostól külön fogja megadóztatni őket.¹⁾

A basák példáját követték a kisebb urak, a hűbéres iszapjak is. Jobbággyaik ezek is kényszerítették kimenni a városból. A debreczeniek ez erőszakoskodás ellen ismét a szultántól kértek védelmet. 1667. jan. 24-én Pataki Albert, Jóna István atyáinkfi Konstáninápolyból jó válasz-szal érkezének haza. E válasz haszna következő évben Ambrus Pál nevű jobbággy felszabadításában meg is látszott.²⁾

1682-ben sok baja és búsulása esik a városnak a Derecskéről, Kabáról és más emeges (kincstári adófizető) helyekről bejött jobbággyok miatt, akiket ezuttal a magok falujabeli bírák panasza következtében keresnek a várad eminek. Szegényeket meg is rokesztik. De a tanács követi által sikeresen tiltakozik Váradon e „szokatlan dolog ellen”, az ellen, hogy a város szabadságának sérelmével eminek szedjenek adót Debreczenben. A basa mindjárt el is ereszteti a megfogott falusi embereket. De már kevés idő múlva (ápr. 12.) a basa levelével feles számú török érkezik megint az emeges jószágokból beszámrazott jobbággyok hazavitele végett. Hatvan ilyen embert persequáltak, de tőbhet tizen-kettőnél nem találta, ámbár felkutatták az egész várost, mialatt nagy zenebonát csaptak, a bírót és tanácsbelieket éktelenül szidalmazták, szakálluknál fogva felakasztással fenyegették, — közülök kettőt meg is tömlöczöznék.³⁾

Máj. 15-én pedig egy részeg török pribék Magyar Istvánt, városunknak török nyelven való tolmácsát, afeletti felgerjedésében, hogy őt arra figyelmeztette: nem szokott a török bort inni, puskájával úgy megütötte, hogy meghalt „egész városunknak nem kevés kárával és szomorúságával, minek utanna 18 esztendő alatt a fényes portát tizenhétszer, Bécsen egyszer, vezéreket, basákat számlálhatatlan sokszor városunk megmaradásáért megjárta volna”.

A tanács elégtételt, követelt az ártatlanul kiontott vérért s mármár a portára készült ezért követseget küldeni, midőn a várad basa hajlandónak mutatkozott a gyilkos törököt megbüntetni, ha csak egyetlenegy igaz hitű tanút tud a város előállítani. Találkozott is egy török tanu. Mire a basa, különösen a tihája rábeszélésére a gyilkost a maga istállójában megfojtatta s azután holttestét kívánságukra csauzával meg

is mutatta Bonyhádi János, Sárándi Dániel, Vecsei Péter követeknek és városunk hites deákjának. Azonban az ítéletért maga részére 400, a tihájának 100 frt jutalmat csikar a városon.¹⁾

A török gögje.

A török uralkodásának egyik legsötétebb foltja a gög, amelylyel lenézte keresztényen alattvalóit; a kegyetlenség, amelylyel emberi szükségben vad gyönyörűséggel alázta meg őket. Debreczen város évkönyvei telvék méltatlan, igazságtalan győltörtetésekkel, bántalmazásokkal, kizoztatásokkal és tömlöczötésekkel, amelyeket a község előtt legnagyobb tisztességben álló és sok esetben magyar nemesi rendhez tartozó polgárok, a bíró, tanácsnokok, esküdtek valának kénytelenek elszenvadni a török uraktól. És ez embertelen bánásmódnak halottai, ártatlan halottai is valának. Igen kicsiny ok, gyakran ál-ürügy is elegendő a basák haragjának felgerjedésére. Emilittek a megfojtott bíró, Vigkedvő Mihály tragikus halálát. A török büszkeség és fenhéjázás azt sem tűrte, hogy a rája kardot viseljen. Erről Kecskemét történelírója is panaszkodik. Murat, budai kajmekám üzent a Thköly által felkelésre hívott kecskemétieknek: „Szultán Szolimán botot, szántóvasat engedett nektek és ostort kezetekben, nem szablyát”. De hasonló esetet nálunk is jegyeztek fel. 1662 ben (sept. 2.) Szöcs Bálint debreczeni polgárt Bihárnál megvagdalták a törökök és fejét elűtötték, azt adván okul, hogy kard volt nála.

A bevett szokás mégis az volt, hogy a török inkább az előjárókat győltörte, kizozta, börtönözte és tartotta magánál túsul, így akarván minél többen zsarolni a szegény népen. Mert a török Debreczenben állandón zsarolt. Arra, hogy a szó szoros értelmében rabolt volna, városunk történetében ritkán fordult elő eset.²⁾ Portyázó csapatai se nyájukat, gulyákat nem hajtottak el a mezőről, se a szántóvető polgárok ekéi

¹⁾ 1682. évi Diárium.

²⁾ Hogy ilyen esetet is lássunk, felidézem Csirke nevű török pribék kétrendbeli garázdálkodását. Ez a pribék 1682 decz. 18-án néhány lovassal és janicsárral együtt megrészegevdén, a gazdákat házaikból kiverte, őket sarezoltatta. De a basa, híral adatván neki, a tanácsot felhatalmazta, hogy az ilyen alkalmatlankodó törököket szabadosan megfohassa és vagy Váradra vitesse, vagy a város tömlöczébe vettesse. 1683 szept. 29. Csirke vitéz vezetése alatt váradí és szentjóbí törökök csaptak nagy lármát, mivel az általuk kért harmincz szekeret a város hamarosan elő nem állíhatta. Dühökben a vásárra jött palócokat, újárósiaikat jószágaitól, fegyvereiktől puskájuktól megfosztották; helybelieknek is raboltak. Kamarákról a lakatot leverték, a bort korsókba töltögették; egy brassai embernek 2 lovát, szablyáját, 32 forintját és másfélezer frtról való adóseveleit elvették. De harmadnap múlva mindent visszaadott a tanács által értesített basa. (Diárium.)

¹⁾ Városi jkv. 1663: 168., 171., 175. l.

²⁾ Városi jkv. 1667: 28. és 1668: 238. ll.

³⁾ 1682. évi Diárium.

mellől nem fogták ki erőszakkal a vonó jószágokat; se élésházakat, pinczéket nem verték fel és nem fosztották ki; se magukat és cselédeiket rabságba el nem hűszolták. Debreczen szultáni khász város lévén, efféle gonoszságokra a legrosszabb török is csak elvéte mert velemenni.

A rablás és fosztogatás ilyen nemét átengedték segédseregeiknek: a tatároknak, meg ellenségeiknek: a labanczoknak...

B) Erdélyországhoz való szükségletek.

A hosszú, romboló országos vihar, amelyet II. Rákóczi György nagyraérett, szerencsétlen lengyelországi vállalata által aratott, az ellenfejedelmek, Rákóczi és Barsai, Barsai, Kemény és Apafi seregeinek, a törököknek, tatároknak és nemeteknek martalékaul dobta Debreczenre is. Amelyik fél felülkerekedett, vagy amelyik éppen Debreczenhez közelebb jutott, mind lenyirta, kitepte fűrtös, selymes gyapját a debreczeni báránynak.¹⁾

Kemény János uralma.

Várad török kézbe jutása után a német pártfogására támaszkodó Kemény János parancsolt legtöbbször Debreczennek. 1660 őszén, miután Ali szérárpasa Temesvárra vonult vissza, Kemény János téli szállásra Debreczenbe rendelte fogadott hadait. Következő évi okt. 10-én ismét azt írja ide: „Hatezer főnyi lovas és gyalog, német és magyar hadainak Debreczenre adják téli kvártélyul”. „Vana intentio sine Deo”, jegyzi meg erre a város pennája.

Csakugyan megrakodék a város a fejedelem feles mezei hadaival. Az itt való szabad szállásra és kész, gazdálkodásra minden nap jöttön jött a sok nyüző-fosztó, gyilkos, pajkos, aki csak egy kardot vagy egy puskát szerezhetett is. És úgy megélték a házigazdák télire készített eledelcsékjét, hogy a szegény gazdák cselédestül kényszerítettének elmenni és házokat a katonának hagyni. Kemény János csak 4000 forint lefizetése után rendelte ki a városból időközben 48 zászlóaljra szaporított hadait.

Székelyhídi várkapitány Boldvai Márton követelése.

Kezdetben Apafi országlásával is éles közjogi összeliűtközésbe jutott Debreczen, amire a hódoltsági fermánnak ama rendelkezése adott okot, hogy a város ezentúl az erdélyi adót is Váradra fizesse. A különféle

¹⁾ A város czímerében husvétii bárány látható.

régi adók megsummálásánál az eddig Erdélyt illető 1500 tallért Ali basa valóságga beleszámította a török részre járó tízezer tallérba. Később is soha le nem engedtek belőle.

Amint 1663 végén Székelyhid vára Apafi birtokába került, az új kapitány Boldvai Márton nyomban érvényesíteni kezdte Debreczenben is Erdély adóztatási és dézmáltatási jogát. Mert a debreczeniek Biharban fekvő birtokaik után a búza- és bor-dézmát, az élést is megtagadták, azzal védekezvén, hogy a „hatalmas császár őket Erdélyhez való adóztatástól elszakasztotta”.

Boldvai pedig, akinek a várórség számára se elég pénze, se élése bőven nem vala, — váltig biztatgatta leveleiben a fejedelmet, jöjjön ki személyesen ide a végvárba és csináljon rendet, vagy pedig erősen parancsoljon rájuk az adózni nem akaró biharmegyei helységekre, meg Debreczenre.

A zsold miatt szorongatott Boldvai a töröktől tanulta: miként kell bánni a nehezen fizető néppel. Két debreczeni tanácsnokot tehát Székelyhídon tömlőcbe vetett s felhatalmazást kért az urától, hogy ahol tanálhat még debreczenieket, azokat is megfoghassa. Azonban Apafi ebbe nem egyezett bele.

Azt is jelenti a kapitány a fejedelemnek, hogy az erdélyi harminczados Debreczenben nem merte kitűzni harminczadosi zászlaját, mivel Dobozy István bíró törökkel és felföldiekkel ijesztette a tiszteket. „De bár föltette volna! — kiált fel Erdély szuverenitásának védője — hiszem, látta volna, ki veszi le Nagyságod zászlaját! — Nagyságos Kegyelmes Uram, ne felejtse el a debreczeni harminczad dolgát, mely mindig Erdélyhez való volt. Ha ez a harminczados nem merész a zászlót feltenni, felteszi más!” Így biztatja urát jogai érvényesítésére a derék Boldvai.

A debreczeniek pedig addig irogattak, addig járogattak Erdélybe, hogy megértették egymást a fejedelemmel. Ők az adót végre ide is megfizették; — Apafi pedig megengedte nekik, hogy az élést, búzát, vágómarhát, szalonnát, vaját, Végészékelyhid várába kapuszám szerint szolgáltatassák; mert így kevesebb esett rájuk.¹⁾

Rendes és rendkívüli hadi adók.

A rendes erdélyi adó évi 1500 tallér, melyet 1589-ben 2000, Boldvai idejében pedig 3000 forintban számítottak. A város elég pontosan fizette, — csak a legzaklatottabb években kellett miatta sollicitálni a

¹⁾ Török-Magyar Okm.-tár. VI. k. Boldvai M. levelei és Szűcs I. id. m. II. 428. l.

tanácsot. Ennek felette néha a váradi, néha a székelyhídi vár őrségének adott évenként 1000 frtot,¹⁾ míg tudniillik ez erősségek is fejedelmi kézben voltak. Ilyen rendkívüli adókkal olykor Apafi alatt is megterheltek Debreczent. 1667-ben az erdélyi országgyűlés „harminczad végett” 4000 frtot vetett fel a városra s annak tüzzel-vassal való behajtásával a somlyói kapitány bízott meg, aki előjáróban is a hozzá küldött polgárokat betömlöcözözte. Hiába keresték meg, hiába kérték a fejedelmet, meg kellett ígérni a summa pénz; árestált atyáinkai addig nem is szabadultak ki a somlyói börtönből, míg elsőben 1000 frtot le nem fiztünk.²⁾

Az 1683-dik évi hadjáratban a várőrségek számára 2500 frt rendkívüli adót vetettek Debreczenre.

Az enyedi kollégiumot illető 2000 frt census.

Erdélyi részre számítható állandó természetű járulék az a 2000 frtban megszabott földesúri census vagy taxa, melyet a mindegyre több-több szabadság és kiváltság birtokába lépő Debreczen már igen régóta fogva magát mindennemű jobbágyi szolgálat alul megváltani szokta. Midőn Bethlen Gábor enyingi Török István halálakor Debreczent, mint magvaszakadt jószágát a fiscus számára foglalta el, — a földesúri censust előbb a kinestárba fizettette; majd 1629 szept. 2-án kelt alapító levele által „elkiért” a gyulafehérvári kollégiumnak rendelé, — hogy ezt ezentúl a megnevezett kollégium szegény diákjainak fizesse Debreczen városra. A békés, boldogabb időkben késedelem és hiány nélkül be is szolgáltatta. Azonban az 1660-as évek sokféle nyomorúságai és hallatlan erőszakos adóztatásai miatt meg-megakadt a 2000 frtok pontos bevitel. 1657-től 1665-ig pedig egészen el is maradt. Ekkor a fejedelmet, aki 1662-ben Nagynyedre költöztette át a kollégiumot, arra kérte a tanács, hogy mentse fel Debreczent az összehalmozódott tartozás alul. Apafi nem engedett, hanem a következő évben országgyűlésre menő követeket, a meghívólevél ellenére börtönbe záratta, amiért a kollégium pénzét magokkal nem vitték. A tanács más követeket küldött utánok azzal az útasítással, hogy évi 500 frtot ígérjenek meg a kollégium számára. Hosszas tárgyalás után a város hátralékos tartozását le hagyta a fejedelem 2500 frtra; ezt még abban az évben (1666.) be kellett fizetniük. „Jöendőben pedig miképen kellessék contribualnunk s a porta miben hágy bennünket, Isten s az idő megtanítt.”³⁾

¹⁾ Török-Magyar Okm.-tár. VI. 236. l.

²⁾ Városi jkv. 1667 máj. 23., okt. 15., nov. 2.

³⁾ Városi jkv. 1665—66: 98., 185., 309., 327., 377. ll.

A Bethlen-kollégium most már egyideig egész összegében, 2000 frtban megkapta a censust; utóljára 1683-ban. Ezután 1693-ig megint adós maradt véle a város. Ettől fogva pedig szabad királyi városi kiváltságleveleire hivatkozva, következetesen megtagadta a földesúri kor maradványának, a censussnak fizetését, amiből Debreczen és a Bethlen-kollégium között félszáz évnél tovább tartott pörösködés keletkezett.¹⁾

Élcsadók a magyarországi hadjáratok idejében.

Felségjogánál fogva, természetesen, hogy Apafi Mihály is mindannyiszor igénybe vette a parciumban eső Debreczen városának éléssel, fuvarozással és másként való szolgálatait, valahányszor erre szükség volt. Ez a szükség többnyire háborúk alkalmával merült fel. Egyszer 1663-ban, máskor midőn Apafi a magyarországi fölkelők, majd a török hadak támogatására szállott ismételt táboraiba.

1681 szept. 3-tól okt. 5-ig, mialatt Bösözörmény, Kálló, Ecsed ostroma tartott, a fejedelmi sereg élemezésére több száz köből árpaival, sok szekér vegyes éléssel, néhány ezer kenyérrel, hordós borokkal adózott Debreczen. Ostromszereket is küldött a várak alá. A bösözörményieket 400, a kálaiakat 100 szekéren költöztet. Hogy kézbéli ajándékokkal is kedveskedett a fejedelemmel, kivált a mindig haragos Teleki főgenerálisnak, — felesleges mondanom. Mégis a cancellár folyton szidalmazta, becsmérelte a debreczenieket; Baranyi Mihály és Ladányi János tanácsnokokat tömlőözre vettette, ágyúkhöz köttelve hurczoltatá őket. Maga az ellenek felinegert fejedelem is „mocsokkal teljes levelet küld a városnak, rossz emberezzén mind bíránkat, mind tanácsot, vádolván bennünket engedetlenséggel, holott tehetőségünk szerint minden tőlünk telhető jóakarattal mutatjuk, kit Isten tud, hogy el is fáradtunk alatta a nagy tehernek.”²⁾

Elemi csapások és hadak járása pedig nagy drágaságot tamasztott a városban. Inczédi Pál is panaszkodik e miatt Bornemisza Anna fejedelemasszony előtt, aki egy és más bevásárlásával bizta meg: „Debreczenben, minden valamit ki tud gondolni Kegyelmes Asszonyom, az árusoknál sokkal drágább, mintsem Erdélyben.”³⁾

Ismét 1682 aug. 13—17. között, midőn Apafi újra Debreczennél táborozik, se szeri, se száma kenyér-, bor-, pecsenye-, széna-, abrak- és fabeli gazdálkodásnak; a sereg után is 5000 kenyérnél többet

¹⁾ L. „Domokos Márton főbíró és kora” cz. tanulmányomat a „Debreczen” 1903. ápr. 28. és köv. számaiban.

²⁾ 1681 évi Diárium.

³⁾ Tör. Magy. Okm. VIII. 164—165. ll.

küldöttek. A fejedelemnek pedig a hódoló tisztelgésnél „egy igen szép varrott bársonnyereggel és czafranggal felékesített lóval és egyebekkel” kedvesedik bíró uram.

Fülék vára alól visszajövet okt. 7. és 8-án Teleki tízezer kenyeret, egyéb élelmet, abrakot, vonólovakat, szekereket rendelt meg Debreczenben. A város mindezt a nagy kívánságot teljesítette, mégis Teleki az elinduló tábor kalauzolására bocsátott debreczenieket lovukról leszállította, helyökbé németet ültetett, hátukra muskátely adatott s gyalog a seregek előtt hajtotta őket. Kegyelmes Urunknak Ő Nagyságának is feltűnt ez a kegyetlen bánásmód; meg is kérdezte: „micsoda emberek ezek, hogy így kell vele bántani? De Teleki uram csak elütötte holmi játékkal, dallással.”¹⁾

A Bécs ellen kezdett nagy hadjáratra is Debreczen közelében, B.-Újfalun keresztül vonult el a nagyvezér mellé kiharancsolt Apafi. Komáromi István főbíró a tanács élén Monos-Petrinél köszönti hódolattal a fejedelmet. Aranysegnél pedig 20 négyökrös tábort szekerén, 13 háromlovas és kétökrös szekereken, 62 vonólovon 4300 kenyér várja seregét. Ő nagysága számára 40 zsák árpat, 1 átalag meggyest, 1 átalag fehér bort, 6 vágómarhát, 4 zsák lencsét, petrezselymet, vereshagymát, ugorkát, tárkonyt, foghagymát, meggyet, barackot, retket, dinnyét, tormát bőségesen, egy zsák kását, lúdkakat, ludakat; főgenerális Telekinek is a felüli megírt élelmeket mindazon mértékben küld ajándékkal a tanács. Ráadásul csináltatott hevedernek ezüst csattját, felrántó szíjjának új karmasin bőrt; az Ur (Teleki) süvegének új posztóját kamuka belésével; továbbá a táborba csebreket, vízmerítő edényeket, vedreket, léhókat, mind vasasokat, 12 gyéként, 4 istrángot, 20 gyeplőkötelet. Hasonló módon kedveskedett a főtiszteknek is. Vesselenyi Pál, Mikes Kelemen, Székely László, Serédi Benedek, Kende Gábor, Nemes János, Bethlen Miklós, Inczédi Pál, Orlay Miklós, Inczédi György, Madarász Mátyás, Inczédi Mihály, Rácz István, Komáromi János, Balu Pál kaptak 3—4 zsákjával 36 zsák árpat, 41 fejér kenyeret, 12 korszó bort; a többi főrendek is néhány zsák árpat és fejér kenyeret. Vesselenyinek még barackot, Inczédi Pál hoptesternek hat bőrszék tábort székét és 2 kerek tábort asztalt küldtek.²⁾

Újfaluhoz ismét 2000 kenyeret a katonáknak; Győr alá élelmet, bort, árpat, mézet, vajat, ecetet, fejér kenyeret, dinnyét szállítottak a fejedelemnek.

A lotaringiai herceg és Sobieski fényes diadalai után hazafelé

¹⁾ 1682. évi Diárium.

²⁾ 1683. évi Diárium.

siető Apafi visszavonulása, bár Szolnokon Arad felé vette útját, megint 4000 kenyeret fogyasztott el a debreczenieknek. Okt. 19-én szekéren küldték ezt Szolnok felé. Teleki ugyan tizethét ezeret követelt tőlük, de felét se adták meg.

Székelyhid várának lerontása.

Az Erdélynek teljesített szolgálatakból még csak egyet említek. Szomorú sirás robotmunkát. A szégyenletes vasvári békekötés egyik fölháborító pontját a debreczenieknek verejtékes munkájával hajtották végre. A török kívánta. Leopold pedig beleegyezett, hogy Székelyhid — Nádasdi Ferenc szavaival élve — „Erdély felől Várad helyett való szép és kiváltképpen való erősség” lerontassék. Apafi kénytelen volt beengedni s teljhatalmú megbízottja Bánffy Zsigmond Debreczentől kívánt a bástyák széthányásához 500 szekeret, tíz-tíz ökrével, ácsot, kovácsot, asztalost is. Majd 300, ismét később 1000 gyalognapszámért küldött parancsot. Az Ér vize mocsarai közepébe épített erős végvár lerombolásánál Stépán Ferenc parancsnoksága alatt 500 derék székely volt jelen temetési díszseregül. 1665 jan. 31-én másfélszáz szánat küldött innen a tanács Székelyhídra, — febr. 21-én pedig Kozma Ferenc szenátor uram jelenthette: „Székelyhid funditus eltöröltetett, — solo aequatum est.”¹⁾

Apafi jóindulata Debreczen iránt.

Ha talán országos érdekből, talán politikai okokból, vagy talán a maga könnyen fellobbbanó, gyanakodásra hajló természeténél fogva olykor szigorúan, sőt kíméletlenül bánt is Apafi a debreczeniekkel s nagyon nehéz körülmények között viselt fejedelmi méltóságának gondjai mellett, ezektől mintegy kényszerítve súlyos terheket rakott vállaira: mégis mindvégig hűséges szerető alattvalói maradtak ők a velők egyhítt fejedelemnek. Apafi maga is szerette Debreczent s kegyelmességét gyakran érezte a várossal.

Jól ismerte, néhányszor személyesen is megfordulván benne, mindenfelől mennyi keserves adóztatás, szarczoltatás és nyomorgatásnak van folytonosan kitéve „e köfalak nélkül mezőben épült város”. Romladosán igyekezett is atyai gondossággal javíttatni; annyiál inkább, mert a debreczeniek nem szűnnek meg bizalomteljesen, szívreható

¹⁾ Vár. jkv. 1665: 16., 23., 32. l.

levelek által, esedező követeik által¹⁾ kérni tőle terheiknek könnyítését; emésztő bajaikban — ha más nem — legalább közbenjárását. Valóban Apafi követei a szultánnál, Thökölynél sőt Leopoldnál is gyakran fáradoznak Debreczen érdekében. Kiváltságok és anyagi támogatás adományozásában is inkább bőkezű, mint fősveny. 1688 aug. 17-én kelt oklevele által jogot ad a városnak, hogy a külső helyekről bejövő üzerek- és kereskedőktől vásári vámost szedhessen; a czéhek régi szabadságait újra megerősíti; 1683-ban a város sok adózásainak és terheinek könnyítésére megengedi, hogy minden magyarországiaktól, kik bort kivisznek innen, minden csebertől egy polturát és minden lábas marhától is egy polturát vehessen.²⁾

A kollégiumnak tett alapítványai.

Fejedelmi alapítványokkal biztosítja Debreczen város főiskolájának a „Celeberrimum Collegium“-nak megmaradását. Már 1664 jul. 14 én egyszersmindkorra 2000 kőst rendel az iskola szükségére; 1667. jún. 21-én ezt a segélyt harminczadmentesen állandósítja; 1675 máj. 31. és 1676 jul. 11-én már 5000 darab kőso alapítvány felől intézkedik, hogy abból 3000 az általa megemesített Mártonfalvi György tudós professort illesse; 2000 pedig a deákoké legyen. Ugyancsak a debreczeni kollégiumnak adományozta szentimrei egész birtokának minden tizedét, — a mieskei birtokból örök időken át 50 frtot s végül 1683-ban az iskola építésére évente 100 frt értékű kőst rendel kiadni.³⁾

A vallásos Apafi azzal is könnyíteni akart Debreczen városán, hogy midőn hírt hallotta a Komáromi Csipkés György fordítás szerint való biblia kinyomására irányuló készülletnek, megüzente az ebben buzgólkodó tanácsnak, hagyjon fel e költséges szándékkal, mert ő maga kívánja újonnan kiadni a szent bibliát.⁴⁾

¹⁾ Debreczen elfogyatkozott, végromlásra jutott állapotját igen élénken ecsegetti a fejedelemhez 1684 febr. 21. és közvetlen a Caraffa-executio előtt 1685 októberben írott két levele a városi tanácsnak. (Tör.-Magy. Okmt. VIII. 389—391. és IX. 97—100. II.)

²⁾ 1683. évi Diárium.

³⁾ Egy 1689. évi kamara-ispáni kimutatás a kőso darabját 15 dénárral értékelte (Tört. Tár 1895. 370—372. II.) Így 5000 darab kőso 750 frtot ért. A bécsi kormány a leopoldi diploma ellenére már 1700 körül megvonta a debreczeni kollégiumtól Apafinak összes örök alapítványtermészetű járadékait. Csak néhány évvel ezelőtt sikerült évi 4000 frtot Apafi-szalapítvány czimén a kincstártól barátságos egyezség útján visszanyerni.

⁴⁾ 1683. évi Diárium. Deczember 9.

A fejedelem ennyi bőkezősége nem maradt hatás nélkül a város közpénztárára; különösen pedig a collegium fenntartásának terhein könnyített. Bár az is igaz, hogy a sokának gondnokai a háborús idők zavarai között pontosan nem mindig szolgáltathatták be a kollégiumnak a sőbéli jövedelmet. Például a dési akna 1688-ban négy évről összesen 15.170 darab kősóval volt hátralékban.¹⁾

Apafi a debreczeni főiskola egyik legnagyobb jöltevője. Illik, hogy kegyeletünk halásan őrizze az ő emlékét!

C) A bujdosók és Tököl Debreczenben.

Az okok, amelyek a királyi Magyarországon az elégtelenséget és elkeseredést katolikus és protestáns szívében egyformán felgerjesztették, s a melyek a gyanúsított, jószágaiktól megfosztott, halálra üldözött hazafiakat százával és ezrével bujdosásba kergettek; Zrinyi, Nádasdi, Frangepán felfedezett összeesküvését követő véres rémuralom; Magyarországnak politikai és vallási szabadságától megfosztása; mindezek nagy befolyással voltak Debreczen város sorsának alakulására is. A bujdosók mozgalmában kezdettől fogva fontos szerep jutott városunknak és ezért a szerepért rettenetes módon kellett két ízben is bűnhődnie.

A fölkelés kezdetén.

Debreczen éveken keresztül adott szállást a számkivetett magyarországiaknak. Míg a főbb rendek Erdélyben, Apafi és Teleki körül szőtték terveiket, szervezték a fegyveres betörést irtoztatón elnyomott hazájukba: az alsóbb vitézlő rendek, a közép- és kisnemesek a széleken, legörömbesebb Debreczenben vonták meg magokat, honnan könnyű volt apró portyázó csapatokban felverni egy-egy labanczpartit urnak, helységnek éléskamráit, borospinczéit, elhajítani marháikat. E bujdosó magyarok közül többen házat is szereztek Debreczenben, például Balku Pál, Jaksó Dénes. Az ilyenek, de a bérelt szállásban lakók is egész családokkal együtt a városban húzódtak meg.²⁾

Feles számmal szorultak a debreczeniek vendégszeretetére a gyülekezeteikből előzőtt prédikátorok és tanítók s miután családjokkal együtt a város nem bírta mindnyájukat kellően eltartani, igen nagy

¹⁾ Tört. Tár 1895. 370. I.

²⁾ Jaksó Dénes feleségét azután is Debreczenben hagyta, a midőn visszatért a császársz hűségére. Felesége itt is halt meg 1684. telén.

inségbe jutottak szegények.¹⁾ Egynek-kettőnek biztos kenyeret adott a tanács; de valamennyiről képtelen volt ily módon gondoskodni. Báthori Zsófia és fia által elkergetett sárospataki kántort a mai kistemplom helyén ekkortájt épült, s közönségesen „színnel” nevezett imaháznál alkalmazta; Kabai Gellért Kassáról kizavart papot pedig negyedik prédikátornak hívta meg. A sok nélkülözést szenvedő lelképásztorokat Apafi 1875-ben, az utánok később bejötteket a 80-as évek elején Erdélybe parancsolta be innen.²⁾ A pataki kollégium menekülő diákjai Pószakai János és Buzinkai Mihály tanáraikkal együtt 1671. telén ugyancsak Debreczenben tartózkodtak, 1672. tavaszáig, amikor Erdélybe vándoroltak.

A fegyveres bujdosókat azonban a debreczeniek, bár hitsorsosaik voltak, s bár vérfagyasztó üldöztetésök, szenvedéseik szinte részvételt töltötték is be lelküket, kedvetlenül sőt aggodalommal látták magok között. Arról pedig szó sem lehetett, hogy cselekvőleg, kardot köve is részt vegyenek a fölkelésben. Midőn 1669 végén Rákóczi Ferencz valósággal kitűzte a harczi lobogót, Debreczen azt felelte rá: „csak pápista practica”, melyet a katolikus Rákóczi és Zrinyi nem a haza javára, hanem a protestánsok megrontására indított. Rákóczi hadnagyainak fegyverre hívása elől pedig azzal tért ki a polgárság, hogy a város Erdélyhez tartozik: — nem állíthat hadat.³⁾ Emelben tökéletesen igazuk volt. De más okok is járultak ahhoz, hogy Debreczen lehetőleg megőrizze semleges jellegét, legalább is a semlegesség külsínét. Debreczennek közvetlenül a török parancsot Váradra, és Ahmed basa ellensége a magyaroknak. Ezenkívül a város erős kőfalakba, széles bástyákba se bízhatott. A befogadott fegyveres exulok miatt ki volt téve a német generálisok könnyű prédájának és véres boszújának.

Spork generális meg a labancz Csáky Ferencz már 1670 aug. 11-én fenyegetéssel követelik a debreczeniektől, hogy adják ki a hozzájuk befutott rebelleket és főrendeket. Debreczen e követelés ellen a fejedelem leveleivel oltalmazza magát.⁴⁾

Rövid idő múlva már nemcsak sejtették, hanem előre látták a megtorlást. Mert Spankau nyíltan fenyegeti őket, hogyha a Debreczenbe menekült magyarországiak erumpálni fognának, veszedelem követi miatta a várost; 1672-ben tehát felhatalmazást kér Apafitól a tanács, hogy ne legyen köteles befogadni a napról-napra szaporodó bujdosókat. Bánfi

¹⁾ Szilágyi S. Magyar Nemz. Tört. VII. k.

²⁾ 1675. évi városi jkv. és az 1680–85. évi Diárium.

³⁾ Szilágyi S. Magyar Nemz. Tört. VII. k. 262. l.

⁴⁾ Városi jkv. 801. l.

Dénes ellenzi e kérelem teljesítését, mert abból az látszanék, hogy a fejedelem elveszi kegyelmes protectióját a bujdosók ügyéről, „mely is sem az Isten dicsőségére, sem a Nagyságod méltóságára nézve nem jól esnek” — írja fejedelemének.¹⁾

Bethlen János pedig, a másik tanácsos, fundamentum nélkül való garázdaságot látott Spankau fenyegetésében, mivelhogy, — amint ő gondolkozik — a német nem a Debreczenben nyomorgó közönséges renden lévő számkivetett magyarországi emberektől várhatja a kitörést. Az Erdélybe futott főrendek által léssen — úgy mond — az eruptio, ha valahogy léssen. Ezt a németek is jól tudják, debreczeni uraimék is e szerint megmondhatták nekik. Súlyosabb bajnak tartá Bethlen azt, ha a német közel szállara hozzájuk táborba. Ez ellen óhajtott gondviselést a tanács ur oly formán, hogy a debreczeniek megjelentsék a dolgot Váradra is, Budára is a töröknek, mert ezt a fejedelem magánosan meg nem orvosolhatja.²⁾

Csak hogy a német nem a Bethlen János uram eszével gondolkozott. Ezt mindjárt látni fogjuk.

Nem tartozik munkánk keretébe, hogy lépésről-lépésre kísérik a bujdosók 1672-diki vérbefojtott felkelését, se későbbi rezgelműzéseiket és vitéz vállalkozataikat.

Csak arra mutatunk rá, hogy a debreczeniek lelkök mélyéből óhajtották a fölkelés diadalát. A legelső kedvező hírek hallásakor, midőn a hajdúk tömegesen csak loptak zászlók alá és Szuhai, Szepesi Polgárnál, Kende Gábor pedig Lőkeál által költöznek a Tiszára, kétszer is örömmel írják be a jegyzőkönyvbe: „Isten igazassága őket!” És midőn a szatmári német őrség sok szép derék vitézt levágott a kurucok közül, búsan kiált fel e szomorú hírre a debreczeni nótárius: „Isten ne engedje büntetlen!”³⁾

Debreczen nagyon szűró szálla a német generálisok és a bécsi kormány szemében, minthogy a kurucok állandó téli szállást találtak benne. Leopold király maga is azzal vádolja a debreczenieket, hogy a rebellesek mindenfelől ide hordják a zsákmányt, itten adogatják el, itten tartják foglyaikat, és innen indítják ki portyázó csapataikat.

Spankau 1675 elején ismételtén rájuk ír a debreczeniekre, hogy jobb lesz, ha nem tartják városukban a felkelőket. Ekkor valahogy ki is tudták ezeket magok közül.⁴⁾

¹⁾ Tört. Tár IV. k. 73. l.

²⁾ Tör. Magy. Okt. VII. 134. l.

³⁾ Városi jkv. 1672.

⁴⁾ Tör.-Magy. Okm. IX. 554. l.

A bécsi hadi tanács gyökeresen, barbár módon akarta megsemmisíteni a bujdosók fészét. 1675 június 12-én utasítja Spankaut, hogy *gyujtassa fel Debreczent*, ha lehet gyujtogatók segítségével, *alattomban*, de ha másképpen nem lehet *nyilvános erőszakkal*. Ilyen hitvány, gyalázatos cselekedettől talán még Spankau is vissza riad, ha életben marad. Csakhogy még ennek az évnek nyarán meghalt.

Strassoldó Debreczenben.

Őszre fordulván az idő, a váradi basa 5000 tallérért megengedte a bujdosóknak, hogy Debreczenben és Bihar vármegyében teleljenek. Spankau utódja, Strassoldó generális november közepe táján értesül, hogy a fölkelők már gyülekeznek Debreczenben, a környékről lovat, máhát, embert oda hurcolnak, mégis a debreczeni bíró? (Dobozy István) erről nem adott hírt a Kállóban tartózkodó Schmidt generálisnak. Nosza több ezernyi horvát, német és magyar baddal sietve indul Strassoldó Debreczen felé. Nánáson Schmidttel és Barkóczyval elbarátaozza, hogy megtámadja a várost. Maga mellé veszi tehát, gazdag zsákmánnyal kecsgetetve őket, a hajdúkat is, akik az 1672-diki leveretés után a császár hűségére állottak. December 6-án²⁾ hajnalban egy német mértföldnyire a várostól egyesültek a császáriak. A lovassággal előre küldték Péter Józst, a hol labancz, hol kurucz tályai plébánost, aki magát „a pápa generalisá“-nak nevezte.³⁾

Strassoldó zsoldosai 17 napig garázdálkodtak Debreczenben. A gyászos eseményt a napok sorrendjében versekben megírta Fényes István, a város akkori jegyző tanácsnoka. Strassoldó pedig mindjárt a következő napon értesítette a váradi basát arról, hogy hadait a kuruczok kergetése végett Debreczenbe vezette, azoknak „fészékébe“. Együttal tudatta azt is a basával, hogy a császár „az égető pogánynál pogányabb kuruczoknak égből kiáltó vétékeiket meg nem engedti.“⁴⁾

A támadás nem jöhetett teljesen váratlanul, amennyiben a verses krónika szerint a tanács követeket küldött az ellenség elibe, visszatérésre kérve azt. A labanczok felették: a rebellesek keresésére jöttünk. Deb-

²⁾ Cserei és utána Szűcs István, valamint Katona és mások 1676-ra teszik a támadás idejét, de imé hibásan.

³⁾ Tört. Életrajzok. Thököly I. IV. K. 131 l.

⁴⁾ A verses leírást közölte Révész I. Figyelmezője 1871 : 575—584 II. — Strassoldó támadását illetőleg lásd még Apafi levelét Strassoldóhoz; ennek Apafához írott válaszáat, Leopold császár levelét Kindsberghez; Bethlen János levelét Apafához és Strassoldó levelét a szebeniekhez. (Érd. Ország. Eml. XVI. 234—243.)

reczen ne féljen! és arról tudakozódtak: van-e török a városban? hát a város népe nem fog-e fejeget? — Ez a kérdés lehetett gúnyolódás is. A debreczeniek mindkettőre nemmel feleltek.

Előbb a kvártélymesterek, a város utcáinak lajstromával, vélők Schmidt és Pálfi Károly, azután a sereg zöme is beszállanak. Rögtön a bujdosók szállásaiért faggatják a debreczenieket. A bírák aranyos botot nyújtanak Strassoldónak, aki biztatja is őket: ne féljenek, csak császár parancsolatjára halogatás nélkül mutassák meg a rebellesek házaít.

„Nincs abban módunk“ az bírák felelnek.

Lássa mit cselekszik, de arra nem mennek,

Elöl tűz, hátul víz, ha mind is elvesznek,

De keresztyén magyart ők kézbe nem visznek.“

Grófokra, többi urakra is ajándékokkal próbálnak hatni, — de hasztalan, — miután a labanczok gyanús zsákmányra találtak. A következő napokon irtalmatlanul folytatták a bujdosók keresését, házban, boltban, kamarában, padláson, őiban, pinczében, templomban, iskolában, mind a két toronyban, tömlőczen, mindenütt, ahol rejtekhelyet véltek találhatni. A gazdákat hit alatt vallatják, mi közben minden értékes ingóságot elprédálnak. Dúlásban, fosztogatásban első Péter Józsa, aki Nagy Andrásné könnyen megtalálván, hintón viszi Tokajba; mellette Apagy György, Magyar Mihály, Kércsi, Pap Mátyás dorogi hadnagy és egy másik hadnagy, Kerekes nevű a legjelesebbek.

„A szegény kuruczokat mint koppók hajhásszák“. Sokan, akik jól el nem rejtőzhettek, kegyelemre önként jelentkeztek, mint Becsi István, Basa István. Az ilyeneket is minden javaiktól megfosztották. Kézrekerültek: Vay Ádám „egy füstös kunyhóból“, Komoróczy, Takaró, Gonda, Simon, Zákány, Cseh Mihály, Kocsorás Boldisár, Mérges Gergely, Pilisi és más híres-neves kuruczok, különösen nagyobb számmal tokajiak és káliaiak.

„Egyebek nem maradt, csak a lelkek-testek.

De még testekben is némelyek szenvedtek,

Egynéhányan pedig meg fertőztettek,

Némelyek fogságra el is vitettek,

Némelyek szegények kétségben estenek.

Ki urát siratja, ki az házastársát,

Ki drága jószágát, némely édes fiát,

Némelyik siratja hajadon leányát,

Némely csak meg nem hal s átkozza magát.

Magyarország kincse mind kézben akadt,
Arany-tallér s egyéb itt meg nem maradt,
Az Tiszántúl való mind meg károsodott,
Szegény hódoltság is itt mind megromlott.

Nem volt ilyen romlás soha Debreczenben,
Török, tatár, Szejdi¹⁾ ily kegyetlenképen
Várost nem rontotta ily ellenségképen
Magyarország javát mert elvitte éppen."

December 11-dikének éjjelén Strassoldó magához parancsolja a lelkészeket. Ezek félelmek közt jelennek meg a generális előtt. De csak azért hívatta őket, hogy beszéljenek a rebellesek lelkére, térjenek a császár hűségére. A tanács ismételt eredménytelenül könyörög a fő-tiszteknél: szabadítanak meg már a mindenéből kiált várost garázdalkodó katonáiktól. Szép bársonyos nyereggel, aranyos nemezzel is kedveskednek nekik. Nem ér semmit. A személy- és vagyonbiztonság teljesen felbomlik. Most már a polgárok javait is rabolják. Házak, boltok felverése napirnden van. De a tetten kapott bűnös katonának nincsen bűnhődése. Colladó kommandáns dús lakomára hívja Schaffenberg, (talán a később Erdély történetében is szerepelt Scherffenberg) Greis és a többi grófokat, Barkóczt. — Minden a város pénzéből került az asztalra.

"Sirt kint a szegénység, ott fenn vígan laknak,
Nem kérdei, hol termett, Paramétát fűnek,
Szentimrei ó-bort nagyon kommandálnak,
Ki többet ihatott, azt mondják legjobbnak."

A dözsölő tisztek kegyetlen tréfát űznek a szegény gazdával — borra erőltetik s mikor fejébe száll a mámor, — szitokkal, koszperddel kiütik a házából.

Strassoldó végre decz. 22-én kirendelte hadait Debreczenből; de előbb megintette a bírákat, hogy a rebelleseket többé meg ne tőrjék maguk között, — különben ha cselekesznek, tüzzel-vassal rontja el városukat. Most is csak annak köszönhetik megmaradásukat, hogy törököt és nagyobb számú kurucot nem talál a városban. Hogy útravalóval, hordós ó-borokkal, éléssel, szekerekkel is ellátni kellett a kivonuló hadakat, ezt sem felejtette megénekelni a város lantosa.

Fényes István valami *Fekete Mihály* nevű hajdút vádol azzal, hogy Bécsben elárulta Debreczent és hamis vádjá által nyakunkra hozta Strassoldót.

¹⁾ Szejdi basa a fenesi csata és Várad eleste előtt 1660-ban mintegy 100,000 tallérig sarcolta meg a várost.

Némely történetíró azt állítja, hogy az udvar és a bécsi kormány semmit sem tudott előre Debreczen csúfos kirabolatásáról, a mikor pedig megtörtént, sajnálkoztak is a város ártatlanul szenvedett bűnhődésén. Ám ennek ellene mond Angyal Dávid, a ki a bécsi állami levéltárból idézi a hadi tanácsnak Spankauhoz intézett fentebb említett rémes parancsát.

A Strassoldó által tett károkat 80,000 frtra becsülik. De többre is felment, ha áll az, amit Fényes István mond, aki maga is átélte a rettenetes debreczeni napokat, hogy még Szejdi basa sem rontotta meg ennire Debreczent.

A tanács, mihelyt tehetette, sietett a nagy pusztítást hírré adni Váradra, Budára, Erdélybe és Konstantinápolyba, hová Komáromi Istvánt és Pósalaki Istvánt küldötte. A bécsi kormánynál pedig kárpótlásért jelentkezett. A porta „a császári udvarra nézve igen alkalmatlan hévvel támogatta“, Debreczen követeléseit,²⁾ és ezek sollicitálása biztatott a budai vezérre. A béke éveinek tútlenséget megunt magyarországi törökök módfelett felingerültek a szultán városának megtámadása miatt. Vesszlényi Pál azt írja Biharról Apafinak, hogy a váradi új basa, meg a többi török vitézek a magok hitére esküdöznek: Budától fogva a végekből összegyűjtik magokat és a németeknek visszafizetik a *debreczeni dolgot*.²⁾ De hát a fényes porta Debreczenért még nem akarta megszegni a vasvári békét. A váradi basa pedig a maga szakállára nem indíthatott háborút, — bármennyire égett is a harci vágytól. Apafi még kevésbbé gondolhatott megtorlásra, pedig Debreczen kifosztásával nagyon súlyos sérelmet ejtett fejedelmi szuverenitásán és országának területi épségén Strassoldó.

Azonban a bujosók, akik többet már úgy sem kockáztathattak, ha kisebb mértékben is, megbosszultak a debreczeni veszedelmet; ott a hol legkönnyebben tehették: a hajdúkon, amint ezt Fényes István megis jóvendölte, írván:

„Örülsz a prédának, de végre megbánod,
Téged is prédálnak, szemekkel meglátod,
Tenéked is hajdú! meglátod pohárod,
Mások miatt léssen neked is romlásod.“

Csakugyan a kurucok 1676-ban feldúlták Nánást, úgy hogy tíz évig pusztán maradt. A „fogat-fogért“ bizony nem kárpótolta Debreczent, mely a portán és a bécsi udvarnál ezután is sokáig sürgette az 1675-diki károk megtérítését. Ámde eredménytelenül.

¹⁾ Tört. Életrajzok. Thököly. IV. 132.

²⁾ Török-Magy. Oktm. IX. 563.

A bujdosók pedig hontalanság, hajléktalanság okozta kényszerhelyzetükben, ezután sem kerültek el Debreczent. Mit sem használtak Apafinak a viharezett kemény szívé vitézekhez küldözött hol tiltó, hol intő levelei.

Sőt a bujdosók vezére Vesselényi Pál, miután a török kiüzte őket szállásaikról s olyan helyen valának kénytelenek meghúzódní, ahol még pénzüknek se kaphatnak kenyeret, — *élésadót* vetett fel a debreczeniekre. Úgyis a fejedelem „és főképen Istenünk és keresztény igaz hitünk ellenségeinek sok segítségével és adakozással voltak, melyből tehetségek szerint hadd tegyenek nekünk is valami részt. ... Mert sokszor vagyon oly idő, harmadnapig sincsen csak annyi élése is a vitézlő rendnek, amennyit egyszer a szájába tenne”.¹⁾ Így okoskodott jó Vesselényi Pál és mivelhogy a debreczeniek vonakodtak kívánt módon gazdálkodni a kuruczoknak, — néhány embereket egy hétig fogságban is tartotta.

1676-nak őszén kurucz és labancz hadak felváltva vonultak keresztül Debreczenen. A fölkelőkkel velők van Vesselényi Pál is, aki szept. 4-én Debreczenben állít ki menedéklevelet több végbeli hajdúknak. S a vitézek míg itt pihentek — ami napokig tartott — nem kevés terhelhetést okozának a lakosoknak. A németekre nézve meg is jegyzé a város krónikása: „Isten felénk soha ne hozza őket!”²⁾

Thököly a bujdosók élén.

Még sürűbbé, mondhatnók szorosabbá, bár épen nem barátságosabbá vált a kuruczoknak Debreczennel való érintkezése azután, hogy az ifjú Thököly Imre késmárki gróf állott a bujdosók élére s a török is jobban és nyíltabban kezdé támogatni ügyüket. A fegyveres magyarországi sikereik idejében, szerencsésük kivirulása éveiben nem szorultak már mindig téli kvártélyra Debreczenbe. A téli szállást mint elismert hadviselőt fel, megkapták a fegyverszünetekben a bécsi kormány generálisaitól, — vagy megszerezték diadalaik által. De a hadi mozdulatok alakulásaihoz képest ekkor is többször útba ejték Debreczent és sohasem mulaszták el, hogy a nemzeti ügy érdekében valamely áldozatot — élel és abrakot — ne követeljenek a város polgáraitól. Maga Thököly fejedelmi méltóságában és hatalmában olykor azt is megkísérelé, hogy rendes adófizetőjévé tegye Debreczent. E cél érdekében ő és vitézei erőszakoskodásoktól sem riadtak vissza.

1677 őszén a lengyel és francia fogadott hadakkal erősödött kuruczszág Hadház porrá égetése után a nem rég árokkal és földbástyákkal körül-

vett Böszörményt vette ostrom alá Thököly, Vesselényi és a francia Boham vezetése alatt. Bár az erődöt harmadfél száz muskétás német, s talán ugyanannyi hajdú védte, a felkelők nem boldogultak s „re infecta cum pudore”³⁾ körülbelül 9000-en Debreczenbe szállottak be, ahol is egy egész hétig élelmezették magokat. Csak midőn Cob general Böszörménybe érkezett, vonultak ki innen előle. Thököly és Vesselényi László csatát sürgetett a város alatt; de az óvatosabb Vesselényi Pál és Boham nem akarták mindjárt kockáztatni a nemzeti ügyet, miután már Böszörmény alatt is vagy 300 halottat vesztettek.

Cob pedig Munkácsi István főbírói Böszörménybe kihívatta és a várost megint a rebellesekkel való összejárászával vádolta. Szerencsére más megtorlást ezúttal nem alkalmazott a német, csak két esküdt emberünket magával vitte Kassára és őket ott arestálta.

Ugyanezen év végén, „az időnek rettenetes alkalmatlan volta miatt” be kelle még egyszer jönniök Debreczenbe a kuruczoknak meg a velők lévő lengyel és francia vitézeknek, akik egész télen Debreczen körül tartózkodtak. Meglátogatásuk végett a váradi basa a maga tiháját is ide küldötte. Dicsekedett is véle Vesselényi Pál, irván Apafinak, hogy „legkisebb nehézséget sem lát a felkelőknek Debreczenbe való bejövételükben.”²⁾

1678-ban, decemberben magyar, francia és lengyel tábor ismét 33 napig kvártélyozott rajtunk, „kik miatt mennyi inségbe, szorongatásba estünk, Isten tudja megszámlálni.”³⁾ A következő évi februárban ismét tartózkodtak kuruczok városunkban. Legalább ezt következtethetjük gr. Balassy Imrénék e hónap 8-án innen keltezett leveléből, amely által Apafitól oltalom-levelet kér, hogy magyarországi jóságaira mehesen és sürgeti száz lovasának, kétszáz gyalogjának a hópénzöket. (Tör.-Magyar Okmt. VIII. 39.)

Viszálykodás Thököly és Debreczen között.

1680 jan. 6-án Thököly gyalog és lovas haddal érkezék a város alá. Azonban a polgárság a szultán védőleveleire hivatkozva fegyvert fog és a kuruczokat nem bocsátja be. Ezek a hideg, havas, jeges esőt kívül megünnván, Szoboszlóra, Szovátra s onnan a berettyómeleki helységekbe szállanak. Dühökben pedig hozzájuk küldött követünket, köztük Bartha Boldisárt, bebörtönözték, az úton bárhol talált debreczeni polgárokat kifosztották. A rab tanácsnokokat, csak hosszas utánjárásra,

¹⁾ Vesselényi levele Apafihoz. Török-Magyar. Okm. IX. 576. l.

²⁾ Városi jkv. 1676. 211—212 ll.

¹⁾ Városi jkv. 1675 598. l.

²⁾ Török-Magyar Okmt. IX. 593. l.

³⁾ Városi jkv. 1678 decz. 4.

ajándékokért engedte haza Thököly, aki sehogysem tudta felejteti és megbocsátani ezt a kitessékelést. Haragját később is többször érezte a debreczeniekkel. 1680 okt. 15-én a hozzá Komádiba küldött Baranyi Mihályt és Erdődi Pált betömölöcsztette. Másnap pedig Balyk András főbíró, midőn Csátárra szüretelni ment volna, 300 lovas vitéze által Nagy Péter és Csátári Bálint tanácsnokokkal együtt elfogatta, Szalontára hurcoltatta és ott tiszteletes főbíró urunk „a téli kvártély árát, város szomorúságára vereséggel megfizette.”¹⁾ Holott a tanács egész nyáron keresztül buzgó serénységgel járt kedvébe a felkelő magyarságnak, Thököly levelezéseit Fogarassal, Budával híven közvetítette. Somlyón október elején conföderalt bújdosó magyar és erdélyi főrendek előtt pedig követelt által tisztelgett, amit azok igen kedvesen fogadtak.

Thököly a megbecsületlenített főbírókat ugyan már másnap visszabocsátotta csatári házába, de a többi tanácsbéli továbbra is magánál tartotta, akik is nem elébb, csak decz. 20-án szabadultak meg a kurucz vezér fogságából, Apafi fejedelem közbevetvén magát érettek.

A polgárság nem hagyta annyiba ezt a szégyenletes dolgot. Elégtelt követelt a Thököly által főbíráján ejtett mocok, gyalázatos veretetés és törvénytelenységért. Apafi 1681; febr. 15-re Nagy-Sinkre hirdetett octáván ígerte az ügy tárgyalását. Thököly Imre hírt vévén ennek, ismét fenyegetőzik, bár a debreczeniek időközben újabb szíveségeket tesznek neki: jó gondviselés alatt küldik hozzá a budai vezér levelét; Szűcs János és Deák Ferencz kurucz zászlóaljainak pedig bőven gazdálkodnak. „A szikrát addig volna jobb eloltani” — írja Thököly Pataki Pál ezévi főbíróhoz — „míg nagy tűz nem támad belőle. Hídjé el azt Debreczen városa, hogy nagyobb rendben levőknek is becsületem megsértődésével meg nem engedtem még eddig fejemen koccakzni, ennek utánna is oly nagyarnak ismerjen, becsületemben piszkálni meg nem engedem. Kegyelmeteknek azért jobb volna magát jó idején alkalmaztatni, míg magok nem alkalmaztatásáért ellenek való gravis animadversiomat magok kárával meg fogják érezni.”²⁾

Ez érthetően volt mondva. De ha Thököly azt akarta elérni vele, hogy vonják vissza panaszukat a debreczeniek, — nem ért célzt. Mert ezek tíz nap múlva, febr. 5-én tömegesen mentek Nagy-Sinkre tanúvallomást tenni ellene. Maga Balyk uram, Komáromi István tavalyi másodbíró, Fényes István, Nagy Péter, Csátári Bálint, Szilágyi Takács Mihály, Vass Mihály, Báthory János, Végh Mihály senator és esküdt bírák uraimék. Látásnak és hallásnak okáért velők együtt indulának

sponte két becsületes hazafiak: ifj. Dobozy István (ki Rákóczi Ferencz szabadságharczában híres főbíránk volt) és ifj. Vigkedvő Mihály (a török által megfojtott hasonló nevű főbíró fia).

A nagysinki ítéletet nem ismerjük. Leghűségesebb forrásunk, az annyszor idézett öreg Napló is csak annyit örökített meg az eredményről, hogy követek márczius 8-án onnan szép békével érkeztek haza. Hihető, hogy Apafi bíráinak nem volt elegendő hatalmuk illő elégtételt adni a debreczeni polgárságnak.

Kuruczok garázdálkodásai.

Ez év folyamán, aug. 25-én, Thököly maga is megfordult Debreczenben; hadai pedig többször kaptak a várostól élelét, abrakot, szénát; nemcsak azok, amelyek keresztül mentek a városra, hanem azok is, amelyek tovább, hol a pályi erdőnél, hol Szoboszlón, hol Türon táboroztak. A csatangoló, pajkos kuruczok pedig ezt az előzékenységet azzal viszonozták, hogy jul. 8-án Rékasi nevű civisnek másfél száz fejős juhát egy főt-ban találván, mind elprédálták. Aug. 3-án Deák Ferencz vitézei Balmaz-Ujvárosról Pataki Pál főbíró malom-vámját és több debreczeni embernek ott lévő javait erőszakkal elviszik. Aug. 30-án a Nyír felől jövő kuruczok a város alól juhokat, ökröket kapdosnak, szekereket hajtának el; a város ellenszegülő népét megtámadják, egy debreczeni embert megölnék, többet megsebesítenek. De a mieink sem valának restek. A kölesönt visszaadták és a kuruczokban kettőt meglönek. Nov. 22-én Kis-Marjában Balyk András uram boraira rátörnek a kuruczok, de a váradi törökök előzik őket a zsákmányul kizemelt hordók mellől. Thököly ezért rázen a tiszteletes Tanácsra, hogy ennek utánna ne öntsön minden aprólékot a basa fülebe! Mit tehettek volna mást? Thököly vagy nem tudott, vagy nem akart kemény fegyelmet tartani a rakoncátlan talpasok között. Ennek előtte is kézbeli ajándékokat küldöztek neki az előljárók, csak hogy hadaival ne háborgassa szűretrő jövő szekereinket; mégis egész novemberben a pocsaji berek, Kis Marja, Bagos és Léta körül kvártélyozó katonák nem elégedtek meg az önként adott egy-egy dézsa, egy-két kanta borral, hanem a szekerekről egész hordókat lehúztak, szekereket is mindenestől elhajtottak.¹⁾

A kuruczok garázdálkodásai 1682-ben is megismétlődtek, amikor tetőpontjára emelkedett Thököly szerencséje. A szultán „Magyarország fejedelme” címével ruházta fel; de minden diadalánál szebb és fényesebb az, hogy megnyerte a legszebb és leggazdagabb magyar asszonyinak Zrínyiek méltó sarjának, Rákóczy Ferencz özvegyének, Zrínyi Ilonának

¹⁾ 1680. évi Diárium.

²⁾ Tör-Magy. Oktm. VIII. 115.

¹⁾ 1681. évi Diárium.

szívét, kezét. Mondom, a kurucok most is pajkoskodtak a debreczeniekkel. Ápr. 29-én Géczy István többet magával a város alól marhát kapdos; nosza a debreczeniek is fölkelnek és szétverik őket. Géczy meg azon a napon bosszút áll a szenvedett kudarcért — Örmös Mihály tanácsbelit, aki a basától hazafelé tartott — meg a vele lévő debreczenieket, Derecskénél mindenökből kifosztja, úti levelöket is szétzakgatja.

Harmadnap múlva, saját füleivel, magoktól a megbántott emberektől hallhatta Thököly Géczyék gonoszságait, mert május 1-én, kevéssel lakodalma előtt, néhány főrenddel és 300 vitézzel városunkba érkezett. — A tanács ugyan most is vonakodott bebocsátani a kapun; odakint, a mivel tehette kész volt jó szívvel gazdálkodni. De Thököly és a mellé rendelt csauz azt válaszolták a szabadkozásra, hogy nem magok dolgaiban járnak, hanem a hatalmas császár parancsolatjából a budai vezér hívja őket. — Erre be is szállának kieresztett zászlóval, dobszóval. A gróf kíséretében valának Petróczy István úr, Sennyei úr, Pongrácz, Fájgel Péter, Pécsi Gáspár, Hamvai Péter, Szinyi Gábor, két Jánoki, Hegyemi Ferencz, Nemessányi Bálint, Szirmai stb.

Másnap gyalog hajdúk kétszáznál többen érkezének utánok. De ugyanaz nap tovább menének, amikor is az udvari veres gyalogok alá 18 ökörszeret, a csauz alá 3 lovasszeret, élés és egyéb portékák alá 7 ökörszeret kellett adni.¹⁾

Debreczen városa üdvözlí az új fejedelmet.

Mihelyt az egykor Debreczennel is élénk kereskedelmi összeköttetésben állott nagyszombati kereskedő, Thököly Sebestyén dedunokája megkapta a fejedelmi címet és jelvényeket s valósággal urává lett Felső-Magyarországnak: a körültekintő debreczeni tanács üdvözlésére küldi Dikó Istvánt és Baranyi Mihályt. Együttal privilegiumokban való megtartásunkat is kéri tőle. Egyébként is szükséges volt a kurucz királyt kiengesztelni és a város iránt jóakaratra hajlítani a szívét. Ugyanis ez év nyarán a kurucok elfogtak egy debreczeni embert, aki a Lőcsére szorult Strassoldónak valami üzenetet akart kézbesíteni. Thököly emiatt újra haragra gerjedt ellenünk s fenyegetően követelte, hogy őt ezentúl mindenről pontosan értesítsük, egy emberünket pedig állandóan a táborában tartuk. Másfelől Izdeneci, tokaji kapitány egy falka marhát elhajított a monostori földről, minthogy többszöri sürgetésre is nem küldött hozzá élelét a bírő. „Mintha mi tartoznánk ő kegyelmeket tartani!” kiált fel a debreczeni krónikás. A marhák oda is veszték. Annnyira ment Izdeneci, hogy

még az őrizetére bízott rab német tiszték számára is Debreczentől követelt bort, szalonnát, baromfit, malacot, búzát, lencsét, borsót, káposztát, vaját, mézet, kását; a maga lovainak pedig abrakot, — nem is kicsiny mennyiségben.

Kereskedelmi és ipari összeköttetések Thököly országával.

Thököly, aki ha új hadi adóra volt szüksége, saját alattvalóival szemben is meg-meg felejtkezett az alkotmányosság tiszteletéről, — 1683 márczius 31-én azt izeni a debreczenieknek, hogy ha Magyarországon, tudniillik az ő hatalma alá tartozó részekben, kereskedni kívánnak és pusztákat bírn akarnak, tábori készületre adózni tartoznak.

Ezek pedig mindakettőt kívánták és akarták. Hiszen a Felföld, az ország legkevésbé pusztult vármegyéi, városai, legjobb piacuk és legjobb bevásárló forrásaik területe. Több pusztájuk a kurucz fejedelem országához tartozó Szabolcs vármegyében feküdt. Ápr. 15-én követeink meghozták Thökölytől a tábori adózás kiszabását is, nagyobb mennyiségű gabonára, vonómarhákra a municiók alá és társzekerekre nézve. Ezeken kívül követeli azt is, hogy ápr. 29-re, a harangodó mustrán és gyűlésen Debreczen is megjelenjen; különben nem enged nekik kereskedést a maga országában; a pusztákat is elveszi tőlök.

Az új szomszéd uraság és Debreczen között csakugyan töresre került a dolog. Izdeneci Tokajban elfogatta vásárra menő embereinket; a harminczadosok pedig kiváltságaik ellenére iparosaink követtek el jogsérelmeket. A tanács panasza ment Thökölyhez, vivén ajándékol egy virágos kupát, minisztereinek csujtárt, eszímákat. Mégis azt felelte: „Országával el lehet Debreczen nélkül, Debreczen is legyen el az ő országában való kereskedés nélkül.”²⁾

Mindazonáltal újabb követésünk kivitte a fejedelemtől, hogy ez a mesteremberek dolgát az ország csendesedéséig felfüggesztette és megígérte, hogy a sóval kereskedőktől ezután nem veszik el minden 10 sónak egyikét, ami most is az ő fejedelmi parancsolatjából lett pro moderna expeditione semel pro semper, „mivel a sok húshoz, sok só kívántatik”, jegyzi meg régi jó magyar közmondással az egykorú napló írója.

A bécsi és párkányi nagy vereségek után, Sobjeszki lengyelei elő menekülve, a váradi basa és Thököly hadaikkal együtt Debreczenben

¹⁾ 1682. évi Diárium.

²⁾ 1683. évi Diárium.

húzódtak meg¹⁾ holott is 23 napig élelmezették magokat. Ez idő alatt a tanács addig szorgalmazta a fejedelmet, hogy december 7-én tanácsosai meghallgatásával biztosította Debreczent arról, hogy sem a czéhes mesterelemek, sem a kereskedők régi kiváltságaikban nem fognak megháboríttatni, azokban kegyelmesen megtartja őket az ország lecsendesedése után összehívandó országgyűlésig, a melyre az ügy végleges rendezését halasztotta.

Am az ország nem csendesedett meg, Thököly diétát sem hívhatott már össze, hiszen országának nagyobb részét elvesztette, úgy hogy 1684 elején hadaival ismét Debreczen környékére szorult téli szállásra. Ő és hívei fenyegetéssel, félemlítéssel párosult követelések által zaklatják most is Debreczent. Holott Thököly udvari kamarája is nagy kárát valotta e kicsapongásoknak és ijesztgetéseknek. A tokaji harminczados maga panaszkodik, hogy Petneházy miatt a debreczeniek nem járnak Tokaj felé és ezért ő egy hónap óta egy fillérnyi jövedelmet be nem vehetett. A harminczados maga kéri tehát az urát, hogy adjon védelevelet a debreczeni kereskedő rendek részére.²⁾

Vay Ádám és Szini Gábor commissariusok pedig az országból való kivonulásánál más utat választott tatárságot akartak reánk hozni. Vay azzal is fenyegetődött: „Füstöt vét Debreczen! Sok nagyszakállú embereknek szél fújja még a szakállát!”, amivel ugyancsak a debreczeni öreg előjárókra célzott.

A tatár szultán mindazonáltal nem jött Debreczenbe, hanem felső-Szabolcon keresztül húzódtott Szatmár felé, miután igen kedvesen vette az ajándékul küldött festett új kocsit, felszerszámozott három lovat. Még protectióra is ajánlotta magát a városnak, bár eleintén ugyan keményen fenyegetődött és császári méltóságára hivatkozva keveselte az elsőbbség küldött fegyver, posztó és más kézbeli ajándékokat.³⁾

Utolsó gazdálkodások a kuruczoknak.

Nagy szerencse is volt az inséges városra nézve, hogy a tatárok elkerültek. Mert 1684 elején a tömérdek zaklatás miatt néhány száz ház már pusztán, elhagyatottan állott. Ilyen állapotban érkezett febr.

¹⁾ Ez időben a lengyelek miatt is aggasztó félelmek között élt Debreczen. Gyürki András munkácsi főporkoláb július 21-én, tehát még a lengyel hadikészületek előtt írja főbíróknak, hogy értesülése szerint a lengyelek otthon nagyon emlegetik Debreczent, melynek nagy, gazdag voltát hallották. Azzal biztatják magokat, hogy felverik a várost és jó nyereséget visznek innen. (Diárium).

²⁾ Tör.-Magy. Okmt. VIII. 429.

³⁾ 1684. évi Diárium.

8-án Thököly parancsa, melyben 8000 kenyert, 50 vágómarhát és egyéb élelmiszert kívánt Kis-Várdára. El is vitték oda.

Erdély és a kapcsolt részek rendi magok is tűrhetetlennek találták a magyarországiak kártételeit és mindenféle szokatlan szolgálatra erőltető parancsait, amelyekkel azok Debreczent és Bihar vármegyét unos-unton háborgatják. Egyfelől tiltakoznak Thököly előtt a nemzetközi jogok illetően erőszakos megsértése miatt; másfelől kérik Magyarország fejedelmét, mint a kitől Erdély más bánásmódot érdemelne, hogy orvosolja és szüntesse meg e zsarolásokat.¹⁾

Thököly fittet hányt az erdélyi urak beavatkozására. Aug. 15-én Szirmay Péter valamely követelése és kívánt szekerek, élések be nem szolgáltatása miatt az eperjesi vásárra menő debreczenieket Tokajban bebörtönöztette.

A kihallgatásra jelentkező tanácsbeliek közül különféle ürügyek alatt Pósalaky Istvánt és Vecsei Pétert is elzáratta; a várost szidalmazta, hogy labanczvá lett; Apafit is kárhóztatta, hogy a némettel tart. Rab atyánkfiai csak akkor szabadultak ki, midőn a német Eperjesnél keményen megverte Thökölyt, úgy hogy maga is podgyászai hátrahagyásával futva menekülhetett. Talán az újabb követség, amely az eperjesi csatavesztés előtt pár nappal indult innen, által sem adhatta a fejedelemlennek szánt ajándékokat: 4 hordó bort, egy szép pallost és egyebet.²⁾

A polgárok fegyvert fognak Thököly ellen.

1684—85 télén a császáriak megint arra kényszerítik a fejedelmet, hogy a Tiszán túl keressen téli szállást. Utóljára lobbant most fel haragja Debreczen ellen. Febr. 10-én élmestere és Ubrisi Pál hpmester nagyobb mennyiségű élelmet kívánnak, hogy Tokajba, vagy Ónodba szállítsuk. Másnap meg is indulnak a szekerek, de mielőtt leszállt volna a nap, hírül hozza Dobozi István, hogy a fejedelem az egri basával együtt erre-felé tartva, Csegén halt. A tanács éleses szekereit ugyan tovább menni engedi, de a juhokat és vágómarhákat visszatartatja. Másnap Thököly Szoboszlóra, a basa Nádudvarra érkezik, a tihája pedig török és magyar kísérettel bejön a városba és szállást parancsol egész hadsereg számára olyan ijesztő okolással, hogy az egri, váradai és tömösvári basák ide rendeltettek, mert a várost a reá szándékozó némettől így oltalmaztatják meg.

Néhány tanácsbeli lóhalálából hozta Váradról Bonyhádi, Nyéki és

¹⁾ Tör.-Magy. Okmt. VIII. 386. I. 1684 szept. végén az ország rendi újra írtak Thökölynek a háborgatások ellen. (Diárium 1684 okt. 2.)

²⁾ 1684. évi Diárium.

Dobozi követeink által a portáról csak ímént kapott oltalom parancs hiteles másolatát, miután Szentesi János uraimék az eredetivel már nem találták otthon az egri basát. Hozták a váradi basa pártfogó levelét is egri bajtársához, amelyben izeni neki: „semmi járója nincsen Debreczenben; az ellenség is távol; ez egy város maradt meg; azt is már elakarják rontani! ha nincs otthon mit enni, menjen be ő hozzá Váradra, ad ő neki.”¹⁾

A város népe pedig a riasztó hírre nagy zajongással felzendül és fegyvert ragadva csoportosan a kapukhoz tolul, megakadályozandó a törökök és kurucok beszállását. Más tömegek a város házára nyomulnak és ott böcselenítik, szidalmaznak, fenyegetik Komáromi István főbíró, az egész esküdt bíróságot, tanácsot. Legtekintélyesebb előjáróink sem tudják lecsendesíteni a puskával, doronggal, vasvillával felfegyverkezett „értelmetlen” községet. A vezetők közül kettőt a keltájába zárátott a bíró, de a tömeg fenyegető kívánságára jobbnak látszott kiadni, hogy nagyobb gonosz ne jöjjön ki belőle.

Fébr. 12-én Szoboszlón innen adhatták át a debreczeniek az egri basának a fermánt és a váradi basa levelét. A török dult-fult mérgeiben; de azért, bár fenyegetőzött, visszafordult. A nép még mindig forrong, és fegyverrel őrzi a kapukat. Tanácsbeli uraimék pedig paripákon sürűn kerülnek a várost, hogy a fejedelemnek vásárolni bejáró katonáit, szolgálait megoltalmazák a bántalmazásoktól. Következé napon, a bíró, azután Balyk András, Bartha Boldisár, Fényes István, egyéb vének a prédikátorokkal és professorokkal együtt végre lecsendesítik a pártütést.

Harmadnap mulva pedig a basa hadaival együtt bevonul a városba; de ugyanez a váradi Tiha és Alaj-bég is néhány csauzallal megérkeznek, akik azon éjjel virradtig tanácskoznak az egri beglerbéggel.

Régre kelvén a főbíró is néhányad magával engesztelte, hogy császárparancsolatja ellen be ne hozza a magyarokat. Mire a basa kalauzokat és néhány szánat kérvén, haragosan itt hagyta Debreczent. Még a felajánlott fegyverbeli ajándékokat sem fogadta el. Követték a kurucok is.

A sorstul annyit hányt-vetett tragikus életű Thökölty többé nem említik levéltárunk írásai. . . .

D) Magyarországhoz való viszony és ennek terhei.

István király koronájához való tartozás érzetét a nagyváradi békekötés (1538) óta, mely Debreczent Bihar vármegyével együtt Szapolyai János birtokában hagyta, sem a vallási egység által is erősített erdélyi

¹⁾ 1684. évi Diárium.

kapcsolat, sem a török 140 éves erőszakos uralma nem tudta elfojtani a debreczeni polgárság szívében. A szent korona fényének melege után vissza-vissza vágyott Debreczen is és minél zaklattottabb volt az élete, — belső ösztöne, bizodalma, reménye annál erősebben hajtotta e fölséges symbolum tekintélyének, erejének, védelmének kívánságára. Pedig míg külön élt, számtalanszor kellett tapasztalnia, hogy a korona tanácsadó, a királyi hatalom szolgáló semmiel sem jobb a pogány török-nél; barátoknak is gyakran rosszabbak, mint a török ellenségnek.

Ha kutatjuk az okát, miért vonzódt mégis a debreczeni polgárság a szent koronához, arra nem volna tökéletesen kielégítő felelet, se a magyar embernek véle született kegyelele, határtalan tisztelete, amelyvel államiságunk klenodiumát kilenczszáz év óta körülrajongja; se a nyelvnek, szokásoknak, történelmi emlékeknek és a szülőföldnek közösségből fakadó faj- és hazaszeretet. Világért nem akarom elvitatni mélyen a hazafias szívekben gyökerező erkölcsi alapját annak a meg-megújuló, fel-fellobbanó törekvésnek, amely az ország háromfelé szakadozottságának gyászos korszakában is kereste az állami összetartozás és nemzeti egység útjait, módjait, eszközeit. De elvitathatatlan, hogy eszményibb gondolkodás amaz örökös fegyververzés között is aligha vezette a tömegeket, mint korunkban, midőn az emberi jogok és népszabadság mellett nem kisebb szenvedelemmel és kitartással folyik a kenyérért és gazdasági uralomért is a társadalom rétegeinek és a fajoknak egymás ellen vívott küzdelme.

Debreczent is közvetlenül a megélhetés kényszere, a fennmaradás vágya, külsőleg politikai körülmények, belsőleg saját gazdasági érdekei utalták arra, hogy olyankor is hozzá támaszkodjék a magyar királyi hatalmához, amikor Erdély fejedelmének tartozott hűséggel és engedelmességgel. Ne feledjük, hogy a két Magyarország — királyi és fejedelmi — és a török hódoltság hármasságát határán fekvő Debreczent katonai és polgári tiszték a király nevében is adózásra kényszerítették. És mivel jogszerűen való urai a törvénytelen zsarolások, túlkapások ellen nem tudták megvédelmezni a várost, — nem csoda tehát, ha szorongatott előjárói ugyanazon hatalom forrásához fordultak oltalomért, ahonnan e jogtalan adóztatások, sarcztatások eredtek és ha ezeknek némi részben való kárpótlása végett újabb kiváltságokért vagy a régi szabadság megerősítéséért a magyar korona viselőjéhez folyamodtak.

Háborgatások Székelyhídról.

Fejedelemségét német segítségével kereső Kemény Jánosnak politikája, melylyel Székelyhidat Leopold kezére játszotta, Debreczenre is sok zaklatást és súlyos adóztatást hozott. Ugyanis Kemény János 1661-ben

Montecuculi által Székelyhidra rakott német őrség élelmezését Debreczennek parancsolta meg és a városnak Erdély részére járó évi adaját 1500 köböl lisztel együtt ugyanazon őrség javára engedte át. Ugy látszik, a debreczeniek kerülgették az olasz generálst: engedne le valamit nehéz kívánságaiból — miután október 11-ről ez van bejegyezve a protocolumba: „Montecuculi nil remisit; interim az élelészállításban való foglalkozással jóakaratajt nyerhetjük, promisit.”¹⁾

Fővezéri jóakarata rá is fért volna Debreczenre. Dippendal székelyhidi kapitány nov. 2-án, Kósa Gergely polgártársunknak Erdély felől jövő hat szekérét behajította és 319 kősját a város elmaradt adajáért lehányatta; Biczó István főbíró pedig azzal fenyegette, hogy ha bőven nem szolgáltat élelmet, ezer muskétást küld reánk, — őt magát ló között elvitetvén, felakasztatja. Ilyen hangon még a török basák is ritkán fenyegetőztek.

Kemény János németes politikája már-már a császár hatalmába juttatta Debreczent is. A nagyszöllősi csatában (1662 jan. 23.) menekülés közben összetiporlák ugyan Kemény Jánost Kuczuk basa futó paripái, — ám Leopold azután is magának követelte a debreczeni harminczad jövedelmét. Császári zászló lobogott a vámházon; de a váradi basa nem tűrte az erdélyi területnek ilyen megcsonkítását. Tehát aug. 5-én kora hajnalon erős török csapat jelent meg Debreczenben; a német császár harminczad-zászlaját levették a törökök; a harminczadosok futva szaladtak ki a városból.²⁾

Szatmári és kállai zaklatások.

Ezután sem szakadt vége a császári és királyi hatalomtól való függésnek. A szatmári vár parancsnoka, Cobb general, most már a maga őrsége számára követelte kemény fenyegetésekkel azt az adózást, amelyet annak előtte Székelyhidra teljesítettek a debreczeniek. Nagyobb rossztól félvén, Isó Péter és Nádudvari Benedek követői által meg is egyezett a város 1500 köböl búzában. Minthogy pedig ezt természetben el nem szállíthatá Szatmárra, — ugyanannyi darab aranyat küldött Cobbnak a buza árában.

Csalódnék, aki azt hinné, hogy ez adóztatás fejében Debreczen város közönsége akár a maga határán, akár ezen kívül utakon, vásároknak járás-kelésben a német őrségektől megszállott szomszédos várak kapitányai részéről oltalmat talált volna rablók, fosztogatók és királyi

tisztek ellen. Ezt a szivességet sem Cobb, sem utódai nem tették meg. Sőt szabad kezét engedtek katonáiknak a legközönségesebb rablásokra és tolvajlásokra.

A debreczeniek 1668-ban a király előtt kénytelenek panaszt emelni a miatt, hogy a közelebbi négy vagy öt év lefolyása alatt körülbelül hatezer darab marhájakat hajtották el erőszakosan Kocsónyá Boldisár, Monoki István és több hasonló természetű katonák. A királyi harminczadosok is vetekedve keresték az ürügyet, melynek színe alatt árúikat és lóbasz jóságait elkobozhassák. 1665-ben a kassai harminczados a eperjesi vásárról jövő gyolcsosok összes árúit lefoglalta valami állítólagos csalárdság miatt. 1667-ben Fodor János kállai főharminczados emberei a mátai és zámi praediumról a debreczeni tőzséreknek számos ökreit elhajtották azon oknál fogva, mivel Oláh György és Oláh István hír nélkül vitték be marháikat szabolcsmegyei legelőre, tehát királyi területre. (Zám Szabolcsmegyéhez tartozott s még ekkor nem vette meg a város zálogos birtokul.)

A böszörményi szomszédosság.

A labancz szomszédosság és német zabolatlanság különösen az időtől fogva vált tűrhetetlenné, midőn a bujdosók első felkelése sajnálatos kudarcot vallott s Barkóczy István kállai várparancsnoknak sikerült a király hűségére visszatéríteni a hajdúkat. Cobb generális ekkor erősítette meg Rác-Böszörményt árkokkal és földbástyákkal, a palánk őrszére a fegyveres hajdúk mellé pár száz muskétás németet rendelvén.

Éveken keresztül sosem voltak biztonságban ezek miatt a debreczeniek. Vakmerőségük, féktelenségük nem ismert határt. A portyázó kurucok ami kárt tettek királyi területen, a böszörményi labanczok mindazért a debreczenieken töltötték bosszújukat. A legelőkről egész gulyákat, nyájakat elhajtottak; a szántóvető békés polgár ekéje mellől kifogták lovaikat-ökreiket; a megbarázdált földről a vetnivaló, a szérűkről a kicsépett gabonát elvitték; a kaszálókban boglyákba rakott szénát elhordták; a városba igyekező rakott szekerek rúdját Böszörmény felé fordították; a legszebb fákat a tilalmas erdőkön lopva levágták és elszállították; kereskedőinket, mesterembereinket megtámadták, kifosztották.

Csak egy évi garázdálkodásaikat kísérhetjük esetről-esetre figyelemmel a sokszor idézett Diáriumok segítségével. Egyetlen esztendőben, 1680-ban, 15 ízben negyvennél több ökröt, ezernél több tehenet (három ízben négy utca csordáját), sok lovat és juhot, körülbelül száz szekér szénát, tilalmas erdőinkről palánk és flegoriák (örtornyok) építéséhez

¹⁾ 1661. évi jkv.

²⁾ 1662. évi jkv. 52. l.

való nagymennyiségű fát visznek el hatalmasul. Az elhajtott csordákat, ha bár tetemes híjjával is, darabonként 1—2 frtjával kiváltatták a gazdák. De minden más ragadomány odaveszett. Legfélelmetesebb rabló labancz ez időben a krónikáiról által többször említett Kos Mihók, aki alighanem debreczeni származású kalandor volt. A fosztogató kiutazásánál rendszeresen Kos Mihók „fő a dologban”.

A váradi basaságra került olyan török is, aki a böszörményi labanczok garázdálkodásaiért egyenesen a debreczenieket tette felelőssé s ezektől kívánta, hogy a Kos Mihókok által kalauzolt németeket megfékezzék.

Végre is 1681. szept. 13-án az erdélyiek, bujdosó magyarok és törökök egyesült serege vette be ostrommal a veszedelmes labanczfészket, ahol is akkor a hajdúvitézekon kívül mindössze 150 német alkotta az őrséget. Másnap Böszörmény városát ismeretlen okból támadt tűz porrá égette.¹⁾

Más fosztogató labanczok.

Kálló, amelyet 1681-ben igen rövid ideig tudtak megtartani a kuruczok, valamint Ecsed, Tokaj, Ónod éppen úgy forrása százféle labancz zaklatásnak, mint Böszörmény.

1682-ben Barkóci Ferencz vitézei 200-nál több marhát szakitottak ki a csordákból, megintésül azért, hogy a város nem teljesítette mindjárt valamely kívánságát. Száz forint nyargalóért visszakapták ugyan Ibrányból a marhákat, de a követeket Barkóci magánál tartotta, míg kívánságai nem teljesültek. Tokaji németek a gönczi vásárról jövő áros nép portékáit lehányták és 40 szekereket fuvar alá kényszerítették. Hasonlóképen jártak az eperjesi vásárosok, ezeket meg Patakra hajtották lisztet szállítani. Később a kállai vitézek 30 boros szekereket fogták be ugyanilyen robot munkára. Kommandásuk pedig ugyanezen évben (jul. 30.) a csapóutczai csordából körülbelül 500 marhát elhajtott és csak akkor adja vissza majd 200 darab tehén híjával, mikor a tanács 200 vég veres aba posztót, 20 cseher bort, 6 mázsa ólmot, 45 bokor (pár) csizmat, 45 kalpagot, 200 frt készpénzt és a veres aba posztó megvárására szabómestereket küldött Kállóba.

1683-ban leginkább az ecsedi vár őrsége réme a debreczeni gulyáknak, nyájának. Egyszer 80 marhát, máskor az erdőkből feles számú makkoló sertést hajtottak el. Váltásdíjért kaphattak vissza károsult embereink 75 marhát, 27 szalonnát és 13 élő sertést. Jul. 1-én pedig Margita felé menő sós szekereinket szatmári labanczok támadták

meg; egy boldogfalvai polgárt megöltek, 70 marhát elvettek, de 70 tallérért visszaengedték. Ugyanez alkalommal Varga György senatort is, ki a fejedelemhez igyekezett, pénztől, lovaitól és ruhájától megfosztották.²⁾

Am a debreczeniek se túrték mindig vesztet ezeket a nyüzösztő beütéseket. 1681. jul. 19-én arra a vakmerőségre vetemedett mintegy 200 lovas és gyalog kállai labancz, hogy kuruczot keresni be-törték a városba. Hatházi Gergely, Monai Pál és más bujdosók házait, szállásait csakugyan feldúlták, kifosztották; egynehány jámbor polgár családí tüzhelyét is felverték; a piacon pedig az árúk után vándor-sának. A debreczeniek sem valának restek. — fegyvert fogtak s Hatházig üzték a futó labanczokat; közülök négyet el is fogtak. Épen ilyen csufosan járt 1683-ban egy szatmári gyalog labanczcsapat. Ezek, miután a tanács jól tartotta őket, sok csintalanságot követtek el; de a város népe megriasztotta őket; némelyek közülök meg is sebesülének.

Cobb példáját minden labancz csapat és várparancsnok követte, aki a háborús 80-as években ezen a vidéken megfordult. Elést, élésen kívül katonai felszereléseket és egyéb dolgokat, fuvarozásokat csakúgy követeltek Debreczentől, mintha máris Leopold volna a város ura. Néha küldtek vagy ígértek pénzt is a vásárlásokra; de legtöbbször mégis Isten nevében kívánták a szolgáltatásokat. És a város amíg ezeket nem teljesítette, addig a magokhoz parancsolt vagy bármi úton-módon kezök-ügyébe esett egy-két tanácsbeli fogva tartották. Úgy hogy abban az időben a városi előjáróság tagjai felváltva mind tömlőczbe kerültek. A tömlőczötetés hathatós eszköz volt a zsaroló hatalmakok kezében. A legjellemzőbb esetek egyike erre nézve Barkóci Ferencz eljárása. Ez a félelmetes labancz főúr 3000 tallért követelt a debreczenieken, amiért ezek Marjai Geczi nevű tolvaj katonáját lefejeztették. Ez ügyben Szencsér István senatort küldte hozzá a tanács; de Barkóci nem elébb, csak akkor bocsátotta Szencsért szabadon, midőn az utána küldött Bartha Boldisár és más követek ugyanolyan summáig kezességet vállaltak érte.³⁾

Caprara Aeneás sarsza.

Szárazság, szűktermés és tűzvész miatt inséges 1681-dik esztendőben, késő ősszel Caprara Aeneas general is szertelen követelésekkel sanyargatta Debreczent. Apaíék alighogy elvonultak e vidékről, — Caprara nyomban 60,000 kenyérre, 120 hordó borra, 220 vágómarhára, negyven erdélyi sajtra és 3031 köböl abrak szállítására küldött paran-

¹⁾ 1681. évi Diárium.

²⁾ Diárium.

³⁾ Diárium 1681. ápr.

csot; mindezt fogyasztás nélkül 5 nap alatt Tokajba kívánta. Megízente azt is, hogy öt nap multával mindennek kétszeresét követeli. Bár az árát is ígérte, mégis teljesíthetetlen volt oly rövid idő alatt ennyi élés előállítása, miután a nép maga is éhezett. Nagy nehezen sikerült harmadára-negyedére lealkudni s a már-már futásra gondoló község a prédikátorok és professzorok tanácsa folytán helybenmaradásra szánja magát, megértvén, hogy „jobb adnunk, hogy sem ezt a kegyetlen nemzetséget fejünkre várnunk”.

November 3-tól — 14-ig Kállóba, Bátorba és Tokajba csakugyan körülbelül 15,000 kenyert, 1540 köböl árpát, 40 vágómarhát, feles hordó borokat; ezenkívül fűszerszámot, olasz gyümölcsöt, vadakat, madarakat, konyhára valókat, kézbeli ajándékokat hordtak el a szekereink. Hogy minek az árát mimódon fizette meg Caprara? — nincs feljegyezve.

A „jó szomszédság” ápolásának eszközei.

A következő években sem hagyták nagyobb csendességben és nyugalomban Debreczent a labancz várparancsnokok. A „jó szomszédság”-ot gyakran még kívánás nélkül is tanácsos volt ajándékokkal tartani fenn.

Barkóczy László és Apagyi György káliai kapitányok évi adó fizetésére próbálják rászorítani a várost, mire a tanács azt feleli, hogy ebbe a töröknek is van beleszólása.

Strassoldó, a gyászos emlékü, előbb három, majd négyezer köböl élést akar debreczeni szekerekkel Ecsedből Tokajba vitetni, minden köbölt ígervén 30 dénárt. A tanács váltig húzódzik, hogy télen leszányodtak a vonó marhák. Strassoldó hajlandó is várakozni valameddig. De májusban ismét üzen: kinőtt már a fű; — a szolgálat elmulasztása miatt ne érje hát busulás a várost! Ezen kívül a káliai őrség számára havonta 100 köböl lisztet is kíván pénzért, sőt az öndi vitézeket is Debreczen által akarja élelmezteni. Strassoldó után következtek a többiek is. Ibrányinak száz szekér tövis, Semsey öndi vicekapitánynak megbízható friss hírek, gróf Serényi szatmári parancsnoknak is hírek és ezenkívül puskapor, ón, vas, posztó, aba, citrom, fűszerszám, Horeczkinek, Ecsed új kommandánsának élés, bor, hadfelszerelési anyagok kellenek. Az árát mindnyájan ígérlik, — de ingyen még szívesebben veszik. Spork ecsedi kommandánsához, mivel parancsolja, beteg felesége, igazabban pedig „ágyasa” számára holmi fűszerszámkat, déli gyümölcsöt küldenek; küldik Petrides nevű itt tartózkodó tót papot is, aki medicus lévén, értett a nyavalyák gyógyításához.

1683. jan. 21-én a szatmári vár őrségének 1469 sing gyolcsot, 300 sing vasat, 10 font rizksását, 30 citromot s egyéb vásárlást, aján-

déket szállítanak. Még a tolmácsról se feledkeznek meg. Később szöveget és csujtárt küldenek ajándékol a tiszteknek. Más helyekre 1—1 átalag tokaji borral kedveskednek.

Aug. 30-án M.-Túrra tett zsákányos kirándulásból körülbelül 1000 labancz — kétszáza német lévén — érkezik Debreczen alá. A nagy eső miatt bekívánczoló közrendű vitézeket ugyan nem eresztette be a tanács, — de azért nem panaszkodhattak ezek is, hogy fősvényül látott vendégek voltak. Mert a csapó- és péterfiai kapukon kívül lévő kertekben elégséges étellel, kenyérrel, borral, vágómarhával gazdálkodtak körülöttük.

A tisztek a bíró köszöntésére és a város látására bejöhetnek. Solari Victor gróf és néhány német tisztet kívül Kende Márton, Horvát János, Apagyi György kapitányok, Bagosi László, Kis Balázs, Kerekes András, Kende János, Nagy Pál, Pap János hadnagyok vigan laktak estig Ötvös Miklós uram házában, honnan részegen menének ki csapataikhoz a kapott ajándékokkal. Solarinak aranyos pallos, a kapitányoknak 3—3 sing angliai posztó, a hadnagyoknak meg a két tolmácsnak 1—1 pár karmasin eszma jutott. [Ilyen előzékenységet után nem illett volna bucsuzás nélkül menni el Debreczenből. Horvát János egy német tiszttel együtt tolmácsolta bíró uram előtt a szíves fogadtatásért a köszönetet. A kvártélymester pedig a tisztek számára sok korszót és palackot borral megtöltetett és a katonáknak néhány szekeret árpával, kenyérrel megrakott. A látogatást Komáromi István főbíró még aznap megjelentette a váradíbanak. Tudjon róla, ha tudni akar.

Carafa első executiója.

Mint rettenetes vihar előhírnökei, úgy érkeznek 1685 őszén a körülöttünk táborozó három vagy négy rendbeli ármádák fenyegetéssel teljes követelő levelei. Öndöböl negyven ezer kenyérnek, háromszáz vágómarhának, harmincz hordó bornak bevitelét kívánják. Schulz generális kvártélypénzt harmincz ezer frtnál többet követel rajtunk. Atyánkfiai nehezen szabadultak most is a kezétől. Kétséges és reszkető szívvel várja idehaza a község: mi vizasztalót hoznak követeli Caprara generáltól, akihez pártfogásért küldötték azokat.)

A választ nem ismerjük, de a nem soká elkövetkezett események borzalmas részletekben állanak előttünk. Ezután kiálthattak hangos jászóval a halálra gyötört debreczeniek a prófétával: „Vagyon-e olyan bánat, mint a miénk!” Rettenetes megpróbáltatások idejét éltek által.

¹⁾ A debreczeniek panaszos levele Apafihoz 1685. okt. Tör.-Magy. Oktm. X. 97. l.

Uj császári generális „ült a fejökre“, kinek neve hasonlatos hangzású a Caprarához, de szíve, lelke hasonlíthatatlanul durvább, kegyetlenebb mint amazé. Carafa ez, a kincsövár hóhér, kinek emlékét félelem, gyűlölet és átok kísérte Debreczenben is.

Carafa sajtolta ki Debreczentől a legnagyobb sarcot, amelyet ez a város valaha fizetni volt kénytelen telhetetlen hatalmasoknak Székely Antaltól, Schvendi Lázártól kezdve Paskievicsig; — Carafa Antal gróf ez a kegyetlen módszerrel zsaroló talián, kinek mintha a régi Róma valamelyik vérengző proconsula volt volna az ideálja!

Vezénylete alá 1685 őszén Szűcs István szerint 4000 német s kurucból labanczezá csak az imént átváltozott Petneházy 3000 magyarja tartozott. E csapatok Debreczen és Szatmár vidékét kapták téli szállásul. Nosza Carafa a hadi biztossággal egyetértve a téli hat hónapra, havi 80,000, így összesen 480,000 német frtnyi rengeteg katonatartási adóval terhelte meg egyedül Debreczent, aminek okául — ugyancsak Szűcs István szerint azt hozta fel, hogy a debreczeniek a rájuk kivetett élés szállítást Thököly feltűnése óta a császári seregek számára elmulasztották. Hogy ez a vád mennyire alaptalan, világos az eddig elmondottakból. Ilyen okot Carafa csak rosszhiszeműleg hozhatott fel ellenek. Ismeretes leveleiben ezt a „bünt“ nem is rója fel terükre

A rettenetes adó felvetése ellen Bartha Boldisár főbíró küldötték Leopold császárhoz a debreczeniek: hogy fejedelmi szíve könyöröljön meg a koldusbotra ítélt városban „miután lehetetlenség rájuk nézve megfizetni azt, amire félelemből rá kellett állaniok.“ Ezt magának Carafának egyik leveléből tudjuk, amelyet Szatmárról Dietrichstein F. herceg főudarmesterhez írott 1687. jan. 5-én. A herceg és Carafa között Debreczen és Szatmár megsarcollatása ügyében esett levélváltás¹⁾ érdekes adatokkal világít be ennek a „pedans zsarnoknak sötét lelkébe“. De jellemző Debreczen város akkori közállapotjára nézve is.

Látjuk, hogy még Bécsben is elszőrnyűködtek a debreczeni adó magasságán s voltak az udvar körül olyanok, akik az adó mérséklését s a fizetési feltételek könnyítését óhajtották és jobb szerették volna, ha Debreczen Capara tábornokra és Belchampra bízották. Legalább Dietrichstein herceg ilyen tanácsot adott Carafának. Nem csak azért, mert nem akarta a még egészen meg nem puhított Erdély felingerelni, amelylyel a török háta megett ép ekkor tárgyalások folytak a császár pártfogása felől; hanem más szempontból is. Alig elképzelhetőnek tűnt fel előtte, hogy egyetlen város, ha még oly nagy határa

van is, ekkora összeget megbírhasson. A herceg úgy volt értesülve, hogy Debreczennek forgalma megakadt, kereskedelmét a háború megbénította; szántó-vonó jószágai pusztulás veszedelmében forognak. De nem is helyes — írja tovább Carafának — egyszerre mindent elvenni tőlök. Jobb máskorra is hagyni valamit, annyiaval inkább, mert a szomszédos helyek megszállása Debreczen segítségére nélkül meg nem kezdető. Ugy kell tehát velek bánni, hogy a debreczenieknek, nem különben a többieknek is Ő Felsége, a császár oltalmában nagyobb könynyebbségek legyen, mint a törökök alatt, és inkább kívánczozzanak a császár, mint a szultán uralma után.)

Az udvarnál talán mások által is képviselt és támogatott ez előre látó és engedékeny felfogásnak tulajdoníthatjuk a kamaralnök és a főhadbiztos részére adott ama megbízást, hogy a fizetendő adóra nézve a debreczeni küldöttekkel tárgyaljanak. Ahogy a herceg értesült, 100 ezer birodalmi tallérban a már akkor (márcz. 7.) kifizetett 85 ezerezen felül, meg bizonyos mennyiségű buzában megegyeztek; de kérdés: teszi hozzá D. herceg — I. M. (Ő Felsége?) elfogadja-e ezt az egyezséget?²⁾

Bizony nem fogadta el! Holott még 1685 decz. 1-én is a király maga írta Apafi panaszoslevelére azt, hogy méltatlankodva értesült ebből a császári katonaságnak Bihar vármegyében elkövetett kihágásairól és zsarolásairól és tisztjeit a katonai fegyelem szigorú fentartására utasítja. Holott a debreczeniek által már akkor kifizetett 85 ezer tallér majdnem akkora volt, mint az a százezer tallérnyi adó, amelyet a bécsi udvar az 1685-ben folytatott egyezkedések során a királyi védnökség évi díja fejében Erdélytől követelt. (Alvinczi Péter Okmt. I. 37. és 107.)

Carafa tehát szabad kezet nyert az ő kérelhetetlen rendszere folytatására. Hiszen Dietrichstein herceg Bécsből nem ismerhette Debreczent úgy mint Carafa, ki személyesen megfordult benne és úgy találta, hogy „sokkal többet is adhat“. És mindenki tudja — írja gonosz ezimuzsallal — hogy egy város, amely háromere (?) házból áll, amely csaknem mind (?) kereskedő, többet adhat, mint egy falu.³⁾

És olyan rózsás színben festi leveleiben Debreczen helyzetét, mintha törökök, labanczok soha nem fosztogatták, soha nem sarcollták volna. A debreczeniek „lamentálása.“ hogy a háború miatt sok kárt szenvedtek, hogy kereskedelmük elől elzáratták az út, — szerinte — „nem

¹⁾ U. o. 595. és 597. II. jan. 27. és márcz. 7. kelt levelek.

²⁾ U. o. 597. I.

³⁾ U. o. 595. I. Carafának Sz.-Jobbon febr. 13-án kelt levele.

¹⁾ Carafa levelezése D. herceggel. A bécsi állami levéltárból közli Thallóczy Lajos. Tört. Tár 1895. 594. stb. II.

igaz". „Mert a háború még gardagabbá tette őket. A háború alatt is Bécsessel, Törökországgal, Erdélyvel és Lengyelországgal kereskednek." Ez az ember is, épen mint Strassoldó, azt mondja: a Tiszántúl mozgó felkelők nagyobb része feleségeiket, ingóságait és mindent, amit zsákmányoltak, Debreczenben helyezték, rejtették el. Nincs ház a városban, ahol 4—5 úr ne tartózkodnék. A környéken elpusztult városok és falvak népe is Debreczenbe vonult. Ah! szinte hihetetlen, mennyi nép van ott!¹⁾

Szükséges kimélni a debreczenieket, hogy minden évben adhasanak valamit. Ez a főudvarmesterintelve. Carafa erre is hozzá méltó logikával felelt meg:

„Ő Felsége azokból az ezredekből, amelyeket fenn kell tartanom, helyezzen át egy párt az örökös tartományokba és azonnal könnyíteni lehet a városom...". Jól ismerte a ravasz róka a haditanács eszejárását. Tudta, hogy ha tehetné, még több ezredet is Magyarországgal tartatna el.

„És mire becsüljük — folytatja tovább — a mi Debreczenünket, ha Várad a török kezében van! Csodálkozom is a felett, hogy az ellenség látva azt, hogy nem tudja megvédelmezni, nem perzselle fel inkább, semmint megengedje, hogy nekünk is nagy adót fizessen...?"²⁾

Lássuk, mimódon fizettette meg Carafa Debreczent!

Elmítettük, hogy alapul 3000, nagyobb részben kereskedelemmel foglalkozó jómódú polgár lakóházát vette; holott ennyi ház a zsellérkunyhókkal, viskókkal együtt is aligha volt a városban. Minden ház után egyre-másra 160 frt adót, vagyis hat hónapra felosztva, havonta 26 frt 40 krt, és minden utcára — tizenkét utca lévén — 8000 frtot számított, olyan időben midőn száz meg száz ház volt, amelynek forgalmi értéke telkestül sem sokkal haladta meg, vagy el sem érte a 160 frtot. Hiszen a házak nagyobb része fából épült; fedele nád vagy zsúp; nem egyéb felig földbe vájt kunyhónál. Az utcák terjedelme, népessége, vagyoni állapota sem egyforma.

Az első két hónapi kivetés beszedése még csak ment valahogy. Mig rendes körülmények között a tanács 25-ös, 30-as, 32-es adóegysége alapján szokta e korban felvetni a lakosságra az évi adót, 1685 végén a „rajtunk lévő szertelen nagy sarcnak teljesítésére 100 adó" vagyis a közönségesen megszokott summának egyszerre háromszorosa, négyszerese határozatot el. Az 1686 évi jan. 3-diki közgyűlésben azt meg erősítették s annak beszedésére utcánként az esküdteket és tanács-

nokokat rendelték ki.³⁾ Másnap a czehek közpénzeit és ezüst marháit is kénytelen a tanács lefoglalni; a mesterlegényekre pedig fejenként 1—1 frtot rovvott ki.⁴⁾

Január végén (jan. 27.) „a sok különb-különbféle nyomorgató inségek és exactiókra nézve" új adónemet hozott be, az úgynevezett *födöt*, még pedig tekintet nélkül arra helybeli-e a gazda, vagy vidéki. Aki a városban lakik, vagy lakni akar, tartozott az esztendőnek elein az értékéhez felvetetett adón kívül 2—2 frt földöt fizetni. A vidékről bejövőt addig be sem fogadták, míg ezt az adót le nem tette és ettől akármely szegény is, csak kapás is üres nem lehetett.⁵⁾

E határozatból az is kitűnik, hogy a vidékieket, akik csakugyan nem kevés számmal tartózkodtak itt benn, értékükhöz képest szintén megadóztatták. Erre vonatkoztatik Olasz Ferencz somlyói kapitánynak Apafihoz 1686 febr. 20-án írott levele, amelyben szállongó hírek alapján azt írja urának, hogy „Carafa a szegénységet nem háborgatja (?), hanem a bírákat, kik a summánál többet szedtek a szegénységen, zaklatja. Szaboles vármegye szegénységén (t. i. az ide befutottakon) 3000 frtot vettek volt, melyet is Carafa visszaadott nékiek azon summából, hogy kvártélyok kifizetésére fordítsák, mivel a körül való szegénység mind betakarodott Debreczenbe."⁶⁾

Ha igaz volt is Olasz Ferencz várkapitány híre, hogy tudniillik, Carafa a vidéki népnek visszaadta a debreczeni tanács által tőle beszedett adókat: ez korántsem a tábornok nagylelkűségét, mint inkább telhetetlenségének, kapzsiságának szertelenségét bizonyítja. Hiszen maga Olasz Ferencz beismeri, hogy Carafa külön a vidékieket is megterhelte katonatartással.

A következő hónapokra eső summák behajtását már nem az előjárókra, hanem saját katonáira bízta Carafa. Hajmeresztő kegyetlenséggel hajtották keresztül az executiót. Február 9-én a török őrség feladta Szent Jobb várát, honnan Carafa 15-én este hadával együtt visszazállott Debreczenbe,⁷⁾ miután a havi részleteket nem elég pontosan szolgáltatva kezéhez a városi tanács. A generalis kapukra, utcákra ágyúkat, öröket állított s az egész előjáróságot a városházán bezáratta; az adóajstromok alapján az előkelő és tehetősebb lakosokra fejenként 3, 4, 5, 6 ezer frtot önkényesen felvetetett s azután ezeket nemre-korra való tekintet nélkül kényszerítik zsoldosai a fizetésre.

¹⁾ 1686. évi jkv. 180 l.

²⁾ U. o.

³⁾ 1686. évi jkv. 194. l.

⁴⁾ Magy.-Tör. Okmt. IX. 150.

⁵⁾ Pósalaki János notárius 1697. évi emlékirata. Közölve Szűcs István id. m. II.

¹⁾ U. o. 598. l. Szatmáron márcz. 28-án kelt levél.

²⁾ Ugyanazon levél.

Az adó így sem telvén ki, más és kegyetlenebb módhoz folyamodott. Minden utcát zászlósan, dob-, trombitaszóval egy-egy század katonaság szállott meg. A lakosokat egy-egy házba, udvarba, mint a mézsárszékra szánt juhokat összehajtva, válogatott kinzásokkal szorítják, gyötrik, hogy pénzüket, vagyonukat előadják.

Némelyeknek kezeit, lábait összeláncolva, fejüket is kötéllal megtekervén, bottal, bikacsokkal verték egész testüket, talpokat; másokat lábaiknál fogva gerendába felakasztották s úgy kint tartották őket; vagy kezeiket kifeszítvén, mellett égő gyertyával sütyögtették, vagy kezöket, lábokat, újjajknak közét emitt vas vesszővel hegedülték, amott fafűrészszel fűrészelték; némelyeknek mezitelen testére eleven tüzet töltöttek; némelyeknek körmeit lefaragták; némelyeknek lábait ikráit úgy leverték, hogy inaiknál egyéb lábaikban nem maradt; némelyeknek kezöket levágták vagy egész testöket iszonyúan összeroncalták.¹⁾

E bestialis kegyetlenségek miatt férfiak, asszonyok, tizennégyen meghaltak, közöttük Bartha Imre, városunk prókátora, a kilencededik kintatás után; néhányan hóhérai keze alatt mindjárt kisenvedtek. Sokan holt nyomorékká lettek, sokan epileptikus bajt kaptak.

Az adó még így is készpénzben, arany, ezüst marhában ki nem telhetvén, tehát Carafa mindenféle értékes ingóságot, terményeket, posztókat, lábas jószágokat elvett, azokat is, amelyeket a vidékiek megörzés végett helyeztek el Debreczenben. De az ekként kicsikart, elrablott javakban csak egy részét jegyezték a felvetett adó törlesztési rovatóba. Nagyobb és jobb részét magoknak és tisztjeiknek tartották meg a katonák.

A behajtott pénznek, elprédált javaknak értékét, a kvártélyozó ezredek élelmezésének árát a felvetett adó kétszeresére, vagyis *kilencszázhatvan* ezer rajnai frtra becsülte a debreczeni tanács.

1686 ápr. 10-diki keltezéssel fenmaradt a leggazdagabb és legnépesebb utcák közül való Czeglédnek (ma Kossuth-u.) háromszoros adó felvetést tartalmazó lajstroma.²⁾ Czegléd-utca harmadfél tizedében 309 egyént sárczoltak meg. Ezekre első ízben 28110, másodszor 67250, harmadszor 96,135, összesen tehát 191,495 frtot vetettek fel. Egy-egy emberre átlag 619 frtot. Legkisebb adótétel először 30, másodszor 75, harmadszor 110 frt, — legmagasabb egyéni kivétel pedig 500, 1250, illetőleg 2000 frt. És e rengeteg adónak több mint kétharmadrésze

¹⁾ A nemzeti múzeumban lévő egykorú jelentés. Századok. 1876. 584—596

²⁾ A lajstrom felirata: „Regestum purificatum A. 1686. die 10. Apr. pro platea Czegléd rione perceptionis et erogationis.“ A lajstrom eredetileg csak az első és második, az úgynevezett „2 és 5 adó“ felvetését és befizetését foglalta magában; a harmadik felvetést, az ú. n. „8 adó“ később jegyezte bele más íróval. A regestumban nem rajnai, hanem magyar frtokkal számítottak.

részint készpénzben, részint arany-ezüst tárgyakban, részint egyéb mozduló javakban már ápr. 10-dike előtt befolyt, midőn a lajstrom tisztázata készült.

Czegléd III-dik feltétele mindössze 76 adózó lakost számlált; ezeket 65,000 frttal terheltek meg. A lajstrom megmutatja, hogy 55,465 frt 65 dénárát be is hajtottak rajtok. Természetes, hogy a legtöbb polgárnak hátránya is maradt. Némely nyomorult az adó tizedrészét sem lehetett behajtani. Szorította pedig őket a tanács. 1686. júl. 24-én azt határozta, hogy a kinek háza, malma, szőlője, boltja, látható jószágai találati és a porzióban adós, — az oly jószág megbecsültessék, lefoglalassák; — ha tulajdonosa 15 nap alatt kiválthatja — jó; ha nem, — amit ér — azon az áron eladassék s azután kétszeresen váltható vissza.³⁾ Azonban voltak olyanok is, akik jóval többet fizettek az előírás fölül. És nem kevés az ilyenek száma, miként néhány példából kitűnik. Imé:

Török Mártonné	680 frt helyett	1055 frtot.
Erdődi Pál	960 „	1287 „
Illyési Mihály	1225 „	1861 „
Borbély Gáspár	1225 „	1435 „
Munkácsi Istvánné	1700 „	1887 „
Szabó Kelemen	2075 „	3926 „
Báthori István	2100 „	4562 „
Szűcs Gáspár	2100 „	4513 „
Oláh György	3000 „	4073 „
Dobozi István	4235 „	4389 „
Cs. Komáromi Györgyné (bibliafordító pap özvegye)	3750 „	11837 „ ²⁾

Micsoda summak ezek! Egy-egy takaros polgári vagyont képvisel mindegyike, ha meggondoljuk, hogy Acsádi szerint abban a korban egy magyar forint annyit ért mint ma 5—6 frt; ha másfelől azt is nézzük, hogy Kossuth-utczának, a régi Czeglédnek, 1902-dik évi állami adaja összesen 146,888 korona; ez is 2597 adófizető között oszolva meg, csupán 56 korona esik egy főre belőle.

Carafa második executiója.

Ezzel még nem mult el a debreczeniektől a keserű pohár. 1686. őszén, a Szolnoknál táborozó Carafa ismét óriási contribútiót nyomott vállaikra. Sőt valószínű, hogy újra személyesen is megfordult közöttük,

¹⁾ 1686. évi jk. 303 l.

²⁾ ld. regestum.

miután Gyulay Ferencz már okt. 15-én jelenti Nagybányáról Apafinak, hogy Carafa Debreczenbe fog menni. (Alvinczi P. Okmt. II: 11.) Carafa „minden utcákból két embert rendelt magához Szolnokba és holnaponként három ezer tallér portió fizetést imponált” írja Olasz Ferencz.)

DEBRECZEN BELTERÜLETE A XVI. SZÁZAD VÉGÉN

Azt pedig már előbb mondtuk, hogy Debreczen városa 12 utcából állott; az egész város adaja tehát $12 \times 3000 = 36,000$ tallér volt. A debreczeniek előadása szerint pedig hatvanezer rajnai frt volt az újonnan felvetett havi contribútió. Ez pedig körülbelül megfelel a 36 ezer tallérnak. Heisler Donát parancsnoksága alatt hat lovas és két gyalogezred

¹⁾ Tör. Magy. Okmt. IX: 198. 1686. nov. 4-én Somlyón kelt levél Apafihoz ezimezve.

telett ekkor a már is tökéletesen kimerült városban. A katonaságot, a tiszteket, ezek szolgálait nem csak tartani, élelemmel, takarmánnyal, tűzfával ellátni kellett, hanem havonta 18,000 frtot a tisztikar és legénység zsoldjára készpénzben volt köteles beszoolgáltatni a szerencsétlen város. A természetbeli szolgáltatás egyenként rovott ki; sokakra 20, 30, 40, 50, sőt több részlet (porcio) is jutott roppant drágaság idejében. Tájékozásul megjegyezhetjük, hogy Carafa idejében egy porcio értékét havonta 6 frtban vették fel. De a szegény civisnek a drágaság miatt sokkal többbe került.) 1685. nov. 10-én a tiszta búzának köbfe 5 frt. abajdóce 4 frt, rozsé 3 frt 50 dr., árpáé 1 frt 60 dr. volt. 1686-ban pedig már 6 frton adtak egy kassai köből árpát, 9 frton egy köből gabonát. Szénát Kállóból és messzebből tizszeres és tizenkétszeres áron tudtak szerezni. A téli szállásolás vége felé, 1687 tavaszán már alig lehetett takarmányt kapni. Az inséges civis régi megszáradt füvet — avart — keresgélt, kaszált, kapargált erdőn, mezőn és azt hordta be hátán a német katona lovának.

A zsoldpénz beszedése is nehezen, erőszakos módon ment. Carafa semmit sem törődve Apafinak szelidebb, emberséges bánásmódra kérő levelével (1687. jan. 10. Alvinczi P. Okmt. II. 94.) minden pénzét feljártatott, a hordókat elpecsételtette; a bort város kocsmáira hordatta, ott eladatta s az árát az ő tisztjei szedték fel.

A lakosság nyomorúságát növelte az is, hogy a kintzások és sarcoltatások elől mindegyre többen bujdosanak ki a városból, ámbár mint a rabokat, úgy őriztette Carafa a katonáival minden utcának, minden háznak a népét. A szökevények itt hagyott javait pedig elprédálták, üresen maradt házait lerontották és tüzelőre hordották. Ennek következtében még több teher jutott a helyben sínylődő polgároknak, és gyorsabban szaporodott a koldusbot. Carafa a másfél év alatt száz meg száz derék magyar családot fosztott meg minden vagyonától, utolsó betevő falatjától. Míg be nem tette lábát a városba, 2247 jó karban lévő épületet számolt Debreczen. Távozása után már csak 935 polgári és 490 szellemi házat írtak össze. Jóravaló lakóépület volt 64, középserű 604, romlásnak indult földalatti kunyhó 336, egészen elpusztult 361. Ez együttvéve is csak 1395. Az összeírás hivatalos úton történt, 1698-ban, épen Carafa viselt dolgainak feltüntetésé végett és Rau Jakab, a székesi kamara kiküldött biztos hitelesítette.)

Az okozott kár megdöbbentően nagy. Pósalaki János az egész tanács nevében a nádor és az ország színe előtt tett vallomásában két millió frtra becsülte. Az első hat hónapi 960,000 frtnyi, és a második

¹⁾ Szűcs I. Id. m. II.

²⁾ Szűcs I. id. m. II. 477.

hét hónapi 840,000 frtnyi adóhoz hozzászámították a közmunkában teljesített szolgálatoknak, a megszökött lakosok elprédált javainak, lerombolt épületeknek, lopásoknak, veréseknek, sebesítéseknek árát körülbelül 200,000 frtot. Az az adó is, melyet Carafa második ízben vetett fel Debreczenre, — 120000 frttal mulja felül Sopron és Veszprém megyéknek 1684—85 telén hat hónap alatt fizetett hadi adaját. Az összes két milliónyi sarez tiszszerannyi, mint az a 194,666 frt, amelyet a valósággal kisebb Kecskemét majdnem ugyanezen idő alatt (1685. okt. 18—1688. ápr. 24.) készpénzben, gabonában, marhában szolgáltatott a császáriaknak és tizedrésze az egész Magyarországtól négy év alatt adóban kisajtolt húszmilliónak.¹⁾ Oly rengeteg summa, hogy ha átlag 40,000 akár 50,000 frtra számítjuk is a töröknek teljesített évi adók, ajándékok és közmunkák értékét, — az ozman uralom utolsó harmincz esztendeje sem emésztett fel annyit a debreczeni polgárság szorgalmának gyümölcseiből, a város közjövödelmeiből.

A két hallatlan executio romboló hatását évek multával is keservesen érezte Debreczen. Roppant inség és nyomorúság, általános elszegényedés, ipar, kereskedelem és mezőgazdaság szörnyű hanyatlása következett utána. A közpénztár is képtelen volt másnemű kötelezettségeit teljesíteni. Pontatlanul vagy sehogysém fizették az erdélyi adót, az enyedi kollégiumnak járó censust; hasonló módon a törökadót, melyet — mint láttuk — később egyszerre hajtott be rajtok a felbőszült váradi török. A tanács pedig sokáig kénytelen kiméletlenül zaklatni saját polgártársait a Carafa-sarezt. E zivataros század utolsó évtizedében is érvényben van az 1687 ápr. 24-én hozott határozat, melynek értelmében „akik az executiókor kivetett adókból fennmaradt hátralékkal adósak, vagy a portio fizetése elől elfutottak, azoknak házok, malmok, szőlejek, vetések és egyéb talátható jószágok város szükségére fordítsák usque ad ultimam satisfactionem.“²⁾ Az egykorú jegyzőkönyvekben éveken keresztül szemlélhetjük a „Carafa járás“ eme gyászos utókövetkezményeit: a sűrű változásokat a polgári birtokok tulajdonosainak személyében, midőn a város az adóbeli restanciakért elveszi a polgárok házait, szőlőit és másoknak adogatja el „cum evictione“.

Várad ostroma.

Arra, hogy kiheverhesse Debreczen a legnagyobb katasztrófát, mely készakarva emberek által valaha sújtotta; de még arra is, hogy elalétságból kissé magához jöhessen: nem engedtek időt a felmentő hadjárat mozgalmait, nem a bécsi hadi tanács és a császári vezérek.

¹⁾ Szilágyi S. Magy. Nemz. Tört.-ből kölcsönzött adatok.

²⁾ 1687. évi. jkv. 361. l.

Magyarország belsejében egyedül Várad még a töröké. A balázs-falvai egyezség Erdély önállóságát is megszüntette. Az öreg Apafi már csak árnyék fejedeleme; tulajdonképpen Leopold az úr Bocskai, Bethlen és Rákóczi egykor erős országában is. Midőn 1687-ben Károly lotharingiai herceg nagy sereggel Debreczenen keresztül Erdélybe vonult, a várostól 50,000 kényeret, egyéb élelmi szereket és az armáda podgyászának tovább szállítását követelték. A következő évek telén pedig 6, 8, sőt kétszer nyolcz lovas ezred is szállásolt a városban. E téli szállások roppant terhei felül kézzel fogható felvilágosítást nyújt az 1690/91 évi (nov.—ápr.) téli szállások alkalmával felvetett élelmezési adagok (porciók) elosztásáról készült lajstrom. A város 12 utcájára, minden porciót húst, kényeret, bort, abrakot, szénát, szalmát és egyebet, amit csak követelni szokott a kvártélyos katoná, havonta hat frtban számítván, egy hónapra 5901 frt, félévre pedig 35,406 frt esett. Ez az összeg 1240 adófizető között oszlott meg. A 6 frt értékű porcióból az egy napra eső harminczad rész is súlyos teher volt a mindenéből kielt, évek óta inségben sanyalódó szegény népen. A legkisebb kivetés személyenként és havonként 2 frt; legtöbbször $\frac{1}{2}$ és 1 egész porciót, vagyis havonta 3 és 6 frt értékű adagot tartoztak kiszolgáltatni. Legmagasabb kivetés egy hónapra 4 porció = 24 frt volt. Csak épen Carafa vérengző kegyetlensége és kapzsi telhetetlensége hiányzott az évről-évre ismétlődő katonatartás súlyos terheiből.

Végre 1691 őszén Veterani ostrom alá fogta Váradot is. Mig a vár sikertelen vívása folyt, Debreczen köteles volt 600 napszámot ostromárkok ásására s a császári sereg szolgálatára folytonosan Várad körül tartani; ezen kívül több ezer zsák gypjút, hordókat, targonczákat más eszközöket, lisztet és abrakot szállítani.³⁾

A következő évben (1692) Heisler Donát szerencsésebb volt. Serege előtt épen Urnapján (jún. 5.) Várad megnyitotta kapuit. A kulcsos vár visszajutott a keresztények kezébe. Ezzel Debreczen is megszabadult a 150 éves török igtól.

Az 1682 óta folytatott fölműtő hadjárat történetének lapjaira karddal vitézi tetteket nem írott ugyan be Debreczen város polgársága. De azt, a mi épen olyan nélkülözhetetlen feltétele volt a diadalmas hadjáratnak, mint a hősi bátorság, a lelkesedés és sok-sok elszánt vitéz; — azt amit IX. Ince pápa is elismerésre méltó hőkezűséggel bocsátott a hadjárat rendelkezésére, — tudniillik az anyagi segítséget, a debreczeni polgárság bámulatos mennyiségben adta meg a harezoló seregnek. Milliőkat ért a pénz, éles és közmunka, melylyel Debreczen véresen verjétközve és kinosan szenvedve az ozman világuralom megtörését előmozdította.

³⁾ Pósalaki után Szűcs I. id. m. II.

Királyi kegy, oltalom a korona részéről.

E fejezet élén szoltunk már arról, hogy Debreczennek a magyar koronához, a magyar királyi hatalomhoz való kapcsolata az egész korszakon keresztül sosem szakadt meg egészen. A város közönsége, az előjárók csaknem folytonosan összeköttetésben voltak a szabolcsvármegyei hatóságokkal¹⁾, a királyi tisztekkel, kamarákkal, nádorral (míg a nádori méltóságot Leopold betöltetlenül nem hagyta) s magával a feleséges udvarral.

Még végbe se ment Temesvározt a második behódolás; még oda lent Ali előtt győtrődik Dobozy István főbíró 17 tanácsbeli és esküdt polgárral együtt, — midőn azt látjuk, hogy 1662 márcz. 6-án Isó Péter, Kozma Ferenc és Nádudvari Benedek a kassai és pozsonyi kamarások által mindennemű kereskedésben forgó rendeken és mives embereinken régi kiváltságlevelek ellenére követelt harminczad és adók dolgában Bécsbe küldetnek a császárhoz és királyhoz.²⁾

Ez út eredménye Leopoldnak 1662 ápr. 15-én kiadott két rendbeli oklevele, amelyek által kereskedelmünk és iparunk javára megerősíti Hunyady Mátyás és II. Ulászlótól, Miksa főhercegtől, II. Mátyás és Rudolf királyoktól kapott kiváltságokat és szabadalmakat. E kiváltságok és szabadalmak vonatkoznak: mag nélkül és végrendelet nélkül elhalt polgárok hagyatékának felhasználására; szegényház tartására; bővített czímer és veres pecsét használatára; ötvösök, posztószövők, szabók, szűcsök, timárok, csizmadiak, ácsok, kovácsok, szappanosok, kocsigyártók, nemkülönbön vargák, erszénycsinálók árúinak, — kereskedés végett az országban szerteszét járó debreczeni polgárok portékáinak, különösen az úgynevezett kentula, karaszia, fodoligli, kernzeri, aba és bármikép hívott posztóval kereskedők, azokból saját kezeikkel ruhákat készítőket, azokat másoknak áruló mesteremberek harminczad és vámentességére.³⁾

Ugyanezen követek 1663 ápr. 5-én harmadik diplomát is kieszközölnek Leopoldtól ama régi kiváltság megújításával, hogy a debreczeni iparosok az ezüstneműeknek, aranyos ruháknak, bőrkészítményeknek, saruknak, csizmáknak, vasneműeknek stb. árulása közben sehol az országban vámot ne fizessenek.⁴⁾

¹⁾ 1667 jan. 17. Szabolcs vármegye közgyűlésére követekül Tiszbeői Istvánt és Nádudvari Benedeket küldi a tanács (Jkv. 24.). 1668. nov. 22-én Barkóczy István főispán installációjára Czeglédi István és Kondorosi János deputáltaknak (Jkv. 401) 1681 máj. 18. Szabolcs vrm. gyűlésére Nagy Péter, Erdődi Pál és Gézi István expedáltaknak (Diarium).

²⁾ Vár. jkv. 1661 decz. 5. és 1662 márcz. 6.

³⁾ Szűcs id. m. II: 435. és I: 228, 244. 248.

⁴⁾ U. o. II. 435.

Ez időre esik Leopoldnak az a parancsa is, hogy a vidékbeli várkapitányok keményen megbüntessék és fékentartsák a debreczeniek javait dúló, fosztogató embereket, mineműek Kocsányás Boldisár és Monoki István. Hasonló tartalmú 1668 márcz. 28-án kelt oltalom-levele, amelyet ugyanazon garázdálkodók, valamint gr. Csáky István, fígédi Nagy András, Kende Márton, Barkóczy Ferenc rablásai, erőszakoskodásai és birtokháborításai ellen adott a panaszló debreczenieknek.

Strassoldó által okozott kártételek orvoslása végett is sűrűn jártak ide-oda követei a debreczeni tanácsnak. A császárnak a portán lévő resideuse, a török jelenlétében ígért kárpótlást; mégis itthon Pósalaki, Barta és Baranyi eredménytelenül járták az udvari kamarát. Végre a portán is félbehagyták az elégtétel szorgalmazását, azzal, hogy a törökök is sok kárt tettek a német császár birodalmában.¹⁾

Közvetlenül a felszabadító hadjáratok megindulása előtt a bécsi udvarral és embereivel való sűrűbb érintkezések sorát Balyk János és Szabó István senatorok utazásai nyitják meg. Amaz Apafi követével Vajda Lászlóval együtt 1680 aug. 5. és okt. 10. között járta meg Bécs városát. Vajdának utasításul volt adva a fejedelem által, hogy a bőszerű labanczok kártételeit orvosoltatni, ezekért a debreczenieknek elégtételt szerezni törekedjék, rajta lévén azon is, hogy a szépei kamara régi privilégiumaiban a debreczeni mesterembereket ne háborgassa.²⁾ Sadu Szabó pedig azon évi okt. 29-én indult Bécsbe a portán lévő német residents levelével, amelyet három nappal előbb hozott Konstantinápolyból Nehéz István követ atyánkfia.

A nem sokára kitört háború zivatarai között pedig annál inkább rászorultak a debreczeniek a királyi kormány és a császári vezérek jóindulatára, minél nyilvánvalóbbá lett a félhold rettegett erejének hanyatlása.

A soproni országgyűlés alkalmatosságával Apafy ajánlólevelétől támogatva Varga György és Szűcs György tanácsnokok járultak az országgyűlést személyesen megnyitó Leopold elé, sokszoros bántódásaink orvoslásáért esedezvén. A király Esterházy Pál nádornak adta át megvizsgálás végett a város folyamodványát.³⁾ Talán kereshetnénk némi összeköttetést e soproni út és egyik-másik császári generalisnak ezután tanúsított szelidebb magaviselete között. 1681 nov. 22. Fényes István és Baranyi Mihály Caprarától, aki éles miatt még az imént keményen fenyegette Debreczent, hűségünkért ígért jóakarata jeléül pártfogó levelet

¹⁾ Jegyzőkönyvek 1676; 98. 1677: 515. 1678: 147.

²⁾ Tör. Magy. Oktm. VIII.

³⁾ Szűcs id. m. II. 451.

hoznak minden háborgatások és tömlőcözöttök ellen; nemkülönben szabados jövest-menést enged a Tiszán által, úgy mint eddig volt. 1682-ben gróf Serényi, 1683-ban Saponare szatmári várparancsnokok adnak protectionalist a szüretelő emberek védelmére. Sőt ez utóbbi, többszöri kérésre bizonyítványt is állított ki (1683 aug. 12.) a város hűségéről. Erre azért volt szükség, hogy könnyebben szabadulhassanak a győri rabságban szenvedő tanácsbeliek, — amiben Apafi fejedelem is — a táborban mellette levő követeink jelenléte szerint — nem kevés buzgalommal munkálkodott.

Szücs István ettől fogva számítja a debreczeni előjárónak a királyi kormányhoz való közeledését, amelyre őket — ahogy Szücs véli — Eszterházy János generalisnak, a nádor testvérének a rabságban lévő debreczeniek iránt tanúsított emberséges bánásmódja bátorította. Csak hogy ez épen úgy tévedés, mint azt állítani, hogy azért jutottak fogságba embereink, mert Kara Musztafa nagyvezér sietség közben őket Győrben felejtette.

A hazafelé hallgató élésszállító szekereket kísérő tanácsnokok útközben elfogatván és Győrbe hajtva, — ott aligha tapasztaltak a vár őrsége részéről tejbé-vajba fűrésztő bánásmódot. Különben Győr város tanácsa tartozott őket élelmezni s a hét tanácsbeli közül rabságban ott meghalt Tóth Istvánt is a nagygyőri bíró temetteté el tisztességesen. Szücs István nem tudta, hogy a vár parancsnokai nem emberségből, hanem tekintélyes váltságdíjért bocsátották hónapok múltával szabadon rab atyánkfiait,¹⁾ bár a lotharingiai hercegtől és a nádortól pártfogó leveleket is vitt e végből magával aug. 5-én Szücs György szenator, akit akkor Apafi táborába küldött a tanács.

A megszorult város a váltságdíj egy részét csak a következő évben tudta megküldeni Győrbe. 1684 febr. 18-án vitték meg Pósalaki István és túri Borbély András a győri serezhátralevő részét. Azzal is megbízta őket a tanács, hogy a találandó hangulathoz képest a várparancsnoktól és Eszterházy János generalistól ajánló levelet szerezzenek a palatinushoz; — ettől pedig Ó Felségéhez és próbáljanak minden háborgatók, minden hadak ellen, nevezetesen az ecsediek és szatmáriak ellen védelmet szerezni.²⁾

Mire jártak Győrről? Voltak-e a királynál? Forrásunk, a Napló, március 6-tól 22-ig és ismét márc. 27-től jul. 14-ig megszabad. Más kútforrásból tudunk annyit, hogy apr. 22-én „Isten kegyelmességéből” már itthon voltak s Balyk András főbíró Borbély Andrást a reabizott levelekkel

együtt Apafihoz küldötte, „akarván továbbra is minden tőlünk lehetséges dologban alázatos hűségünket megmutatnunk”.³⁾

Az események fonálát arra az örömkeltő hírre veszi fel ismét a krónikás, hogy a felséges német császár armádája Budát megszállotta. Másnap Komáromi István, Fényes István, Pósalaki István, Báthori István, Fekete István és Borbély András kézbéli ajándékokkal Buda alá küldetnek, a lotharingiai herceghez. Aug. 21. óta Szent Gellért hegyén állott a fővezéri sátor. A debreczeniek idáig, a bejárathoz jól elegyengették az utat. Eszterházy Jánosnak 1 paripát, 12 fejer kenyeret, 1 hordó fejer bort, 1 hordó veres bort, 1 erdélyi sajtot; a nádornak is sujtáros paripát, 12 kenyeret, 2 hordó fejer és veres bort, 2 tábla szappant, 3 erdélyi sajtot; Stahrenberg grófnak pedig 12 kenyeret, 2 hordó fejer és meggyes bort, 1 erdélyi sajtot, 1 szalonnát, 2 tábla szappant vittek honorariumban. Mindahárman szivesen vették s jóakarattal ígérték. Stahrenberg „a debreczeni meggyesbort Veresgyöngy nevű palaczkokban ante omnia kedvelte” és az ajándékivókat sátorában fejedelmileg megvendégelte.

A hercegnek szánt ajándékokat: szép sujtáros moldvai lovat, kenyeret, bort szappant, sajtot és szalonnát Eszterházy praesentálta. A fővezér el is fogadta; szívökre kötötte a királyhűséget; kegyét ígérté; oltalomlevelet adott; kereskedőinknek szabad járást-kelést engedett. Eszterházy János pedig a szerdár-basától nyert zsákmányból egy tábori sátorral ajándékozta meg követeinket.²⁾

A Stahrenberg ebédjének, a czafrangos, bojtos sátoroknak, hercegi kegynek — csakhamar kiderült, — hogy micsoda árát kívánták. Szept. 4-én, azon a napon, melyen a Debreczenben tolvajkodó labanczok megfogására szabadságot engedett az ecsedi parancsnok, — Gellért Jánost a lotharingiai herceghez küldi a tanács, vivén az magával a Szatmárról hozott levelekkel együtt megbízást arra nézve is, hogy „a várostól követelt zabnak és árpának szállítására való lehetetlenséget az előttünk, utánunk és mellettünk levő török várak miatt” magyarázza meg a hercegnek.³⁾ Milyen választ hozott Gellért János, — nem találtuk feljegyezve. De a következő éveknek már ismert iszonyú terheiből megértjük, miképpen éreztek Bécsben Debreczen iránt. És látjuk, mibe került Debreczennek a Stahrenberg ebéde, az Eszterházyi török sátora és a lotharingiai herceg vállvergetése. . . .

Vége is annyi szolgálatot és áldozatot jutalmazás, — annyi erő-

¹⁾ Török-Magy. Okmt. VIII. 428.

²⁾ 1684. évi Diarium.

³⁾ U. o.

¹⁾ Török-Magy. Okmt. VIII. 389. Debreczeniek levele Apafihoz 1684 febr. 21.

²⁾ Diarium 1684 febr. 18.

veszteséget kárpótlás, — annyi szenvedést vigasztalás, — annyi sebet orvoslás nélkül a korona igazságszeretete és bölcsesége nem hagyhatott.

Annnyal inkább, mert 1685 óta, hogy a bécsi udvar Dunod páter Erdélybe küldötte, valamennyi egyezkedési tervezetbe belefoglalják az erdélyi urak Debreczent és a jövőre nézve biztosítani kívánják Debreczen város erekeit a királlyal kötendő szerződés által. (Alvinczi P.: Okm.-T.)

Leopold 1690 okt. 14-én Bartha Boldisár főbíró, Pósalaki János, Vecsei Péter és Sárándi Dániel tanácsnokok esedezésére tehát másodszor is jóváhagyja Rudolfnak 1600 márc. 17-én kelt és a régi dicső emlékü királyok, fejedelmek, Zsigmond, Mátyás, Ulászló, II. Lajos, Hunyadi János, Szapolyai János, Báthori István kedvezéseit tartalmazó diplomáját.

Debreczen ezentúl regium oppidumnak és liberum regium oppidumnak nevezi magát.

1691 szeptember 12-én kiadott újabb királyi szabadalomlevél a debreczeni kereskedők javára az örökös tartományokból hozott és oda bevitt árucikkek után tíz évi harminczadmentességet enged, kivéve vágómarhát, bort és sőt, amelyekért mind az egész, mind a fél harminczad fizetendő. Ugyanezen oklevél Magyarország területén belül 3 évig menti fel őket a harminczad alól (kivéve a sőt); a vámmenteséget pedig föltétel nélkül megadja nekik.¹⁾

Igen nagy fontosságú Debreczenre nézve az 1691 decz. 4-én kiadott és az állami önállóságot elveszített Erdélynek a magyar koronához való viszonyát és belügyeit szabályozó Diploma Leopoldinum. A közjogi rendelkezésen kívül, amely 165 éves elszakadás után Debreczent is a Habsburgok uralma alá helyezte és ismét az anyaországhoz kapcsolta vissza, — e diploma második szakasza sarkalatos intézkedéseket tartalmaz, Debreczent külön is megnevezvén, az Erdélyben, a részekben és Székelyföldön a különválás óta keletkezett fejedelmi adományok, kiváltások, mentességek, címek, tisztségek, méltóságok, dézmák, javadalmak, jószágok megtámadhatatlan és háboríthatatlan szabad használatát és birtoklását illetőleg, ezek akár magánosok, akár városok, községek és czehek, akár a bevett vallások közül bármely *egyház, parochia* vagy *iskola* részére adattak, habár egykor valamely egyházhoz, conventhez, vagy káptalanhoz tartoztak is.²⁾

E diploma szelleméből és szövegéből tehát önként következtet, hogy Debreczen városát, a debreczeni ev. ref. egyházat és főiskolát, sem a király, sem mások meg nem háboríthatják az erdélyi fejedelmek által adományozott birtokok, tizedek és javadalmak birtokában, amily-

nek a szent-göbbi pálosok piac-utczai háza (a városháza legrégibb része), Urreté, a szováti és sámsoni földek, a collegiumot illető tizedek és az Apafi-féle sóalapítványok.

Hogy mégis később háborgatások fordultak elő, — sőt a collegium elesett jogosan élvezett javadalmaitól, — ez már kívül esik e munka keretén.

Királyi kegyét Leopold 1693 ápr. 11-én azzal tetézte, hogy Dobozi István, Pósalaki János és Komáromi György esedezésére 1693 ápr. 11-én Debreczent „kimondhatatlan szenvedések és nyomorúságok”, — „ellen-ségek fenyegetései és sarczoltatásai között sokféleképen és *milliókra* menő adózások, *emberi fogalmat haladó* szolgálatok által teljesített hűsége és szerzett érdemei” jutalmul *szabad királyi városi rangra* emelte, bővített új czímmel megajándékozta és mindama jogok, kiváltságok, szabadalmak és mentességek birtokosává tette, amelyekkel Magyarországon a szabad királyi városok élni szoktak.¹⁾

E) A város saját szükségletei.

Találkozhatunk olyan véleménynyel, hogy tulajdonképen most, e czímmel jutottunk el a fölvetett tárgy ismertetéséhez. Ha magam is e nézetet osztanám, nem foglalkoztam volna oly kimerítően a Debreczenre kettős, hársman, sőt olykor négyes függési viszonyából nehezdedt terhekkel és költségekkel.

Valamint ma is az állami feladatok egy részét a városok végzik: úgy régebben sem volt ez másként. Sőt egyik-másik feladatát az állam sokkal nagyobb mértékben tolt a városokra. Acsádi is azt mondja: a helyi administratio feladatai közül némelyek összehasonlíthatatlanul terhesebbek, némelyek aránytalanul kisebbek, mint a mi napjainkban; némelyek pedig ismeretlenek valának, vagy a maitól eltérő módon fogták fel azokat.²⁾ Legsúlyosabbak a honvédelem és hadviselés terhei: erődített helyeken őrség tartása; kerítetlen városokban, amilyen Debreczen is, — táborozó és keresztül vonuló seregek élelmezése, tábori seregek szállítása, a hadügynek és folytonos hadakozásnak sokféle kiadása, melyek között gyakran fordultak elő kemény sarczoltatások. Az igazságszolgáltatás, a rendészet, a szegényügy kizárólag, az egyház és iskola fentartása, vagyis a közoktatásügy kisebb-nagyobb mértékben mindenütt a városok feladata. Ellenben az árvaszék hatásköre még ismeretlen a közegészségügy mai nagyszabású intézményei még csiráiban is alig

¹⁾ Szűcs I. id. m. II.: 496., 497.

²⁾ Szűcs I. id. m. II.: 486.

¹⁾ U. o. II. 498—504.

²⁾ Acsádi: „Magyarország Budavár visszafoglalása korában.”

élnék. A szorosabb értelemben vett közigazgatás jogköre, szervei sem egészen a maiak. A város a maga vagyonában szabadon, függetlenül gazdálkodik; — a közvagyon és közjüvelmeket, ezek hova, merre fordítását az államkormány nem ellenőrzi.

Ami már közelebről Debreczen városának a török uralom alatt való belső életével összefüggő, ebből folyó kiadásait illeti, ezek a következőképpen csoportosíthatók:

1. Tisztviselők fizetése (salariumok); szolgák, katonák, vigyázók díjazása.

2. Egyházi és iskolai kiadások, — papok, tanárok fizetése; ispotályi szegények tartása. Egyéb jótékony és kulturális kiadások.

3. Javadalmak (bor-, ser-, égetthor-mérés, vám- és helypénz-szedés) kezelési költségei.

4. Puszták, erdők, kaszálók birtoklásából és hasznosításából folyó kiadások; zálogosítások, zálogregrábitések.

5. Helyi közmunkák: a város árkanak, kapuinak, utaknak, hidaknak, gátaknak fenntartása.

6. Követségek költségei; postálkodás.

7. Középületek fenntartása.

8. Vegyes költségek.

Mielőtt ezek ismertetéséhez fognánk, már most rámutatunk azon sajnálatos körülményre, illetőleg pótolhatatlan hiányra, hogy levéltárunkban a jüvelmeket és kiadásokat kezelő tisztviselők részletes számadásai, nemhogy összefüggőleg több évet, hosszabb időt felölve, de még egyetlen egy esztendőről sem maradtak fenn. Csupán a város csapárlainak néhány esztendőre vonatkozó számadásaival, az 1676—1684. évekbeli generalis számadás vizsgálónak egyedül a főbb tételeket tartalmazó, tehát kivonat, nem is mindig teljes kimutatásaival, valamint egy-néhány adóajstrommal rendelkezünk.¹⁾

Epen ezért nincs módunkban minden kiadási és minden bevételi tétellel, csak egy valamelyik évről is megismerkednünk, — nem kísérhetjük figyelemmel napról-napra a város háztartásának alakulását; egyik pénzügyi év eredményé: a másik pénzügyi esztendővel nem

¹⁾ A számadás-vizsgálókatból megvannak: az 1676., 77., 78., 79., 1680., 81., 82. és 84. évek. Csapárlók számadásaiból: 1669., 70., 71., 76., 1680., 81., 82., 84. és 85. évek. Adóajstromokból: 1663. alsójárás; 1672. alsó- és felsőjárás; 1675. a. és f. j., 1680. f. j., 1683. a. és f. j., évszám nélkül a. és f. járás. hihetőleg 1670-es évek végéről; 1690. a. és f. j. Továbbá: 1690. évi nov. és decz., 1691. évi jan.—ápr. teli szállásolás portióinak szétosztása. Carafa sarczának felvetése 1686. ápr. 24-ig Czegléd-útczáról. Az 1690. évi tatár sarcz felvetése és a gazdák, lakók conscriptiója 1692-ben a város egész területéről.

hasonlíthatjuk jól össze. A város gazdálkodásáról hű képet annnyival kevésbé rajzolhatunk, mert a kor általánosan bevett szokása szerint annak, amit a föld, mező, rét és erdő termelt, sem értékét, sem mennyiségét legtöbb esetben nem vezették számadásba az illető felügyelők; viszont megfelelő tételek a kiadási rovatban sem fordulnak elő. A régi Debreczen városi háztartása köréből anyagszer-számadásoknak egyetlen írott emléke nem maradt reánk. Valamint a hadügyi költségek és adóztatások nyomozásánál kénytelenek valánk a nagyon is vegyes tartalmú, inkább peres mint gazdasági és közigazgatási ügyekkel megtöltött jegyzőkönyveinkhez folyamodni, úgy ezenül sem nélkülözhetjük e forrásokat az imént említett számadókönyvek és adóajstromok mellett.

1. Főtisztviselők; kezelő- és segédszemélyzet.

Debreczen a szabad királyi városi jogot csak 1693-ban nyerte ismét vissza;²⁾ de már annakelőtte is igen széleskörű önkormányzatot gyakorolt. Midőn pedig az utolsó enyingi Töröknek sirlóján megfordították az ősi czimert, — és Bethlen Gábor nem adományozta többé egy hívének sem a gazdag és tekintélyes várost, ezzel minden földesúri nyűg leszakadt a vállairól; csak évi 2000 forint cenzus fizetését követelte magának, illetőleg a gyulafejevári kollégium részére a nagy fejedelem. Egyébként a polgárság szabadon választotta bíráját, előljáróját; a tanács külső befolyás és állami ellenőrzés nélkül rendelkezett a város határához tartozó földek, telkek és minden javak felett; a törvény korlátai között új birtokokat szerezhetett, vagysis tetszése szerint, a maga erejéhez képest gyarapíthatta zálogos birtokait; függetlenül törvénykezett bünyenítő és polgári perekben, amelyeket közvetlenül a fejedelmi kuriahoz lehetett megfellebbezni; övé volt a közrendészet hatalma; czehszabályokat engedélyezett, felügyelt a czehekre s ez által mintegy felsőbbfokú iparhatósági jogot gyakorolt; birtokában volt a királyi kisebb haszonvételeknek és a kegyúri jognak: a senatus választotta állította be a papokat, tanárokat és ha nem tetszettek, ha nem feleltek meg hivatásuknak, el is bocsáthatta őket; egy lévén a város és egyház: a tanács egyházi előjáróság, vagysis presbiterium és övé a felügyeleti jog a kollégiumban; magbanszakadás esetén a polgárok vagyonában örökösödött, miként a korona a nemesi birtokban; a polgári jogokat

²⁾ A Dózsa-család férfiágon kihalása után Debreczen Zsigmond királyra szállott, aki 1405 ápr. 2-án kelt kegylevelében „Civitas nostra Debreczen” nevezi s Buda városához hasonló jogokkal és szabadalmakkal, kőfalkerítés engedélyével ajándékozza meg. Szűcs I. id. m. I. 62.

a városban lakó nemesekre is kiterjesztette, de viszont ezeket is közhatalmukra szorította.¹⁾

Nem csoda, ha Erdély fejedelmei Debreczen városának erejét és értékét annyira megbecsülik, ha tekintélye a városnak előttük oly nagy, hogy I. Rákóczy Györgytől fogva Apafi Mihályig, valamennyien rendszeren meghívják az országgyűlésekre, lakadalmakra, fiaiknak fejedelmé választására.²⁾

Büszkék is a debreczeni polgárok ekkora önállóságra, ennyi jogra, ilyen nagy szabadságra, melynek oltalmazását minden polgár, minden előjáró és minden bíró esküvel vállalja magára. Méltán nevezik városukat „keresztényen respublica“-nak.

Mondjuk-e, hogy e korban egy-két állást — a jegyzőket és irnokokat — deakokat — kivéve, kenyérszeresetért senki nem vállal közhatalmát a városnál. A szó igazi értelmében nobile officiumot töltenek be azok, akiket a közbizalom évenként a város kormányzására és közügyeinek intézésére hív el. Sem anyagi előnyök, sem dísz és tekintély, amelyek e kisebb-nagyobb közhatalmokkal jártak, nem képezhetek megfelelő ellenértéket e tisztségekkel járó kötelezettségekért, amelyek minden testi-lelki győtrődésre való készsége, olykor az életnek is feláldozását követelték. Mindazonáltal ritkán fordult elő, hogy az elválasztott polgár visszautasította volna tisztjét, hivatalát. Ilyen vonakodóra nézve a bírság ugyan aránylag elég magas; elébb 50, az 1680-as években 75 frt, ha valaki a tanácsban kivonja magát.³⁾ Mégis nem a bírság szokásos kiszabása, ez a külső kényszer szorította őket közhatalmukra, mint inkább erkölcsi tényezőknek hajtó ereje, mindenekfelett az vallásos hit, hogy isteni rendelés a község szolgálata.

Helyhatóságot gyakorló szervek:

1. a tanács (senatus vagy sedes maior), mely elsőbbed 66 tagból állott; de 1662 óta „napról-napra szaporodván a város igazsága a város szolgálatja körül felelőbb kéz, szem, fül és elme hasznosabbnak ítéltetvén“ 80-ra emeltetett a senatorok száma. Minden fontosabb közigaz-

¹⁾ V. ö. Szűcs I. id. m. II: 524.

²⁾ Zoltai: Debreczen követői a rendi országgyűléseken. Debreczen 1901. évf. szept. 24—25.

³⁾ Szűcs I. id. m. II. 511. és városi jkv. 1683: 704. 1686: 179. Carafa executioja idejében, midőn a felvetett roppant sarcot a tanácsbelieknek is utczánként szedni kellett, a felső járásról 8, az alsórol 6 egyén akarta letenni tanácsnokai tisztét, ami „eddig hallatlan eset“ volt. Ekkor a tanács azt határozta, hogy akik már viselték e tisztet, azok még a 75 frt letételével sem léphetnek ki a kebeléből; „akik peng Sz. Márton napban hivattattanak, azok magokat paratis pecuniis statim deponendis kiválthatják“. Egyetlenegy fizette le csak a bírságot.

gatási, jogi, gazdasági, adózási, egyházi és iskolai ügy, minden nagyobb peresügy a tanács hatáskörébe tartozik. Szent Márton napján az érdemesebb, hasznavehetőbb polgárok közül önmaga egészíti ki magát, ha egyik-másik tagja meghal vagy évközben valamelyik leköszön. Szabályrendeleteket alkot s a czéhek articulusait megerősíti, azok megtartása felett őrködik. Szabályozza a piaci árakat és naptszámberéket. Sőt beleavatkozik a polgárok magánéletébe is, — hogy a tiszta erkölcsöket, ha kell vasszigorral is megőrizze. A senatoroknak nincs tiszteletdíj; csak kiküldetéseknél igényelhetik a meghatározott utiköltséget. Azt pedig már tudjuk, hogy a tanács egyik vagy másik, olykor több tagja személyében szinte szakadatlanul járó-kellő, útban lévő testület.

2. Esküdt bírák (jurati judices); együttvéve kistanács (sedes minor), — tizenketten, kiket a nagytanács a maga kebeléből évről-évre választ újév első napján. „A kisebb polgári peres és peren kívüli és kisebb fontosságú rendészeti ügyek ellátása gondjával foglalatlan.“ Nem csekély szerepe van a békebíráskodásnál. 1693. előtt az esküdt bírák egyúttal adószedők is s az adóbeli jövedelmekre utalt kiadásokat teljesítették, azokból bevásárlásokat tettek. E munkáért fejenként 40 forint fizetést kaptak és a bíróval osztottak a bírságok és idézési díjakban.

3. A bíró, (judeus primarius) a legérdemesb, már esküdt bírásgot is többször viselt tanácsbeliek közül évről-évre újonnan választva. Ugyanazt két egymás után következő évben ismét nem ültették bírói székre. Tiszte nagyon terhes és abban a viharos, háborús időben roppant felelősséggel járó, — fejkoczkázató. Újévkor köteles személyesen tisztelegni a basánál, csak elfogadható akadályoztatása esetében helyettesíteni magát a másodbíróval, vagy valamelyik öreg tanácsnokkal. Török, labanc és kurucz hatalmasok egyenesen ő hozzá fordulnak követeléseikkel és őt vonják felelősségre a város minden tetteiért. De joga és hatalma sem kicsiny. Rendkívüli esetekben diktatori hatalmat ad kezébe a város közönsége. Egyúttal főpénztárnoka is a városnak; — miután a közjövödelmek jelentékeny része az ő ládájába foly be, a honon ő fizeti a summaadókat, sarcokat, zálogösszegeket. Salariuma mindazonáltal még 1698-ban is 40 frt, meg a bírságok, idézési díjaknak fele. Mellette gyakran találkozunk a másodbíróval, aki a bíró elfoglaltsága esetében vagy távollétében helyettesítette. Tiszteletdíja ennek is 40 frt.

A kezeltisztek is évenként választattak a senatus kebeléből. Állandóan szerepelnek 1660—1692. között:

1. a borbírák (judices vini), ketten a város házában kimért borok felügyeletére, ugyancsak ketten a Kardos-háznál, ahonnan az utcákban lévő csapszékeket látták el borral. 1698-ban 120 frt fizetése említettik

a borbírnok. A mi időnkben fejenként valószínűleg kevesebbet kaptak, bár a kezelőtisztek közül legnagyobb jövedelmekről ők számoltak.

2. *Egyházfiak* (aediles seu diaconi) az ispotályok, a szegények malmainak gondozói; templomi perselypénzek, kegyes hagyományok kezelői s felügyelnek a templomok, parókiák jókarban tartására. Saláriumok fejenként 14 frt. Mellettük olykor az egyházi pénzeknek külön gondviselőit találjuk (curatores pecuniae ecclesiasticae). 1673 és 1677 között pedig mint ad hoc tisztviselők tűnnek fel az akkor épülő kis templom gondnokai (curatores novi templi seu inspectores apud parvum templum). Később ezekkel már nem találkozunk.

3. *Építő bírák* (inspectores aedificiorum seu aedificatores; ugyan-ezeket máskor inspectores fornium névvel is jelelték); rájuk bízta a városi építkezéseket. Kezelték az építkezési eszközöket, anyagokat, beszedték a boltbéréket. Ketten voltak ők is, mint az egyházfiak. Fizetésük 13—13 frt.

4. *Serbírák* (inspectores cerevisiae) a város serfőzőháza bérlőinek és a méhsér árusításának felügyelői; az ebből jövő hasznok kezelői, kiket fejenként 12 frttal díjazott a város.

5. *Égettbor bírák* (inspectores viniadusti), az égettboros asszonyok, az égett bort árusók felügyelői, 3—3 frt évi saláriummal.

6. *Vásárfelügyelők* (inspectores nundinarum sive agoronomi; olykor: inspectores telonii) a hetivásárok alkalmával a vámok kezelői. Saláriumjokat nem ismerjük.

7. *Vásár- vagy piaczbírák* (judices fori) a helypénz, mérték, mássa használatának haszna, a hiteles mérőeszközök kezelői; a piaczi jórendtartás ellenőrei. Előbb ketten, a korszak végén pedig hárman vannak. Fizetésük 1671-ben fejenként 20 frt és 1 pár csizma; 1681-ben hasonlóképen.

8. *Pusztabírák, vagy puszták felügyelői, ispánjai* (inspectores praediorum seu campi; officiales desertarum possessionum) hol négyen, hol öt-hatan valának. megosztatván közöttük az alsójárási és felsőjárási puszták. Amazok 1682-ben: Szepes, Ebes, Pacz, Fancsika, Bánk, Haláp, Gúth; emezek: Macs, Hegyes, Szentgyörgy, Parlag, Zelemér és Monostor. Tisztök a házutáni és béres földek, kaszálók kiosztása; a földberek beszedése, mezőrendőrség ellátása. Saláriumjok az alsó járáson fejenként 12, a felső járáson 8 frt, 4—4 frt és csizmapénz.

9. *Székbírák* (inspectores macellorum sive lanionum). Rendszeren négyen ügyeltek fel a mészárszékekre a közegészségügy, tisztaság, becsületes kimérés tekintetében. Díjazásuk ismeretlen; talán nem is húztak fizetést.

10. *Erdőfelügyelők* (inspectores sylvarum). Először 1684-ben tűnnek

fel. Tisztök az erdők megtartásáról való gondoskodás; erdei termények kezelése; polgári failletőség kiadása; csőszökre való felügyelés. Fizetésüket nem jegyezték fel.

Néha egyéb tisztségekkel is találkozunk; csak hogy ezeket hamarosan megszüntették, vagy más meglévőbe olvasztották be. Így 1660 előtt néhány évben előfordulnak ketten: equarum mercatores seu questores equarum, akiknek tisztök nincs meghatározva; 1680-ban: inspectores domus tricesimalis; 1684-ben inspectores hospitiorum, akik hatan voltak; 1687-ben: inspectores annonariae, ugyancsak hatan és: inspector culinae; 1688-ban pedig inspector schaedae, bizonyosan vámfelügyelő. Sőt felbukkan a *városgazdai* intézmény is, midőn 1663-ban a tanács egyik tagját Tar Istvánt a város istállójánál való gondviselésre rendelik, hogy lovakra, szénára, abrakra, pokróczokra, nyergekre és minden ahhoz tartozó eszközökre szorgalmasan felügyeljen.¹⁾ Tisztújításoknál ennek a tisztségnek betöltése e korszakban ezentúl soha nem fordul elő. De ez nem zárja ki, hogy efféle felügyelőt 1663 után is nem alkalmaztak volna.

A kezelőtiszteket mindenkor a tanács tagjai közül választották. Ugyanazon senator több tisztséget is viselhetett.

Jegyzők, ügyvédek, diákok.

A város állandó tisztviselője a *jegyző* (nótárius). Ez időben úgy látszik, már ketten voltak. A tanács vagy a bíró alku szerint fogadta őket. Az írásbeli munkáért magánfeleltől szedhető bizonyos díjakon kívül természetbeli lakás, 10 köböl búza és öt öl tűzifa mellett 1698-ban az első nótárius 150, a második 100 frtot kapott évente. Korszakunk derek verselő jegyzője Kállai Fényes István pedig annyira megkedvelte magát a polgárság előtt, hogy hosszú ideig a tanács rendben is székeltült; bár 1693 előtt a jegyzők ex officio nem tagjai a senatusnak.

Carafa executiójokor halálra kintottak között említik „városunknak Procuratort”. Bartha Imrét. Csak hogy e korban az ügyészi tisztség még nem tartozik szorosan a helyhatósági szervezethez, bár pőrei a városnak akkor is csak úgy voltak, s a tanács bünyenyítő bírói hatalmat is gyakorolt. Ám a közzvádló szerepét nem a városi prókator vitte; hanem a bíró vagy a magistratus felperessége alatt folyták a bünvádi perek.²⁾

Valószínű, hogy a város az ügyvédi szolgálat ellátására úgynevezett esztendő prókatort tartott. Ilyen lehetett Bartha Imre, — megalkudott

¹⁾ Vár. jkv. 1663: 140.

²⁾ Szűcs I. id. m. II. 522.

évi díjazás mellett¹⁾ vagy Albisi Ferencz, akit 1686 márciusban, tehát Bartha halála után hívtak meg a tiszteletes tanács ügyvédnek, ad officium procuratorius fiscalis.²⁾

Értelmiséghez tartozó alkalmazottak: az irnokok, vagyis a város deákjai, akik a bíró, jegyző mellé beosztva, hit alatt szolgáltak; közülük telt ki a registrator, — a közlevéltár gondviselője. Számuk és fizetésük ismeretlen. Mellékjövetelemben is részesültek.

A fentebb felsorolt közigazgatási tisztviselők évi fizetése nem sokkal haladja túl az 1000 frtot. Az esküdt bírák adószedéssről való számadásaiban *költségek* czimén, mindenkori a szolgák fizetése előtt mérsékelt váltakozó összegeket találunk, amelyekben mi az esküdtbírák és némely más tisztviselők fizetéseit fedeztük fel, esetleg még az adóbehajtás körül felmerülhetett kiadásokat és az utiköltségek egy részét számíthatjuk ide. A kezelő tisztek fizetéseit azonban az ő saját külön számadásaiknál kereshetjük, miután ők a magok salariumait az általuk beszedett jövedelmekből egyszerűen levonták. Az esküdt bírák költségei czimén 1678-ban 633, 1677-ben 735, 1778-ban 794, 1679-ben 842, 1680-ban 786, 1681-ben 695, 1687-ben 826, 1683-ban 997, 1684-ben 690 frtot mutatnak ki. A különféle inspectorkok díjazását átlag 340—400 frtra becsülhetjük.

Kapitányok és tizedesek.

A városi közigazgatás és rendszet közegei továbbá: az utczai kapitányok, az ezek alá rendelt utca-deákjai, tizedesek és tizházgázdák. Működésük ősrégi debreczeni intézménnyel, az *utcaszer*-rel áll összefüggésben. Az utcaszer lényegében nem egyéb, mint a kisebb rendű közterhek és közszolgáltatások összesége, — ezeknek gyűjtőneve. A debreczeni városi szervezet ennek az utcaszernek felvetését, kezelését és felhasználását az egyes városrészek, debreczeniesen szólva az *utczák* közönségének önkormányzati jellegű hatáskörébe engedte át. Az utczai kapitányok tehát a városrészek szerint decentralizált közmunkaügyi végrehajtói, az utczák szerint megosztott polgárság közös gazdálkodásának ispanjai és kerületi tűzoltóparancsnokok.

Ők állítják elő a tizedesek segítségével, veszedelmes fenyegetések és szerfeletti megterhelések idején pedig a tanácsbeliek személyes támogatása mellett a lakosokra kivetett társzekereket, előfogatokat, élelt

és heti szereseket; tisztók: a hidak, pallók, árkok, utak, gátak, palánkok, kapuk gondozása, ők szorítják ezek javítására, csinálására a lakosokat és fizetik a kapuk őreit vagy a sorompósokat; a sánczpénzből tövist hordtatnak a palánk megrakásához; beszállítatják a vártafát¹⁾; felügyelnek az utca kocsisaira, béreseire, az utca házára és az őrzőházra; amannál tartják az utcaai gazdaság árpiját, vonó lovait és ökröket, esordabeli bikáit; emennél állanak a tűzoltó szerek: vizes hordók, létrák, horgok, villák, vedrek; ellenőrzik: van-e minden háznál vízzel telt kád vagy hordó, az úgynevezett kapitányviz? Közreműködnek: az utczák számára nyilvetés szerint kiszakasztott földek dülözésénél, osztásánál; ők kaszáltatják, gyűjtetik, boglyáztatják és hordatják be a szénát az utczakertjébe; ők felelnek az utczabeli tehéncsordában, bornyúcsordában és ökörcsordákban való jó rendről, — a csordakutak hasznavehetőségéről; ők csinálják az utcaszer, sánczpénz s egyéb apró szolgáltatások kivételére alapjául szolgáló conscriptiókat; beszedik ezeket az adókat pénzben, természetben és számolniak felőle a tanácsnak minden év elmúltával. Régi jó szokás szerint bőségesen gazdálkodnak minden megengedhető alkalmammal, természetesen a közpénzből azoknak, akik a közdologban épen közreműködnek. Áldomást adnak, ha bikát vagy ökröt vásárolnak az utca számára; süttetnek, főzetnek, mikor csutka földet, tengeri földet vagy dinnyeföldet feldülszöttek, elosztanak;²⁾ mikor a tanító ember, beállítják az iskolába,³⁾ valamint kapitánytételkor.

A kapitányokat és tizedeseket (decurio) talán az utca-deákjai is, aki az írásbeli munkát végezte, — a tanácsból függetlenül az utca-gyűlésre választotta évente az ifjabb és középidő polgárok közül. Egy 1671. évi tanácsi határozat szerint, aki a kapitányság tisztét egyszer viselte, három esztendeig kapitánynak újra meg nem választható. Minden utcában 2—2, tehát az egész városban 24 kapitány volt; a tizedesek száma utcánként 2, 3, 4, — a tizházgázdáké kétszer-háromszor ennyi. Fizetésük az utcaszerből telt ki. Hogy e korban mennyi volt, — nem

¹⁾ Vártafa — az őrző (várta) házak fűtésére szükséges tűzifa.

²⁾ 1770-ben ápr. 19-én egy ilyen közlakomai költségei ezek voltak: gomba 17 denár, 2 bárány 1 frt 70 d., 1 tyúk 39 d., 2 farkasorja 48 d. saláta 15 d., kolbász 20 d., fűszerszám 1 frt 20 d., szalonna 28 d., tejfel 26 d., só 6 d., tehénhús 1 frt 68 d., káposzta 49 d., kenyér 1 frt 34 d., percz 30 d., súlyom és alma 36 d., tolyás és liszt 12 d., ecet 10 d., 24 icze bor a csőszöknél és tizház gazdáknak 9 danárjával a nyulási csapászekő 2 frt 16 d., ismét 38 icze bor a Kardos-háztól 13 drval 4 frt 56 d.

³⁾ Leányiskolákat kezdetben, a XVIII. század elején az utczák saját erejükből állítottak és tartottak fenn. Az első utczai leányiskolák számára házat és utczák magok pénzéből szereztek, vagy kegyes alapítókól kaptak. Zoltai: Adatok a leánynevelés történetéhez. Debreczenben. Debr. Prot. Lap. 1901. évf.

¹⁾ Az ügyvédek az 1643. évi statutum szerint egy perért 5 frtot, felelbezés esetében ennek kétszeresét követelhetők felülről. Az esztendő prókátora díja 20 frt-ban volt megállapítva. Jkv. 1642: 11.

²⁾ Jkv. 1686: 215.

tudjuk. Hanem az 1770-beli csapó-utcai kapitányok számadásából látjuk, hogy a két kapitány 33'69, két tizedes 16'80, öt tizházas 9, s az utczadeákja 12 magyar forint díjazásban részesült. A közmegelégedésre viselt kapitányság gradus ad Parnassum — utat egyengetett a senator-ságra, melynek ez a terhes tisztség jó előiskolája is volt.

A *tizházasok* középső helyet foglaltak el a subalternus tisztek és a szolgák között. Rendszerint megbízható polgáremberekből válogatták ki őket. Kötelességük, hogy a hirdetések, parancsok átvétele végett, épen úgy mint a kapitányok, minden reggel jelentkezzenek a főbírónál; ezenkívül ők az adók közvetlen beszedői; és éber szemmel vigyáznak az utczák tisztaságára, különösen a kapitányvázra.

Szolgák és cselédek.

Ejthetünk néhány szót a szolgákról és cselédekről is.

A közbiztonság állandó rendes őrei a város katonái, akik azonban hajdúk vagy tiszt szolgák és rendőrök egy személyben; egy részük talán, ha nem is folyton, de rendkívüli esetekben, lovasítva is volt. 1665-ben tized szerint fizették őket; 1666-ban fizetésük felét az utczák teljesítették, felét a bírótól kapták az adóból; 1668-ban és 1669-ben ismételtén azt határozta felölük a tanács, hogy a város katonáit is fenn kell tartani. A számvizsgáló könyvek tanúsága szerint 1676—1684 között az esküdtbírák a közadók terhére állandóan 120 frtot fizettek szolgáknak.

Zavargás vagy tűz miatt félelmetes időben ideiglenes vigyázókat fogadott a tanács. Például 1672-ben (ápr.) elrendeli, hogy két tanácsbeli ember minden éjjel vigyázzon, a fillegoriában is (fából készült őrtorony) vigyáztól állasanak; a katonák közül is minden éjjel, ha itthon lesznek 6—6 vigyázzon lovával; a közelváló kerteket is meg kell czirkálni. 1674 őszén pedig éjjeli-nappali portyázásra minden tizedből 3—3, — vagyis összesen 69 fegyveres őrt fogadnak, kiknek fele fizetéseket adójukba tudják, — felét az utca teljesíti.¹⁾

A keresmárosok számadásaiban az 1670-es években többször előfordulnak a salagvárdák. Ezek kötelesek a csapszékéek éjjeli biztonságára is felvigyázni, és ezért ellátást kapnak a csaplároktól. Azonosak az imént említett felvigyázókkal.

Csöszökök és pásztorok.

A város nagy kiterjedésű határában feles számú pásztorember volt foglaltat; de csak kisebb részök húzta fizetését a közpénztárból. A leg-

több csösz és pásztort vagy az utcabeli gazdaságok vagy egyes nagy gulyatartó gazdák díjazták. Az 1692. évi conscriptióban, mely pedig csak néha jegyzi fel a lakosok foglalkozását s ezért teljesen megbízhatónak nem tekinthető, 20 csösz, erdő (csere) pásztort és kerülőt, 11 csordást és juhást és 3 kert-pásztort olvasunk. Kétségtelen, hogy jóval többen voltak. Hiszen minden utca külön csordát tartott; a nagyobb, népesebb utczának több csordája is volt, külön tehén, külön bornyú (tinó) és külön ökörcsordája; voltak gulyák, juh- és sertésnyájak és ménesek. A szöllőskertek száma már akkor is 9—10.

Ami a város pusztabeli pásztoraik fizetését illeti, 1678-ban a macci két pásztor 8 frtot, 1680-ban a monostori pásztor 3 frt 48 dénárt kap a mezőinspektoroktól. Utóbbinak gyógyításáért is fizetnek a borbélynak 1 frt 50 dénárt; máskor 2 frt 80 dénaron szűrt és sarut vesznek a pásztorok.

Olykor a gazdák zsebére is a tanács szabja meg a pásztor bérét. 1668-ban, „Fodor Mihály a város ménes pásztorságát május 15-én magára felvállalván”, fizetését 1 lótól Sz. Demeter napig 15 dénárban és minden 2 lótól egy kenyérben állapította meg. 1683-ban (ápr. 5.) a ménes pásztor béri Sz. Mihály napig 1 lótól 15 dénár, Sz. Demeter napig 18 dénár, — aki pünköszt után viszi lovát a ménesre, fele bérral tartozik.¹⁾

2. Egyházi és iskolai kiadások.

Olyan korban, midőn a hitbéli különbség miatt egymásnak ádáz ellenségei voltak az emberek, — nagy és becses erkölcsi erőt adott Debreczennek a nyelv egysége mellett a vallás egysége; és annyi szenvedés, annyi csapás között a mély és igaz vallásosság. Az isteni gondviselésbe vetett rendületlen bizalom nélkül talán végképen elszélednek a város örökösén háborgatott lakosai és ha Istenlőt való küldetésnek nem ismerik fel, — miként az ó-szövetség választott népe, — hogy Debreczen Magyarországon, a vallás-erkölcsi életben az evangélium világító fáklyája legyen. E szerepért már nevű reformátorának, Méliusz Péternek idejében is dicsérrelt emlegetik.

Debreczennek XVII. századbéli politikai és társadalmi élete teokratikus alapon fejlődik. Ebből következik, hogy a debreczeni tanács és a debreczeni nép előtt nincs kedvezőbb szolgálat annál, amivel Isten egyházának tartozik. A világi előjáráságot nem hatalmi törekvés ösztönzi a patronatusi jogok gyakorlására, hanem az az önzetlen meggyőződés, hogy ezzel Istennek tetsző kegyes dolgot cselekszenek.

¹⁾ Jkvk 1668: 226. 1672: 303. 1674: 797.

¹⁾ Vár. Jkvk.

Az egyházi szolgákat, papokat és tanárokat szeretettel megbecsülik s őket Debreczen gazdagabban javadalmazza, akár első világi tisztviselőjénél, a főbírójánál. Imé már 1621-ben, midőn két prédikátort tart a város, mindegyiknek 200 frt, 2 verő ártány, 2 hordó bor, 12 csebres, házukhoz elegendő fa: ez a pap fizetése, mindkettőé. Kenyerők, abrakjok, szénájok megadására pedig a város szováti jobbágysai rendeltettek, olyformán, hogy a tiszteletes urak búzát, árpat, kölest magok révén, a szovátiakat azt elvetik, fölaratják és szemül beadják.¹⁾

Ez a tiszteletes, az akkori művelt ember igényeit bőségesen fedező fizetés bizonyára 1660 után is megmaradt. Legalább nem tehető fel a debreczeni tanácsról, hogy a régi papi állások díjlevelét hátrányosan változtatta volna meg; imé 1667-ben is azt határozza, hogy a szováti jobbágysai a régi szokáshoz képest a prédikátorok számára örömlenek. 1632 óta három papja van Debreczennek. 1661-ben pedig a szinnek nevezett s a mai kistemplom helyén állott imaházhoz negyedik prédikátortul, azonban a többiekénél kisebb fizetésre Vetési Sándort alkalmazták, akinek évi 100 frtot és 10 szekér fát rendelnek; azt is határozza felőle a tanács, hogy a stólával járó keresztelésnek, esketésnek és temetésnek a többi prédikátorok melléje bocsássák.²⁾ Ugyanekkor Báthori Mihály, Rhédei Ferencz fejedelem volt udvari papja a szokásos készpénz és egyéb járandóságokon kívül megmarad 100 véka búzára, 19 vékával kevesebb algaonára és 25 szekér fára is; bár ez utóbbit keveseli.³⁾

Mind a négy lelkész lakásul házat, udvart kapott; jövedelmöket — mint Révész Imre mondja — nem kis mértékben emelték a hívek szeretetadományai.

Feljegyzéseink nagyobb és kisebb kántorról emlékeznek; ez a megkülönböztetés részint a nagy- és kistemplomban való alkalmaztatásukat, részint a díjlevelők közt lévő különbséget fejezi ki. Fizetésöket nem ösmerjük; a kor szokásához képest készpénzen és lakáson kívül azokat a naturalékat, amelyek háztartásukban legszükségesebbek, bizonyosan ők is kapták. 1657-ben négy szekér fával emelik a kántori fizetést. Valószínű, hogy csizma is szerepel a fizetésökben. Legalább 1740 körül az ispátlyi kántor egy pár csizmát is kap a várostól.

Egyéb egyházi költségekről is részletesen épen így nem szólhatunk.

¹⁾ Révész Imre. Figyelmező II. 141.

²⁾ 1662. évi jegyzőkönyv.

³⁾ U. o. jún. 17.

De aminek nyomára jöttünk, mulasztás volna részünkről, ha elhallgatnók. Így a város viselte vidéki paróchiákból elhívott lelkészek ideköltöztetésének költségeit. 1670-ben jan. 27-én paphíváskor 3 frt kiadás merül fel, később ugyanoda való járaskor a követek 7 frt 25 drt költenek, ismét 7 frt 72 drt, midőn tiszteletes Szántai Mihály urat hozták. Honnan? — az egykorú czím- és évszám nélküli regestrum nem mondja meg. 1680-ban az egyházfiak számadásában ismeretlen helyre és meg nem nevezett ügyben tett utazásokért 16 frt 39 dr kiadást találunk. Bizonyosan az egyház érdekében költötték el. 1681 ápr. 16-án tíz szekeret küldenek Viskre, hogy ide költöztessék Kabai Gellért utódját, Szenczi Pált; ugyanennek költöztetésére a serbirák 3 frt 50 drt fizettek ki. Így küldte a tanács 1683 okt. 20. Báthori Mihály tanácsnokot és Barak Mihály közembert Losoncra, hogy Csúzi Jakabot predikátorságra kérjék. Nov. 5-én már hozzák is és Csegégy 6 puskás szekérrel elibe megy Vecsei Péter uram másodmagával, honnan 7-én reggel 6 órakor érkeznek haza. ⁴⁾

Professorok és tanítók.

A XVIII. század elején papok és professorok szellemi munkáját teljesen egyenlő mértékkel díjazta Debreczen városa; de az általunk ismertetett időben a schola rektorait kevesebb fizetésben részesítette. 1621-ben még csak 40 frtja volt a rektornak, ezenkívül mindennapi asztala a predikátorok egyikénél, amelyért a város 50 frtot, 1 hordó bort és egy verő ártányt fizetett a rektor ellátó papnak. ⁵⁾

Ahogy a váradi collegium beleolvadt a debreczeni iskolába, mindjárt másként alakult a tanári fizetés. Az általa „Collegium celeberrimum” névvel megtisztelt debreczeni iskolát bőkezű pártfogója Apaí Mihály mindjárt uralkodása elején évente 5000 kőszóval kezdi segíteni. Ebből 3000-et kedves embere, a meg is nemesített Mártonfalvi György rektor javára rendel, oly módon, hogy halála után tanártársát Szilágyi Mártont majd a következő tanárokat illesse. Kétezer kőszót a collegium szegény diákjainak adatott, hogy magokat külföldi akadémiákon tovább képezhessék. A Mártonfalvinak járó kőszó, — harminczadmentesen jöven Debreczenbe, — 15 dénárjával 750 frtnak felelt meg. Ezenkívül a város is fizetett Mártonfalvinak évente 90 frtot, 10 cseber bort, öt köböl búzát 5 szekér fát és egy verő disznót. Ugyanekkor a másik professor, Szilágyi Márton személyére nézve a saláriumot 150 frtnak,

⁴⁾ 1683. évi Diarium.

⁵⁾ Révész I. id. m.

10 cseber borban, egy verő disznóban vagy 9 frtban állapította meg. A tandíjat továbbra is meghagyta és abban a két tanár egyenlően osztozott.¹⁾

A kollegiumban a rektor, illetőleg a tanárok mellett tanítók (praeceptores classici) működtek, ezek a tógátus diákok közül állítottak be. Az 1657 évi tanácsi határozat szerint négyen voltak a díjazások évente:

a költészeti osztály tanítójának	30 frt
a II. osztály tanítójának	25 „
a III. osztály tanítójának	20 „
a IV. osztály tanítójának	16 frt. ²⁾

A praeceptorok ezenkívül lakást és élelmezést kaptak a kollegiumban.

Az iskola dologi kiadásai: tűzifa, épületjavítás, bővítés és újrakepítés (1656-ban két diákszoba — communitas — és könyvtár — theca —; 1662-ben pedig ismét diákszobák — kamarák — épültek), valamint a könyvtár gyarapítása stb. a város kötelessége.

Az iskolai építkezésekről később kimerítőbben fogunk szólni.

Ugy a közpénztár, mint különösen a polgárok jótévi áldozatkészését nagy mértékben igénybe vette az ország minden részéből idesereglett, túlnyomóan szegénysorsú diákság támogatása. Ez a támogatás sokféle. A város részéről a szegények malma jóvedelmének, bujdosó eltévelyedett marháknak, magvaszakadt jószágoknak egy harmada a diákok hasznára és táplálására rendeltetett; a tanács évenként házról-házra járattván, gabonaneműket gyűjt, hogy abból kenyeret süttessen a tanulóknak; a tehetősebb polgárok pedig gyermekeik magántanításért vagy pénzt fizetnek, vagy hétről-hétre sor szerint egy-egy fazék étellel, vagy egy-egy cipóval járultak a lakosbánságnak csoportosult étkező diaktársaságok élelmezéséhez. Így jól élt a szegény diák is, akiből Debreczen város polgársága az ország kálvinista gyülekezetei számára papot vagy tanítót nevelt. ³⁾

Jellemző az is a debreczeni polgárság kegyes érzületére nézve, hogy végredeleteikben a legtöbbször, ha valamely csekélységgel is megemlékeznek „a mi iskoláink”-ról, a scholabeli szegény diákokról. Az így megnyilatkozó keresztényi szeretetnek valóban megható példáit sorolhatnók elő!

A régi magyar tudósvilág, írók, híres-neves papok, tanárok közül többek előtt Debreczen város hathatós segítségével nyílt meg az út külföldi egyetemek látogatásához. Épen e korból idevonatkozólag csak

¹⁾ Vár. jkv. 1669: 607., 7612.

²⁾ Vár. jkv. 1667. 268 l.

³⁾ Szűcs I. id. m. II. 603.

két adatot találtunk feljegyezve; de minthogy előtte és utána sűrűbben fordulnak elő efféle feljegyzések, — elhihetjük, hogy ez a két eset is 1660-tól 1692-ig nem állott egyedül.

1668-ban *Laskói* Lőrincz, németországi akadémiában lévő ifjú a tanácsnak ajánlván „De liberalitate” című értekezését, ezért és hogy jóvendőben az itt való ekleziának szolgáljon, 50 tallért kapott; *Tarcsai* Pál külföldi akadémiára készülő ifjúnak pedig ugyanez évben 25 tallért ad a tanács. ¹⁾

A külföldi egyetemeket látogató debreczeni diákokra nézve nem csekély jelentősége volt annak is, hogy a tanárokon kívül a debreczeni bíró és tanács is ellátta őket *ajánló levéllel*. Így adott 1677-ben *Munkácsi* István főbíró ajánló levelet *Kisfalvi* Mihálynak, hasonlóképpen *Mártonfalvi* György és *Szilágyi* Márton professorok. (Főisk. kéziratár 781. sz. a.) Az ilyen bírói ajánlások a külföldi tudósok körében Debreczen város jóhírnevét is növelték.

Szegényügy.

A szegényügyet régtől fogva szeretetteljes gondozással ápolta a debreczeni tanács. Keresetképtelen, elhagyatott, beteg szegények számára elsősorban a mai város istállója helyén épült kolostorban, később, már e korszakban is, a város déli részén menedékház állott, melyből a most is virágzó ref. ispotály fejlődött ki templomával, parochiájával, iskoláival, óvodájával és talán nem soká épülő fiú- és leányárvaházzal. Az ispotály fenntartására bizonyos közjóvedelmek jeleltettek ki, ilyenek: malombeli hasznok, bitang marhák, magvaszakadt és végredelet nélkül maradt jószágok két harmad része; korábbi időben a város jobbággyai által használt földeken szedett dézsmák és a sermérés jóvedelme (1590). Később e két utóbbi elvonatott az ispotálytól és helyette a kufároktól szedett vékapénzt találjuk, amely azonban évente csak 4—7 frt közt váltakozott.

Egyébiránt a szegényházat meglepően kevés budgettel tartották fenn, aminek okát egyfelől a rendkívül alacsony igények, másfelől a mostaniaktól lényegesen különböző szociális állapotok magyarázzák meg. A közsegélyre szoruló koldus, aki hajlékot már csak az ispotályban találhat, igen kevés akkor. Az egyháziak számadásai „koldusok” címűen 1680-ban 22.08, 1682-ben 23.70, 1683-ban 42.44 frt készpénzkiadást mutatnak fel.

Az egyháziak 1676—1684. évi számadásairól a következő táblázatot állítjuk össze:

¹⁾ Vár. jkv. 1668: 234., 302.

Év- szám	B e v é t e l e k						Összesen	K i a d á s o k							
	Hagyományok	Perselyből	Malinokból	Publicatio-ból	Vékapénz-ből	Tévedelméből		Parochiára	Templomra	Koldusokra	Tökéltésre	Malom csatlakozásra	Salariatum	Utiköltségre	Összesen
1676	—	—	—	—	—	—	285 28	—	—	—	—	—	—	—	198 37
1677	—	—	—	—	—	—	303 90	—	—	—	—	—	—	—	303 90
1678	73	33	122	—	—	—	233 17	—	—	—	—	—	—	—	188 61
1679	801	—	114 71	—	—	—	975 72	—	113 90	—	861	—	—	—	974 90
1680	135 91	92 47	78 47	102 50	13	—	408 31	230 80	112 48	22 08	—	17 77	29 85	16 39	—
1682	190 49	97 90	88 94	—	4	—	349 42	284 41	—	23 70	—	41 49	29	—	342 60
1683	—	—	—	—	—	—	109 62	68 23	—	42 44	—	58 85	28	—	197 52

Felvilágosításul megjegyezzük, hogy olykor különféle kisebb vegyes kiadások is merültek fel, amelyek e táblázaton nincsenek feltüntetve. Az 1680-ról kimutatott 13 frt vékapénz két évben gyűlt; az 1679-ben hagyományokból befolyt 861 frt az új templomépítési-alap tulajdona; s az így alakult tőke 20 frt kamata és előző évről befizetett 31 frt 43 dr restancia emelte az egyházfiak 1680. évi jövedelmét 466 frt 31 dénár-ra.

A paróchiákra, scholára, templomra fordított kiadások alatt valószínűleg dologi költségeket kell értenünk; miután a többi kiadásokat részint közvetlenül a borbírák, a bormérés jövedelméből, részint a főbírák a nekik adminisztrált jövedelmekből teljesítették.

Alamizsnák, kegydíjak és segélyek.

Nem zárkozható el a város házipénztára segélyre, alamizsnára szorult vidéki egyházak, iskolák, bujdosó papok, peregrinus diákok és más szűkölködők előtt sem. Néhány feljegyzett esetet idézünk: 1656-ban a kolozsvári iskola építésére 100 frt; ugyanakkor a dunántúli őri templomra 5 frt; 1657-ben garamnikolai templomra 5 frt; e czélra házkénti kéregetést is enged a tanács; 1662-ben az úvárosiaknak templom építésére 20 szál tölgyfa és egy szekér nyárfa; 1663-ban a derecskeieknek templomra fabeli segítség; 1674-ben ismét ezeknek templomra 16 szál tölgyfa és 6 szál nyárfa. ¹⁾ Már a bujdosókhoz való viszony fejtegetésénél rámutattunk arra, hogy mily nagy mértékben vették igénybe a debreczeniek vendégszeretetét a számkivetett magyarországi lelkipásztorok és tanítók.

A város közönségének tett hasznos szolgálatokat is külön elismerés, jutalom nélkül nem hagyták Debreczenben, főként ha erre valósággal rá is voltak szorulva némelyek. Megzavarodott elméjű szegény Komáromi György hűség és serény notáriusunkat állandóan segélyezte a tanács, ahogy ma mondanók: kegydíjban részesítette (1657—1663). ²⁾ Rákóczi Györggyel Lengyelországba küldött társzerekek kíséretének és a város által zászló alá fogadott zsoldosok családjait (1657) hópénzzel, búzával látta el. ³⁾ Érsekújvárnál 1663-ban a polgároknak sok ökreik odaveszvéen, a kárvallottakat a közből kárpótolták, egy-egy ökörért 8 frtot, jobb minőségűért többet fizettek. ⁴⁾

Midőn Barakonyi Ferencz a pazzi telekről, mivel hogy a tanács a pusztá bérét terminusra bevinni elmulasztá, másfélszáz ökröt, tolvaj

¹⁾ Vár. jkv.

²⁾ Vár. jkv. 1657: 238, 1663: 154.

³⁾ Vár. jkv. 1657: 235., 246., 270.

⁴⁾ Vár. jkv. 1663: 256, 1664: 303.

katonái által hatalmasul elhajtatott, akkor is a károsult embereket elsőben 100 frttal, azután többel is megsegíté a város.¹⁾ 1667-ben pedig egy vargaúczai házát enged át és inscribál 80 frtban Nagy Lászlónak és örököseinek, Várad megszállásakor szenvedett kára megtérítéséül, amidőn négy ökre, szekere odaveszett.²⁾

A hatalmasoktól követelt előszámlálatlan ajándékok mellett megfelelő alkalmakkor nem maradtak el az igazán szívből jövő önkéntes szeretet-adományok sem. Budai István iskolamester uramnak, midőn lakodalmát ülte, ajándékol 5 ceber borral, tikkal (tyúk), lúddal, cipóval és egyebekkel kedveskedett a solennitásra invitált tanács.³⁾

A városi nyomda.

A tárgy rokonságánál fogva itt van helyén, hogy szóljunk a könyvnyomtatóról, amelyet Debreczen városa 1561 óta tart fenn megbecsülhetetlen hasznára nemzeti közművelődésünknek s örök dicsőségére a város polgárságának. Hiszen csupán 1660-tól 1692-ig olyan mostoha körülmények között is Szabó Károly kimutatása szerint magyar nyelven 66 különböző tartalmú ismeretes munka látott napvilágot e nyomdában; kétszer annyi mint ugyanezen idő alatt Kassán, jóval több mint Nagyszombatban. E téren egyedül Kolozsvár és Lőcse mulják felül a magyar nyelvű sajtótermékek nagyobb számával.

A városnak e nyomdára fordított költségeivel nem lehetünk tisztában. A meglévő számadások egyetlenegyszer sem említik, amit úgy magyarázhatunk meg, hogy a város rendesen valamely képzett nyomdásznak engedte át bér nélkül vagy egyszersmindenkorra szóló meghatározott összegért a könyvnyomtató házat, sajtót és betűket. Ennélfogva sem személyzetet, sem anyagért nem kellett fizetnie. De azért szörvényszerűen a nyomda révén is merültek fel kiadásai: a folszerelések megújításánál, nyomdai művezető kiképzetésénél; máskor ha nyomtatványokat, könyveket adott ki a maga költségén.

E korszak Fodorik Menyhértet találta élén a nyomdának, aki ezt 1633-ban szerződés mellett vette át a tanástól. A könyvnyomtató házárt, amely a kollegium közelében, a mai Egyháztér napkeleti során Csapó-utca felől állott, valamint könyvekért és materiákért 737 frtot fizetett Menyhért deák. E szerződés feltételei valának: A tanács ha Fodorikot megfelelően nem találja, pénze visszaadása mellett, a nyomdát másnak adhassa. akkor is, ha „e méltóságos tisztre” alkalmas örökösei nem maradnak utána; Menyhért deák tartozik mind a házat, mind a typo-

graphiát a tanács tetszése szerint építeni, mert vigyázatlanságból eredett fogyatkozás vagy pusztulás miatt is elvehető tőle; tartozik a város könyveit, kiváltképen az énekes gradualokat, a város jegyzőkönyveivel, az adószedők és borbírák regestumával együtt, papíros adatván hozzá, újonnan bekötni; végül a könyvek kiadásában semminemű ujitást nem tehet, sem híjába való pasquillust, de kiváltképen theológiát a város predikatori és tanácsa nélkül.⁴⁾

Fodorik 30 évig állott a város könyvnyomtató intézetének élén. 1663 jan. 27. azzal bízta meg a tanács Erdődi János, Kabai István, Balyk András, Gyárfás István és Bartha Boldisár uraimékat, hogy a szerződés szerint vizsgálják meg a typographus házat bőtüivel, matriculaival és materiáival egyben. Ugy kell lenni, hogy meghalt Menyhért deák, mert a protokolum csak »maradékot« említi már ekkor. Március elején a tanács Karancsi Györgynek rendeli átadatni a könyvnyomtató műhelyt és bőtüket, 145 frttal kielégítvén Fodorikékat s ezenfelül a házat is náluk hagyták.⁵⁾ Karancsi a mai Nyomtató-utczán rendezte be a nyomdáját. 1671-ben panasz merült fel ellene. „A typographia ruinában lévén újabb typographust kell állítani” — így nyilatkozik a tanács; — egy év múlva az ide menekült pataki nyomdász meghívása felől beszélgetnek a városházán,⁶⁾ de azért Karancsit még 1674-ben is a nyomda élén látjuk. Nem sokkal ezután Rosnyai János váltja fel. Rosnyait pedig 1685 körül Töltési János követi. Töltési előbb könyvkötő és már feleséges, de még ifjú ember, amidőn arra szánta magát, hogy Belgium-ban elsajátítja a betűöntés és metszés mesterségét. A lelkipásztorok pártfogolták és ajánlották a tanácsnak, mely 1681 márc. 6-án 100 tallért szavazott meg Töltési számára. Ez Hunyadi Ferencz iskolánk szeniorával együtt indult el Belgiumba. Egy-két tanácsbeli, mint Dobozi Benedek és Szentesi János négy szekéren a Tiszáig kísérték a messze földre hosszú útra kelő ifjakat.⁷⁾ Töltési egészen a korszak végeig vezető a városi nyomdát.

3. A javadalmak kezelési költségei.

Bormérés.

A királyi kisebb haszonvételek közül Debreczen város az ital (bor, ser, égethbor) mérésnek, vám és helypénz szedésnek volt birtokában. E javadalmakat részint házilag kezelte, részint bérbe adta.

¹⁾ Szűcs I. id. II. 558.

²⁾ Vár jkv. 1663: 132, 166, 170.

³⁾ Vár jkv. 1671 j. jun. 21. és 1672: 347.

⁴⁾ Vár. jkv. 1681: 75; Diarium: 1681. aug. 6.

¹⁾ Vár. jkv. 1664: 419.

²⁾ Vár. jkv. 1667: 84.

³⁾ Vár jkv. 1657: 184.

A termelő polgároktól, az úgynevezett *boros emberektől*, adajok arányában megszabott áron bevett borokat a városházabeli, Kardosházbeli, piacz-, csapó-, mesterutcai és boldogfalvai csapszékeken mérték el — köstöltatták el — a város csaplárai, akiknek felfogadását egy 1660. évi tanácshatározat a borbírák hűségére bízta. 1679-ben a Perhát János-féle házban Péterfián is korcsma állíttatván, ezzel hétre szaporodott a város csapszékeinek száma.

Pusztai csárdáknak e korban még semmi nyoma. A vámszedési joggal fentírtott hortobágyi híd mellett is nem elébb, csak 1699-ben épül legelőször korcsmaház. A többi csárdák, a Látóképi, a Kadarecsi, a Ludas, a Nyulas, a Halápi, a Gyugori vagy Barak csapszék későbbi eredetűek.

A csaplárok lelkiismeretesen kötelesek kimérni a borbírák által nekik átadott bort. Esküvéssel fogadják: Igaz pinttel, itczével, meszelylyel és igaz kantával mérnek; a bort oly tisztán adják, amint ők kapják; a város borát nem tékozzolják; azzal nem vendégeskednek, amit magok megisznak, árát a magok erszényéből a város perselyébe leteszik; a borseprőt is annál többnek nem írják, hanem csak amennyit pénzen eladnak; amennyi töltelek borokra megyen, arra is igazán számot tartanak és a regestumba igazán beírják; fára, gyertyára, csuporra amit költenek, igazán számot tartanak reá.¹⁾

A csaplárok a borbíráktól mindig seprős bort vettek átál. Lehúzás után a seprőt folyó árban, mely rendszeren 2 frtot tett csebreként, készpénz fizetés mellett, olykor bizonyos engedménnyel, eladták az égett-boros asszonyoknak. Seprőre 11-ből 1-et számítottak.

A csaplárok január elején szokták számadásaikat a borbíráknak benyújtani. Kiadásba tették a következőket: a töltelek árát, illetőleg értéket, amely a színbor 2-90—3-70%-a körül ingadozott; a főbíró utalványára utazások vagy más alkalmakkor kiadott borokat; a bor szállításánál foglalatoskodó szekeresek, korcsolyások, az ivóedényeket készítő fazekasok által elfogyasztott italokat (fazekas meszelye); az ünnepi és hétköznapi gazdálkodásokat, melyeket az előjárók számára kellett kiszolgáltatni; az edények és a kisebb házi javítások költségeit; a netaláni borbeli károk, kurucok, törökök, labancok által „hatalmasul” megívott borok árát; az 1670-es években a salagvárdák fizetését, italát; végül a magok hasznát, amelyet cseberszám szerint állapítottak meg. Egy csebertől másfél dénár illeti a csaplárokat, — a városházi csaplár kivételével, akinek 60 frt előre megállapított fizetés járt.

A városházi csaplár ugyanis késpenzért kevesebb bort adhatott

¹⁾ Vár. jkv. 1643: 9. Csaplárok esküformája.

el, mint utcabeli társai. A legtöbb commissiot 5 látta el borral, 6 mért ki legtöbbet ingyenes gazdálkodásra, ami évente két-három ezer frt értéket képviselt. Az ilyen bort nevezték *bitang bornak*; erről mondták, hogy *bitanga ment*. A városházi csaplár keze alól jutott bor úrvacsoraszasztások napjain az úrasztalára is. Sőt olyan kiadási tételeket is látunk számadásaikban, melyek a többi csaplárnál, miután ezek hasonló kiadásait a borbírák fedezték, — nem fordulnak elő; így gyertya, fa, favágó, csupor (a mi a pohárt pótolta). E czímen a városházi csaplároknál évente átlag 300—400 frt kiadás merült fel.

E kezelési költségek természetesen évenként változnak; egyszer többre, máskor kevesebbre rugnak s nem mindig állanak egyenes arányban a kimért borok értékének emelkedésével vagy csökkenésével. Kitészik ez a csaplárok néhány évi számadása segítségével összeállított alábbi kimutatásból:

	Eladott színbor és seprő értéke frt	Kezelési költség	
		frtban	%-ban
1668:	41997	2413	5.6
1670:	55120	2380	4.3
1671:	67709	4410	6.5
1675:	97811	8287	8.3
1684:	72734	4936	6.7
1685:	106944	6800	6.3

A számadó könyvek lezárásakor valamennyi korcsmáros évről-évre több-kevesebb összeggel hátralékban maradt. Olyan baj ez, ami ellen a tanács képtelen védekezni. A csaplár kénytelen gyakran pénz nélkül szűkölködő vendégnek hitelbe is adni italt; ilyenkor kizárólag szolgáltatók magukat. A zálogot pedig sokan hosszabb idő múltán váltogatták ki; néha ki se váltották. A csaplárok kérelmére ezért határozta el a tanács 1671 jan. 24-én:

1. Publicalni kelletik az régi zálogok intra quindenam kiváltásának; ha ki nem váltják, annyiban, az mennyiben volt, eladhatják s megvehessék mások is.

2. A kerülők (salagvárdák) tartoznak négy polturaért az csaplárok mellett szolgálni, azon kívül illendő ételek-italok is meglegyen.

3. Az kiknek residentiajuk s jószáguk nincsen, hozassék fel bíró uram eleiben s ha az város borát megitta s nem fizethet, solvat de dorso si non de bursa.¹⁾

¹⁾ Vár. jkv. 1671: 27.

Drasztikus, rövid útja-módja a korcsmai hitel behajtásának. Am azért kevés látattja volt a korcsmai hátralékok csökkenésében.

Azonban a bormérést a már elmondottakon kívül sok más kiadás, költség terhelte addig, míg a bevételi feleslegek a főpénztárnoki tisztet viselő főbíró ládájába juthattak. A borbírák a csapároktól átvett bor árából mindenekelőtt kielégítették a termelő gazdákat; ha pedig ezek adójukat borban fizették, a megfelelő összegről »cédulát« kaptak és ezzel igazolták az esküdt bírák előtt, mennyit törlesztettek borul az adójukból. A boros gazdáknak kifizetett és az elmért borokért kapott összegek váltakozó arányban állottak egymással. Volt eset, midőn a csapárkébeli áraknak 71—73,5, máskor csak 65,4—68, sőt 63%-a került vissza a termelő polgár erszényébe. Az ekként előállott különbségből telt ki a kezelési költség és a városnak még mindig jelentékeny haszna. A kezelési költségekhez, amelyekről már szólottunk, számítandók még a fa, gyertya, méz, vaj, szalonna, vaseszközök stb. ára, bodnárak, szolgák, szolgálók, szekeresek, kocsisok fizetése és a borbírák saláriuma. Állandó szokás volt továbbá a városi borbírák számadásai alá utalványozni a papok, tanárok és kántorok bizonyos kisebb járulékait, főként a bordeputatúmat, olykor a portai utiköltségek egy részét.

Azt, hogy valósággal mennyi esett hát kezelési költségekre a bormérvelemből: a rendelkezésünkre álló adatok segítségével pontosan meg nem állapíthatjuk; az 1676—1682 beli időszakról ki tudjuk mutatni mennyit emésztettek fel a különféle expensák, háziköltségek, töltelék és bitangba menetel; ezeket nekünk is össze kell foglalnunk, miután a számvizsgálataknál sincsenek egymástól szorosan elkülönítve. A következő táblázat tehát az elmért borok árának és az összes kezelési költségeknek egymáshoz való viszonyát tünteti elő a bitang borok értékével együtt.

Eszendő	Kimért bor és seprő ára		Házi költség, csapárköltés, töltelék, bitangba ment		%
	frt.	gr.	frt.	gr.	
1676	68319	76	8883	77	12.9
1677	80294	62	11447	76	14.2
1678	99458	39	10264	70	10.3
1679	118541	19	10793	73	9.0
1680	89627	76	9269	13	10.3
1681	94905	04	11146	69	11.7
1682	90515	09	10568	28	11.6
Összesen	641061	85	75379	06	11.7

Ugyanezen évekről a számadások segítségével főbb czímek szerint csoportosíthatjuk a kiadásokat:

Eszendő	Kimért bor és seprő		Boros embe-		Az összes tr-		Pap, tanár, kántor		Házi költség (méz, vaj, szalonna, vaseszközök, stb.)		Csapárköltés és töltelék		Bitangba ment, rezbom		Csapárköltés		Portai utra		Összesen	
	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.	frt.	gr.
I. Városházi borbírák számadásában	I	3117	4	6	19110	10	14532	02	73	6	412	99	951	85	—	—	—	—	12239	61
II. Kántorok borbírák számadásában	II	7651	2	—	49709	06	36188	28	—	—	—	—	3013	—	—	—	—	—	—	—
I. Városházi borbírák számadásában	I	2966	3	7	18063	06	13093	60	70	9	532	25	743	10	—	—	—	—	16522	51
II. Kántorok borbírák számadásában	II	11027	1	4	62201	56	43856	36	—	—	—	—	2605	77	3532	87	—	—	4031	54
I. Városházi borbírák számadásában	I	3378	3	5	14038	45	9245	38	68	9	292	—	946	42	—	—	—	—	101	04
II. Kántorok borbírák számadásában	II	20741	1	4	85269	94	57270	39	—	—	—	—	3300	04	3089	80	—	—	2437	51
I. Városházi borbírák számadásában	I	4177	1	6	22334	06	15342	33	65	4	393	66	1275	15	—	—	—	—	433	78
II. Kántorok borbírák számadásában	II	17140	2	9	95707	13	61761	21	—	—	—	—	2892	42	4158	02	—	—	4324	88
I. Városházi borbírák számadásában	I	3837	—	4	15153	03	10060	66	68	3	257	50	1309	83	—	—	—	—	167	31
II. Kántorok borbírák számadásában	II	18950	1	2	74474	73	51172	96	—	—	—	—	2295	02	1792	86	97	—	1792	86
I. Városházi borbírák számadásában	I	4004	3	6	15692	27	10373	86	63	2	255	—	1188	38	—	—	—	—	225	88
II. Kántorok borbírák számadásában	II	20334	—	4	79211	77	49965	98	—	—	—	—	3211	56	—	—	—	—	1968	38
I. Városházi borbírák számadásában	I	3640	2	—	14749	17	9440	11	02	8	252	60	1395	14	—	—	—	—	286	86
II. Kántorok borbírák számadásában	II	18815	2	1	75765	92	47668	82	—	—	—	—	2835	51	—	—	—	—	1911	40
Hozzávetőleg	139806	2	161061	85	427702	06	66	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	93749	51
	19771	—	91065	—	61100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13678	—

*) A számadások mindegyik 10 lezáró esztendővel foglalkoznak. Kisebbségű bormérési a kanta, melyben 10 lezáró volt. Ot kanta bor tehát = egy esztendő.

*) A Kántorok esztendői adatai 1800-95 frt értékű borból állnak együtt.

Sermérés.

A debreczeniek e korban méhsert és ársasert ittak. De mindkettőből csekély volt a fogyasztás. Egy időben mindkettőféle sert csaplárk által maga mérte ki a város; később 1669-ben az ársasernek kevés vagy semmi haszna nem lévén, serfőző embereknek adta bérbe s így hasznosította e javadalmat az egész korszakon keresztül. A serbírák tisztében tehát tulajdonképpen a méhsert kezelésénél és kimérésénél merültek fel költségek. E kiadásokat (forintokban) évről-évre következőleg állíthatjuk össze:

1676-ban expensa és szolgáló fizetése 47.

1677-ben expensa és csaplár fizetése 50, város dolgában való két rendbeli utazás 62,30.

1678-ban csaplár szolgálata 18,80, fa, gyertya, csupor stb. 43,63, utazások 44,36; Szatmári István szolgálata a kistemplomnál 2.

1679-ben csaplárnak 15,45, fa, gyertya, csupor, szekeress, korcsolyás, szolgáló stb. 32, utazások 33, Szatmári István szolgálata 2.

1680-ban serház csinálása 217,39, csaplár 9,50, Szatmári István szolgálata kistemplom mellett 2, fára, csuporra, szekeressnek, korcsolyásnak, szolgálónak 29,90, Somogyi Lőrincz szabadulására 46, melylyel restál.

1681-ben csaplárnak 15, fára, gyertyára, szekeressnek, korcsolyásnak 36,20, ársasert adtak táborra 16,75, bányai uti költség 15, tiszt. Szezei Pál predikátor költöztetésénél 3,50, utazások 26.

1682-ben csaplár szolgálata 15,20, fa, gyertya stb. 36, schola építésére 244,84, utazások 9,50.

1683-ban csaplár fizetése 8, fára, gyertyára stb. 30, utazások 12.

1684-ben csaplárnak 14, fára, gyertyára stb. 39, utazások 12.

Kitűnik ebből, hogy a serjövdelemre a kezelési költségekben felül különösen uti kiadások és egyházi, iskolai szükségletek fedezését utalták.

Vásár- és helypénzek, égett bor kezelése.

A vásár- és helypénzek, valamint az égett bor jövedelmének beszedésénél a számvizsgáló könyvek egyéb költségeket nem tüntetnek elő, csak a vásár- és égettbor bírák saláriumát. Egyedül az 1680. évi számadás említi Nehéz István portai újtára kiadott 201 frtot és még 10 frt házépítési költséget. Az olyan kiadások, amelyekre ma már törvény erejénél fogva kötelesek a városok vám- és vásári helypénzjöveldelmeiket fordítani, akkor még vagy ismeretlenek, vagy más erőforrásból teljesítettek. Utcákat, piacokat kövel, fával még nem burkolják. Ami hidakat, pallókat, gátakat, vízvezető árkokat, földgyengtetést utcákon, piacon, csinálnak az mind az utcaszerből telik.

4. Puszták, erdők.

Meglepő, mily kevés költséggel jártak a nagy kiterjedésű, kivétel nélkül közvagyonot képező puszták és erdőségek közigazgatási és gazdasági dolgai. Összes tisztikara — mint már láttuk — néhány mérsékelt díjazott felügyelőből vagy pusztabíróból állott. A közhivatalos minőségű őrző személyzet is nem sokkal több. Az igen primitív külterjes gazdálkodás feleslegessé tette az alkalmazottak nagy számát. Kutakon, hidakon kívül egyáltalában nincs semmi beruházva a föld értékének, termelésének, hasznosításának emelésére szolgáló építkezésekre és munkálatokra. Szántóföldjeit — ingyen vagy csekély bérért időről-időre kiosztja a város a lakosok között; a réteket részben lekaszálják a polgárok, vagy ex offo, a város jobbjai; az erdőt is amiért levágják s a levágott fát amiért haza hordják — kitelik az erdőnek terméséből, ezt nem is szokás pénzértétkben felbecsülni. A város maga mint jogi személy se ménest, se gulyát nem tart még. A kővér legelőket gazdák jóságai, gulyái, nyájai lepik el néhol legelőbér nélkül, csak épen a pásztort fizették. Igen kevés föld az, amit a város házilag szántat, vettet, amiről maga arattat, csépelett.

Ha e pusztákért az örökös földesuraknak a zálogsummát megadta, a töröknek külön fizetendő csekélyebb összegű adókon, taxákon, a felügyelők saláriumán és egynehány pásztor fizetésén kívül alig maradt más számottevő költsége a városnak, a mi a puszták birtoklásából nehezedik még a közpénztárra.

Ilyen volt a szepespusztai dézsma, melyet Báthori Gábor 1609 szept. 13-án a debreczeni diákoknak adományozott; Bethlen Gábor pedig 1614 febr. 18-án Sebenben kelt függő pecsétes levelével őket abban megerősítette. A török uralom végén Szepespuszta zálogos birtokosa, Debreczen városa évente állandóan pénzült fizette ki a dézsmát a diákoknak és a mint a számadásokból látjuk, ez a tizedpénz 22 frt volt. Ebstől, Macstól jár még némi csekély dézsma Kállóba és Bánktól valamelyes bér Csomaközy Zsigmondnak, aki ottani portióját még nem adta ekkor zálogba. E dézsma- és bérpénzek bevételeinél, szűkkörü házi gazdálkodásnál felmerült apró költségeket, és rendkívüli esetekben a puszták jövedelmére utalt vegyes kiadásokat látjuk még a praedium felügyelők számadásaiban.

Pusztafelügyelők számadásaiban jelentkező kiadások: (l. 114. old.)

A régi debreczeni tanácsnak mindenkor nagy gondja volt arra, hogy a már egyszer megszerzett pusztát, ha ezekből a város vagy polgárság tisztességes hasznót látott, a zálogidők elmúltával, még áldozatok árán is auctiókkal megtartassanak. Ha pedig idegen birtokok

Készlet	I. átlag- járati	II. átlag- járati	Küi jövedelem összege	Deákok dezmája	Kálai dezmája	Bánki föld bére magyar részre	Bánki föld bére török részre	Inspektorok alátartása (esetleg csizmaipari)	Pásztor bére	Pásztor csizma- pénze, esetleg szűrőpénze	Községek város szükségére	Városi város részre	Dézmabeli szap- pan, csizma ára	Árpadlásra nyomtatásra	Vegyes költség	Uti költség	Bélog pástör szolgáltatására
1766	I	740 82	22 07	17	14	14	14	16	6 41	—	9 84	23	5 80	—	25	—	—
1767	II	355	—	—	14	—	—	16	—	—	—	—	—	—	10	—	—
1768	I	705 82	22	9	11	80	—	24	—	—	—	—	6 80	—	14 33	7 1	—
1769	II	65	—	14	—	—	—	4	1	—	—	—	6 80	—	2	—	—
1770	I	810 13	22	9	—	—	—	24	—	—	—	—	9 16	12 54	10 51	7 8	—
1771	II	355	—	14	—	—	—	16	8	2 80	—	—	6 40	—	5	2	—
1772	I	890 34	—	9	12	—	—	44 24	—	—	—	—	9	22 38	24	23 24	—
1773	II	355	—	14	—	—	—	16	9 30	—	—	—	6 80	—	11 27	2 20	—
1774	I	890 34	22	9	12	—	—	44 24	—	—	—	—	9	—	—	—	—
1775	II	355	—	14	—	—	—	16	7 48	—	—	—	6 00	—	—	34	84
1776	I	808 21	20	9	12	—	—	44 24	—	—	—	—	6 00	—	3	2	—

megszerzésére kínálkozott alkalom, különösen ha ezek olyan puszták területén feküdtek, amelyekben már annakelőtte is megvetette lábát a város, igyekezett ezekkel is gyarapítani a közvagyon. Minden zálogbavételnél éles szemű körültekintéssel jártak el. Fődeleg előttük a jogi kérdések tisztázása. Akárhányszor jól megfizetik a birtokjogot igazoló erős okiratokat. De megnézik a megvételre kínált föld vagy erdő minőségét is. Midőn 1681. telén Gúthi Zsigmond gúthi erdejére alkusz-
nak, a hol a Lónyai-részt Kemény János fejedelem özvegyétől más ennek előtte zálogba vették, — tanácsbeli atyáinkfiat őt szekéren feler számmal veszik szemügyre az erdőt. És úgy találják, hogy jó, — de most az idő keménysége miatt marhának való vize nincsen. Igen sok szép esett fák vannak rajta: jó volna az utcákat vélek hidakkal, pal-
lókkel megújítani. Fennálló öreg fák és azoknak szép ágai bőséggel vannak. Ura is Gúthi Zsigmondon kívül sok vagyon.¹⁾

A közszelem által támogatott egészséges gazdasági és társadalmi politika, mely 1848-ig nem engedte meg Debreczenben, hogy a polgárság kebelében plutokraczia fejlődje ki, — s amely a földbirtoknak egyesek kezében való tulságos összehalmozódását megakadályozta: ellensége volt annak is, hogy a város polgárai közül egyesek akár olyan pusztákon, ahol már voltak részei a községnek, akár idők multával megszerezhető más szomszédos pusztákon nagyobb területeknek zálogos uraivá legyenek s ez által a communitas terjeszkedésének saját vérei gátat emeljenek.

Módunkban van néhány példával is megvilágítani ezt:

1666 a tanács ellene mond annak, hogy Szabó Máthé János a hegyesi földet, hol a városnak is voltak zálogos birtokai, Barakonyi Ferencztől megárendálván, azt kaszáltatta.²⁾

1671 hasonló ellenmondással találkozunk némely debreczeni polgárok által zálogbavett bánki részek miatt. A város inkább leteszi érette a letendőket, de mégis nem engedi ezt a visszaélést a község érdeke ellen.³⁾

Több rendbeli zálogosítás és zálogöregbítés szaporította e korban is a közpénztár költségeit. Azonban magánlevéltárunk a történetírás kárára még mindig hozzáférhetetlen lévén, kénytelenek vagyunk ennek épen ezen tárgynál is jó szolgálatot tenni anyagát nélkülözni s másnék gyűjtött adatainkra támaszkodhatunk. Ennélfogva csak hézagos sorát adhatjuk a zálogszerzési eseteknek:

Bánk pusztán lévő porceziót, melyet addig Egri Demeter és társai

¹⁾ 1683. Diarium febr. 5.

²⁾ Vár. jkv. 1666: 383.

³⁾ Vár. jkv. 1671: 18.

debreczeni lakosok 150 m. frtért birtak, Bánffy Gábortól 1674-ben veszi zálogba Debreczen.¹⁾

Fancsika egy részét ugyanettől 1671-ben 75 frton.

Halápot, az egész pusztát, 1660-ban veszszük legelőszőr zálogba a volt örökös jobbágyság nélkül 2350 m. frton, kiváltásig Mellith Péter és Zsigmond testvérektől.²⁾

Hegyesen és Macson lévő részeit 1669-ben Barakonyi Ferencz és felesége Sulyok Borbála, amely részeket az imént kapták nádori adományul, az adomány- és birtok-levelekkel együtt 100 frtért, 200 köből árpáért, 10 levél skófiúért és 2 vég patyolatért általadják.³⁾ A 200 köből árpát úgy szerzi meg a tanács, hogy felveti a lakosokra s attól senki üres nem lehet.

Monostortegészen 1670-ben vette kezébe a város, miután a hatháziakat belőle kivette és 2000 frtot, lovat és holmi díb-dábot adott érte.⁴⁾

Ohatot elsőbbed, 1677-ben Egri Demeter, Kis Mihály debreczeni lakosok és ónodi Szoláth András vették zálogba 2500 ezüst forintot Bánffy Zsigmond és Kendeffy Judit fiától Gábortól. Gábor úri azonban Ohatot Egri Demetertől és Kis Mihálytól, valamint 1671-ben ugyancsak 20 évre 55k aranyért elzálogosított Zámot Oláh István és György debreczeni lakosoktól, a már rajtok fekvő summán kívül 450 frt felülfizetésért, egy skárlát szőnyegért és 2 levél skófiúért Debreczen városa által kiváltatni engedi és csakugyan a városnak adja zálogba 24 évre. 1682-ben Szoláth István is, az Andrásfia, a maga ohati részét, hogy nehéz török rábságából szabadulhasson, 265 frtért Debreczennek elzálogosítja, és ebbe testvére Ferencz is beleegyezik.⁵⁾ Ugyanekkor a tanács Szoláthéktól az egykei porciót is zálogba veszi.⁶⁾

Parlag 1669-ben jutott a város birtokába, gróf Csáky Istvántól és nejétől 500 frtért, amelyet a város lakosaira kivetett árpával fizettek ki.⁷⁾

Bánk, Fancsika, Hegyes, Macs, Pacz többi részeinek, valamint Boldogfalva, Ebes, Güth, Szepes, Szent-György és Zelemér megzálogo-

¹⁾ Saját gyűjteményem.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Vár. jkv. 1670: 855.

⁵⁾ Saját gyűjteményem.

⁶⁾ 1682. évi Diarium.

⁷⁾ Vár. jkv. 1669: 607., 618.

sításáról nincsenek közelebbi adataink, noha e korszakban ezek is mindvégig Debreczen kezében voltak.)

E fejezethez tartozik még az is, hogy 1666-ban a város 600 taléron megveszi Bornemisza István jószágát és birtokjait, amely jószág zálogjog címén annakelőtte is a városnál és egész közönségénél volt; egyúttal a város ugyanezen Bornemisza Istvánnak éltetefogytái szabadságot és mentességet enged. Melyik birtokról van itt szó, — forrásunk azt nem nevezi meg.⁸⁾ De közeljárunk a valósághoz, ha a zeleméri részbirtokokra gondolunk, amelyeket Kékedi Balázs 1650-ben zálogosított el debreczeni lakos Bornemisza Istvánnak.⁹⁾

5. Helyi közmunkák.

Debreczen városa, noha már Zsigmond királytól szabadságot kapott, hogy kőfalakkal kerítkezhesék (1405 ápr. 2. kiadott privilegium) öleső és elegendő kőanyag hiánya miatt, csak széles és mély árokkal, ezen belől pedig karóból-tövisből készült palánkkal védelmezte magát. A sáncz ársása, tisztogatása, a palánk gondozása, újarakása közteher volt, amelyben minden polgár köteles résztvenni pénzzel vagy természetbeli szolgálattal. A sánczon keresztül vezető kapuk, a kis és nagy ajtók, amazoknak száma 7, emezeké 3 vagy 4, azon utcák gondviselésére bizattak, amelyeknek leggyakrabban használt közlekedési útjába estek. A kulesok éjjel a bírónál állottak, de a kapuk őrzőit a tulajdonos utcák állították és tartották; a kaput is a magok erejével csinálták a város erdejéből vágott fából. 1675-ben az egymással viszálykodó Német- és Szent-Miklós-utca között úgy ítélt a tanács, hogy a kapucsinálás, vigyázás közös; mint eddig éltek, ezután is a szerint éljenek.

Hasonló módon egymás között felosztva végezték az utcabeli lakosok az utcákon lévő gátak, vízvezető árkok, pallók, hidak építését, javítását; de egyik utcának ebben aránylagosan segíteni kellett a másikat, például Piacznak, Váradnak Vargát, Ujutcának, Csetetnek, Mesternek Hatvant, (1666. évi határozat) Péterfiának Mestert (1668) és Szent-Miklóst Piacznak, Váradnak, Németnek (1657).

E közmunkákhoz fa és galy került az erdőkről; szegyet, vasat és egyéb aprólékot a kapitányok vettek az utcaszerből; a mesterembert ebből fizették. Egyszer említés van téve vizárlóhely szerzéséről. Ugyanis

⁸⁾ Az 1669. évi vár. jkv. a következő esetet is említi: Komáromi István felperes panaszt emel Fetele Péter ellen a tanács előtt, hogy őtet a Toldi György tisztartótól megárendelt zeleméri pradiumból kirturta.

⁹⁾ Vár. jkv. 1666: 347.

¹⁰⁾ Magánlevéltárból nyert értesítés.

Csapó-utcának Szentesi János kertjében rendelt a tanács *víznek álló helyet*. „Egy darabot kell — ugymond — szakasztani belőle pénzért.” Azonban Szentesi János e határozat ellen tiltakozik.¹⁾

Régi írásainkban néha előfordul a *gátas vizek* elnevezés is. 1657-ben elrendeli a tanács, hogy a gátas vizeket procurálni kell. Apaí fejedelem is 1681-ben Kondoros nevű gátas vizünk mellett ütött tábot. Midőn ugyanezen fejedelmünk 1668-ban (aug. 17.) vásári vám szedését engedélyezi a debreczenieknek, ezt azzal is indokolja, hogy a vásárra marhákat adni-venni bejövő idegenek a debreczeni polgárok *tó vizeit*, amelyeket ezek folyók hiányában nagy munkaerővel töltések között tartanak fenn, szabadon használják.

E gátas vizek és tóvizek vízszabályozási munkákat tételnek fel s aligha voltak más célra valók, mint arra, hogy jószágait, juhaikat lovaikat a debreczeniek azokban időnként meguszassák, megfőresszék, másfelől pedig *hallyenszítésre* is használták.²⁾ A Kondoroson kívül, amelyen a gubacsapók kallót is tartottak, ilyen gátas víz volt a Tóczó, mely a XVIII. században malmot is hajtott.

6. Követségek költségei. Postálkodás.

A város közjövődélmeit nem csekély mértékben terhelték a fejedelmekhez, erdélyi és magyarországi főrendekhez, várkapitányokhoz, basákhoz, bégekhez, német generalisokhoz, vármegyei és országggyűlésekre, szepesi, pozsonyi kamarához, bécsi udvarhoz, de különösen a fényes portához járó követségek költségei. Valóban előszámálhatatlan: hányszor jártak meg csak e 30—32 év alatt is a bíró, másodbíró, esküdtek, senatorok és közrenden lévő követek, hírnökeink Somlyót, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt, Radnót, Fogarast, Szebent, Váradot, Szolnokot, Egert, Budát, Szatmárt, Tokajt, Kassát, Pozsonyt és más helyeket. A török által halálosan megboszt Magyar István török tolmácsunkról feljegyezték, hogy 18 év alatt a portát 17-szer, Bécsét egyszer, vezérek, basákat számlálhatatlan sokszor megjárta. Komáromi Istvánról, aki hét évet főbíróságban, 37 évet tanácsosi és esküdti tisztségben töltött el, hasonlóképpen emlékeztetben maradt, hogy „súlyos követségeket a török portára és német udvarhoz sok ízben viselt.”³⁾

Valóban súlyos áldozatot hoztak a közügynek, „városunk megmaradásának” mindazok a férfiak, akik ebben a viszontagságos korban tisztséget vállaltak. Számталanszor kelletvén útrakelniük, minduntalan ki

voltak téve tolvajok, rablók veszedelmes támadásainak; erőszakoskodó, gögös és kegyetlen hatalmasak részéről csúfságoknak, vereségeknek, kínzásoknak és betömlőözöéseknek. Az árestálások által hányszor fontatának meg személyes szabadságuktól, hányszor és mily hosszú ideig vonattatának el polgári foglalkozásaiktól, javaiktól, házi tűzhelyüktől és szeretettjeiktől!

A város közönsége már a török uralom kezdetén sem kívánta ingyen a közdolgozban járó követek fáradozását. Méltányos, a körülményeknek megfelelő díjat állapított meg a bírák, esküdtek, senatorok és egyéb polgárok számára, akiket ide vagy oda küldött. 1570-ben Tokajig, Ecsedig 50—50 dénár, Egréig, Szatmárig 1—1 frt, Szolnokig, Kassáig 1'50—1'50 frt, Budára, vagy Erdélybe kétszer annyi volt a város által megtérítendő útiköltség. 1626-ban többszörösen felebb emelték. Váradi és tokeji úttér 5, szolnoki úttér 10, egri úttér 12, Kassai úttér 15, gyulafejevári úttér 25 frtot fizettek. Bécsbe menő követ az idő és utazás körülményeihez képest díjaztatott.⁴⁾ Nem látszik valószínűnek, hogy 1660—1692 között is ez a tarifa volt volna érvényben. Ugyanis egy regisztrálatlan és cím nélkül való, 1670. év számot viselő számadófüzet feljegyzései szerint Nádudvari Benedek tanácsai rendbeli különféle utazásaiért a következő költségeket kapta: Rákóczi Ferenczhez menvén 4 frt, Erdélybe menvén 10 frt, Tokajba menvén 2 frt, Somlyóig menvén 3 frt 50 dr., ismét Erdélybe menvén Hódosi urammal vitt 15 frtot. 1699-ben az úti költséget még lejjebb szállítják: a Tiszáig, Váradig, Somlyóig, Kállóig és hasonló távolságú helyekig 40 dr. — a Tiszánál és messzebb fekvő városokig 75 dr. napi díj jár.⁵⁾

A portai követségekre nézve nem találunk tarifát. Ennek költsége is akár a bécsi uté, az időtől és körülményektől függött s különösen aszerint változott, amint követek a portát Magyarországon, Nádorfejevárnál, avagy Drinápolyban és Konstantinápolyban találták-e meg; avagy a követség egy-két emberből állott-e mint közönséges panaszt lévő, avagy nagyobb számmal és értékes ajándékokkal főhajítani ment a hatalmas császár elé. Az 1677. évi számadásban szerepel egy 510 frt 96 dros tétel portai út költsége címmel. Sejttem, hogy ez az összeg a követség minden kiadásait magában foglalja, melyet az apr. 24-én elindult Komáromi István és Pósalaki István uraimék szept. 6-án történt visszaérkezésükig költöttek. 1680-ban pedig Nehéz István apr. 26-tól aug. 8-ig egy magában 298 fritt járta meg Konstantinápolyt.

Fordulnak elő kisebb útiköltségek is. 1689-ben 36 frt 18 dr. és

¹⁾ Vár. jkv. 1667: 81.

²⁾ Gazd. Tört. Szemle 1902: 264. Dbr. városi statumok.

³⁾ Vár jkv. 1704: 770.

⁴⁾ Magyar Gazd. tört. Szemle 1902: 406.

⁵⁾ U. o.

1682-ben, midőn Dikó István és Bonyhádi János mentek a portára, 15 frt. Ezek tisztán személyi kiadások lehettek, az ajándékok ára nélkül s valószínű, hogy más pénztárból is pótolhattak valamivel.

Apafrné Bornemisza Anna fejedelemasszony feljegyzéseiből is vehetünk néhány példát a portára küldött követek úti költségei felől. Ime:

1667-ben György deák és Nemes János húsz aranyat, Inczédi Péter 24 tallért, Rácz Dobri 26 tallért ismét 5 tallért, —

1685-ben Fogarasi Sándor Drinápolyig hét aranyat és 14 császári tallért, Ujvári portai posta 15 Apafr-tallért kaptak útiköltségül a fejedelemtől.¹⁾

Kevésbé Debreczen város követségei sem igen kerültek, mint ezek a kisebbrendű fejedelmi küldöttek és üzenet-vivők.

Ide tartozik, hogy szóljunk a *postáról*, postai szolgálatokról. Az eddig elmondottakból is látható, hogy a tanácsnak különös kötelessége a fejedelmet és basákat nyomban minden nevezetes hadi és politikai eseményről, fordulatról értesíteni, amely körülöttük történik, amelyet látnak vagy hallanak. A hírszolgálatot épenígy megkövetelte a kurucz fejedelem Thököly, és megkövetelték a környéken lévő császári generalisok, várkapitányok is. A város e korbéli történetében csakugyan nagy szerepet játszik a hírszolgálat, illetőleg a hírszolgálatnak elmulasztása. Vigkedvű Mihály főbíró Szinán basa azért fojtatja meg Váradon (1662), mert a harangodi német tábor felől a debreczeni hírvivő a nyelvével tulajdonképpen meggerszte beszélt. Strassoldó elvárta volna, hogy a debreczeni bíró hírt adjon Kállóba Schmidt generalisnak arról, hogy a fölkelők Debreczenben gyülekeznek. De mert a bíró ezt nem cselekedte, ő maga egész seregével jött a városba megtudni ezt. Viszont amiatt, hogy később a tanács üzenetet küldött Lőcsére, Thököly gerjedett nagy haragra Debreczen ellen. Ellenben, midőn 1684-ben Buda ostrománál látott-hallott dolgokat hírré adta Apafrnak, — ezért a fejedelem ugyan megdicséri és biztatja őket, hogy „értelmes embereiket továbbra is sűrűn járassák és minden héten levelők vagy emberök által tudósítsák”.

A váci katasztrófáról, ahol a németek a törökök Érsekújvárra szánt élesszállítmányát elfoglalták s ahol a debreczenieknek is sok sekerők, marhájok odaveszített, — háromfelé is küldött hírvivőt a tanács, — mindenüvé szemtanúkat. Váradon a basához Ladányi János szenatort, Szatmárra a német kommandánshoz Borsi Jánost, Somlyóra Apafr kapi-

tányához Ürmös Jánost, utóbbi egy Váczi szabadult oculatus kocsisal. Buda visszavételéről is Apafr Debreczentől kapja az első híradást.

A fejedelemnek, basáknak, generalisoknak, várkapitányoknak, sőt a közélet más tényezőinek egymással váltott leveleit Debreczennek kellett továbbítani. Ha fontosabb tartalmúak, bizalmasabb természetűek a levelek, rendszeren egy tanácsbeli viszi magával rendeltetési helyére. Egyéb leveleket közrendű emberekre is rábízhatnak.

Szervezett postaintézmény nyomaival már e korszak elején találkoznak. E század derekán külön postamestert tartott a város, még pedig meglepően magas fizetéssel, ami arra enged következtetni, hogy szolgálata is nagy kiterjedésű és terhes volt. És szinte bizonyosnak látszik, hogy maga mellett a postálkodás végzésére embereket, lovakat kellett tartani. Munkakörét egyébként nem ismerjük közelebbről. De föltehető, hogy hivatalos levelek mellett magánosok levelezéseit is közvetítette. 1656-beli jegyzőkönyvünkben olvashatjuk, hogy Lugasi András postamester tisztebe beállott. Fel van jegyezve fizetése is, amely 460 frt, hat seker fa, hat seker szén és hat fél negyed árpa. 1658-ban és 1660-ban év elején a kántorral együtt marasztja meg a tanács e postamestert.²⁾ Többé nem említik emlékeink. Ám azért határozottan nem következtethetjük, hogy az intézmény is megszűnt volna. Talán inkább más szervezetet kapott. Azt látjuk nevezetesen, hogy a postálkodást, amint ez más városokban is szokásban volt, például Szegeden, most már a mészáros-czéh vette át bizonyos kedvezmények ellenében. 1688-ban emlékeztetnek okállyal jegyezték fel, hogy a megégett mészárszék helyett újnak építését a tanács oly feltétellel engedte meg a mészárosoknak, ha ezek a lovas postálkodásban serénykednek, lovakat tartanak.³⁾

7. Középületek fentartása.

A város közházai: a városháza, a csapszékek, a serház, czédulaház vagy vámház, valamint a templomok, parochiák, tanári lakások, a kollégium, kollégiumi sütő-főzház, szegények háza — és malmainak fentartása, javítása, szükséghez képest bővítése vagy újra építése több-kevesebb kiadással terhelte a házipénztárt; bár ezek a kiadások évente nem minden épületnél és nem is minden évben merültek fel.

Ide vonatkozólag is csak szórványos adatok állanak rendelkezésünkre, amelyekből az ilyenféle költségek felett teljes áttekintést nem nyerhetünk, sem az építkezések terjedelmét meg nem határozhatjuk.

¹⁾ Vár jkv. 1656: 5, 1658: 7, 1660. jan. 1.

²⁾ Vár jkv. 1688: 430.

Olykor csak annyi van feljegyezve, hogy a tanács ennek vagy annak építését elrendelte. Tartsunk időrendet:

1662 őszén a váradi kollégiumnak a vár védelmében el nem végzett tanulóinak ide menekülésével feles számmal megszaporodván a diákság: a scholabeli kamarákat, vagyis diákszobákat a napkeleti soron építeni kezdik.

1663. jún.-ról fel van jegyezve: „Aedificatio domus pro hospitio mancipum statutur. Quantocius inchoetur.”¹⁾ Inkább porkolábok, hajdúk lakóházát, mint eladók, vásárosok szállóházát kell itt értenünk. Vendégfogadónak határozott nyomai csak e század utolsó éveiben tűnnek fel először.

1671-ben Jussuf basa által a várostól kicsikart, de a fényes porta által visszaadni rendelt summát, harmadfelezer tallért, Bartha Boldisár, debreczeni tanulókat hajlékukául deputálja.²⁾ Valószínűleg ez időre, talán valamivel későbbi évekre esik a Szűcs István históriájához (II. köt.) mellékelt rajzon látható régi kollegium keleti, nyugati és északi emeletes szárnyainak építése, mert amint látni fogjuk, a következő években is aránylag tekintélyes összegek fordultak elő *iskolaépítés* címén.

1676-ban a boltbírák városháza építésére költött 476 frt 97 dról számolnak.

1680-ban új serház építése 217 frt 39 drba, szegények malmáé 14 frt 77 drba kerül. Ugyanekkor a boltbírák *építési* költség és egyéb czímen 1065 frtnyi szokatlanul nagy summát említenek számadásaikban.

1681-ben ismét a boltbírák vásárlásul és *építésül* 498 frt 56 drt, a Kardosházi borbírák pedig vegyes költségül és *házak építéséül* 3616 frt 30 drt számolnak el. Ez utóbbi összegből hozzávetőlegesen legalább is 500—600 frt eshetett tisztán építésre.

1682-ben a Kardosházi borbírák ugyan e czímen 3265 frt 82 drt, a boltbírák vásárlásra és építésre 439 frt 92 drt, a serbírák *schola építésére* 244 frt 84 drt, az egyháziak szegények malmára 41 frt 49 drt költenek.

1683-ban a Kardosházi borbíráknál költség és építés 257 frt 67 dr. egyháziaknál malomépítés 58 frt 85 dral fordul elő. Ez évben történt, amit már említettünk, — hogy Apafi 100 frt értékű kőst konferált évente a kollegium építésére. E helyen csak azért ismételtük ezt, hogy ez által is támogassuk feltevésünket, amely szerint Debreczen városa minden sok más terhe mellett is ez idő tájban nagy arányokban bővítette iskolájának épületét.

¹⁾ Vár. jkv. 1663: 220.

²⁾ Vár. jkv. 1671: 109.

A közházak és telkek számának is öröndetes gyarapodását vehetjük észre, különösen a korszak első felében.

1664-ben a városnak a Keceli-házhoz való birtokjoga véglegesen rendeződik. E háznak fele részét 1639-ben Rákóczi György mint a notázott Keceli Sámuel konfiskált jószágát 2000 frtban Debreczen városának adta, másik felét a következő évben özv. idősb Keceli Sámuelné Gálffy Judittól szerezte meg a tanács. Azonban Apafi Keceli Miklós utódjának, Sámuelnek vissza engedte a lefoglalt javakat, ezek között a debreczeni házat is; ez pedig 1667-ben 100 frt ráfizetése mellett debreczeni házat, örök joggal meghagyta Debreczen városánál.

Ugyanekkor a Keceli-féle telekkel délfelől szomszédos házat is megszerzi a tanács 1400 frton az Abauj vármegyébe szakadt volt senator Fekete Miklóstól, néhai Fekete István főbíró fiától. Ily módon 130 év alatt a város kellő közepén négy házat egyesítettek tanácsház czéljaira, ú. m. a szentjobb Pálosokét, a Herpainé, Keceli és Vida- Fekete-féle házakat.³⁾

1667 végén (decz. 16.) határozta el a tanács azt is, hogy „a kántor számára Makai háza felét örök áron meg kell venni”.⁴⁾ E ház Péterfia-utcában, napkeleti soron feküdt. 1663-ban 174 frtot ért, amennyiben Diószegi Makai Mihály ekkor ennyiert adta el Liskai Zsigmond deáknak.⁵⁾

Még egy telekvásárlással találkozunk, amely ismét a tiszteletes tanácsnak a kollegiummal mindenkor éreztetett atyai jóindulatáról tanúskodik. Ugyanis 1671-ben 100 frton visszaszerezte a Pótiaktól a néhány évvel azelőtt elidegenített telket, amely Darabos-utca sarkán a kollegium tözsomszédágában feküdt; ez által minden oldalról utca által határoltá lett a kollegium udvara.⁶⁾ E telekvásárlás és az imént említett tanuló hajlékának építése között könnyű megtalálni a szoros összefüggést.

Ha megemlítem, hogy a temetők jó rendben tartása sem kerülte el a tanács figyelmét, be is rekeszthetem ezt a fejezetet. 1683-ban a Nagytemető (Czegléd-u. végén) kerítésére létei emberekkel alkuszik meg a bíró: karókat hogy hasogassanak e célra, ketteivel egy potturán (3 dénárért). Előpenzt is adott nekik a bíró 8 frtot.⁷⁾

¹⁾ Zoltai: Városháza története. Szabadság. 1902. decz. 28. sz.

²⁾ Vár. jkv. 1667: 11.

³⁾ U. o. 1663: 250. és 1664: 310.

⁴⁾ Zoltai: Parochiák és tanári lakások története. „Debreczen” 1902. évf. novemb. 1. szám.

⁵⁾ 1683. évi Diárium.

8. Vegyes kiadások.

A még nem érintett kiadásokról kell szólnunk utóljára. Nem annyira készpénzkiadások ezek, mint inkább az előírt közjöveldelmek elmaradása következtében szenvedett veszteségek: veszendő követelések, engedmények, törlések, kárvallások, pénzpadadás, uratlan földeken elmaradt bérek. A számadásoknál tehát ezek csak a helyes könyvelés szempontjából szerepelnek. Voltak olyan kiadások is, amelyek pénzváltási műveletekből és a pénz árfolyamának török részről való önkényes fel-emeléséből származtak. Ide sorozhatjuk még a szenvedő tőkék kamatait.

Veszendő követelések, engedmények és törlések majd minden pénzkezelő tiszt számadásában fordulnak elő; — legnagyobb összegekkel az adóknál. A tűz vagy más elemi csapás és a háborús idők viszontagságai által megromlott polgárokon gyakran segített a tanács úgy, hogy adó-jokat leengedte, rendesen felére. Adóengedményben részesültek olykor a város szolgáltatásban megkárosult lakosok, — a városért életükkel fizetett polgárok özvegyei. Azonban ott, ahol nem volt helye a kíméletnek, s talált vagyonra a tanács, a miből a felgyűlt adóhátralékokat megveheti, — lefoglalta az adós jószágát; így ifj. Vigkedvű Mihály péterfiat szászarmalmi porcióbeli restanciáért 1690. körül a városra devalváltattak.

Elegendett, elveszett és leírt adókról a következő kimutatás számol be:

Évben	Fölvetett adó összege		Elveszett és elengedett adó		%
	forint	dénár	forint	dénár	
1676	32800	05	2581	33	7·8
1677	30600	67	2461	21	8·0
1678	30085	18	3161	34	10·5
1679	28090	80	3305	—	11·7
1680	23612	—	1948	51	8·2
1681	28616	60	1769	66	6·1
1682	26335	62	1510	41	5·7
1683	31764	55	2427	96	7·6
1684	31389	02	1856	70	5·9
Összesen	262994	49	21022	12	7·9

E kilencz év alatt előírt 262994 frt adóból egy évre átlag 29221 frt esik; — de közel 8% (7·9) ebből elveszett, engedmény vagy behajtathatlanság miatt.

E rovatba sorozhatók: az 1681. évi adószedés megvizsgálásánál minden további körülírás nélkül „kárak kifizetése” cím alatt található 376 frt kiadás; a városközi borbírák 1680. évi számadásában feltűnt-

tett 442 frt 19 dr.; tudniillik ez a kárvallás, a melyet a város a kistanásháznak 1680. aug. 25-én történt felveretésekor szenvedett. Kisebbségeikkel fordulnak elő a forgalomba hozott hamis és rossz pénzek véletlen és vigyázatlan elfogadása által okozott károk. 1677-ben e miatt 30 frt kiadás számolnak el a borbírák. Az így támadt veszteséget tehát a közpénztár, nem pedig a kezelő tisztviselő rovására írták. Hanem a kit rajtakaptak, hogy hamis pénzt hoz forgalomba, az olyan embert a tanács kegyellenül lakoltatta. 1683-ban Portörő Istvánnak, aki hamis pénzen akart túladni s ezzel való élését maga is megvallotta, négy polturát a homlokára tűtetett a tanács.)

Ama káros eljárás alól, amiért már Hornyik is panaszkodik a török uralomra Kecskemét város történelmében, Debreczen háztartása sem szabadulhatott. A török kincstartóknak és adószedőknek azon eljárását értjük, a melynél fogva a forgalomban lévő sokféle pénznemeknek egymáshoz való értékviszonyát önkényesen, mindig a maga javára igyekeztek megállapítani. Az olyan pénznemekből, a melyeket nem szívesen fogadtak el, egy tallérba vagy egy timonba többet számítottak azok forgalmi értékénél vagyis a valójánál. Máskor bizonyos pénznemeket el se fogadtak s ilyenkor az adófizető város kénytelen vagy a töröktől kedvelt pénznemből ideiglenes kölcsön vételéhez, vagy pénzváltáshoz folyamodni. Ez is, az is költségemelkedéssel járt. A török furfangos kincsszomja pedig könnyen talált ürügyet ahhoz, hogy a polgárságot a törvényesség színe alatt zsarolhassa.) Így járt el, bizonyosan nem először, nem is utóljára 1682-ben a szent-györgynapi summa fizetése alkalmával, a mikor az aranyat csak két tallér számban vette be a kincstartó, „mely a városnak nem kicsiny kárára esett”. Oly annyira pénz nélkül szűkölködött ekkor a város, hogy az apr. 28-án befizetett adórészt is nagyobbára, — kétezer tallért Haczi (?) nevű váradi töröktől kellett kölcsön vennie, 1300 tallérral pedig adós maradt s ennek befizetésére 15 napi halasztást kapott. Egy hét múlva követelünk beviszik a hátralékot; még pedig $\frac{5}{13}$ -ad részét tallérul, $\frac{8}{13}$ -ad részét polturául. A ravasz török megint megszarcolta őket; csak hogy most meg drágán számította a tallért, — hetven polturát tudván egybe, holott 60 polturánál nem volt nagyobb az árfolyama.) Néha kénytelen a tanács, hogy pénzt váltathasson messze földre küldeni.)

¹⁾ 1683. évi Diárium.

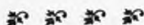
²⁾ Tört. Tár. 1894: 633.

³⁾ 1682. évi Diárium. Apr. 20., 28., máj. 6.

⁴⁾ 1683. apr. 6-án István deakot és Báthori Istvánt expediciáljak e czélból tált a Tiszán, — közeledvén a Szt.-Györgynapi summa fizetés napja. (Diárium.)

Engedmények, veszendő hátralékok, eladatlan vagy uratlan földek bére czimén több-kevesebb kiadási tételeket találunk a pénzkezeléssel foglalkozó többi tisztviselők, mint bolt, — ser — pusztabírák számadásaiban is. Ezek, annyi más, sokkal terhesebb költség és sarcz mellett, alig jöhetnek számításba.

Ezzel befejeztük munkánk első részét. A debreczeni polgárság hihetetlenül nehéz igáját, Debreczen város háztartásának minden külső és belső szükségleteit igyekeztünk e részben a mai nemzedékkel megismertetni. Átérhetünk most már a város erőforrásaiból merített közjöveldmek tárgyalására.

II. KÖZJÖVEDELMEK.

Ha már sorba vettük mindama sok és különböző terhelhetéseket, a melyek a kettős-hármas, olykor négyes függési viszonyból kifolyólag s ezeken kívül saját léletszükségleteinél fogva is szakadatlanul temérdek bút és gondot okoztak a város előjáróinak; önkéntelen tolúl elibünk a kérdés: miből és milyen módon tudtak ennyi kiadáshoz fedezetet találni? Micsoda erőforrások felett rendelkezett Debreczen városa? És e forrásokból micsoda jöveldmeket meríthetett?

Mielőtt megkísérlelnénk, hogy e kérdésekre feleljünk, szükséges a régi debreczeni közállapotoknak egy még eddig általunk nem érintett sajtására is rámutatnunk.

A) A város erőforrásai.

Magánjogi természetű birtokok.

A debreczeni széles nagyhatarban egészen 1774-ig magánjogi természetű birtokok nincsenek; kivéve a házas belteleket és a város körül fekvő szőlőskerteket. A város öshatára, csakúgy, mint a zálogos puszták, osztatlan közvagyonot alkotnak, a melynek hasznavételéhez minden beltelekkel bíró polgárnak, adaja és teherviselőképesége arányában joga van.¹⁾ A polgári jog megszerezhetésének föltétele nem a helyben való születés, — tehát a polgári jog nem örökölheto, — hanem az, hogy valaki belteleknek tulajdonosa legyen; vagy legalább is részes legyen valamely beltelek birtoklásában és akár így, akár úgy birtokos, mindenestre állandóan a városban lakjék és a közterheket hordozza. Ritkább

¹⁾ Zoltai: Birtokmegosztás Debreczenben. Magyar Gazdák Szemléje. 1900: 520.

esetek közé tartozik, midőn ugyanazon polgárnak két-három háza, vagy ugyanannyi beltelke van; kivéve, ha házastelkén kívül malmoteleknak is birtokosa. A telekbevallások jegyzőkönyvei nem egy olyan esetet örökítettek meg, a midőn az eladó azzal indokolja meg az elidegenítést, mert neki másik háza is lévén, az egyik felesleges. Ellenben igen sűrűn találkozunk egy telken több birtokos gazdával, részint egy fedél alatt; részint ugyanazon udvaron álló más-más házában. E hol közös, hol megosztott birtoklás, részint osztályos egyezség, részint vétel útján áll elő; de mindenkor alapul szolgál a polgári jogok gyakorlásához és erre támaszkodva minden bennlakos és minden bevett idegen, mint a város tagja — *membrum oppidi seu civitatis*¹⁾ törvényes korlátozások és szabályok mellett igényt formálhat a közhasznóvételekben való részese-déshez: minők a bormérési jog; a szántóföldek, kaszálók, legelők, erdők használata.

Közös ingatlanok.

A közbizonyt alkotó ingatlanok, földek, puszták, erdők, nem mind egyforma jövedelműek a város birtokába. Kisebbség részük vagy ös-határ, mely a várostól inkább nyugot és északfelé terül el, vagy adományszerző föld. Ezek a Nagyerdő, Apafája, Urréte, Csere a Somával és talán Szent-Kereszttel, Öndöd Fegyverekkel, Elep Közdvarral, Alom-zug és Kösélyszeg, körülbelül 70,000 hold. Nagyobb részük pedig zálog-jogon szerzett vagyon. Ezek közül Ebest, Szepes, Hegyest, Macsot és Fancsikát már 1600 körül is Debreczen birtokában találjuk, sőt e század első felében zálogos részei vannak a városnak Bodóházán (itt 1700 körül ismét), Angyalházán, Szigetgyházán és Kis-Szoboszlón is. Azonban ezek később, 1660. után, úgy látszik, elvesztek. Ellenben 1680—1682. között egészen vagy részben urává lett a város Halápnak, Bánknak, Monostornak, Parlagnak, Szent-Györgynek, Zelemérnek, Gutnak, kevés ideig Egyeknek. Ezenkívül jelentékeny birtokai vannak Szováton és Sámszonban. Együttvéve mindezek meghaladják a 100,000 holdat.²⁾

Azonban ekkora földbirtok, szántóföld, kaszáló, rét, erdő és legelő nem hajtott a közpénztárnak annyi hasznót, a mennyiből kiadásait fedezhesse. Még a regálékiból sem jött be ennyi jövedelem. Látni fogjuk, hogy a város kezében összehalmozódott pusztákból és erdőkből közvetlenül nyert pénzületi jövedelem mily meglepően kevés s alig tesz számot még az akkori budgetben is. Oka ennek többféle. A tanács a puszták egy részét vagy díjtalanul, vagy a termés bizonyos hányadért engedi

át a polgároknak. Csak néhány pusztáért szed szerény évi bért, leginkább zálogos pusztákért. Így alakultak a béresföldek, szemben a ház után való földekkel. Amazokból lassankint a mai tanyabirtokok fejlődtek ki; emezek az 1774-dik évi Forgách-féle kir. biztosságnak a polgárság közmegelegedésére tett rendelkezései következtében minden megváltás nélkül, tisztán a polgári jog révén a beltelkek elválatatlan tartozékaivá lettek s 1876 ig azok is maradtak (171/5574—1876. bkgy. sz. határozat). Összrendszert követő művelés és gazdálkodás mellett azért sem lehetett emelni a föld járadékát, mert a földműves energiáját elnyomta a harácsolástól való szüntelen félelem; az intenzívebb művelést megbénította a munkáskész hiánya; bő termés értékesítését pedig megnehezítették a kezdetleges közlekedési eszközök.

Adóterhek és adózó képesség.

A közjövödelmek mindazonáltal, a melyek inkább a kir. kisebb hasznóvételekből, mint a földekből folytak be, — kielégíthetik a város saját közigazgatási, gazdasági és kulturális szükségleteit; teljesen szabad, független és békés államélet mellett, olyan korban, midőn az adók csak mellékes bevételeit képezik az államháztartásnak, — talán még a rendes országos adókat is elbírák. Hiszen az erdélyi adó, a földesúri cenzussal együtt is csak 4000 ft. De volt volna bár 12,000 ft., a mennyi a királyi Magyarországon a XVII. században Pozsony és Sopron taxája,¹⁾ ha takarékosan gazdálkodik a tanács s ügyesen kihasználja az iparnak és kereskedelemnek kedvező viszonyokat: igen alacsony adókvetéssel teljesítheti Debreczen ezt az általános polgári kötelességet.

Csak hogy csupán a török részről követelt közszolgáltatások, az elmaradhatatlan kisebb-nagyobb járulékokkal együtt 25—30 ezer forintnál kevesebből kiállíthatók nem voltak. Épen e végből kell adót felvetni a polgárságra. A felvetett adó mennyisége pedig, a mint a számadások adják, csakugyan 25—30 ezer ft. körül váltakozik.

És ez sorvasztó, elernyesztő hatású állandó teher, a mely Debreczen város népének szolgáltatási képességével épen a miatt nem állott egyenes irányban, mert az államhatalom kiméletlenül gyakorolta adóztatási jogát, — nem egyszer mindent elvett a polgároktól, a mit talált, és a mint már munkánk elején is hangsúlyoztuk, — az, a mit a rop-pant súlyos közterhek ellenszolgáltatásul adott: majdnem a semmivel egyenlő.

A város teherviselőképességének igazságos megítéléséhez, tudjuk — hogy mindama gazdasági tényezőnek beható kutatása és feltárása

¹⁾ Zoltai: „Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1564—1640 között”. 26. l.

²⁾ Z. „Debreczen város jelentékenyebb lakott helyei”. *Debreczen* lap 1903. évi. 9—26. szk.

¹⁾ Acsádi I.: *Magy. orsz. Budavára visszavétele korában.*

kivántatik, amelyeknek a termelésre és fogyasztásra, a kereseti ágakra és munkabérekre, az árhullámszára és vagyon eloszlásra, a társadalmi tagosulásokra és népesedésre befolyását tapasztaljuk.

Munkánk értékét mindenekfelett jobban emelné, ha Debreczen iparának és kereskedelmének képét is belejárólhatnók ebbe a keretbe; amazzt termelő erejének, szervezetének kiszélesítésével; emezt bel- és külföldi összeköttetéseivel, raktárainak tartalmával és vásárainak forgalmával. Sajnos, hogy levéltárunk éppen e tekintetben a legszegényebb. Idegen levéltárakban kutatni nem volt ideje és alkalma e dolgozat szerzőjének. Nem juthatott tehát egyetlen régi debreczeni kereskedő üzleti könyveihez, bolti leltárához. A rendelkezésre állott források egyéb ide való adatokat is gyéren csépegetnek. Ezuttal tehát inkább csak általános megjegyzésekre szorítkozhatunk és hézagos adatokat csoportosíthatunk, midőn Debreczennek mezőgazdaságban, kereskedelemben és iparban rejlő adószolgáltatási képességét vizsgáljuk.

Mezőgazdaság.

Debreczen e korban túlnyomólag iparúzó és kereskedő város. Lakosságának nagy része kézműves és kalmár. Földműveléssel és pásztorkodással kevesebben foglalkoznak. Az állattenyésztés is, amelybe az ingó vagyonnak aránylag igen nagy része van befektetve, azért olyan jövedelmező, mert a tenyésztők azt kereskedelemmel kötik össze. Földet alig szántanak-vetnek többet annál, amennyi a lakosság és a jövőmenő kisebb hadak élelmét megtermi. Mert ha már nagy sereget és hosszabb ideig kell tartaniok, ilyenkor a vidék s néha távoli vármegyék termései szorulnak. Búzá, rozsot (abajdó és algabona) árpa és kölest termeltek leginkább. Tengerinek és zabnak alig van nyoma; bár 1715-ben a debreczeni vetés-forgó leírásánál a törökbúza — kukorica — és zab is szerepel már. Harmincz-egyenven évvel előbb még csak kis mennyiségben termesztették, valamint a dohányt is, amelynek szivását debreczeni embernek állandóan szigorú büntetéssel tiltotta a tanács. De a vitézlő rendek várőrségeiben és tábori életben borral, kockajátékkal és dohánynyal ölték el az unalmat. Strassaldó egyszer 20 aranyt — 80 frtot — küldött a debreczeni tanácsnak, hogy azért dohányt szállítson a kassai csitadellába.)

Jelentékenyebb a szőlőművelés. A várost minden oldalról kertek övezik. A ma meglévő szőlőkertek legtöbbje már ez időben fennállott. E korszakban is keletkeznek új kertek, hogy olyanokak is legyen szőlőjük, akiknek nincsen. Az Érmelléken pedig — mint már említett-

tük — a legjobb szőlőhegyek debreczeniekéi. A debreczeni meggyesbort dicsérik az idegenek. A Budát ostromló generálisok is örömet fogyasztják. Nemes János pedig azt írja a Mocska mellett lévő táborból, (1683 aug. 11.) Bornemisza Anna fejedelemszónynak, hogy Ő Nagysága (t. i. a fejedelem) csak debreczeni meggyesborral elegyített fejevári meggyest iszik.)

Dinnye alá minden évben nagy darab földeket fognak fel. Gyümölcsfatenyésztés előttök kedves foglalkozás. Külsőországi akadémiákat járt diákok oltagyákat hoznak haza; így honosodnak meg új meg új nemes gyümölcsfajok. Apafinak, valahányszor Debreczennél táborozik, izes almával, körtével, barackkal, cseresznyével, meggyel és szilvával kedveskednek. Bécsfelé is küldenek utána gyümölcsöt. Ebből kivitelre is bőségesen terem. Szőlőnek, gyümölcsnek sok fogyasztóját, vevőjét találják a vidéken, különösen a szegényebb sorsu debreczeniek rakott szekerekkel járnak be a szomszédos falvakat s gabonáért adják cserébe kertjük termését. Konyhakertészetők különösen borsót, lencsét, káposztát állított elő. Forrásaink a kendertermelést nem említik. De alig lehet fölteni, hogy a debreczeni ezivis asszony ebben az időben szőni-fonni nem szokott volna.

Állattenyésztés.

Mesterséges takarmányfeléklől, hogy miket termeltek, nem tudjuk. Hanem természetes kaszálójuk annyi van, amennyi csak kell. Kedvező időjárás mellett Vámos-Pércstől a Tiszáig terjedő határukon temérdek szénát kaszálhattak. Szükséges is volt ez akkora állattenyésztés mellett, amilyent a debreczeniek folytattak. Lehetetlen pontosan meghatározni a város területén található hasznos házi állatok számát. Csak egyes szórványos feljegyzésekből következtethetjük, hogy különösen a szarvasmarhák és juhok száma sok ezere rögött. A debreczeniek 1668-ban amiatt panaszkodtak Leopold előtt, hogy 4—5 év leforgása alatt körülbelül 6000 darab marhájokat hajtottak el magyarországi tolvajok. Bizonyosan maradt is még belőle. Láttuk, hogy a szomszédos labanczvárőrségek később is egy-egy csordából 300—400 darabot is ki-kiszakítottak. Minden utcának külön tehén, bornyú (tinó) és ökörordája. Népesebb utcák 2—2 tehén és ökörordát is tartanak. A 12 derék utcának tehát legkevesebb számmal is volt 36 csordája, és ezekben átlag 200 darabjával 7000-nél több marha legett. Ez csupán a járó jószág, fejős és igás, a város közelében lévő legelőken, nagyobb részben a kis és közép gazdaközönségé.

) 1682. évi Diárium. Febr. 25.

) Erdélyi Orsz. gyűl. Emlékek. XVIII. 151. l.

Hát még a távolabbi pusztákon tartott gulyák, üzérkedésre vásárolt marhák, a nagy boariások tömeg-jóságai! Hozzávetőlegesen sem tudjuk ezt számszerűen meghatározni. Valamint a belső legelők felosztását megelőző években (1876 előtt) a Hortobágyon legelő szarvasmarhák száma felülmúlta a belső legelőkön lévőket; bizonyosnak vehetjük, hogy a XVII. században is így volt ez. Mäskülönbön miként birta volna el Debreczen állattenyésztése a tanács által reá utalt nagy adókat? És miért szereztek volna össze az elődök annyi jó füves legelőt, téres pusztát zálogjogon és bérért is?

Mezei gazdálkodásban és kereskedelemben kisebb szerepe jutott a lótenyésztésnek. A debreczeni gazda teherhordásra régen jobban szerte az ökrösszekeret. Ezek száma e korban mindig több mint a lovas szekereké. Tábori fuvarozásoknál is inkább vonóökröket használnak. Ménes sincs annyi és oly nagy corda és gulya. A debreczeni lovat nem látjuk annyira keresett árúnak, a lóval való kereskedést sem olyan jövedelmezőnek és kapósnak.

Számottevő erőforrás a juhtenyésztés. Az igénytelen juhok teje, húsa, gyapja, bőre sokféleképen és jól értékesíthető. A Széles családnak 1675 körül másfélszer juha van. 1682-ben a kurucok Rékasi nevű közrendű polgárnak másfélszáz fejős juhát prédálják el. Fényes István notáriustanácsnok maga is juhtartó gazda.

Gazdasági és kereskedelmi téren a sertésenyésztés még nem emelkedik későbbi nagy jelentőségére. De már ekkor is vannak sertésnyájak, amelyekkel feléltetik az erdők maktkermését.

Elterjedt foglalkozás a méhészet; a török várórségek legnagyobb fogyasztói a tiszta sziméznek. Az élesztő egy részét mézül kell a váradí basának beszolgáltatni. A viasz pedig keresett árucikk. Sonkoly segítségével kellemes hűsítő italt készítenek, a méhsert.

Ipari foglalkozások.

Az ipari tevékenység századok óta otthonos Debreczenben. Különösen a ruházati és némely élelmészeti iparágak már az Anjouk és talán az Árpádok korában virágzásnak indultak. A dúsgazdag Debreczeni Dózsa, királybíró, erdélyi vajda és nádor, leggyakrabban kedvelt lakóhelyén Debreczenben, a Berettyótól a Tiszáig terjedő roppant uradalmának központján tartván udvarát, bizonyosan számos iparos talált munkát körülötte.¹⁾ Csakhamar ezután a finomabb ízlést igénylő műiparágak egynemelyike is gyökeret vert nálunk. Már a XV. századtól fogva híresek a debreczeni fegyverkovácsok, kocsigyártók, rézművesek

¹⁾ Komáromi András: Dózsa nádor és a Debreczeni család. Turul. 1891. évf.

és ötvösök. Sőt később 1604-ben Huszain szolnoki bég Debreczenbe küldte az óráját is, hogy javíttassa ki a bírót. Némelyik debreczeni czéh, a vargáké, szürvégszövők, gubacsapóké a XIV. század végére viheti vissza eredetét. Kovácsok, fegyvercsiszárok, lakatgyártók, szijgyártók, posztószabó és posztónyíró mesterek, mészárosok, ötvösök, szűcsök, timárok, csizmadia, ácsok, szappanosok, kocsigyártók első szabadalmi Hunyadi János, Szilágyi Erzsébet és Corvin Mátyás korában keltek.

Az általunk tárgyalt korban 15 szervezett czéh egyesíti a város iparosait. Ezek: 1. Ácsok, építőmesterek és molnárak. 2. Asztalosok, kerék- és kocsigyártók. 3. Csizmadia és cipészek. 4. Fazekasok, puska-portörök és téglavetők. 5. Fésűsök és csontgombkészítők. 6. Kalaposok, süvegesek, gombkötők. 7. Kenyér-, kalács- és perecsütők. 8. Kovácsok, lakatgyártók és fegyvercsiszárok. 9. Kötélverők és takácsok. 10. Mészárosok, hentesek. 11. Ötvösök, bádigosok, rézművesek. 12. Paplanosok. 13. Szappanosok. 14. Szijgyártók, erszénygyártók; szűcsök. 15. Szűr- (később guba) csapók, szűrszabók és posztószabók. 16. Timárok és vargák.²⁾

A mi mesterembereink személyében termelő és árus, munkás és eladó párosult. Piaczra szánt készítményeiket, ők magok kínálják a fogyasztóknak. E célból messze földön is fölkeresték a híres sokadal-makat, királyoktól és fejedelmektől, sőt a szultánoktól is kiváltságaik lévén nekik vámmmentességre. A vásárokra való járás ugyan sok időt elrabolt tőlük; de a haszon, mely máskülönbön a közvetítő kalmár zsebébe vándorolt volna, a mesternél maradt meg ily módon.

Kereskedelem.

A kereskedelem nem kevésbé élénk és virágzó. Mióta Várad török kezére jutott és hosszú időre elvesztette ősi kulturális és közgazdasági jelentőségét, — Debreczen földrajzi fekvésénél és a politikai, társadalmi viszonyok alakulásánál fogva ebben az országrészben egyedül élvezte mindazt az előnyt, amely Erdély és Felső-Magyarország, Nyugat és Kelet kereskedelmének közvetítésével, áruinak kicserélésével járt. A kalmár szellem századok alatt³⁾ igen erősen kifejlődött a debreczeniek-

¹⁾ Szűcs I. id. m. II: 641. Az 1674-dik évi városi jegyzőkönyv pedig előbb 14 majd 13 czéhet említ. Ennyi czéh nyilatkozott ugyanis a Kállból kibujdosott lakatos mesterek receptója felől. Jkv. 1674:782 és 784.

²⁾ Milyen régi a debreczeni kereskedelem, erre nézve felhozhatjuk, hogy már 1299-ben az Aba nemzetségből származó Csobánka unokája László fényes nappal megtámadván a debreczeni kereskedő polgárokat, 200 márkát érő árujokat rabolta el. Kétszáz márká sok pénz abban az időben, midőn Dózsa nádor Zám helységé, kőgyúri jogával, vámjával együtt száz márkáért megvásárolhatta. (Komáromi id. m.)

ben s ők ügyesen tudtak élni a kereskedelemnek kedvező fordulatokkal. Kassának és a felvidéknek a XVII. század első felében egyik legnagyobb kereskedő embere nemcsak Almásy István főbíró Debreczenből vette származását.¹⁾ Valamint a magyar faj kereskedelemre termettségének ez a kitűnő típusa, — úgy a debreczeni nagy kalmárok is üzleti összeköttetésben állottak a külföldi kereskedő házakkal. Azonkívül, hogy Kassa, Eperjes, Bátfá, Lőcse, Buda, Szeged, Arad, Temesvár, Kolozsvár és Brassó vásárai sűrűn látták a debreczeni árus népet, a császári székvárosban Bécsben és a lengyel Krakauban is megfordultak a debreczeni kalmárok.²⁾ Egykorú német író is amellett tanúsodik, hogy a város Törökországba, Erdélybe, Ausztriába és Lengyelországba viszi termékeit, állatait pedig Németországba és Velenchébe.³⁾ A város kereskedelmének, s ebből gyűjtött vagyonosságának híre lengyel és tatár hadakat gazdag zsákmánnyal kecsegtet. Carafa is a roppant sarcot, amely által koldussá tette a várost, messze elágazó kereskedelmére hivatkozva indokolta meg a szertelen execution csodálkozó bécsi udvar előtt.

E korszakban, midőn a munkafelosztás elve még alig, vagy igen kevésbé érvényesült a kereskedelem terén, a legkülönbözőbb, a legváltozatosabb áruk halmozódtak össze, tarka vegyületben egy-egy nagykereskedő boltjában és raktárában,⁴⁾ ahogy ezt az imént említett Almásy István vásárlásai és üzleti könyvei bizonyítják. Így volt ez a régi debreczeni nagy kereskedőknél: Szép Péternél, Tamás deáknál, Mező Mihálynál, Veres Máténál, Fehér Péternél.⁵⁾ Így a következő XVII. század elején élt: Törösi Mihálynál, Vida Miklósnál, Dombai Istvánnál, id. Vigkedvő Mihálynál; valamint mindazon kereskedő rendelkezéknél, akiket tiszteletes Köleséri Sámuel tudós predikátorunk egyik magyar műve előbeszédében mint könyvének pátronusait sorolja elő. Névszerint: Ötvös Miklós, Szabó Kelemen, Bernát János, Baranyi György, Dobozai István (a kurucz szabadságharc „nagy diplomatája”, kinek jelszava volt: „ideje előtt elmenni nem jó; későn indulni hasztalan”⁶⁾ Kis Dániel, Vigkedvő Mihály az ifjabb, Mező Mihály, Váradi

¹⁾ Kerekes György tanulmánya. Magyar. Gazd. Tört. Szemle 1902. évfolyam 4—8. füzet.

²⁾ Sőt Szűcs István szerint nagy Szulejmán szultán kegyelméből ingyen szállást és ellátást kínálót ház állott Stambulban rendelkezésekre az ott járó debreczeni kalmároknak.

³⁾ Zeiler Márton: Beschreibung des Königreichs Ungarn: 113. l. Ulm. 1660.

⁴⁾ Kerekes Gy. id. m. u. o.

⁵⁾ Zoltai: Vidékiek beköltözése Debreczenbe. 7—8. l.

⁶⁾ Századok 1898. évf. 548.

István, Pap Miklós, Győri Ferencz, Komáromi György (az ifjabb, aki később Rákóczi Ferencz idejében főbíró és biharmegyei alispán, s akin a fontos szerepe jutott a szatmári békekötés előkészítésében); Szatmári György, Jenei Takács István, Fogarasi János és Domján János.

Ilyen tősgyökeres kálmánista magyar kereskedők az imént megnevezettekön kívül s ezekkel egy időben: Bánki István, Bareza Pál, Bika István, Baranyi Mihály, ki 1690 körül főbíró és biharmegyei alispán lett, Burján Mihály, Balyik János, Borbély Gergely, Czeglédi Péter, Csehi János, Czégény Mihály, Cserődi Lukács, Dobozai Benedek, Dobrai István, Domján István, Egri Demeter, Ecseri István, Faragó István, Fodor János, Galgóczi István, Gyárfás István, Gyarmati János, Gyulai Miklós, Harsányi István, Király György, Kollát István, Kondorosi János, Mike Pál, Munkácsi István, Oláh György, Oláh István, Oláh Ferencz, Pap Márton, Pataki Pál, Székely János, Széles János, Széles István, Szencsér István, Szaniszlai János deák, Vigh Mihály, Vértesi György stb. Ezek közvetítették a török uralom végén Debreczen és vidékének nyers terményeit és versenyképes ipari termékeit távoli országrészek és a külföld piaczaival; idegen országok árúit a magyar Alföldről.

Legfontosabb kiviteli cikkek: szarvasmarha, bőr, só, méz, viasz, bor, gyapjú, szürdöröz, salétrom, lőpor, fegyverek, hintók, szappan, kása, szalonna, ruhaneműek és agyagárúk. A behozatal főképen posztó és lenszővetekre, ruhadíszítő cikkekre, szőrmefélékre, vasneműekre, gyarmatárúkra irányult.

Az évenként hétszer tartatni szokott szabad sokadalmak (1647. évi tanácsi határozat) közel és messze fekvő helyekről temérdek árus és vevő népet vonzottak ide. Ez országos vásárok januárban Remete Antalkor, februárban húshagyó kedd hetében, áprilisban Szt.-Györgykor, júniusban László napján, augusztusban Nagyboldogasszonykor, októberben Dénes napján és novemberben András napján zajlottak le. Heti vásárok kedden tartottak.

A városban összpontosuló nagy áruforgalom következtében az erdélyi fejedelmi kamarának is egyik legjövedelmezőbb harminczadja a debreczeni. Barsai Ákos Várad eleste után a Tiszák ösét, Tisza Istvánt, a váradi Aranyos bástya vitéz kapitányát, annak előtte Rákóczi György stambuli kapitányát először a debreczeni harminczadosággal jutalmazta.¹⁾

Végül hozzátéhetjük, hogy a debreczeni kereskedelem magyar volt; magyar névben, nyelvben, minden ízében. Még a nagynehezen befészkelődött néhány-néhány görög kereskedőnek is magyar vezetéknévet

¹⁾ Turul 1891. évf. 62.

adott az erős nemzeti érzés. A görögök bíráját származási helyéről *Jenei Istvánnak*, más görögöt foglalkozásáról *Foszláncsináló Miklósnak*, ismét másikat nemzetiségéről *Görög Demeternek* nevezte a nép és hatóság.

A város népessége.

Szinte természetes, hogy iparnak és kereskedelemnek ekkora terjedelme és fejlettsége nagy befolyással volt úgy a közjólét és műveltség emelkedésére, a polgárok függetlenségének, a város szabadságának erősítésére, valamint a népesség számának szaporodására és a társadalmi tagosulatok, a foglalkozási ágak egyenletesebb és egészségesebb megoszlására.

A korszak elején, 1661-ben török biztosok jelenlétében, az előjáróság által hit alatt fogantatott összeírás pap-lakokkal, malmos házakkal és csapászékekkel együtt ezernyolczszáz és egynehány házat talált Debreczenben. Magát a népességet csak következtetések által számíthatjuk ki. Segítségül az adólajstromokat vehetjük. E lajstromok az összes gazdákat (házbirtokosokat) és lakókat magokban foglalják, kivéve az adómentességet élvező papokat, tanárokat, notáriusokat; ellenben úgy látjuk, hogy a fizetni nem tudó szegények, koldusok beirattak. A népességnek így alapon való kiszámításánál figyelembe kell vennünk az 1656. évbéli tanácsi határozat rendelkezését, amelynek értelmében „valaki külön kereseten vagyon, ha egy kenyéren vannak is egybeírni, de adót is külön tartoznak fizetni.”¹⁾

A behódoltatás idejéhez legközelebb áll az 1663. évi adólajstrom; de csak az alsó járásról való van meg. Ez a lajstrom 1278 adófizető nevét tartalmazza; az időközben elköltözöttek, vagy a felső járásba távoztak és meghaltak levonása után 1253-ra esik a számuk. Gazda 974, lakó 279. A felső járás adozóinak száma is bátran tehető ennyire. Ugy, hogy 1663-ban, még ha valamennyi adófizetőt családfőnek vesszük is és ha minden háztartásra átlag öt személyt számítunk, a város állandó lakossága, nem lehetett több 12—13 ezernél. A következő adókönyv, a mely fennmaradt, a felső járásra vonatkozik. Évszáma nincs rá feljegyezve; de abból, hogy az 1672-ben meghalt Isó Péter tanácsnok neve benne előfordul, 1670. vagy 1671-ből valónak látszik. Ez már 1392 nevet tartalmaz. Az egész város, alsó és felső járás polgárságának teljes névsorát az 1672. évi adókönyvekből ismerjük meg. A felső járás 1239, az alsó járás 1244, összesen 2483 egyén fizetett ekkor adót. 1663-tól 1672-ig terjedő tíz év alatt inkább csökkent, mint emelkedett a népesség, bár 1672-ben a bújdosók már elepték a várost. A

¹⁾ Jkv. 1656 :139.

72-diki összeírással szemben a 63-diki főként a lakókat illetően, azért is fölényben van, mert Várad eleste után a vidék szegénysége tömegesen futott be Debreczenbe s nem is ment innen ki, míg a török erővel, fenyegetéssel vissza nem vitt kit-kit a maga falujába. De már 1672. után egészen Carafa executiójáig az adózóknak és így a népességnek fokozatos emelkedését vesszük észre, a mi sokkal inkább a vidéki lakosság egy részének felszívására, mint természetes szaporodásra vezethető vissza. 1674-ben például a Kállóból kibujdosott lakatos mestereket fogadta be a tanács a czéhek beleegyezésével. 1684. körül Derecskéről tömegesebb a beköltözködés.

A város területileg is terjeszkedik. 1671-ben Péterfia-, Csapó- és Varga-utcák kijebb vitetnek s a kimért új telkek olyan embereknek adtnak illendő áron, a kik ott hazát építenek.²⁾

Az 1675. évi lajstromban felső járás 1278, alsó járás 1312, összesen 2590, hihetőleg 1679, vagy 1680-ból származó alsójárási adókönyvben 1331, 1680-ban felsőjáráson 1494, 1683-ban felsőjáráson 1442, alsójáráson 1547, összesen 2989 egyént vesznek fel adó alá. Husz év alatt tehát a növekedés körülbelül félszer adóalany, mely 16%-emelkedésnek felel meg s így a város népessége 1683-ban 15000 főre becsülhető.

Ámbár a pestis, a mely Budavárában 1664-től 1678-ig csaknem szakadatlanul pusztított s onnan az ország különböző részeibe is ki-kisapott, — 1679—1680-ban állítólag 7800 debreczeni ember életét oltotta ki;³⁾ mégis mintha e szörnyű csapás meg sem látszanék az egymást követő lajstromokon. Annál inkább megérezte a város népesedése a véres Carafa-járást és a többi labanczgenerális hallatlan porcozásait, a melyekhez az utolsó években kegyetlen tatár és török sarczok és rettenetes elemi csapások járultak. 1681-ben leégett a város fele; 1689-ben aszály és saskajárás semmisítette meg a termést. A város lakossága rohamosan megfogyott, százan és százan kibujdosnak az elviselhetlen terhek elől. 1685-ben 2247 házat számláltak; a korszak végén pedig már csak 935 polgárház és 460 zsellérház maradt meg; ebből is a legtöbb romladozásnak és pusztulásnak indult. 1690-ben a felsőjáráson 942, az alsójáráson 830, az egész város összesen 1782 ember viseli a súlyos közterheket.⁴⁾ A pusztulás e siralmas idejében a tanács két elnéptelenedett utcát közigazgatásilag a szomszédos utcákba kénytelen beosztani. Ekkor szűnik meg hivatalosan az ősrégi Boldogfalva és Csemete-utca elnevezése. Lassankint a nép nyelvjárása is mindkettőt mellözi.

Debreczen most már nem jómódu, vagyonos szabad polgárok

¹⁾ Jkv. 1671 :87.

²⁾ Szilágyi S.: Magyar nemzet története. VII :398.

³⁾ 1690. máj. 25-én újabban felvetett adó.

hazája. Olyanná lesz, mint szüret után a megszedett szőlőtöke. Lakosága mindenéből kifosztva nyomorogva tengődik azzal a néhány száz koldusbotra jutott vidéki szegény emberrel együtt, a ki Várad ostroma idejében Bihar, Békés, Szathmár vármegyék helyeiből ide jutott össze. 1692-ben felsőjárás 887 gazdát, 467 lakót, alsójárás 669 gazdát és 492 lakót talált egy összeírás. Ez összesen sem több 1556 családfőnél. De még a gazdák közül is felsőjárás 99, alsójárás 62 család földkunyókban húzza meg magát, a melyeket a sánczok alján vagy elhagyott pusztalukékon ástott az inséges nép.¹⁾ Már az 1690-dik évi adófelvétel lajstromában sűrűen találkoznak némely gazda neve után effele gyűjtőmegjegyzésekkel: Lakók: csatáriak, vagy: szőlősiak, vagy: püspökiek, vagy: békésiek. Ilyenek felől határozza 1690. szept. 7-én a tanács: „A mostani szomorú háborgó időben, a kik magokat helyekből kibontakozván, idefutnak, jóságok is befogadtassék; ha pedig maga be nem jő, jósága is be ne bocsáttassék. Azok is pedig, kik magokkal együtt nevezetes jóságot, kiváltképen sőt, bort hoznának be, tarlozzanak hirt tenni.”²⁾

Az 1692. évi conscriptio pedig névszerint is megnevezi a még akkor is itt tartózkodó vidékieket, összesen 161 embert. Tizennyolczan vannak a bihariak, tizenhatan a püspökiek, a kik 1689-ben a törökök dúlása elől ekkélszajók becsesebb ingó vagyonát, úrasztali készleteit, két harangját ide hozták és Pap Miklós kereskedő hűségére bízták, —³⁾ tizenegyen a kismarjaiak, nyolczan a péresiek, heten a szalontaiak, ketten-hárman-négyen vannak Szatmárból, Komádiból, Tényöről, Fugyi-Vásárhelyről, Keresztéről, Derecskéről, Telegdről, Semjénből, Diószegről, Nagyrévről, Kigyósról, Ormánszökről, Pérről, Böszörményből, Dancsházáról, Harsányról, Kenézzől, Bagamérről, Adonyból, Sámsonból, Csátárról, Bagosról, Henczidáról, Pályiból, Létáról, Bajonból, Körtvélyesről, Piskótról és más helyekről. Némelyiknek neve után megjegyezte az összeíró: visszamegy, — második után: van két ökre, — négy ökre. De minél kevesebb az ilyen tehetősebb idegen. Akad közöttük néhány oláh is. A többi mind magyar. Az egész névsorban egyetlen német hangzású név fordul elő: Paterman Márton.

Foglalkozási, kereseti ágak.

Kultur- és gazdaságtörténelmi szempontból nagy becsé volna olyan névsornak, összeírásnak, a mely ezen időből a város lakosságát foglalkozások szerint ismertelné meg velünk. Sajnos, ilyen nem maradt reánk.

¹⁾ 1692. évi conscriptio.

²⁾ Jkv. 1690: 654.

³⁾ Révész I. Figyelmező. 1877. évf. 380.

Ugy, hogy a kereseti módok megoszlásának hü képét lehetetlen adnunk; csak későbbi adatok segítségével kísérhetjük meg a következtetést a valószínűsége.

A választott hites közönség 1709—1715 között összesen 1031 iparost, kereskedőt és értelmiséghez tartozót vett fel a polgárok közé, — míg „kocsiskodó, szekereskedő, majoroskodó, szántóvető” és egyéb meg nem nevezett foglalkozású egyének közül ugyanezen idő alatt csak 457 kapott polgár-jogot.¹⁾ Az 1715. évi, különben nagyon hiányos országos összeírás a benne olvasható 922 gazda és lakó közül négyszázharminczötöt jelez mesterembernek és kalmárnak; háromszáztizennégyet pedig szántóvetőnek.²⁾ Sokkal kimerítőbb és megbízhatóbb a tanács által 1714-ben elrendelt összeírás. Nagy kár, hogy ennek is csak a fél várost tartalmazó füzetei kerültek elő eddig: Czegléd-, Várad-, Csapó- és Hatvan-utczáké. A felsőjárás Péterfia- és Mester-, az alsójárás Varga- és Piac-utczáé összeírásai hiányoznak. Az elől említett négy öreg utczán összeírt 1290 személy kilenczvenhárom különböző kereseti ág között oszlik meg. E kereseti ágak száma hihetőleg 10—15-tel megszorodnék még, ha ismerhetnők a város másik felének összeírását is.

Volt pedig az 1290 egyén közül

a) őstermelő (gazda, mezei munkás, pásztor stb.)	403
b) iparos és műiparos	654
c) kereskedő, kalmár, kufár	233
összesen	1290

Vagyis a fél Debreczenben, minden száz önálló egyén közül 31 szántóvető, mezei munkás és pásztor ember; 51 mestersége után él, 18 pedig kereskedik, üzérkedik. Tehát minden őstermelőre kettőnél több kalmár és iparos esik. És föltehetjük, hogy ez az arány megmaradna akkor is, ha az egész városnak 1714. évi összeírása állana előttünk.³⁾

Ez adatok keletkezését csupán század választja el a Leopoldi diplomával és Várad felszabadulásával záruló korszaktól. Rövidebb idő arra nézve, semhogy ezalatt az életmódok, a gazdasági és társadalmi szokások, intézmények, tagosulatok akár belső szervezőkben, akár külső formájokban lényeges változásokon, átalakulásokon mehettek volna keresztül. Bátran elfogadhatjuk azért azt a feltevést, hogy Debreczen lakossága körében a XVII. évszázad második felében is ipar és kereskedelem úgy viszonylott a mezei gazdálkodáshoz, mint 2:1.

¹⁾ Magyar Gazdák Szemléje 1900. évf. 589: Birtokmegoszlás Debreczenben.

²⁾ Magy. Gazd. Tört. Szemle. 1902. évf. I. füzet: Kétszáz év előtti Debreczen.

³⁾ U. o.

A rendesen nagyobb ismerettel, több műveltséggel, gyorsabb fel-fogással, könnyebb alkalmazkodással járó ipari tevékenység és kereskedői életmód pedig kétségtelenül sokkal erősebben és mélyebben rányomta bélyegét a régi debreczeni társadalomra, a nép lelkivilágára, a mint ugyanezt a mező gazdálkodás cselekedheti vala. Azt meg felesleges mondanunk, hogy a város kormányzásában a hegemonia, a vezető szerep, a túlsúly az ipart és kereskedést üző rendeké. E korszaknak majd mindegyik főbírája — vagy kereskedő, vagy mesterember. Ugyanezt mondhatjuk a senatorokról. Vigkedvűek, Doboziak, Biczók, Erdődiek, Baranyaiak, bár csaknem mindnyájan birtokos nemesek, nem tartották lealázónak a kereskedői foglalkozást. Kerekes Mihály és Balyk András főbírók pedig asztalos mesterségen kezdték életpályájukat.¹⁾

Am tévedés volna azt hinni, hogy Debreczenben minden közhivatal a gazdag emberek kizárólagos monopóliuma volt volna. Hiszen a 80 tagú senatusban csak úgy ültek 70—90 dénár, 1 frtot fizető közrendű polgárok, mint olyanok, a kikre igazságos adóarányosítás folytán 200—400 frt esett évenként. És ez a nagybárra kereskedőkből, iparosokból álló senatus azzal sem vádolható, hogy mostoha gondviselője volt a mezőgazdasági érdekeknek. Igaz, hogy abban a korban e három nagy közgazdasági erőt még nem is állították egymással éles ellentétbe széthúzó érdekek.

Munkabérek és piaci árak.

A város adószolgáltatási képességének vizsgálatánál figyelembe kell venni a piaci árakat és munkabéreket is, a teherbíró képesség alakulásának ama tényezőit, a melyek a mezőgazdasági és ipari tevékenységnek, a termelésnek közreműködő munkának jutalmát alkotják. Mikor a czéhrendszer befolyása alatt állott ipar és kereskedelem és mikor a közigazgatási hatóságok jogosítottak és köteleztettek is érezték magokat csaknem minden fogyasztási cikk árának szabályozására: a piaci árak és munkabérek képződése nem kizárólag természetes okok működésének eredménye volt. Kereslet és kínálat szabad versenyt mesterséges beavatkozás, hatósági intézkedések fíradhatatlan gyámokkal korlátozták. Innen van, hogy az árak és bérek nem mutatnak olyan erős hullámzást és sürű változást, mint az újabb kor gazdasági életében tapasztaljuk. Bár a természeti erők, nagy elemi csapások és háborúk akkor is csak úgy felforgatták az atyáskodó közigazgatási hatóság és czéhrendszer gazdasági politikáját és meg-megszakították az árak és bérek állandóságát.

¹⁾ Szűcs I. id. m. II. 345.

Nem sokkal az ismertett korszak után, 1707-ben készült egy tervezet „kalmár árúk és egyéb mesteremberek limitatioja” czimvel. Ebből látjuk, hogy az árszabás úgyszólván mindenféle árra kiterjedt. Posztóneműek, selyemmatériák, aranyos-ezüstös árúk, süvegek, törökországi jószágok, fűszer-számok, gyolcsárúk, lábas marhák és egyéb eledelekre való, házi szárnyasok, vadak, méz, olaj és tejtermékek, nyers marhabőrök és prémes vadbőrök különféle válfajai mellett a mészárosok, vargák, csizmadia, szíjgyártók, szűcsök, szappanosok, váltóműves és vásári szabók, szűrszabók, csapók, ötvösök, gombkötők, kerékgyártók, kovácsok, lakatosok, csiszárosok, asztalosok, kádárok, nyereggyártók, tekenősök, kaskötők, takácsok, fazekasok mívei számláltatnak elő azzal a megjegyzéssel, hogy „a borsónak, búzának, rozsnak, árpának, zabnak, kölesnek, lencsének, bornak és egyéb élelkeknek ára nem limitáltatnának, minthogy az esztendőnek Isten áldásából bővebb avagy szűkebb volta önkényen szokta mindezeket az ő termékekhez képest drágítani avagy olcsítani”.²⁾

Meghatározták továbbá a mezői és kerti munkások bérét és bűntétellel, pénzbürral sújtották azokat, a kik a megszabott bérnél többet adtak. Összefüggő kimutatást a piaci árakról és munkabérekéről nem adhatunk; annál kevésbé terjeszkedhetünk ki minden kereskedelmi áru vagy iparcikk árára. Az elszórtan hevert adatokból amit össze-gyűjtöttünk, ime itt közöljük:

Báránys fertály 1656 ápr.: 9 dénár, 1667 máj. elején: 10 d., egy hét múlva: 12 d. 1672 máj.: 8 d.

Háj fontja, 1674 márcz.: 12 d., 1675 szept. 15 d., 1680 szept. 12 d., új háj: 8 d., 1684: 9 d.

Kolbász fontja, friss 1668 nov. 5 d., ugyanakkor száraz kolbász 6 dénár.

Sertéshús apróléka 1668 nov.: 2 d., orja 1668 márcz.: 6 d., 1670 okt.: 5 d., sódarja 1667 máj.: 6 d., 1669 jún.: 5 d., 1670 okt.: 5 d.

Szalonna, sós, 1667 aug.: 10 d., 1669 jún.: 8 d., 1670 okt.: 7 d., 1672 máj.: 8 d., 1673 márcz.: 8 d., 1674 márcz.: 7 d., 1675 jún.: 8 d., 1676 máj.: 10 d., 1677 máj.: 8 d., 1680 szept. és 1684: 8 d.

Szalonna, új: legmagasabb ára: 8 d. 1667 aug.-ban; legalacsonyabb: 4 d., 1677 májusban. 1680 szept. és 1684-ben: 6 d.; 1671 és 1673-ban: 5 d. egy font.

Tehénhús, fontja 2—3 dénár között változott. 1667 márcz.: 2½ d.,

²⁾ Közlevéltár vegyes tart. iratok 89. sz. a.

ápr. és aug.: 3 d. 1671 febr.: 2 d., 1672 márcz.: 2 d., 1676 máj.: 2¹/₂ d., 1680 szept.: fél garas.

Búza, vékaja 1684 aug.: 45 d., rozsé 30 d. Búza köble 1685 nov.: 5 frt, abajdócsé 4 frt, rozsé 3-50 frt, árpáé 1-60 frt, 1686 végén Carafa executiojaker egy kassai köböl gabona 9 frt, árpa 6 frt.

Bor, itezként, 1668: 8, 6, 8 d., 1670: 15, 12, 15, 12 d., 1671: 12, 6 d., 1675: 9, 12, 15, 18, 12 d., 1680: 6, 9 d., 1681., 82., 83. években: 9, 6, 9 d., 1684: 9, 12, 6 d., 1685: 9, 12, 15, 18, 8, 9, 12, 15 d.

Ser: 1678-ban, 6 d. egy iteze.

Rizskása fontja, nagyban 1680-ban 13 dénár, fűgél 19 d. Sajt fontja 1674 márcz.: 6 d.

Egy tábla szappan 1665: 1 frt 5 d. 1669, 1677, 1678, 1679 és 1680: 90 d.

Jól készült boeskor 1671-ben 24 d., szörös boeskor 21 d. Egy pár karmazsin eszma 1676—1680 között 2 frt 30 d.-tól 2 frt 50 d.-ig. 1670-ben 30 frtért két pár bélelt dolmányt, mentét, süveget, nadrágot, csizmat adtak a város hajduinak; 1678-ban 2 frt 80 d.-on szűrt és sarut lehetett venni.

A tanács 1670-ben az ötvös ezéh kérésére a bot aranyozásának árát 50, szabályát 60, pallosát 60, csákányát 40 frtban állapítja meg. 1668-ban 6 ökörért 122 frtot fizetnek; 1683-ban a budai hadak után küldött tíz társzekeret a benne lévő vonó ökrökkel, lovakkal 483 frtra becsülte a tanács.

Térjünk át a munkabérekre:

1680-ban határozzák, hogy a kádárok 12 esebresen feljebb való hordó abroncsozását harmadfél, alábbvalóit két esebresig két, legalábbvalóit egy pénzért csinálja. Ha maga ad a gazda abroncsot, 1 pénzért verje fel.

Mezei és kerti munkások közül júniusban a kaszás bére 1665-ben: 10, 1679-ben is 10, 1682-ben: 8 poltura, vagyis 24 és 30 dénár. A gyűjtő ugyanakkor 7, ismét 7, majd 6 polturát kívánhat.

A szőlőmetsző bére 1671 és 1672: 8, a kapásé és karózóé: 6, a kötőé 4 poltura. 1677-ben a metsző: 7, a kapás: 4, a hajtó: 3 polturáért dolgozik. Szokatlan magasra limitálták a napszámot 1682-ben: metszőé 18, kapásé 15, karózóé 15, hajtóé 9 poltura. Júniusban pedig csak 4 poltura megszabott bére a szőlőkötőnek.

A limitációk nem említik: a gazda kényerén vagy a magokén dolgoznak-e? Bárhol volt is: ilyen bérek mellett silánynak tűnik fel a

szíjgyártó mesterlegények munkabére. Az 1683. évi árticulus szerint ellátáson, lakáson kívül hetenként hús pénz járt nekik a mestertől. Úgy, hogy a szíjgyártó segéd egész éven át 10 frt 40 dénárt kereshetett.

Midőn 1682 végén nagyobb mennyiségű árpát kellett Budára szállítani, a tanács egy köböl szállításáért 80 dénárt rendelt. Egy szekeres tehát aligha kaphatott 8 frtnál többet e hosszú útért. 1679-ben az elepi pusztáról, mely 21—28 kilométernyire fekszik a várostól, 50 dénárért hoztak be egy szekér szénát. Ugyancsak e század derekán Váczi András szoboszlai lelkész egyszer 1 frt 75 dénárért, máskor 2 frtért vitte a szekeres Váradra; ha pedig Debreczenbe vagy Ujvárosra ment, rendszert 50 dénár fuvardíjat fizetett.¹⁾

B) A város jövedelmei.

1. Adóbeli jövedelmek.

Adóigazgatás.

Ilyen gazdasági helyzet, ilyen kereseti viszonyok mellett viselte Debreczen város 13—15 ezer főnyi népessége a török uralom terheit; nyögte a császári és királyi labanczok sarczoltatásait. Csaknem minden rendes és rendkívüli közszolgáltatást adó alakjában teljesítették. Az egész adóigazgatás: kivétel, beszedés és behajtás a tanács autonóm joga. A szultáni és fejedelmi kincstárak által a várostól követelt adók alapján, az adóztatás tárgyát a tanács jelöli ki és határozza meg, a tanácstól függ a felvetés kulcsa, a tanács osztja szét az adóalanyok között az adócontingent, a tanács szedi be az adókat, de engedményeket is tehet és leírhatja a behajthatatlan tartozásokat. Joga van évközben is vetni fel új rendkívüli adókat, a melyek tábori élesek és eszközök előállítására vagy sarczok kifizetésére szükségesek.

A számadás-vizsgálások, a melyek rendszerint a következő év második felében eszközöltnének, kétrendbeli adót említenek, úgy mint az éles- és a szerződött adót. Azonban e két adónak összegét nem tüntetik ki külön; egyetlen egyszer választják szét egymástól; máskor mindig együtt összefoglalva említik. De következetesen megkülönböztetik az állandó lakosok adójától a vagabundusok (jövevények és bujdosók) és a külső házak adóját. Ez utóbbiak alatt az idegen illetőségűek, a városhól elszakadtak birtokában lévő házakat, malmokat, szőlőket érthetjük. Ide sorozták 1676—1682 között Nógrádi Mátyás előbb debreczeni, majd nagybajomi lelkész, esperes, püspök házat is Péterfiában.

¹⁾ Révész I. Figyelmező III. évf. 141. l.

Adóalapul állandóan a vagyont, még pedig inkább az ingó, mint ingatlan vagyont vették. Ott, a hol az egyének házas telken kívül alig van más ingatlan, hanem a polgár közvagyonát él ekével és legelő marháival és a magánvagyonát leginkább élő jószágok alkotják: természetes és igazságos tárgya ez a megadóztatásnak. A Szejdi járáskor is kinek-kinek értéke után szedte be a tanács a sarcot.¹⁾ A javak értéke szerint való megadóztatás elvét fejezi ki a száraz-malmokról hozott tanács határozat, a melynek értelmében a kiknek házas telken kívül a városban malmok vagyon, hogy a malmok után külön-külön utasazt is fizessenek, nem illik, „mivel értékre szoktuk felvetni az adót.”²⁾

Adókules és osztályba sorozások.

De hogyan történt az érték megbecsülése? És mi volt az adókules, — az érték ama százaléka, melyet a czivisnek adóképpen kellett fizetni a vagyonából? Minden igyekezetünk kárba veszett, hogy e kérdést tiszta világításba helyezhessük. Ide vonatkozólag sehol egy feljegyzés. De a fennmaradt néhány számadás és adóvizsgálat egybevetéséből sem tudtuk megfejteti az értékbécselési eljárást; se az alkalmazott adókulesot. Utóbbit valószínűleg egy gyakran használt kifejezésben kell keresnünk; egy kifejezés változataiban, a melyek úgy a tisztek számadásainál, mint a jegyzőkönyvekben fel-felbukkannak. Amott így: „Adó 32 (1676). Adófelvetés 30 (1677). Felvetett adó Nro 28 (1679)” stb. Emitt: „A tisz. Tanács végezése: új adót, úgy mint 20, fel kell vetni.” (Jkv. 1666: 247.) „Az tanácsnak tetszett 28 adó exigáltatása.” (1677: 512.) „A t. Tanács az eddig lévő 25 adót neveli öttel és így 30 adó rendeltetik.” (Diarium 1681 jún. 12.) „Az elébbi 30 adóhoz 3 adó vettetik a sok expensákhoz és szükségekhez képest.” (Diarium 1683 aug. 17.) „A t. Tanács a sok rendkívül való expensákra rendelt 2 adót.” (Diar. 1683 nov. 13.) Mindezeknél valamivel többet fejez ki ez a feljegyzés: „Senatus conclusit: adót kell felvetni fl. 25.” (Jkv. 1668 jan. 3.: 225.) A felemlített számok tehát ugyanannyi frtot jelentenek. Most már csak azt nem tudjuk, milyen érték után járt most 20, vagy 25, máskor 30—35, 1685 végén pedig 100, vagy évközben esett adófelvetéseknél 2, 3, 5 frt. Azt, hogy az értékhez hogy viszonylanak ezek a számok; hogy micsoda számtani kapcsolatban állanak az adók összegéhez, azért sem tudtuk megfejteti az adóvizsgálásokból: mert 1. az évszámon kívül közelebbi időmeghatározás egyiken sincsen; vagyis nem árulja el rajtok semmi, melyik

¹⁾ Szűcs I. id. m. 530.

²⁾ Jkv. 1665. 232.

hónapban, melyik napon készültek; 2. pusztá nevekkel és dénárokkal, forintokban kifejezett adótelekkel egyebet nem tartalmaznak; 3. nem az összes, hanem csak az úgynevezett szerződött adókat találjuk meg bennük, a melyek egy-egy évi összes adóterhek körülbelül egyharmadrészt tették. Élésadó felvetéséről pedig egyetlen ilyen regestrum nem maradt fenn.

Ime egy igen jellemző részlet az 1675. évi alsó járási adóvizsgálásból, a 12-ik oldalról:

Füles János	fl. 25
Igaz Gáspár	d. 75
Bona István	d. 25
Bona Jánosné fiastul	d. 25
Bona János	d. 15
Oláh György	fl. 375
Szántó András	fl. 50
Szabó Mihály	fl. 1
Bojti Benedek	d. 40
Kovács Ferenczné	fl. 50
Oláh István	fl. 375
Török Mártonné	d. 80
Kismarjai Istvánné	d. 60
Botos Miklós	d. 25
Szabó Kelemen	fl. 50
Baranyai György	fl. 150

Az eféle meghatározások tehát: 5 adó, 25 adó, 30 adó, 32 adó a hozzáfűződő fogalomra nézve, hasonlatos a *porta* szóhoz. Ugy sejttem, hogy amazokkal is az adózók fizetési kötelezettségének mértékét fejezték ki. Talán azt az adót értették alatta, a mely egy egész régi nagyságú polgári-telek után volt fizetendő. Valamint nem minden adóköteles egyén képessége felelt meg egy portának, úgy a felvetett 5, 25, 30 vagy 32 frt adó sem külön terhelt minden egyes debreczeni lakost. Ez a képzelni adóegység annyi személy között oszlott meg, a hányan vagyon értékével arányban állott; vagy egy-egy gazdag adózón annyiszor vették meg az adóegységet, a hányszor értékéhez képest megvehették.

A régi debreczeniek adópolitikájának igen figyelemreméltó vonása a progressív adózás rendszere, a melyet az 1683-ig fennmaradt adó-lajstromokban fedezhetünk fel. Az adóterhek legnagyobb részét a vagyonos

osztályra tolták. Minden adókötelest értéke szerint osztályba soroztak. Legelső fizető osztály a 15 dénárosoké. A szegényebb és a szegény sorsú lakossággal szemben mily szigorú igazságossággal igyekeztek eljárni, az is mutatja, hogy 15 dénártól 1 frtig XIV osztályt alkalmaztak, úgy, hogy 5 és 10 dénár különbség lévén az egyes osztályok között, az átmenet alig észrevehető. Egy forinton túl már nagyobbak az ugrások. Huszonöt frton túl pedig, 25, 50, 100 frtonként növekednek a fokozatok — fel 500—600 frtig. E csoportokba sorozták a nagy kalmárokat és nagy marhatenyésztőket sokat érő ingó vagyontömegeik után.

1663-ban az alsó járáson 1278 egyén közül 1088 fizet 15 dénár — 1 frt között, összesen 428 frt 60 dénárt, 190 egyén pedig 5 frttől 300 frtig 12,526 frtot.

1672-ben alsó és felső járáson 2257-en fizetnek 15 dénár — 1 frt között 717 frtot, 215-en 5 frt — 600 frt között 14,571 frtot.

1675-ben a XIV. alsó osztálybeli 2371 adókötelestől 731 frtot, 198 felső osztálybelitől, 5 frt — 500 frt között 13,207 frtot szedtek be.

1683-ban 2770, 15—100 dénáros egyén 759. frt 80 drt és 187 egyén 3 frttől 275 frtig, 10,792 frtot fizetett.

Szembeszökő jelenség, hogy a nagy adófizetők száma 1663-tól fogva rohamosan apad s ezzel együtt mindig kevesebb a szerződött adó teljesítése végett felvetett adó összege is. Míg 1663-ban a fél város nagy adófizetői 13·3%-át tették az ott lévő összes adóköteleseknek, 1672-ben ez a szám 8·6, 1675-ben 7·6, 1683-ban 6·2%-ra csökkent. Hasonló módon hanyatlott a 30 dénaron túl 1 frtig való osztályokba sorozottak száma; ellenben a 30 dénárnál kevesebbet fizetők nagyon megszorodott. Például a 15 dénárosoké 1672-ben 539, 1675-ben 626, 1683-ban 1023, a 20 dénárosoké 1672-ben 449, 1675-ben 449, 1683-ban 542.

Mit jelent ez? A szerződött vagy summa adóból, melyet Ali basa 1662-ben tízezer tallérban állapított meg, — tudjuk — a török egy tallért is el nem engedett.

Kettőt jelenthet. Vagy azt, hogy egyéb erőforrásokból, különösen a bormérésből úgy megnöttek a város jövedelmei, hogy nem volt szükség annyi adó felvetésére. Vagy a szegénység terjedését, annak az általános jólétnek hanyatlását jelenti, a melyre Debreczen város népe Bethlen és a Rákócziak uralkodása idejében jutott. Én valószínűbbnek tartom ez utóbbi feltevést.

E hanyatlás képét tükrözti vissza az itt következő kimutatás:

Az adóajánlatokba felvett egyének száma

Melyik évben?	Melyik járáson?	Adó nélküli	d é n á r a l														
			15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70	75	80	85
1663	Alsó J.	...	3	160	159	52	215	10	120	—	126	97	—	62	8	33	43
1672	Felső J.	...	5	345	216	145	127	19	88	2	55	43	10	39	5	7	41
	Alsó J.	...	6	194	233	143	178	30	98	1	85	47	3	42	5	12	42
1675	Összesen	...	11	539	449	289	395	49	186	3	140	90	13	81	10	19	82
	Felső J.	...	3	349	257	184	117	25	70	2	54	50	2	28	7	11	34
1683	Alsó J.	...	12	277	242	165	155	34	94	—	76	38	1	40	8	14	43
	Összesen	...	15	626	499	349	272	59	164	2	180	88	3	68	15	25	77
1683	Felső J.	...	7	536	256	149	130	34	75	—	62	40	—	27	3	7	26
	Alsó J.	...	25	487	286	200	151	25	86	—	71	35	—	29	3	8	44
Összesen			32	1023	512	349	281	59	161	—	133	75	—	56	6	15	70

Az adólajstromokba felvett egyének száma

Melyik évben?	Melyik járáson?	f o r i n t a l																	Összes adózó
		8	9	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	
1663	Alsó J.	—	13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1088
	Felső J.	—	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1147
1672	Alsó J.	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1121
	Összesen	—	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2268
1676	Alsó J.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1183
	Összesen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1183
1683	Alsó J.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1109
	Összesen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1109

Mint már említettük, az adóvizsgálások csupán a szerződött adó teljesítésére szükséges felvetéseket tartalmazzák. A lajstromok egybevetése arra a következtetésre vezet, hogy kezdetben, az egész szerződött adót, 18,000 magyar forintot, adófelvetéssel szerezte meg a tanács. De később az e czímen szedett adók summája egyre fogy. Ugyanis míg az alsó járás 1663-ban egymaga közel 13,000 forintot fizet, 1672-ben az egész városról 15,078, 1675-ben 13,938 fr. 50 dr., 1677-ben az alsó járásról 5295 frt. 1683-ban az egész városról már csak 11,551 fr. 80 dr. foly be szerződött adóban. Ez így a lakosság könnyebbülése volna. Azonban a hadi villongások között annál súlyosabban nehezedett vállalaira az *élésadónak* nevezett közszolgáltatás. Ime 1677-ben az alsójárási felvetett kétrendbeli adó summájából, 15,676 frt 73 dénárból 10,381 frt 73 dr. az *élésadóra* esik.¹⁾ Úgy hogy a debreczeniek amit vámon nyertek, elvesztették a révén. Vagyis végeredményül az adó csaknem állandóan egyformán magas maradt, kivéve az 1680. és 1682. éveket, a melyekben meglepően jelekenyen lejjebb szállott.

Ide vonatkozólag kivesszük a számadásvizsgálásokból a következő adatokat:

Év	Adó- egység	F e l s ő		A l s ő		Az összes adó-felvetés	
		j á r á s i a d ó				forint	d.
		forint	d.	forint	d.		
1676	32	14725	72	18074	33	32800	05
1677	30	13836	20	16764	47	30600	67
1678	32	13649	98	16435	20	30085	16
1679	28	12800	80	15290	—	23090	80
1680	25	10885	43	12727	35	23612	78
1681	32	12926	32	15690	28	28616	60
1682	30	12604	—	13431	62	26035	62
1683	35	15222	75	16541	78	31764	53
1684	35	15291	72	16097	30	31389	02
Összesen						262995	25

Az 1690-dik évi adófelvetés.

A korszak végén egészen más tételeket találunk az adólajstromban, mely 1690. május 25-diki kelettel maradt reánk. Forinton alul senki nem fizet adót, még a lakók sem; de 40 frtnál magasabbra egy felvetés sem emelkedik.

Több adólajstrom ezen évekből nem állván rendelkezésünkre, nehéz meghatározni: ez az adófelvetés egész évre, vagy csak az évnék

¹⁾ 1677. évi számadás vizsgálás.

egy szakaszára vonatkozik-e? Vagy rendkívüli felvétellel állunk szemben? Az összes adó, amely a lajstromból kiszámítható a felső járásról, nem több 3278, — az alsó járásról 2855 forint. A felvétel egyébiránt ezúttal is osztálybasorozással történt, — amint ez a következő táblázatból látható:

Év	Járás	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	12	15	20	40	Összesen
		forintot fizető lakosok száma														
1690	Felső j.	1	429	259	94	49	44	1	26	—	15	11	4	4	—	942
	Alsó jár.	—	395	211	87	43	40	5	18	4	8	7	6	4	2	830
	Összesen	1	824	470	186	92	84	6	44	4	23	18	10	8	2	1772

Legmagasabb adóval, 40—40 frrtal Ötvös Miklós és Ötvös Sámuel házaik vannak megterhelve, amelyekben valószínűleg görögök laktak. Több ház után nincs kitéve az a.o. summája. Ezek külső házaknak látszanak s adójukat más lajstromban irhatták elő.

Porciók szedése.

Ez adófelvetéstől meg kell különböztetnünk a Carafa járása óta meghonosodott keresves, fájó emlékü porciózást, ezt az országszerte gyűlölt és rettegett labancz-császári adónemet, amely a katonaság beszállásolása következtében terhelte súlyosan a föld népét. A porciózó lényegét a Carafa sarcozzatásánál már érintettük. Ezúttal a porciók felvetéséről állítjuk össze adatainkat. Ide vonatkozzák három lajstrom. áll rendelkezésünkre

Az első ezt a címet viseli: „Repartitio portionum hybernalium pro mensibus Novembri, Decembri Anni 1690., Januario, Februario, Martio, Aprili Anni 1691. Facta sub iudicatu generosi domini Stephani Komaromi diebus 24., 25. et 26. Januarii Anni 1691.” (Közlévtár regisztráltan.)

Ez a lajstrom utcazásként csoportosítva, a porciók számának és ezek pénzértékének feltüntetésével közli az adófizetők névsorát s végül összegezi az eredményt.

E szerint felvettelt					
Felső járáson.	Uj utcában	78 személyre	41 ¹ / ₂ porció,	311 frt.	
	Hatvanban	89	98 ¹ / ₂	615	
	Mesterben	62	28	215	
	Csemetében	63	38	278	
	Péterfiában	148	106	728	
	Csapóban	224	204	1229	
Összesen		664 személyre	516 porció,	3437 frt.	

Alsó járáson.	Czeglédben	163 személyre	125 porció,	822 frt.
	Vargában	128	112	692
	Váradban	87	61	436
	Sz.-Miklósban	41	27	176
	Piaczban	111	102 ¹ / ₂	647
	Németben	46	40	270

Összesen 576 személyre 467¹/₂ porció, 2993 frt.

A két járáson együtt 1240 személyre 983¹/₂ porció, 6430 frt.

A felső járás 516 porciója 6 frrjával egy hónapra teszen 3096 frtot; az alsó járás 467¹/₂ porciója pedig 2805 frtot, — a kettő összesen 5901 frtot. Hat hónapra tehát 6 × 5901 = 35,406 frtot, amely adóteher a „két forintossal” együtt 38,580 frtra növekszik. Olyan summa, amely egy téli félév alatt is kétszeres nagyobb a török által követelt egész évi rendes adónál. „Két forintosok”-nak nevezték azokat a földhöz ragadt szegény embereket, akik még fél porcióval sem voltak megterhelhetők. A két forintos felvétel tehát úgy tekinthető, mint az új német rendszer minimális adója. De ne felejtjük, hogy novembertől májusig hatszor vették meg a két frtot is a nyomorult polgártól. Ilyeneknek száma 1691-ben 268, akik fél év alatt összesen 3174 frtot sajtoltak ki.

A város lakosai közül legtöbben, közel hatszázán fél porcióval járultak a német ármáda téli élelmezéséhez; száznolczzvan 1-, hetven 1¹/₂-, harminczhet 2-, kilenczen 2¹/₂-, nyolczan 3-, ketten 3¹/₂- és tizen 4 porciót fizettek.

A második lajstrom cím és évszám nélkül való. Ez is a porciók felvetését tartalmazza, csupán a porciók számának felemlítésével és a két forintosok mellőzésével. Több körülmény egybevetéséből azt következtetem, hogy 1692. vagy 1693-ból származik. (Közlévtár regisztráltan.) Ebben 759 gazdára és 76 lakóra összesen 847 porció van felvetve, amelynek egy hónapra 4805, félére pedig 28,830 frt felel meg. A felvétel utczásként így oszlik meg:

Uj-utca	30 porció.	Czegléd-u.	114 porció.
Hatvan-u.	83 ¹ / ₂	Varga-u.	97 ¹ / ₂
Mester-u.	17	Várad-u.	56 ¹ / ₂
Csmete-u.	31 ¹ / ₂	Sz.-Miklós-u.	27
Péterfia-u.	92 ¹ / ₃	Piacz-u.	74 ¹ / ₂
Csapó-u.	176	Kádas-u.	11
		Német-u.	36 ¹ / ₂

430¹/₂ porció.

417 porció.

Túlnyomó most is a 1¹/₂ és 1 porciós felvétel; legmagasabb pedig néhány vagyonos polgárnál az 5 porció.

A harmadik lajstrom későbbi eredetű, bár az általunk ismertett időszakra vonatkozik. Az inséges nép Carafa járása óta igen nehezen tudott megfelelni adózó kötelezettségeinek. Száz és száz emberen szoronyban felszaporodtak a hátralékok. A tanács nem engedhette el, miután őt sem kímélte se török, se német. A kiszabott adót bárhonnai is elő kellett teremteni. 1693-ban a szepesi kamara gyámkodása alá kerülve a város, a tanács talán ettől is szorítottatva igyekezett erőlyes kézzel rendezni a felgyűlt hátralékokat. Ez évtized közepe táján többször találjuk nyomát a törökvésnek a jegyzőkönyvekben. De tanúskodik erről a következő című lajstrom is: „Extractus restantiarum impositionis portionariae ab anno 1685 incipiendo usque ad A. 1686 inclusive, secundum plateas. A. 1696. die 28 Martii”. (Közlevéltár registrálatlan.) A munkálattal küldöttség készítette, amelynek a tanács részéről három, a választott hites közönség részéről egy tagja volt; — jegyzője a notarius. Május 31-én másik küldöttség felülvizsgálta s abban minden utca 1—1, a tanács pedig 3 egyénnel volt képviselve. Új bizonyíték ez a munkálattal a kezünkben arra nézve, hogy a Carafák mennyire megrontották sok száz debreczeni polgár vagyonát helyzetét. A kimutatásban 698 név fordul elő; de több név keresztül van húzva; — törölték; más nevek után a hátralék összegének kitétele nélkül csak ilyen megjegyzések olvashatók: „Ötvös Miklós háza adaja portiója”; — „Hodosiné háza adaja portiója”; — „Nagy András háza”; — „Kolozsi Nagy Péter telekje”; — „Veres Gáspárné pusztája” stb. Vagy csak egyedül a hátralékos neve említettik. Számos emberről megtudjuk, hogy már nem lakik Debreczenben; mert utána valamely szomszédos község neve van feljegyezve, leginkább: Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Hat-ház, Újváros, Téglás, Szent-Mihály, Balkány, Pércs, Nádudvar, Diószeg, Tokaj és Telegd.

A hátralék mennyiségét összesen 649 egyénnel tudjuk meg. Ezeket imig csoportosíthatjuk:

25 frtnál kevesebbel tartozik	72	251—300 frt között tartozik	10
26—50 frt között tartozik	98	301—350 „ „ „	9
51—75 „ „ „	80	351—400 „ „ „	5
76—100 „ „ „	108	401—450 „ „ „	2
101—125 „ „ „	109	451—500 „ „ „	2
126—150 „ „ „	75	501—600 „ „ „	3
151—200 „ „ „	51	601—700 „ „ „	1
201—250 „ „ „	21	1000 frton felül	3

A lajstromban sok jó hangzású, ösmerős névvel találkozunk; olyanokéval, akik vagy magok, vagy nem régen az eleik nevezetes

szerepet vittek a város történetében. Így: Köleséri Sámuel predikátor özvegye 198, Monai Pál hires kurucz 38, ifj. Szegedi Sámuelné 323, Barcza Pálné 181, Pataki Péterné 440, Vigkedvő Sámuel 28 frtal és „azulta való háza portiója adajával tartozik”. Legnagyobb összeggel tartoznak: Győri Ferencz 1061, Verébelyi István 1176, Ferge Bálint 1217 frttal. A kimutatott hátralék összesen 68,646 frt s ez utcánként a következőleg oszlik meg:

Várad-u.	4630'81	Új-utca	3435'49
Varga-u.	5643'57	Hatvan-u.	4874'79
Német-u.	4413'38	Csémete-u.	4557'89
Piacz-u.	5907'55	Mester-u.	2519'19
Czegléd-u.	18972'53	Péterfia-u.	8973'53
		Csapó-u.	4827'54

39557'84

29088'42

E munkálattal hozhatók összefüggésbe a tanácsnak ísmételen kiadott 1697. évi határozatai az adóbeli restancziák szigorú behajtásáról; nemkülönben az ingatlanok eladásáról bejegyzett és sűrűn előforduló olyan tartalmú bevallások, amelyeknek értelmében a tanács adó-hátralékért városra szállott házakat, szállókat ad el.

Rendkívüli adók.

A szükséghez képest évközben nemcsak a rendes szerződött és élés adókat emelte a tanács; hanem rendkívüli adók felvetésével is találkozunk. Így történt 1681-ben, decz. 4-én, amidőn a „t. Tanács a sok nyomorúság alatt esett sok károknak és rendkívül való fizetéseknek complanatiójára a 32 rendes adón kívül vet fel 5 *ostor adót*, rendelvén annak kiszédésére becsületes tanácsbeli atyafiakat az utcabeli válogott öreg emberekkel s a kapitányokkal együtt.”¹⁾

Ostor adó annyit, mintha ezt mondták volna: *csapás* vagy *szerecsellenség adó*, miután közvetlenül Caprara generális szertelen követelése és romlással fenyegetőzése miatt vált szükségessé. Harmadnap mulva, decz. 6-án, midőn mind „a rendes 32”, mind ennek az 5 adónak felét elengedik a tűz által károsult lakosoknak, „rendkívül való adó”-nak nevezik az ostor adót. Rendkívüli adót vetettek fel 1682-ben is, amikor a kapucsi basa 12,000 kila árpát, 10,000 tarisznyát és 3000 oka gypajut követelt a budai őrség számára. Ámbár 4000 frtot küldött árpa vételére, a tanács kénytelen ismét 10 adót vetni fel.²⁾ Se az 5 ostor

¹⁾ Diárium 1681. decz. 4.

²⁾ Diárium 1682. okt. 29.

adó, se ez a 10 adó nincs felvéve az adó és számadásvizsgálások könyveibe. A szokottól eltérő alapon, úgy ahogy a közmunkaerőt szerezték volt meg, tized szerint vetettek fel rendkívüli adót 1685-ben, amikor a kapucsi basa a debreczeniek 2000 kila lisztjét Egerből idegen szekereken szállította tovább és ennek fejében készpénzt követelt a várostól. A tanács e követelés teljesítése végett tizedenként 55 tallérjával vetette fel a szükséges 1265 tallért (Diarium 1685. marc.)

Carafa első executiója egyéb rendkívüli adókra is rászoritotta a tanácsot, 1686. jan. 4-én azon kívül, hogy a czehek közönséges pénzeihez és ezüst marháihoz is kénytelen hozzányúltni, 1—1 frtot vet fel a mesterlegényekre. Jan. 27-én pedig „minden gazdaembert, akár belső, akár külső legyen, aki a városban lakik vagy lakni akar, az értékéhez felvetett adón kívül 2 frt *főadó* fizetésére” kényszerít, amely az esztendő elején szedendő. A vidékről bejövő idegent addig be sem fogadják, amíg a 2 frt főadót le nem teszi. A gazdák pedig tartoznak lakókat előadni, hogy ezeken a főadó behajtható legyen, mivel ettől akár-mely szegény is, csak kapás is, üres nem lehet.¹⁾

Bujdosók és külső emberek adatai.

Rendkívüli, bár a körülményeknél fogva állandó természetűvé vált adók: a *vagabundusok* és a *külső házak* adói. Előbbiek valószínűleg Szejdi basa szomorú emlékü járásakor jelentkeznek először, midőn a vidék megrémült lakossága tömegesen futott be az égető-öldöklő kurtányok elől. Szejdi ugyanis azért szarolta meg Debreczent, mert menedéket adott a falusi népnek. A tanács tehát épen e miatt, hogy a rettenetes sarcot kitölthesse, a vidékieket is adó alá vonta. A beszorultak adóztatása később is megtörtént, ha ezek huzamosabb ideig maradtak ide bent; sőt olykor oltalom végett behordott termései, értékes ingóságai is adó alá vétettek, bár a török ezt nem jó szemmel nézte; tiltotta is.²⁾ Azt meg már Carafa executiói leírásánál láttuk, hogy a hóhér a vidékieknek a tanácstól esett megadóztatását hasonlóképen kifogásolta.

Am a tanács kellő óvatossággal módját ejtette, hogy a ki igénybe veszi a város oltalmát, az meg is fizesse ennek a díját. A magyarországi bujdosókkal szemben könnyebben mehetett a megadóztatás. De a hódoltságról jött menekülőknél ugyan vigyázni kellett, hogy nagyon meg ne sértsék a török érzékeny érdekét. 1661-ben bihari emberek

¹⁾ Jkv. 1686: 194.

²⁾ Nádudvariak esete. Jkv. 1662: 44. Piskoltiak, szaniszlaiak esete. Jkv. 1663: 165.

instálnak, hogy ők is szőlősgazdák közé számláltassanak; ezért készek adót és utcaszert fizetni. Erre a tanács azt határozta, hogyha adót és utcaszert teljesítettek, borukat be kell bocsátani, de szőlősgazdának nem tekinthetik őket, mert abból közönséges kár következne.³⁾ Ahogy 1681 nyarán híre jött erdélyi, kurucz és török egyesült hadi készülődésnek, elrendelt a tanács, hogy „a vidéknek oltalomnak okáért városunkban beszállított éléséből *husz vékának egyikét* város oltalmazására és a reánk várandó tábornak sustentatíójára utczánként szedni kell.”⁴⁾ Később (1684.) derecskei emberek felől úgy intézkednek, hogy mivel bent laknak, a császár adójával (t. i. szerződött és élés adóval) tartoznak, — egyéb expenzáktól (pl. utcaszertől) üresek lehetnek.⁵⁾ Legutoljára, az 1690-diki tatárjárás idején rendelkezik a tanács a magokat helyekből kibontakozók, az idefutottak megadóztatása felől.⁶⁾

Az ilyen vagabundusokra felvetettek 1676-ban 1207-94, 1677-ben 1755-50, 1678-ban 1123-12, 1679-ben 1609-48, 1680-ban 1082-38, 1681-ben 1761-17, 1682-ben 1282-12, 1683-ban 887, 1684-ben 1077-25, orinót.

Külön eljárást követtek az úgynevezett *külső házak* megadóztatásánál, amelyek idegenek birtokában voltak. Ezeknek száma a bujdosók korában szaporodott meg. A tehetősebbek közül többen, exul prédikátorok is, házat szereztek a városban. Vagy körülményeikből fogva egyik-másik polgár elköltözött innen, — de szerzett vagy öröklött házat azután is megtartotta. Az ilyen házakra *házalet* vetettek fel, — ellenében a lakosok értékadójaival. Az 5, 10, 12, 20 frtos adótelek, olykor a 3 frtosok is, mind ilyen külső házaikéi. Balku Pál kurucz kapitány pedig egészen kivételesen, állandóan 6 tallérral adózik Péterfiában lévő házáért és malmáért. Némelyik külső házas igen nehéz fizető. Jaxo Dénes kállai vicekapitány egyszer 6 évről hátralékos. Szalánczi Ferencz és Szatmári Kőszegi István 1680-tól 1684-ig egy dénár adót se fizettek, holott amannak csak öt, emennek 6 frt volt volna évi adaja.

A görögök adaja.

Ismét más módon történt a reczipiált görögök megadóztatása. Ez élelmes fajnak letelepedését sokáig ellenezte a tanács; úgy saját vére-

¹⁾ Jkv. 1661. febr. 24.

²⁾ Diarium 1681. aug. 16.

³⁾ Jkv. 1684: 79. Ez időben (márc. 7.) Serédi Benelek somlyai kapitány írja a fejedelemlnek, hogy bihari és püspöki emberek igen takarodnak ki házaikból, ki Debreczenbe, ki Erdély felé. (Török Magy. Okm.-tár VIII. 401.)

⁴⁾ Jkv. 1690: 654.

beli kereskedők érdekéből, — akik a görögök versenytől nem ok nélkül féltették üzletük jó menetelét; mint a városi lakosság nyelv- és hitbeli egységének megóvása szempontjából. Ez utóbbi törekvés a kor uralkodó szelleméből fakadt, amely — tagadhatatlan — a protestantizmust is áthatotta.

A görögök már a század első felében megkísérelték, hogy állandóan megtelepedhessenek Debreczenben. De a tanács annyira idegenkedett tőlük, hogy még a velük való kereskedést is keményen tiltotta. Olyanokra, akik a görögnek szállást vagy portékáiknak áruló helyet adnak, 50 frt büntetést szabott, és 200 frtot azokra a debreczeni polgároknak, akik görög vagy más külső emberekkel kereskedés végett társulnak, akár azokat szekerén vagy bármely más módon magokkal hordozzák.¹⁾ Görögöknek csupán szabad sokadalmakon lehetett árulniuk a részökre kimutatott sorban.

A második behódolást követő nagy katasztrófák elnyesztő hatása alatt megtört a tanács hajthatatlan ellenállása. Nem támaszkodhatott erős fejedelmi hatalomra; s a könnyen megvásárolható basákkal is szemben találta néha magát a görögök ügyében. Ezek már 1663 elején személyüktől és jószágaitól hetenként fizetendő 33 pénz lefizetése mellett „vesztég lakhatnak”, — de ha nem akarják megadni, mielőtt a szabadság kitelik — csak menjenek dolgukra, mint annak előtte. Pár hét múlva ebből is leenged egy pollurát a tanács; de ugyanekkor a városbeli kereskedőrendek kérésére megint ők, hogy szabadságon kívül árúikkal ne hálazjanak, ha rajta kapnak, árúikat lefoglalják. A városházával szomszédos Fekete Miklós házafelelő az ott szállásoló Miklós nevű görögöt, aki azonos lehet az 1663. évi adóajánlat szerint 20 frt adót fizető „foszlán csináló göröggel”, kizavarták. 1664. márciusban a boltban való árulást megengedik nekik, ha adót és utcaszert fizetnek. De már októberben, midőn a helybeli kereskedők azzal vádolják őket, hogy házakat, boltokat fogadván, az itt való lakosokat kitudják, ezeknek nagy károkat okoznak és „kalugyert is tartanak”, — a panasz orvoslásául elrendeli a tanács, hogy a görögöket „adóval kell szorongatni” és a szabadság idején kívül boltokban ne legyen szabad árulniok. 1665-ben kétszer is megújítják e határozatot, hozzátéve, hogy a görögnek inkább se adóját, se heti szerjét, se semmi szolgáltatást ne kell venni; hanem a szabadság elteltén, ha itt a városban tartják jószágokat, attól fizetnie kell.

Hiábavalók voltak a kitiltó rendszabályok. A kitartó, szívós nemzetség nem nyugodott, míg el nem érte, hogy, bár megszorítással is,

¹⁾ Jkv. 1649: 594. 597. és 1656: 16. 18.

megengedték a városban való letelepedését. Jenei István nevű bírájok által unos-untalan kérésekkel zaklatták a tanácsot; az udvari kamarán, a portán is meg-megmozgatták ügyüket; némely czivis pedig jó pénzért szállást adott nekik s aligha nem rokonszenvezett velük a fogyasztó közönség is. Végre 1667. decz. 15-én megengedte a tanács, hogy bizonyos feltétellel, illendő bérért a város házaiban lakhassanak; innen értékek szerint adózzanak; — utcaszer és egyéb expensák alól felmentetnek; de a városban szállással való szállásadás számokra 200 frt terhe mellett meg nem engedtetik. Sőt a következő évben a két ajtajával (tömlőcczel) is megfenyvegeti a tanács a görögnek szállástadó házi gazdákat.²⁾

E közben történt, hogy ravasz fondorlattal örökös jögon házat próbáltak szerezni a városban. Udvari Jakab nevű czivis Piacz-Czegléd-utca szöglete körül levő házat titkon nagyobb összegű kölcsönért leköthette Csobán István görögnek.

Ez az ember 1668 elején úgy látszik érvényesíteni akarta hitelezői jogát. Csakhogy a tanács közbelépett s értesőkre adta a „rendkívül s titkon” szerződött feleknek, hogy Udvari Jakab „város kárára sem zálogban, sem örökben házat el nem adhatta, minthogy városunk privilegiuma is nem idegen nemzetnek suffragul, hanem csak nekünk haza fainak.” ugyanazért elégtise ki a görögöt, valamiből tudja.³⁾

Összevág ezzel az ugyanazon évi ápr. 29-én kelt határozat, amely statutum erejével mondja ki azt a korlátozást, hogy polgári telek inscribálása idegen személynek és más vallású embernek zálogjogon sem engedtetik meg.⁴⁾

Körülbelül ez időtájt szorította tízre a tanács a befogadott görögök számát s azon kívül, hogy rendes és rendkívüli adókra, utcaszerre is kötelezte őket, magas lakhatási díjat, mondhatnók: *türelmi adót* vetett ki rájuk. Tizen elébb ezer, majd nyolczszáz frtot vagy 400 tallért tartoztak fizetni évenként. Ennek fejében ugyanannyi boltot bérelhettek; de ki volt kötte előre, hogy ha valaki közülök meghal, helyébe mást nem fogad be a tanács.⁵⁾ Csakugyan 1676-ban a recipiált görögökben egy ismét kimulván, — annak számára nézendő adót

¹⁾ Jkvek: 1663: 162, 184, — 1664: 326, 432, 433. — 1665: 9, 11. — 1667: 54, 58, 189, 297. — 1668: 228, 274, 300, 372. — 1669: 541. — 1672: 401. — 1673: 583.

²⁾ Jkv. 1668: 225.

³⁾ 1668: 236.

⁴⁾ Jkv. 1671: 65. 90. 92. 196. Decz. 14: A görögök árpat tartoznak utca közé fizetni.

inkább törölték, hogy sem mást vegyenek be a helyébe.¹⁾ Ugyanekkor a tavalyi rendkívül való két adót a nyolcz görögön is behajtották. 1681 őszén pedig a német tábor miatt vallott sok közönséges károk pótlására harmadfél száz tallért vettek rajtok.²⁾

Ami nem sikerült Csobán görögnek 1668-ban, kivitte azt később a tíz görög összetartása. Ezerötven frton megvették Ötvös Miklós piacz-utcai házáat. Miért és miként egyezett ebbe bele a tanács, — nem tudjuk. Bizonyos, hogy a surlódás közöttük ezután sem szűnt meg. Imé 1685-ben is az áruk elkobzásával és a vevők pénzbírságolásával riasztatja a nem reczipiált görögöket a szabad sokadalmakon kívül való árulástól. A piacz-utcai házbirtokosokat pedig adóemeléssel kényszeríti, hogy a szállásra fogadott görögöt elbocsássák. Erre nézve jellemzők az 1683. évi adólajstrom némely megjegyzései:

György deák adaja 1 frt, — görögért; ha kitudja: 15 dénár.

Dószegi Sámuel (később főbíró) 150 frt, görögért; ha kitudja: 75 frt.

Végh Mihály 50 frt, míg görögöt tart; ha kitudja: 25 frt.

Borbély Pál 100 frt, görögért; ha kitudja: 1 frt.

Szölösi Péter 25 frt; ha görögöt tart 100 frt.

Figedi Szabó István 1 frt; ha görögöt tart 50 frt.

Győri Ferencz 50 frt; ha görögöt tart 100 frt.

Falu János 75 dénár; ha görögöt tart 100 frt.

Hodosi Jánosné 60 dr; ha görögöt tart 100 frt.

Baranyi Mihály (később főbíró és biharvármegyei alispán) 250 frt; ha görögöt tart 300 frt.

Ime milyen tekintélyes, tanácsbeli polgárokkal szemben kénytelen a tanács a helyi kereskedelem érdekeit azokkal a rendszabályok által védelmezni, amelyek a görögök feles szaporodását hivatva korlátozni, — megakadályozni.

A görögökkel folytatott küzdelmet nem kísérhetjük tovább. Végre is úgy, mint némely más városokban történt, nem tudták magokat Debreczenben megfészkelni. Pedig már-már templom építését is tervezték a Köszegi-ház helyén.³⁾

Bécsben is hatalmas pártfogókra találtak. Mégis 1696-ban Ötvös Miklós háza felét a város tőlük 1000 frton visszavásárolván, — ök magok innen végkép elköltözének.⁴⁾

¹⁾ Jkv. 1676; jun. 11: 153.

²⁾ Jkv. 1681: 214.

³⁾ Naplótörök 1696—1700. évekről. 1696. Jul. 16. Levéltár 74. sz. a.

⁴⁾ Szűcs J. id. m. III. 581. és ugyanezen Naplótörök.

Utcaszerről.

Az *utcaszer*, kisebb másodrendű közterhek gyűjtő neve. Szűkebb értelemben azokat a pénzbeli, — s tágabb értelemben természetbeli, kézi és ígás munkabeli közszolgáltatásokat nevezték így, amelyeknek kezelését, felhasználását az ősi debreczeni szokás rendes körülmények között az utcai közigazgatásra, az utcagyűlésre és kapitányságra bízta. A manapság szedeti szokott adók közül rendeltetésénél fogva talán legközelebb áll az utcaszer az útdóhoz; bár tulajdonképpen a város részenként decentralizált közmunkaigénynél kívül közrendészet, közbiztonság, házi gazdálkodás és katonai fuvarozás ellátására szedett helyi pótdó, közköltség volt.

Mennyiségét a körülmények, a szükség szabta meg. Pénzbeli részét a szerződött adó, később az országos adó után vetették fel s ennek több vagy kevesebb százalékát tette. Ide vonatkozólag a tárgyalat kor-
szakból adatot nem találtunk. Későbbi évekből származott adószámítási táblázat a rendes országos adó után 20%-os utcaszeret tüntet ki. Például 25 dénárnál öt, — 50 dénárnál tíz, 1 frtnél húsz dénárt; 32 frtnél 6 frt 40 drt. Ezenben a csapó-utcai kapitányok 1770. évi számadásából azt látjuk, hogy akkor csak 5% volt az utcaszer. Ugyanekkor 24 német (rajnai) forintnál ha kinek több porciója volt, — utcaszerét annak feljebb nem vitték.

Az utcaszer természetbeli közszolgáltatások kivetésénél kulcsul is is használták. Máskor a tized beosztás szerint kellett az utcáknak több vagy kevesebb vonó jószágot, társzerket, erődítési anyagot, szarhorákat kiállítani. Az első esetet látjuk fennforgni 1683-ban, midőn Bécs ostroma idején a hadak számára kívánt élés megszerzése végett a tanács a legfelső utcaszer után 2 véka, azutánvalókra másfél véka, azután 1 véka, a legalsó utcaszer után fél véka búzát vagy rozst vetett fel s ennek szolgáltatása alul az egyházi személyeken kívül senki üres nem lehetett.¹⁾ Ugyanígy 1684-ben, midőn a kapucsi basa pénzéért 4000 kila lisztet követelt Egrébe, utcaszer után minden embertől egy potturára egy véka búzát szedtek oly módon, hogy a tanács a buza vékéjéért 45, a rozsrét 30 dénárt ígért s ha a czivisnek adajára nem ment, készpénzt adott érte.²⁾ Hasonlóképpen 1686-ban a Váradra követelt 4000 kila búzát minden egy pottura utcaszerre osztott egy vékánként szedték be.³⁾

A tized szerint való felvetés jelentkezik 1661-ben. Ekkor a várad

¹⁾ Diarium 1683. szept. 13.

²⁾ Diarium 1684. aug. 25.

³⁾ Jkv. 1686: 180.

palánkhöz 1000 szálát parancsolván a basa, — a város 23 tizedje között egyenlően osztották fel annak beszolgáltatását. 1665-ben „hogy a város népe a *nyári takarodást* jól módjával véghez vihesse, szükség a két járásról 4—4 szekereket állassanak a kapitányok, s naponként kijárjanak, czirkáljanak s az szekerekre puskásokkal renddel limitáljanak.”¹⁾ 1667-ben az elszaporodott marha hajtógatók, a tolvajok kergetésére minden tized külön egy-egy szekeret s együttvéve 100 lovat tartozott állítani.²⁾ Ugyanez év őszén (okt. 3.) a szegedi vásárra ment kereskedőrendeket a mindenfelől fenyegető tolvajok ellen akként védelmezték, hogy minden tizedből egy-egy szekeret és lovat, melléjük puskákat rendeltek, akiket utcaszerből fizettek. Ettől is senki üres nem lehetett.³⁾

A korszak végén valamint az adórendszer megváltozott, úgy a közfuvarozás kivetésénél is új kulcsot alkalmaztak. Erre vonatkozik az 1692. márcz. 2-án hozott következő tanácsi határozat: „Mivel a nyomorúság és szekér-marhabeli szolgálat naponként rajtunk nevedik és sokasodik, a marhas emberek pedig igen elfogytának — hogy a terheviseles jobb módjával előmeheessen, husz simplex portióra rendeltetett egy szekér 4 marhájával, ahoz való szolgálattal s egyéb készségével együtt, elrendelven utcánként a lakosok egymás között.”⁴⁾

Adómentességek.

A debreczeni jogélet már a XVI. század végén úgy fejlődött, hogy a közhivatalviselés nem és nem nemes származású polgárra egyformán kötelező volt. Az erdélyi fejedelmek, nemkülönben a magyar királyok is, — míg ideiglenesen uralmuk alatt állott Debreczen (Rudolf idejében), újra meg újra ráparancsoltak a Debreczenben letelepedett nemesekre hogy ha jól esik nekik a városban való lakhatás előnyeit élvezni — a város terheit is viseljék és tisztségeit elvállalják. Lassankint egészen bele is törődtek a nemesek a terhek hordozásába. A város sánczain belül minden polgár egyenlő, — jogilag semmi különbség közöttük.

Némelyek részesülnek ugyan adómentességben; de azt sohasem nemesi kiváltság biztosítja részükre. A közterhek viselése alul csak a tanács oldozhat fel. A tanács pedig vagy a szellemi kiváltságot, vagy

az igaz érdemet nézi. Tisztóknál fogva nem adóznak a papok, professorok és jegyzők; de rendkívüli esetekben önkéntes készségből ezek is hozzájárulnak a közterhek viseléséhez. Thornai Pásztor István püspök Szejdi sarczolásakor 1000 tallért fizet a maga erszényéből. Midőn Caprara szertelen kivánságokkal szorongatja Debreczent, Felvinczi Sándor prédikátor 6 köből árpára való pénzt, 20 kenyeret és 1 erdélyi sajtot ajánl, mire Szenczi Pál, a másik prédikátor így szól: „Én is alább nem maradok, ha feljebb nem mehetek.”⁵⁾

Néha egyeseket a város körül szerzett érdemek elismerésül részéit egész vagy részleges adómentességben a tanács. Vagy adót, vagy utcaszert nem kíván tőlük; vagy minden rendbeli közszolgáltatást elenged. Így fejezte ki halálját a török követségben megölt Ignát András másodbíró maradékai iránt. Özvegységét és fiát Istvánt, amíg együtt laknak, mind adózástól, mind utcaszertől, szolgálatától, mind közlisztesség hordozásától felszabadította, minthogy „az atyja életével fizetett a városért.”⁶⁾ 1664-ben „a szegény megkeseredett özvegyeket, kiknek urok városunk szolgálatja mellett (Érsek-Ujvár felé tett élésszállítás közben) életüket tetették”, adóval, utcaszerrel, árpa- és tyúkszedéssel nem engedte terhelni. Csúpán a rendkívül való fizetést, buza- vagy árpa-szedést hagyta meg ő rajtok is.”⁷⁾

Egy 1672 évi határozat kimondja, hogy a meghalt tanácsbeli személy háza népét utcaszeren kívül a tizedesek és kapitányok a halálozás évében semmi exactióra ne erőltessék. Komáromi Györgynét, a híres par feleségét is, miután a néhai Dobozi István főbíró özvegye után reá vetett adaját, utcaszerét megadta, 1682-ben az aprólékos szolgálat alul erre az esztendőre felmentették.

Nagy adófizetők névsora.

Az adók ismertetéséhez függelékül csatoljuk a legtöbb adót, 100 frton felül fizető polgárok kimutatását az 1663—1683. közt eltelt időről. Erre csak azt jegyezzük meg, hogy bárki hamarosan észreveheti belőle: milyen ingadozó és változó volt a nagybárra „mozduló” javakból álló adóalap. „Hirtelen” keletkeztek és hirtelen szétfoszlottak tekintélyes vagyonok.

¹⁾ Jkv. 1665: 141.

²⁾ Jkv. 1667: 84.

³⁾ Jkv. 1667: 174.

⁴⁾ Jkv. 1692: 792. Egy simplex portio értékét a tanács 5 m. frtban állapította meg. (Jkv. 1692: 802.)

¹⁾ 1681 évi Diarium.

²⁾ Jkv. 1663: 186. 1666: 247. Ignáthék háza Hatvanutca elején, körülbelül a püspöki lakáshoz harmadik telken állott.

³⁾ Jkv. 1664: 286.

Száz forintnál magasabb szerződött adóval megterhelt polgárok névsora
1663—1683. között.

Melyik utcában?

C z e g l é d - u t c á z a

Adófizető neve	1663	1672	1675	1679	1683	Jegyzet
	évi adó-forintok					
Bornemisza István	200	—	—	—	—	1672-től Szabó Ferenczné. Később Dobozai István főb. ró neje.
Gyöngyösi Balázs	100	—	—	—	—	
Szabó Ferencz	150	100	125	100	1	
Balog Péterné	200	—	—	—	—	
Csizmadia György	125	—	—	—	—	
Kósa Gergely	100	—	—	—	—	1672-ben Kis Pálné.
Kis Mihályné	100	—	—	—	—	
Somogyi István	150	—	—	—	—	
Balog Tamás	100	25	—	—	—	
Vas János	100	175	150	100	—	
Rákosi Mihály	100	1	—	—	—	
Kis Pál	100	30 d.	—	—	—	
Székely János	100	200	150	100	50	
Márta György	175	300	300	175	100	
Császár Benedek	100	140 d.	—	—	—	
Sós Kun Istvánné vőstül	125	—	—	—	—	Néhai Fekete István főbíró öregeje; idősebb Dobozai István napasszonya.
Barcza Pál	200	200	125	50	25	
Kovács Ferenczné	200	—	—	—	—	
Fekete Istvánné	100	25	—	—	—	
Fényes János háza	200	—	—	—	—	
Horrát Márton	100	25	—	—	—	
Bika Jánosné	100	50	50	—	—	
Szegedi Sámuel	—	100	150	—	—	
Herczeg János	50	150	100	50	25	
Tót Miklós	75	100	75 d.	—	—	
Nagy Miklós	—	100	100	125	100	1679-től Herczeg András. 1676-tól Tót Miklósné.
Juhász István	75	100	—	—	—	
Vitalis Szabó István	50	150	150	—	—	
Oláh György	—	400	375	300	100	
Szántó András	—	100	50	—	—	
Oláh István	—	400	375	200	175	1683-ban Oláh Györgyné. Osv. Fekete Istvánné házában, kinek unokahúgát vette nőül. 1679 után Kis Dániel.
Baranyi György (váradi)	—	100	150	—	—	
Kis Mihály	—	300	350	200	100	
Mészáros Mihály	—	—	150	50	25	
	—	—	—	—	—	

Melyik utcában?	Adófizető neve	1663.	1672.	1675.	1679.	1683.	Jegyzet
		évi adó-forintok					
C z e g l é d - u t c á z a b a n	Nagy Péter	—	—	75	100	5	1683-ban Nagy Péterné.
	Takács András	—	—	—	150	150	1677 előtt ugyanazon helyen Takács Bertalanné 60 d.-szárral.
	Dobozai Istvánné (idősebb)	—	—	—	200	150	1683-ban Balog Péterné. Helyén 1683-ban Komáromi Cs. Györgyné.
	Szilágyi Imre	—	—	—	100	75	
	Ötvös Sámuel	—	—	—	200	—	
	Gécsi István	—	25	75	100	50	
	Ferge Bálint	—	—	50	175	200	
	Dobozai István (ifjabb)	—	—	—	200	200	Ugyanazon házában, ahol id. Dobozai Istvánné s előbb Fekete Istvánné voltak felfűve.
	Kis Dániel	—	—	—	200	100	Kis Mihály helyén.
	Komáromi Cs. Györgyné	—	—	—	—	150	Id. Dobozai Istvánné helyén, a mly Komáromi házában.
V á r a d - u t c á z a b a n	Verebélyi István	—	—	—	150	150	
	Szabó Dániel	160	50	175 d.	50 d.	—	1675-ben Szabó Dánielné.
	Mezei Szabó István	100	50	25	25	60 d.	1683-ban M. Szabó Istvánné.
	Végh Miklós	100	—	—	—	—	
	Pap Mihály	150	—	—	—	—	
	Oláh István	200	—	—	—	—	
	Oláh György	200	—	—	—	—	1672 után Czepléd-ben.
	Binkai István	200	200	—	—	—	
	Katona András	100	175	175	250	275	
	Pap Tamás	100	—	—	—	—	
B o d o z a i - u t c á z a b a n	Végh Mihály	50	100	100	75 d.	—	
	Borsos Péter	—	100	100	100	50	
	Cserődi Lukács	—	50	100	50	25	
	Széles János	200	600	—	—	—	
	Széles István	200	—	500	—	—	Az adókönyv hihetőség tévesen ír Istvánt, János helyett.
	Kalmár Imre	100	25	—	—	—	
	Dobozai Benedek	125	125	125	125	—	
	Hegyesi N. Péterné	100	—	—	—	—	Helyén 1672-ben Széles István.
	Széles István	—	300	200	50	—	1675-től Széles Istvánné.
	Ország János vőstül	—	75	100	75	25	1683-ban Diószegi István.
M i k l ó s - u t c á z a b a n	Horog Menyhárt	100	80 d.	—	—	—	1672-ben Horog János.
	Kovács János	—	—	125	40 d.	—	1679-ben Kovács Jánosné.
	Mike Péter	150	59	25	1	1	
	Diószegi Jánosné	150	—	—	50	150	1679-től Diószegi Sámuel.
	Szarka Péter	125	—	—	—	—	

Melyik utczában?	Adófizető neve	1663.	1672.	1675.	1679.	1683.	Jegyzet	
		évi adó-forintok						
P i a c z - n é m é t - u t c z á b a n	Futas Szöcs Mihály...	100	—	—	—	—	1679 után helyén Dobozl. János.	
	Dobozi István ...	300	450	450	50	100		
	Tolnai István ...	150	75	—	—	—		
	Borbély Pál ...	125	—	100	25	100		
	Munkácsi István ...	225	300	300	275	—		
	Balyk András ...	100	275	300	275	250	1683-ban Ifj. Mező Mihály.	
	Szilágyi Szabó János ...	125	50	—	—	—		
	Gellért János ...	150	50	—	—	—		
	Faragó István ...	100	75	100	50	—		
	Mező Mihály id.	225	—	—	—	100		
	Mike Pál ...	25	125	150	15	50	1676-ban csak a hátsórt. 1683-ban görögért.	
	Baranyi Mihály ...	—	150	150	200	250		
	Debreczeni Benedek ...	100	100	75	50	25		
	Domján György ...	—	100	1	150	150		
	Bagoly János ...	75	100	125	150	—		
	U j - u t c z á b a n	Kovács János ...	—	100	—	—	—	1679-ben Bagoly Jánosné.
		Czeplédi Péter ...	75	100	100	30 d.	1	
		Mező Dániel ...	—	150	125	75	75	
		Szegedi István ...	—	50	100	200	200	
		Szölösi Péter ...	50	100	100	75	25	
Devecseri Pap Miklós ...		—	25	25	75	125	1672-ben = Ötvös Miklós háza.	
Ötvös Miklós ...		—	10	100	300	200		
Faragó István ...		—	75	100	50	—		
Fogarasi János ...		—	—	—	25	100		
Baranyi György ...		—	—	—	125	100		
Hátsó-utczában	Vigkedv Mihály ...	—	—	—	—	100	1676 előtt Czeplédi Péterné.	
	Rosnyai János, tipografus ...	—	—	—	60	—		
	Kis Szabó Mihály ...	125	—	—	—	—		
	Borbély Jánosné ...	100	25	1	50	—		
	Varga Györgyné ...	150	150	125	—	—		
	Csatári Bálint ...	—	50	100	125	100		
Hátsó-utczában	Komáromi István ...	—	—	—	100	100	1672-től Borbély András.	
	Ötvös Sámuel ...	—	—	—	—	200		
	Bika Andrásné ...	175	150	125	125	75		
	Szapponas Dávid ...	100	1	60 d.	—	—		
	Erdődi János ...	200	200	300	150	150		
						1675-ben átválva együtt: 1680-1681 Erdődi Jánosné.		

1675-ben hálaival együtt;
1680-tól Erdődi Jánosné.

Melyik utczában?	Adófizető neve	1663.	1672.	1675.	1679.	1683.	Jegyzet
		évi adó-forintok					
Hátsó- utczában	Kis Mihály	50	75	100	75	75	
	Varga Pál	—	—	—	—	100	
	Szabó Máté János	100	100	75	50	50	
	Nyirő János, fiastul.	200	100	100	—	—	
	Bernát János	—	100	300	—	—	1680 után Csapóban.
	Borbély Gergely	75	100	125	—	—	
	Jóna István	75	75	100	150	125	
	Takács András	—	75	125	—	—	
	Varga Pál	—	—	—	100	—	1683-ban Halvanban.
	Veres András	10'	75	75	100	75	
Csapó- utczában	Kalmár András	175	25	75	—	—	
	Gyárfás István	125	125	125	100	100	
	Seres István	100	75	75	25	50	1680 után Seres Istvánné.
	Isó Péter	100	150	100	50	1	1675 után Isó Péterné, 1680-ban Isó Péterné vőstül.
	Csehi János	150	150	75	75	1	1683-ban mellette Károly István 50 fittal.
	Erdélyi Balázs	150	200	200	300	250	
	Komáromi István napastul	100	100	125	—	—	1680 után Uj-utczában.
	Pataki Péter	1	100	150	150	100	
	Pataki Pál	75	150	125	125	100	1683-ban Pataki Pálné, mellette Ifj. P. Péter 50 fittal.
	Kalmár Tamásné	—	75	100	—	—	
Csapó- utczában	Désán István	—	—	—	250	250	
	Vitalis Szabó István	—	—	—	100	50	
	Bernát János	—	—	—	275	225	Előbb Péterfában.

2. Jövedelmek a bormérésből.

A bormérés joga már a XVI. század második felében a közpénztár jövedelmét gyarapította. Szűcs I. ennek igazolására idézi az 1572. és 1591. évi tanácsi határozatokat és Báthori István fejedelem 1583 okt. 25. Váradon kelt szabadalom levelét.) E jövedelem jelentékeny és különösen a bujdosók korában, amikor sok jövő-menő, megszálló idegen növelte a város forgalmát, emelkedett magasra. Kiméréssel a helyi fogyasztást egyedül a város csapszékei láthatták el. Magánosoknak szí-

1) Szűcs I. id. m. II. 634. Jkv. 1572: 257. és 1691: 264. Szűcs I. 213.

gorán tilos a vakbor-mérés. Akinek eladó bora van, csak a város csaplárai közvetítésével kóstoltathatja el. Adajában is beveszik a borát illendő áron s ilyenkor erről elismerényt — czédulát — kap.) Miként 1672-ben a mészárosoknak is adajokban 2—2 frtos czédulát adott a tanács „jámbor szolgálatjokért.”²⁾

A bormérés tilalmazásával annyira mentek, hogy 200 frt büntetés terhe mellett senki a maga borából társopohárt és mesterasztalt sem adhatt; hanem a város csaplékéből kellett bort vitetnie a mulató céh számára.³⁾ A görögök magok itálára hordós borot vették, a tanács ezt is lefoglalta, mint a város szabadságával meg nem egyezőt.⁴⁾ Sőt az is megessett, hogy városi alkalmazottak a deákotól vettek el erővel egy átalag bort, amit ezek huszti rektorságra menő barátjuk exitusára vásároltak. No már erre a tanuló ifjúság is felzúdul a rajta esett nagy gyaláztatnak orvoslása végett követtségbe küldte a tanácshoz Nádudvari Péter és Vácsi Mátyás diákokat. A tanács a következő ülésre halasztotta a tárgyalást. De a határozatot már nem vezették be a jegyzőkönyvbe. Hihetőleg legrövidebb úton elégtételt adtak az ingerült ifjúságnak, amely azzal is fenyegetőzött a bormérés tilalmának ilyen túlhajtása miatt, hogy „Isten, Angyalok és a Világ előtt protestál s a schola privilegiumát ha hol igazságos törvényt kitalálják, felkeresi.”⁵⁾

Az idegenek borait hasonlóképen kizárták a helyi fogyasztásból. Csak az idevaló lakosoknak kerti és hegyi borait vehették be a borbírák. Számos határozatot idézhetünk erre nézve. 1657-ben 12 frt büntetést szabnak arra, aki külső ember borát befogadja. 1668-ban Baluku Pál „a város ususa és törvénye ellen” borait ide beszállítván, megint a tanács a gondviselőjét, hogy innen kivitesse, különben a borok fenekét kivágatja. 1669-ben határozzák: hogy a Baranya borát város kárára sem itt valóknak, sem külsőnek behozni nem szabad. 1674-ben Miklós kovácsot, aki göröggel társulva, idegen bort hozott be a városba s maga borát is a görög bora közé elegyítette, 200 frtra büntetik. 1681-ben a kapusokat vigyázásra szöktetik, hogy a komplárságra behozandó bort ne be bocsássák. Hasonló határozatot hirdetnek meg 1682-ben.⁶⁾

Ellenben fordulnak elő olyan feljegyzések is, amelyekből kitűnik, hogy föltételek mellett szabad volt behozni a bort; a kivételre szánt átmeneti borok behozatalát pedig egyáltalában nem tiltották; különben

¹⁾ Jkv. 1664: 415. 1666: 248. 1668: 225.

²⁾ Jkv. 1672: 286.

³⁾ Jkv. 1682: 249.

⁴⁾ Jkv. 1687: 21.

⁵⁾ Jkv. 1687. Máj. 9. 95. l.

⁶⁾ Jkvek: 1657: 159. 1666: 413. 1669: 652. 1674: 707. 1681: 13. 1682: 284.

szó sem lehetne borkereskedelemről, amelylyel pedig régtől fogva nyereséggel foglalkoztak a debreczeniek.

1661-ben megengedi a tanács, hogy „a vidéki emberek borait így haza romlásában be kell fogadni conditionaliter és ha mindjárt itt a városban el nem adhatja is, úgy, hogy arra rendelt czirkáló uraiméknak hirt tegyenek és főbíróknak, hány hordó borok leszen”. 1665-ben a Karamországból borokat szállítók a tanács orvosló közbenjárását kéri a szolnoki bég háborgatásai ellen, aki rajtók minden hordó bortól 20 tallért eszik. A kornak végén is találkozunk nyomaival annak, hogy a tanács a vidékiek bora előtt felnyitatta a város kapuit, amikor ezek a tatárok elől menekülnek.⁷⁾

A bujdosók korában. 1672—1686 között jelentkezik legridegebb formájában a bormérés monopolioma. Minél szigorúbban gyakorolták, annál több hasznát vette a közpénztár. 1676 előtt lezajlott éveknek bormérési jövedelmét nem ismerjük. Csúpn az eladott borok után elért néhány évi nyers bevételt látjuk. A fogyasztás emelkedése ezekből is kitetszik. Már a kiadások tárgyalásánál közöltük, hogy a város csaplárai 1668-ban 41997, 1670-ben 55120, 1671-ben 67709, 1675-ben 97811 frt értékű bort mértek el. A következő évekről a borbírák számadásaiból pedig már azt is megállapíthatjuk, hogy a boros emberek kifizetése, a kezelési költségek, töltelék- és bitangborok, egyházi belhivatalnokoknak járó borok értékének és a csaplások hátralékainak levonása után a főbíró ládjába a következő tekintélyes összegeket szolgáltatott be, mint a bormérés tiszta jövedelmét:

Év	Városházán és Kardosházán kimérésre bevett borkak értéke		A borbírák által a főbíróknak beszállított haszon		J e g y z e t
	forint	dr.	forint	dr.	
1676	68819	76	5735	92	
1677	80294	62	7692	16	
1678	99458	39	19570	54	
1679	118041	19	24451	01	
1680	89627	76	10317	85	
1681	94905	04	1212	55	
1682	90335	09	20293	27	
1683	59662	07	15424	18	
Összesen	701323	95	130697	88	
1684	72734	—	—	—	Beszállított összeget nem ismerjük.
1685	106944	—	—	—	
Főösszeg	881001	95	—	—	

⁷⁾ Jkvek: 1661: Okt. — 1665: 11.

Hét év alatt, 1676-tól 1682-ig tehát 115273 f 70 denár jutott a bormérés jövedelméből a főbíró kezéhez; illetőleg az 1683. évi Kardosházi borbíráktól átvett pénzzel együtt nyolc év alatt 130697 fr 88 dr. Ennek évi átlaga 16337 frt. Ez összeghez hozzá kell még számíttatunk a csaplárok restanciái címén évről-évre kimutatott tételeket. Mert elképzelhetetlen, hogy e több ezer frtra rúgó követeléseket a város egészen elveszni engedte volna. Igaz, hogy a meglévő számadások bevételi rovataiban sehol nem látjuk a csaplárok hátralékaiból befolyt jövedelmeket. Ám ha fennmaradnak a főbírák naplói, akár részletes számadásai vagy a számadási mellékletek, kétségtelenül nyomára jövünk a hátralékokból bevett összegeknek is. Hiszen a közönséges hátralékok felől 1682-ben azt határozza a tanács, hogy: „nem kell halogatni a város restanciáit. Hivják elő borbírák uraimék a csaplárokat, tegyék adóssá őket s ha mijékök leszén, contentáltassa Bíró uram a várost. A több tiszték is minden restantiajukról egy hét alatt igazítsák dolgukat.”¹⁾ Ez is azt bizonyítja, hogy a hátralékokat mindig a következő évi főbíró kezéhez kellett fizetni. Azt hihetjük, hogy a bírók által egyes adósok vagyonára a város nevében tett letiltások is, amelyekkel e korszakban elég sűrűen találkozunk, — ilyen be nem fizetett hátralékok miatt történtek.

A borbírák csaplárok hátralékai címén kiadásba tettek:

1676-ban 4031.54.	1677-ben 2757.45.
1678-ban 2538.55.	1679-ben 4758.68.
1680-ban 1960.17.	1681-ben 2194.24.
1682-ben 2198.28.	1683-ban 1771.53 frtot, vagyis

nyolc évről összesen 22210 frt 92 denárt. Ha ennek csak kétharmada folyt is be, felülemelkedik 140,000 frton az az összeg, amelyet a bormérés tisztá készpénz-jövedelmének tekinthetünk. Ez az eredmény megmagyarázza a vas-szigort is, amelylyel a tanács a vakbor-mérést tiltotta.

3. Jövedelmek az égett borból.

Valamint a bormérést, úgy az elárúsított bor után maradt seprőből főzött pálinka hasznosítását is magának tartotta fenn a város. Efelől már az idézett 1572. és 1591. évi határozatok is így rendelkeznek. Valószínű, hogy hosszú ideig maga az előljárásság égette a seprőt s úgy árusította csapszékeiben. Azonban 1665-ben úgynevezett égettboros asszonyokra bízta ezt, akiknek számát elsőbbed tizenkettőben, majd csakhamar tizennégyben állapította meg. A következő évben húszra, 1670-ben huszonegyre, 1677-ben huszonötöre, 1683-ban pedig huszonhatra emelte. Így akarván tisztességes keresetbe juttatni elmaradtot

¹⁾ Jkv. 1682: 93. l.

szegény özvegy asszonyokat. Ez intézkedésnek tehát szociális és emberbaráti célja is lehetett. Mindazonáltal az árulási engedélyt nem ingyen kapták. 1665-ben fejkenként és évenként 50, 1670-ben 18, 1677-ben 20 frt az égettbor mérés díja. 1681-ben összesen 450 frtot róttak ki rájuk. 1683-ban ismét 18 frt taxát fizetnek, felét Szt.-György napjára másik felét Szt.-Demeter napjára.¹⁾

A fizetés ellenében kötelezve voltak a társaságból való kirekesztés terhe mellett, a város sepréjét elhordani. Ez a kimért bornak körülbelől 11%-a, évente 2200—2400 cseber volt és átlagos ára cseberként 2 frt.

Ha elégséges égett boruk nem volt, — máshonnan is szerezhetek s ettől nem kellett fizetniök. *Nyers bort* is égethettek, ezt azonban jogtalan verseny ellen megvédelmezte őket a tanács. Záros számon kívül másoknak, többnek nem engedte meg az égettbor-mérést; tilos volt továbbá *görelkyt*, aquavitát árulni, behozni a városba. Egy hártfai embernek 1669-ben megengedik ugyan az aquavita főzését, — csakhogy ez is tartozott az itczével beadni a város számára.²⁾

Az égettbor-bírák tehát az égettbornak előre megállapított hasznát szedték be, u. m. 1676-ban 386, 1677—1680-ban 500, 1681—83-ban 450, 1684-ben 400 frtot. A kiadások levonása után pedig főbíró kezébe szolgáltatott: 1676-ban 386, 1677—1679-ben 494, 1680-ban 459.21, 1681-ben 396.23, 1682-ben 443.27, 1683-ban 323.31 és 1684-ben 387 frtot. Amazok összege ugyanezen évek alatt 4136, emezeké 3877 frt 2 denár.

4. Jövedelmek a sermérésből

A sermérés is régi joga Debreczen városának. Báthori Kristóf 1580 márcz. 5. Gyulafejérvártól kelt oklevelével rendeli: a serfőzők utcánként a város javára egy denárt fizessenek.³⁾ Nem sokkal ezután, 1587-ben dézsma gyanánt minden csebertől 20 pénzt kíván a tanács.⁴⁾

A kiadások ismertetésénél mondtuk, hogy az árpasert, melyet *szalad*-sernek is neveztek, bérbeadás által értékesítette a város; vagyis a seregazdának évi bérért átengedte a serfőzés és mérés jogát; de úgy, hogy házkönl jobb sert annál, amelyet kimérés végett a város

¹⁾ 1676-ban tetszésükre bízta a tanács, hogy akár taxa mellé álljanak, akár minden itczétől 3—3 polturát adjanak. Ésők az előbbi feltételt választották. Jkv. 1676: 19.

²⁾ Jkvek: 1665: 12. 14. — 1666: 249—256. — 1669: 430. — 1670: 676. — 1676: 19. — 1677: 304. — 1681: 21—22. — 1683: 710.

³⁾ Szűcs István id. l. 211.

⁴⁾ U. u. II. 634.

csapszékébe beadtak, nem árulhattak; a sernek jónak kellett lenni, különben az alkalmatlan sernek fenekét a tanács kivágatta.¹⁾ Volt aztán ismét olyan idő is, amikor maga próbálkozott meg a város a serfőzéssel. De a tapasztalás azt mutatta, hogy házi kezelés mellett nincs belőle haszon; tehát ismét bérbe adták.

A méhser felől 1671-ben azt végzik, hogy Czeglédben a város boltjában kell árulni. Csakugyan külön ser-esaplárt és mellette szolgálat tartottak. Ezt mutatják az 1676—84. évi számvizsgálások; sőt 1680-ban serházat is építtetett a város. Mindazonáltal vagy a fogyasztó közönségnek kedve ment el a serivástól, vagy a sonkoly, melyből a méhser csinálták, lett évről-évre kevesebb, úgy hogy a sernek haszna a korszak végefélé nagyon alászállott. És ez áll az árpaserre nézve is.

A serbírák számadásából, a sermérés haszna, levonván a kezelési és egyéb felmerült kiadásokat, — imígy állítható össze:

Év	Az eladott méhser		Az elkelt árpaser		A kétféle ser		A serhasznából a bíró		Jegyzet
	mennyiség	haszna	forint	dr.	forint	dr.	forint	dr.	
	Cseber	forint	dr.	forint	dr.	forint	dr.	forint	
1676	—	525	33	133	40	658	73	544	33
1677	—	378	20	57	46	435	66	270	63
1678	348	1044	—	200	—	1244	—	777	83
1679	291	580	55	275	—	855	55	691	12
1680	189	398	50	200	—	598	50	197	05
1681	289	566	82	150	—	716	82	580	37
1682	225	554	74	75	—	629	74	300	60
1683	119	249	79	105	—	354	79	265	79
1684	80	194	73	105	—	299	73	216	79
Összesen	—	4492	66	1300	80	5783	52	3794	51

5. Vásár- és helypénzek; vámok.

A kir. kisebb haszonvételek közül a bormérés után a vásárlási jogból szedett legtöbb jövedelmet Debreczen városra. Csak hogy maga a vásárpénz és vámszedés joga későbbi eredetű magánál a vásártartás jogánál, amely már az Árpádok korában is megvolt. A XV. század elejétől fogva hosszú sora a királyi szabadalomleveleknek biztosítja

¹⁾ Jkv. 1669: 439. és 1683: 716.

Debreczen számára a vásártartást, miként az idegen vásárokat járó debreczeni polgároknak a vám és harminczad mentességet. Szűcs István által a magán levéltárból idézett régibb királyi okiratok közül egy sem ad kifejezetten jogot Debreczennek vásárpénzek, vámok szedésére. Legelőször I. Lipót 1693. évi diplomája szól e vámszedési jogról, amely — úgy mond — az erdélyi fejedelmek által engedélyezett a debreczeni polgároknak. Ennek élvezésében tehát a szabad királyi városi rangra emelés alkalmával Lipót is meghagyja őket. Apafi fejedelem volt az, aki 1668. aug. 17-én Radnóton költ kiváltságlevelé által megengedi, hogy a város minden üzertől és kereskedőtől, ezeknek bármennyű portékáik után vásári vám gyanánt három pénzt, az eladásra behajtott barmok árúaitól és vevőtől ugyancsak három pénzt vehessen.²⁾

Ugyancsak Apafinak a sok adózás és teher segítésére 1683-ban kiadott oklevelénél fogva a magyarországiaktól, akik bort visznek innen ki, csebreként egy polturát, és minden lábas marha után ismét egy polturát szedhet a város.³⁾

A fejedelem első adománylevelét megelőzi a tanácsnak egy olyan határozata, mely már 1667. máj. 9-én vásárpénz szedését rendeli el. Hangzik pedig így: „Vasárnapokon, hétfőn, kedden, ki adni s venni jő, minden szekeren egy-egy pénzt vegyenek hitek és kötelességek szerint vásárbíró uraimék. A sós szekerek jövedelméről újabb discursus leszén, 2—2 polturát szedvén.”⁴⁾ Valamely kiváltságnál vagy szokásjognál fogva tehát már ez előtt is szedhettek mérsékelt vásárpénzt a városba jövő szekerektől. Apafi e jogot kiszélesítette és magasabb vámot engedett. A tanács a radnóti kegylevelé alkalmazása felől 1668. szept. elején intézkedik, kihirdetvén, hogy vásárra bejövő minden szekértől és marhától 1 polturát fizessenek. Ugyanennyit tartoznak fizetni a helybeli lakosok a kivitt árukért.⁵⁾

Ez időben az erdélyi országgyűlés súlyos terheket rakott Debreczen városára. 1667-ben „a harminczad végett” vagy a „harminczadért” 4000 frtot követelt a debreczeniektől, s azt minden uton-modon fenyegetéssel és árestálással is megvette rajtok.⁶⁾ 1669-ben ismét Erdély-országához fizetendő harmadfélezer frtól van emlékezés egy helyen, — talán ama 4000 frtnak hátralékos részéről. Bővebb forrás segítségével talán szoros összefüggést találhatnók e tartozás és Apafi kiváltságlevelé

¹⁾ Szűcs J. id. m. 438.

²⁾ Jkv. 1683: 350. és Diárium aug. 24.

³⁾ Jkv. 1667: 96.

⁴⁾ Jkv. 1668: 369.

⁵⁾ Jkv. 1667: 169. 184. Erd. Országgy. Emlékek. XIV. 258.

között, valamint e tartozás természetét illetőleg. Határozottan meg nem állapíthatjuk: ama négyezer frt a vásárpénz szedési jog megadásának az ára volt-e, vagy pedig a kamarát illető harminczadot bérelte-e ki a város önként, vagy kénytelenségből? Világos azonban, hogy épen az imént említett harmadfelezer frt fizetésével okolja meg a tanács a harminczadról szóló alábbi határozatát: „Székértől kell summát venni az felső teréhtől bécsitől fl. 12, — aradi, szegedi, eperjesi, újhelyi szekerekétől az felsőtől fl. 6, — az alább valótól fl. 4, — legalább fl. 2, exigaljanak. Minden egy pár ökörtől, kit felhajtanak, d. 18. adjanak. A szalonnától ha itt eladják, ha itt valók kiviszik is 1—1 polturát adjanak az harminczadban. A méznek csebritől is egy-egy polturát adjanak. A vasnak százának singitől adjanak denaros 6. A pénzen vött cseber bortul adjanak d. 1.¹⁾”

Idézhetünk más határozatot is, 1671-ből:

„A debreczeni ember akár kívül, akár belől kereskedjék, akárminemű materiával, tartozzék illendőképen adózni tőle, akár só, akár ökör, akár bor legyen. Az itthon meghizlalt s eladott baromkörmeket, akik fotostul eladják, annyit adjanak, mennyit az felvivők. Akik itthon egyen-kettenként hitványul eladják, hizlalni nem akarják, egy-egy polturát adjanak tőle. A kereskedésre vött bornak csebritől akár termésül vőtte, tartozzék minden egy-egy pénzt fizetni.“²⁾

„Pro anno 1670.“ felirattal, minden más czim nélkül kezünkben egy számozatlan, összefűzött ívnagyságú, 14 lapból álló regestrum, amelyet az azon évi vásárpénzekről vezettek. Tárgyunkhoz szorosan hozzátartozó adatokat tartalmazván, ezek kivonatos közlését nem mellőzhetjük:

Az 1—4. oldal üres.

5. oldal felirata: „Die 9 Januarii. Az sósoktul.“	
Huszonöt tétel alatt 23 sókereskedő után kimutat	49 frt 59 drt
6. o. „Die 14 Januarii. Az sósoktul való exactio“, huszonöt tétel alatt	33 „ 55 „
7. o. „Die Mensis A. (igy) Az sósoktul“, huszonhét tétel alatt	20 „ 81 „
8. o. „Az sósoktul való exactio“, huszonhét tétel alatt	31 „ 74 „
9. o. „Az sósoktul való exactio“, huszonhét tétel alatt	8 „ 54 „

1) Jkv. 1669. Jan. 26:442. A vasra nézve a 6 dr. harminczadot megújítják

1670. febr. 3. Jkv. 681.

2) Jkv. 1617:162.

10. o. „Az sósoktul való exactio“, huszonkilencz tétel alatt	30 frt 27 drb
11. o. „Az vasasoktul való exactio“, huszonhét tétel alatt	16 „ 87 „
12. o. „Karolusi vásárkor Eperjesről jövőktől való exactio“, huszonhárom tétel alatt	41 „ 40 „
13. o. „Kádas és aprólékos részről való exactio“, huszonnyolcz tétel alatt	13 „ 40 „
14. o. „Kádas és aprólékos részről való exactio“, huszonnyolcz tétel alatt	12 „ 34 „
15. o. „Pünkösti eperjesi utról való exactio“, 30 tétel alatt (A lap alján megjegyezve: Sz.-György napi szegedi vásár odaveszett)	27 „ 03 „
16. o. „Die 3 Julii. Urnapi vásár. Tösir uraiméktul való exactio“. Tíz tétel alatt	64 „ 48 „
16. o. „Gyapjurul és lenről való exactio“. Tizen-nég tétel alatt	15 „ 26 „
17. o. „21 Julii. Aradi utról való exactio“. Tizen-nég tétel alatt (Ugyanott: „Sz.-Lőrincz napi vásár odaveszett.“)	49 „ 12 „
17. o. „Tösir uraiméktul való exactio 21 augusti“. Tizenhárom tétel alatt	141 „ 23 „
18. o. „A mézesektől való exactio“. Huszonhat tétel alatt	13 „ 54 „
19. o. „Szegedi Szt.-Mihály napi utról való exactio“. Tizenkét tétel alatt	45 „ 28 „
20. o. „Szalonnások és kásásoktul való exactio“. Huszonöt tétel alatt	3 „ 77 „
21. o. „Szalonnások és kásásoktul való exactio“. Husz tétel alatt	6 „ 3 „
22. o. „Die 7. Sbris Tösir uraiméktul való exactio“. Tizenhat tétel alatt	90 „ 54 „
23. o. „Die 18. Novembris. Tösir uraiméktul való exactio“. Tizenhét tétel alatt	99 „ 10 „
24. o. „29 9bris Aradi utról való exactio“. Tizenhárom tétel alatt	41 „ 16 „
25. o. „Szent Andrásnapi Eperjesről való exactio“. Tizenöt tétel alatt	39 „ 23 „

A számadó tisztek végül 894 frt 16 dénárba összegezik a kimutatott bevételt és ebből 889 frtot mondanak *vásárpénznek*. Minden egyes tételnél kiírják a fizető kalmár és tösér nevét. Kizárólag valamennyi

debreczeni név; — úgy hogy e névsor által az akkori debreczeni kereskedő status mutatkozik be az utókornak. Külső kereskedőket, eladókat és vevőket e jegyzékbe nem foglalták bele; — ennél fogva a vásári forgalomnak csak egyik részét tünteti fel az így is nagyon értékes regestrum.

A 26. és 27. oldalakon vegyes tárgyú, főként utiköltségek vannak feljegyezve; — ezeket a város kiadásai ismertetésénél már felhasználtam.

Helypénzek.

A vásárpénzjövödelmek közé sorozzuk mi a helypénzeket, — bár ezek a régi számadásokban nagyjából a boltbérrel együtt számoltattak el. A helypénzeket idevalóktól évi átalányul szedték; vidékiek pedig a kirakodásért vagy személyenként, vagy az árú mivoltához képest fizették. A gyolcsos asszonyok helypénzét 1671-ben 3 frtban szabta meg a tanács s azt előre kellett fizetni. 1674-ben 2 frtra szállították le; — ennyi 1684-ben is. A tanács 1682-ben elrendeli, hogy a piacon szabadon való árulástól minden kufár és kalmár elsőben nevét feliratván, a helytől kiki egy frtot fizessen. Ha kinek cédulája nincsen s mégis árul, jószága confiscáltassék. A cédulaház inspectója alá biztattnak a kufári rendek.¹⁾

Piaczi rendtartás.

A vásári, a piaci rendtartás megszégéséből is folytak be jövedelmek a közpénztárba; még pedig egyenesen a főbíró kezébe; amint-hogy minden büntetés és bírságpénzt közvetlenül a főbíró szedett be. E rendtartás néhány jellemző szabályait ide ígatom:

A hetivásárok napja kedd. A sünn megújított tiltó határozatokból következtethetjük, hogy a közönség vasárnap és hétfőn is szeretett vásárlni, holott a vallásos tanács ebben „Isten szombatjának és Isten dicsőségének megrontását” látván, úgy a vasárnapi, mint a hétfői vásárt szigorúan, kemény büntetéssel tiltotta. Hétfőn egyáltalában nem engedte meg a kirakodást; a vámosok cédulát nem adtak; olykor a boltokat is még hétfőn zárva kellett tartani; csak étel-ital árulása volt szabad; a vásárra hétfőn behozott sőt kedden 8 óráig tilos kirakni, akár bér, akár pénz sós legyen.²⁾

Gyakran találkozunk az árulás és a vásárlás idejének és helyének korlátozásával, hol a fogyasztó közönség, hol bizonyos czéhek érdekéből. A sósagzdák és sóval kereskedő rendek közül aki kimegyen a sós-

szekerek eleibe és ott veszen sőt, tizenötöd napig fogságban tartatik. Aki marhát vagy más jószágot a városon kívül vásárol, 12 forinttal büntetik.

A jövevény gyolcsosok csak szabadságkor árulhatnak, — a helybeliek után való helyen és rendben. A tanács határozattá emeli a mézárósczéh azon kérelmét, „hogy sem hentes, sem mézárós komplárságra bárányt nem vásárolhat; sőt östől el nem adhatja, hanem csak fonton mérheti; az itt való ember is az itt való földön és határban bárányt komplárságra nem vehet javai elkobása alatt; ha pedig külső ember főtostul behozza s a város népének nem kell, az után fontra megveheti akár hentes, akár mézárós.” A vasas társaság javára határozza el a tanács, hogy az ide való debreczeni ember a vásárokon visat szabadon vehet, behozhatja, házánál le is rakhatja, — mindazonáltal a czéhnek hírtétellel tartozik, melynek a vas megvételéhez elsőégi joga van. Fát is nyereségre szekérral kedden 8 óráig a kerégyártó mesterek ellenére senki nem vásárolhat.³⁾

A városra hajtott fótos marhákát összeveséggel kedden 12 óráig nem szabad eladni. A ki megveszi, öreg marhátul 3, — aprótul 1 frt büntetéspénzt fizet.⁴⁾

A bujdosók tömeges beszállása alkalmával arany-ezüst marhákból nagy lévén a kínálat, az ötvösök kérésére megtiltotta a tanács, hogy az ilyen tárgyakat akár helybeli, akár idegen az ötvösök híre nélkül megvehesse. A különben cselekvőtől, árát letévén, a czéh megveheti; ezenkívül gira szám szerint 3 frtra büntetik, melynek fele a czéh, fele a bírós.⁵⁾

A vásárbán hiteles mértékkel kellett mérni. Az árus a maga fontját tartozott a város fontjához alkalmaztatni. A ki vékát kiad, 6 frtra, aki idegen vékával mér, az is 6 frtra büntetettetik. Az életet is elveszik tőle s a város lakosainak adják.⁶⁾ A próbák a városházán áll; de külső helyekre 200 frt büntetés alatt ki nem adható. A mézárósok a náluk gyűlt fagyút a város mázsájával is megmérjék s ennek haszna a közönséget illeti.⁷⁾ Aki a város vékája nélkül ad-vesz, 12 frt büntetés vár rá.⁸⁾

Eféle szigorú rendszabályokra még a helybeli áros néppel szemben is, annival inkább szükség volt; mert túlkapások és visszaélések mindig fordultak elő. A vidéki vásáros nép az erdélyi országgyűléshez fordult panaszával.

¹⁾ Jkvek: 1657: 234. 1671. aug. 3. 1674: 650. — 1674: 793. — 1675: 635. — 1673: 529. — 1672: 326.

²⁾ Jkv. 1667: 155.

³⁾ Jkv. 1673: 487.

⁴⁾ Jkv. 1674: 650.

⁵⁾ Jkv. 1674: 765.

⁶⁾ Jkv. 1677: 479.

¹⁾ Jkvek: 1671: 96. — 1673: 565. — 1674: 793. — 1682. márc. 13.

²⁾ Jkvek: 1674: 948. 953. 959. — 1676: 153. 165. — 1677: 466. — 1681: 27. 133. — 1683: 250: 411.

Ez a panasz szülte az 1670. évi fejezévi országgyűlés XXXIX. artikulát, mely a fejedelmre bízva a végrehajtást, megtiltotta a debreczenieknek, hogy a sóval, marhával, lóval stb. kereskedő rendek árucikkeit nem engedik szabadon eladni, — magok részére lefoglalják s úgy adják el nyereséggel idegen vevőknek.¹⁾

A vásári vám- és helypénz hasznát imig állíthatjuk össze:

Év	Vásárpénz inspektori beadatok a bíróknak		Hét szá- bad vásár haszna		Gyolcsó- sok és folyónaru- lókól		Kufárak- tól		Vékapénz		Összesen		Jegyzet
	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	
1676	1324	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1324	—	
1677	1953	50	—	—	—	—	—	—	—	—	1953	50	
1678	1854	71	—	—	31	38	—	—	—	—	1886	09	
1679	2120	01	230	73	20	—	—	—	—	—	2370	74	
1680	2021*	77	223	97	30	—	—	—	13**	—	2288	74	* Ezenkívül 211 frt költ- ésére. ** Két évről.
1681	2222	58	275	34	56	66	—	—	—	—	2554	58	
1682	1702	64	215	03	49	76	76	—	4	—	2047	43	
1683	1440	14	—	—	—	—	45	—	4	17	1489	31	
1684	1376	71	—	—	—	—	43	—	—	—	1419	71	
Összesen	10016	08	945	07	187	80	164	—	21	17	17334	10	

E táblázatnak minden rovata, adatok hiánya miatt nem volt kitölt-
hető. De így is megletszik belőle, hogy a vásárpénz vagy vám jövedelmei
1676-tól 1682-ig emelkedtek; azontúl csökkentek. Mindenesetre veszte-
sége a történetíróra nézve, hogy korábbi évek számadatai nem állanak
rendelkezésére. Mert e veszteség megfoszt annak lehetőségétől, hogy
hosszabb időre nézve összefüggő képet alkothassunk meg ez annyira
fontos vámjövödelmek alakulásának. Ha meg volna ez az összefüggő
kép, az 1676. évi vámbevételt, mely a következőkhöz képest igen ala-
csony, talán okunk volna Strassoldó által adott elrettentő lecke hatá-
sának tulajdonítani. És talán félig-meddig még Carafának emberi fogal-
mat felülhaladó sarczólása is igazolható volna, aki az álmélkodó bécsi
kormány előtt tudvalevőleg azzal magyarázta meg szörnyű eljárását,
hogy a háború fellendítette a debreczeniek kereskedelmét, őket pedig
gazdaggá tette. Ha Carafa háborúnak, hadi állapotnak nevezte a buj-
dosóknak 1682 előtt kifejtett tevékenységét, — akkor a vámjövödelmek
némi csökkenésén támogatják az ő okoskodását. Mert például Debre-
czen kereskedelmi forgalmára kedvezőleg hathatott Bánffy Dénes

¹⁾ Erd. Országgyűl. Emlékek XV. 182.

utasítása a somlyai kapitányhoz, amely által megparancsolja, hogy
erdélyi területéről való marhát, bort, búzát nemes és paraszt csak zilahi,
somlyói, margitai és debreczeni vásárokon adhat el, — Szathmárra,
Károlyba, Ecsedbe, Bányára pedig vagis a római császár birodalmába
ilyen árukat nem szabad bevenni.²⁾ Ámde a vámjövödelmek rögtön meg-
csúfolják az olasz generált, mihelyt azon éveket nézzük, amelyekben
már valósággal vége szakadt a békének; amikor Leopold császár és
Mehemed szultán hadai nagy véres csatákban mérköztek egymással.
Három év alatt, 1682-től 1684-ig a vámbevételek 2222 frtról 1376-ra
csökkentek. Nos ilyen hanyatlás nem jelentheti a kereskedelmi forga-
lomnak, se a polgárság vagyonosodásának emelkedését.

6. Ház- és boltjövödelmek.

E korszakban bérbeadás által nem igen hasznosítja házait a város.
Inkább csak boltjai vannak; ezeket a kereskedők és czéhek bérlik. A
városházának csaknem egész földszinti része boltokká van alakítva.
Többnyire egynyílású, apró helyiségek ezek, amilyen az ódon Szikszai
házban (Piacz-u. 26. sz. a.) ma is látható kettő-három. A városházának
a piacra néző oldalán, sőt belől az udvaron is, egymást érik a bérbe
adott boltocskák. A városházával szemben fekvő Kardos-háznál, az udvar
hosszában, valamint Piacz-Német-utca szegeletén már az 1640-es évek-
ben számos boltot építtetett a tanács. Jó forgalmú hely lévén, boltok
számára foglalta el a város Czegléd-utca toroklatának déli szerét is,
ahol zalog jussán 1661-ben vetette meg a lábát; 1678-ban pedig e
sarokteleknek még magánbirtokosok kezében lévő Kokos Szabó örök-
sökre eső részét is 600 frton megvásárolta.³⁾

A mai magas bérekhez képest e boltokért igen keveset fizettek.
Epen a tárgyalt időből nem tudjuk megmondani, mi volt a bére egyik-
nek vagy másinak. Hanem egy emberöltővel előbb a Herpályiné por-
taján (a városháza egy része) lévő boltokért egyenlően 20 frtot, a
Kardos-háznál lévőért 12—15 frtot, másutt lévőért 4, 8, 10 frtot
szedett a tanács.⁴⁾ A városnak a Csukát-féle házban lévő új boltjainak
bérét ugyanezidőtájt 16 frtban szabták meg.⁵⁾ E boltokért később sem
fizethettek sokkal többet. A Kardos-háznál lévő hentesek egy táblától
még 1673-ban is csak évi 2 frtot adnak s helyét senki a tanács tudta
nélkül másnak által nem engedheti. Szóval a boltok akkor összesen sem

¹⁾ Török Magy. Oktatár VII. 282.

²⁾ Zoltai: Tollrajzok a régi Debreczenről. *Debreczen cz. lap.* 1901. évf. április 15.

³⁾ Z. „Városháza története”. Szabadság 1902. évf. decz. 28.

⁴⁾ Jkv. 1637: 1084.

jövedelmek az anyai frót, amennyit manapság egyetlen jó boltért kap a város. De érdekes, hogy a napkeleti soron lévő boltok akkor is kaposabak és jövedelmezőbbek, mint a napnyugati soriak — épen mint most.

Hogy lakóházait is bérbeadjon a város, csak a görögök beszállásával lett szokássá. Láttuk, micsoda küzdelem folyt a beköltözés felett a görög kereskedők és a tanács között. Mikor a tanács ezt már nem tudta megakadályozni, inkább a maga házaiban adott nekik szállást, mintsem hogy kevésbé ellenőrizhető magánházaiknál engedje lakni őket. Így veték bérbe a görögök a Csobán görögötől megváltott Udvari Jakab-féle, Fekete Miklós és Tar Kata-féle házakat. Ez utóbbi, ahogy több körülményből következtethetem, ugyanaz a ház, amelyet 1527-ben Tar András debreczeni polgár a szent-jóbbi pálosoknak hagyományozott, de amely később a város által a heremitáktól megvásároltatván, városházaul formáltatott.¹⁾ Tar Kata háza mindenestre a városháza szomszédságában feküdt. Nemi bért kapott a város Váradon, Olasziban lévő házaiért, illetőleg az abban lévő boltért és pinczéért is. E házat 1662-ben a várbeli Szent Márton-utczában fekvő régi házaiért kapta. Debreczen a basától. 1665-ben azt határozta felőle a tanács, hogy a váradi ház boltjaiban sőt senkinek nem szabad árulni; ha találkoznak, városbeli kalmárnak kell adni. E házat tulajdonképpen szállónak használták a debreczeniek, akik igen sűrűn megfordultak Váradon; sőt más keresztyén atyáinkfiak is megszállhattak ott. Ezt cselekedte például „jobb alkalmatosság okáért” 1675-ben Szilvási Bálint Váradra küldött erdélyi követ.²⁾

A boltok jövedelmeit a boltinspektoroknak számadásából a következő kimutatásban állíthatjuk össze:

Év	Házak és boltok nyers jövedelmei														Külön- bűt levon- ások után bíró közvet- jeitől			
	Boltok- ért		Tar Kata házaért		Fekete M. háza- ért		Csobán görög házaért		Kardos házaért		Váradi házaért		Egyéb czime- ken					
	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.
1676	1391	77	9	33	—	—	—	—	—	—	—	—	210	08	1611	18	1077	63
1677	1132	92	186	—	101	—	223	74	60	—	—	—	—	—	1703	70	1513	16
1678	1254	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	598	—	1852	28	1520	—
1679	1210	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	393	—	1603	30	1331	33
1680	1242	30	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	504	—	1755	30	907	—
1681	1224	06	135	—	—	—	347	—	60	9	—	—	—	—	1775	66	1492	31
1682	1256	80	140	—	75	—	390	—	60	—	—	—	—	—	1891	80	1630	05
ÖSSZESEN	7713	07	470	33	176	—	930	74	180	—	18	—	1705	08	12193	22	9471	48

¹⁾ Városháza tört. Szabadság. 1902. évf. decz. 27.

²⁾ Tor. Magy. Oktár IX. 534.

Felvilágosításul e kimutatásra nézve megjegyezzük, hogy az „egyéb” czímeken kitüntetett jövedelmek tulajdonképpen azon házak és boltok bérei, amelyeket a görögök fizettek az általuk birt házakért és boltokért: csakhogy a számadásokban nem lévén elkülönítve, együtt kellett azokat nekünk is felvenni. A számadásokban ezek így szerepelnek: 1676: „görögök jövedelme f. 210 || 8.” 1678: „Görögök administratioja fl. 214, — Város háza, boltjai jövedelme, kiket görögök bírnak fl. 384.” 1679: „Görögök administratioja fl. 393.” 1680: „Görögök administratioja fl. 504.” Így fészkelte magát be az idegen nemzetbeli görög a legjobb forgalmú üzleti helyekre. Nem csoda, ha ellenszenvvel nézett rájuk a debreczeni magyar kalmár! A váradi háznál a pinczéért kapott a város 9 frtot.

A város közházai.

A többi közházakat részint hivatali helyiségekül és gazdasági czélokra használták; részint belkiszivselők és cseledek laktak benne. A mai városháza szép, tágas telken e korban már a város birtokában voltak a Herpályi, Tar, Keczei és Fekete-féle házak; csak még a Tolnay-ház magánbirtok Czegléd-utca felől. A városé: Csapó-utczán a Báthory Kristóf által adományozott kolostoritelek, ahol sokáig a belső ispátly állott; de talán már ez időben is — miként most — majorsági udvarnak használták, mert a mai helyén állott már a „külső ispátly”, ahol ez 1681-ben leégett. A városé a Kardos-ház, a legforgalmasabb csap-szék; udvara pedig valóságos bazár, ott, hol a város bérpalotái és hácsarnokai emelkednek. Csapszék voltak még a városházán, azután Piacban, körülbelül az Ujfalu-utca helyén, Mesterben, Péterfiában, Csapóban és Boldogfalván. Mind a 12 derék utcának meg volt a maga „utcaháza” és őrzőháza, az elébbiek tágas telkekkel, istállókkal, akiokkal, éléskamrákkal. A mészárszéknek is, Piac-utca keleti sorján, az Alföldi takarékpénztár telke előtt, a város a tulajdonosa. A schola, Ferenczrendi zárda a reformacio előtt, miután a százszebesi országgyűlés secularizálta az egyházi javakat (1556. márcz.)¹⁾ törvény szerint is az iskolafenntartó város birtokává lett. Hasonlóképpen közvagyon az ősrégi András-templom mellett lévő plebánia, a presbiterium tanácskozó háza helyén, ettől délre két, pénzen vett parochia, melyek közül egyiket, a sarokházat, Méliusz Péter püspök családjától szerezte meg a város; északfelől pedig a kollegium sűrű-főző háza; egy harmadik parochia, mely az öreg templom cemetiumjával határos; átellenben véle, Péterfia keleti sorján 1683-ban Pesthi Máté istenes buzgósgától

¹⁾ Bunyitay V.: Váradi püspökség tört. I. 417.

indítatta negyedik parochiális házul hagyományozta a maga házat. E környéken más háza is volt a városnak, a Makai-féle, melynek megvételét kántor számára — mint már mondták — 1667-ben határozta el a tanács. A kis templom nyugoti oldalán, Német-utcában szintén van parochia. Erről is már 1685-ben említést tesz egy birtokbevallás. Mind e házakban papok, tanárok, kántorok laktak.¹⁾ Pénzbeli jövedelmet ez ingatlanok tehát nem is hozhattak. Ámde annál dúsabban kamatozott szellemileg a belőlük fektetett tőke!

7. Puszták, erdők jövedelmei.

Egymással szorosan összefüggő három feljegyzéssel kezdjük:

„1657. febr. 8. Az hegyesi, szentgyörgyi földeket mint kell usualni, nyilasokra el kell-e osztani vagy pénzrel usualni etc. conclusandum.”

„1657. febr. 26. Hegyesi. szentgyörgyi földeket el kell osztani szordán; pénzben, nem kilenczvezedben kell usualni.”

„1657. márcz. 3. A szentgyörgyi földön nyilasokat 40 pénzre az hegyesi földön levőket 80 pénzre limitáltak. Conclusum: megéri vele.”

Ez a három idézet azért értékes, mert körülbelül meghatározhatjuk belőlük a módot, formát, amellyel a tanács a város földjeit hasznosította. Ime vagy pénzzel szedte a föld jasadékát, a lakosok haszonbért fizetvén a közpénztárnak; vagy pénz nélkül — csekély természetbeli ellenszolgáltatásért, — kilenczvezért osztotta időnkint ki. Az utóbbi módot használták a ház utáni földekénél, amelyek belsőtelek birtoklása alapján, adaja, teherviselőképesége arányában minden polgárt megillettek.

A föld osztása rendszeren három, később hét éves időszakokban történt külön járásonként és utcánként. A felső járásnak más, az alsó járásnak ismét más pusztái voltak. Sors- vagy nyilvetés döntötte el, melyik utcabeliek között és a pusztá melyik részén kezdjék a földosztást. Az a terület, amely mértékegységül szolgált, *nyilas*-nak nevezték. A nyilas önkényesen megállapított területmérték. Egyszer szélesebb, máskor keskenyebb darab föld; a dülönök is a hossza vagy mélysége, melyből a nyilásokat kiszakgatják, nem mindenütt egyenlő. 1671-ben a fizetésért elosztatni rendelt Monostoron csak 24 lépés széles egy nyilas. Ez elnevezést ma is használja a debreczeni ember. Tanyabirtoknál 9000 □ ölet, hatodfél holdat értenek egy nyilas alatt.

¹⁾ Parochiális házakról és tanári lakásokról a *Debreczen*-ben és *Debr. Prot. Laphon* közölt adataim után.

²⁾ Jkv. 1657: 170. 185. 188.

Földosztás.

A ház utáni földek osztására nézve érdekes az 1669-diki határozat, amelyből megismerkedhetünk az osztás kulcsával. Így hangzik:

„A debreczeni földet utczákrendi szerint kell elosztani. Péterfán kezdjék felső járásiak, Piacz-utczán alsó járásiak. A mennyi lépés volt egy nyilasban, két lépéssel alább száll. A földet adaja után kell osztani s *háza után*. A kinek kávéba kútja találtatik egy nyilas földdel szaporodik, másféle kútra félnyilas adattatik.

Felső adóról	4 nyilas.	75 forinttal	2 nyilas.
Alábbvalóról	4 nyilas.	50 forinttal	2 nyilas.
Kétszáz forintról	3 nyilas.	25 forinttal	2 nyilas.
Másfélszáztól	3 nyilas.	Egy forinttal	1 1/2 nyilas.
100 forintról	2 nyilas.	75 pénz	1 nyilas.

A lakóknak is adajok után. A nótarius számára is két nyilas adattatik. Az öreg utcák földöket ha osztják — magok gazdálkodjanak.¹⁾ (Vagyis a kapitányok az utcaszérből vegyének bort, húst, kenyert a földosztó deputatusoknak.)

Három év multán ilyen határozatot hoznak: „aki az Elepen parlagot felfog, avagy gyepet feltört, míg élni akarja, élheti; ha el áll mellőle, az foghatja fel, aki előbb éri. Úgy Vas Tamásnál nála marad a föld, kit Szalai János megszántott volt.”²⁾

Ez meg már szabad, ingyenes földforgalás és használat, amit a tanács a következő év tavaszán imig korlátoz:

„Senki a város lakosai közül az Elepen és a Kösélszegen ötven lépésnél szélesebb földet fel ne fogjon; az hossza tíz annyi. Míg azt meg nem szántja, addig mást ne foghasson fel s csak három szántásig bírassa.”³⁾

Ellenben a zálogos pusztákat rendszerint, szinte kivétel nélkül pénzért, bérért használhatták a város lakosai. Ezeket illetőleg az volt az irányadó elv, hogy „azon földeknek béréből kell kitelni minden fizetésnek; ha ki élni akarja, deponálja adaját s bírhatja; ha azt nem cselekszi, annak adják, aki leteszi érette az adaját.”⁴⁾ A taxát Gergely pápa napjára kellett megfizetni; aki ekkor sem adta meg, a gondviselők annak engedték a földet, aki árát letette. Olykor kaszálot is pénzért, nem pedig dézma fejében kaptak a polgárok. 1674-ben a halapi földön kaszált emberektől 8 frtot kíván a tanács *já áraban*, máskülönben szénából elégíti ki magát.

¹⁾ Jkv. 1669. szept. 16. 611.

²⁾ Jkv. 1672. szept. 19. 382.

³⁾ Jkv. 1673. 502.

⁴⁾ Jkv. 1664: 282.

Kilenczed és tized.

A nem pénzért osztott földek hasznából kilenczed és dézsma járt; ambar a dézsmálásnak igen kevés nyomát találjuk e korszakban, nem úgy mint a következő században, amidőn évről-évre látjuk azokat, akik a tanács által úgy az adományos, mint a zálogos pusztákra dézsmálás végett kiküldetnek.

E szakasznál legelőből idézett 1657. évi határozat említi a kilenczedért való földhasználatot; azután 1684-ben fordul elő, hogy több tanácsbeli hat székkel Ohatra megy a dézsmának beszedése végett.¹⁾ A dézsma mennyisége felől adattal csak a következő század elejéről rendelkezünk. 1714-ben az ohati pusztá egy részét szántó-vető egyekiek az élet szük- és szegény voltához képest 40 debreczeni köből tiszta búzát és 10 köből árpat adnak nona és decima fejében. A szovati jobbágyság, akiknek száma 1701-ben 64, ugyanekkor kilenczedül 50 k. tavaszi, 50 k. őszi búzát és 50 k. árpat tartoznak beszállítani. A városnak Sámszonban lakó jobbágjai pedig, számszerint negyvenkilenczen, 1719-ben 27 köből tiszta búza dézsmával adósa.²⁾

Legelőberek.

Legelőberekkel is találkozunk; leginkább ha zálogos pusztákban legeltetnek a gazdák. „Szent-György praediumot kik élni akarják marhájokkal vagy ekékkel, fizessenek érte.” — „A szepesi földre a juhok emberek juhokat elhajthatják. Őt juhok egy marha számban computálván, abból a bért megadják.” „Bér vagy árenda” mellett használhatták Szepesen a Lovászok földét, amért „24 város földében nem járt. A hízó-barmot tartó gazdaembereken, akik az elepi föld fűvét, marhájokkal elvesztegettek, elétették, — felbecsültetvén a kár, 350 frtot vett a tanács.”³⁾ Ellenben alighanem ingyenes legelőről gondoskodott, amikor 1672. tavaszán azt rendeli, hogy „a város földében marha legeltetésére elégséges föld szakasztassék”. A halápi földért pedig esztendeig marhaszáma 2—2 polturát kellett 1669-ben fizetni. Mert az erdőkön való legeltetés sem volt ingyenes. Kitészik ez még a tanács azon határozatából is, amelylyel a halápi erdőnek és a Cserének *avarban tartását* rendeli el, — a többi erdőket pedig pénzre, marhaszáma megbocsátja.⁴⁾

¹⁾ Diárium 1684. aug. 23.

²⁾ Magy. Gazd. tört. Szemle 1903. X. évf. 36—38.

³⁾ Jkv. 1668: 375.

⁴⁾ Jkv. 1665: 84.

⁵⁾ Jkv. 1665. máj. 30: 98.

⁶⁾ Jkv. 1666. aug. 21: 381.

Makkoltatás.

A makkoltatásért hasonlóképen pénzt szedtek, még az adományos erdőkön is. „A Nagyerdő makkjának az ára dénár 12, minden disznótul; a süllejét kettőt egy számban.”¹⁾ Ismét: „Minthogy Isten elég makkot adott, a Nagyerdőt s Apafáját meg kell bocsátani. A majorságbeli disznótul süllejével együtt tíz—tíz pénzt kell adni; az volt öreg marháktul 15—15 pénzt adjanak.”²⁾ 1674-ben pedig a Nagyerdőn lévő makkra kilencz pénzért bocsátották reá a sertést. De volt eset, hogy a makkot, csak úgy mint a kaszállót, nem adta el a tanács, hanem város számára marasztotta meg. Ez történt a halápi makkal és kaszállóval 1669-ben. Mire kellett a makk? Erdőújításra-e vagy másra: nem mondja meg a feljegyzés. Nem merném állítani, hogy vetni használták.

Faizás.

Az erdők, amelyek Nagyerdőn és Apafáján kívül, Halápot, Bánkot, Paczot, Fancsikát, Monostort, Gutot, Zelemért, Szentgyörgyöt, sőt Macs egy részét is borították, készpénzül szintén kevés hasznót hajtottak. Kevesebbet mint az ekével élt puszták. Sőt az erdők haszna a megmaradt számadásokban nem is szerepel. Haláp, Bánk, Fancsika pusztáknál található apró bevételek kaszállók, legelők vagy még inkább szántóföldek bérheadásából folytak be. Bátran azt következtethetjük, hogy az erdők pénzül való hasznát közvetlenül a főbíró szedte be, — még pedig egy 1656. évi határozat alapján. Ez a határozat úgy szól, hogy „mivel a pásztorok mindmagok haszna keresésével és mind vigyázatlanságokkal igen megpusztították a paczi és fancsikai cseréket, azért már ennek utána nem lézen a szabadosok és ispánok dispositiójában, hanem a bírójában.”³⁾

Ne tessék a mai házbirtokos polgárságnak, a mely jussát tartja a faizáshoz, azt hinni, hogy a „rég jó (?) időkben” elődeik ingyen és annyi fát vághattak, amennyi tetszett, vagy amennyire szükségük volt. A tárgyalt korszakban is meg volt szabva, kinek mennyi fa dukál és ára volt a hazáhozható fának.

Az egykorú városi előjáróságot igazságosan aligha vádolhatjuk rabló erdőgazdasággal. Amit az erdők védelmére gondos és takarékos tulajdonosok már abban az időben is általában megselekedtek, azt nem mulasztotta el a debreczeni tanács is. Többrendeli óvó intézkedéseket hozott és szigorú tilalmakat állított fel az erdőpusztítók ellen. Csakhogy

¹⁾ Jkv. 1668: 369.

²⁾ Jkv. 1671: 162.

³⁾ Jkv. 1656. jan. 5. 13.

az erdő prédálóinak megfélekezésében, mikor az örökös hadi villongások között annyira elvadultak az emberek, sem elég erélyes, sem elég erős nem lehetett. Hogy egyebet ne említsünk, — a bűszörményi labanczok kártételeivel szemben, akik tilalmas erdőknek legszebb fát, hol erőszakkal, hol lopva kivagdalták és elhordották, — tehetetlen volt a tanácsi hatalom. A várost emésztő gyakori tűzvészek és a török fabeli követelése is vismajor-ként befolyásolták az erdők állapotját: egy-egy nagy tűzi romlás után, hogy a polgárok újra felépíthessék elhamvadt hajlékaikat nyáron is vágás alá bocsátották az erdők bizonyos részeit. Ha pedig a török a váradi várhoz palánkfát, a szolnoki hidhoz deszkát követelt: a szorongatott előjáróság onnan vette, ahol kapta. Valóban nem csoda ha ilyen korszak után, amely a rombolás és pusztulás korszaka, — az 1715. évi országos összeírás végrehajtói siralmas képét rajzolják a debreczeni erdők állapotjának.¹⁾

Rendszerez erdőüzemről szó sincs még. De azért bizonyos vágási rendnek nyomai már e korban is felbukkannak. Sort vesznek az erdők fatömegének kihasználásában. A vágás alá jövő területet küldötségek véleménye alapján jelöli ki a tanács. Ugyanekkor a többi erdőt, sőt ugyanazon erdőnek többi részét erős tilalommal fogják meg.

1656-ig a Cserén folyt a fa vágása; ekkor a Nagyerdőt bocsátották meg, mely azután kimutathatólag 1668-tól 1677-ig folyton tilalom alatt állott. Ekkor ismét rákerült a sor s 1682-ig vágták, talán szálalták amikor a guthi erdőt vették elő. 1668-ban ismét a Cserét bocsátják meg s talán pár év múlva Fancsikát, amelyről már 1674-ben azt olvassuk, hogy „tilalom alá vétetődik“ s ez a tilalom 1681-ben is tart. Alig kételkedhetünk abban, hogy ugyanazon erdőt vágástagokra osztották. Nem következtethetünk-e erre az 1680-diki esetről? A tanács decz. 3-án délután elhatározza, hogy a fa hordása Nagyerdőről másnap megkezdhető. De a város népe nem várva a meghirdetést, már d. u. 1 óra tájban „az erdővágáshoz igen nagy rendetlenül hozzáfog és az eljegyzett erdőmellé a tilalmasul is jó darabot levág a t. tanács nem kicsiny injuriájára.“²⁾ A csere elnevezés pedig egyenesen 15—25 éves sarjerdő üzemtételre fel; amelyre a városban virágzó timár-ipar már korán rávezethette a debreczenieket, akiknek erdei jobbára tölgyfanyemből állanak.

Erdővédelem.

A tilalomszegő gazdának 12 frt, a vágó szolgának 6 frt és fogház a büntetése. A tilalmas erdőn vágott fát, ha kinél találják, minden ked-

¹⁾ Gazd. tört. Szemle 1902. IX. évf. 1: Debreczen 200 év előtt.

²⁾ Diarium 1680. decz. 3.

vezés nélkül elvéteti a tanács.³⁾ Műhelyeikben sok tűzfát fogyasztó fazekasok és serfőzők ellen is ilyen határozatot hoznak: „se fazekas, se serfőző az erdőllést úgy mint eddig szabadjában ne exerceálja, se nyersét, se asszút le ne vágjon hír nélkül. Alioquin fl. 12 multabuntur irremissibiliter.“ Ugyanekkor a bíró keményen megint az erdőpásztorokat, hogy az erdőt szabad akarattalok szerint ne tékozzák, a fát kazalra ne hordják, hanem mikor tűzre való fára szükségük legyen, Bíró hírével asszú sorvad fát vigyenek.⁴⁾

Az erdőpásztorok hit alatt szolgáltak s a bírságpénzen osztoztak a bíróval.⁵⁾ Ha ki közülük magáról megfélekedvén, hite és kötelessége ellen vétett, kérlelhetetlen szigorúsággal büntették az olyant. Vajda Mihály és Király János erdőcsőszök 1669-ben „nyers- és asszúfából“ pénzért a magok hasznára „sáfarkodtak“. A város erdeinek tehát „nem őrzői, hanem rontói, praedatói, tékozlói lévén s megfizethetetlen kárt tévén, minden jószágoktól megfosztásra, szalmakoszorúval való megkoszorúzásra, nyakokba költetelésre, hóhér által való megveretésre és a városból kivezetetésre ítéltettek, meg arra, hogy soha város szolgálatjára be ne fogadtassanak.“⁶⁾

Az erdőnek nagy veszedelme a tűz. Nem csoda, ha drákói őrvények hoztattak az erdőben tűzetszínalók és a tűz által kártételek ellen. Tűzcsinálásért a nagyerdei pásztorokat 12 frt büntetik. A mezei munkásoknak, ha miattok a tűz erdőbe kap, kezök elvágatják; „pásztorok, vadászok, városi és kívül való emberek 12 frt büntetés alatt a Nagyerdőt. Apafáján, Cserén, Fancsikán tüzet csinálni ne merészellenek; — mert a tűz csaladván, ha megégnek az erdők, — fejek esik el érte, akik miatt az történnék.“⁷⁾

A fahordás ideje.

A vágás alá jövő erdőrészeket télközépén, rendszeren január első felében, ritkábban decemberben szabadították fel. Sőt korábban tavasszal is vágták. 1656-ban, május 4-én bocsátják meg a Nagyerdőt. 1681-ben is májusban vághattak épületfát meghatározott erdőtagokban a tűzkárosult lakosok. A favágók reggeltől estig maradhattak az erdőben. Éjjel nem volt szabad nekik kint hálani. Tilos volt a fát akár az erdőn, akár a városon kívül csomóba rakni.⁸⁾ Kiki annyi fát

¹⁾ Jkv. 1657: 156. 1666: Jan. 7. 1668: Jan. 3. 1668: 226. 1674: 870. 1681: 21.

²⁾ Jkv. 1657. Jan. 27. 1660. 1698: 228.

³⁾ Jkv. 1656: 12. 1657: 159.

⁴⁾ Jkv. 1669: febr. 449, 452, 459.

⁵⁾ Jkv. 1638: 69. — 1642: 976.

⁶⁾ Jkv. 1668: 235.

vágjon, amennyit elhozhat, így hangzának az erdőrendtartási szabályok. „Egy házhoz egy szekérrel vigyenek” — így határoznak máskor.¹⁾

A faizás joga a rendes állandó lakosokat illette „három esztendő forgása alatt, akik bejöttek, azoknak erdő nem adatik.”²⁾ De aki fát kapott — mint fentebb mondtunk — az sem ingyen jutott hozzá. „Az erdőt meg kell bocsátani, de adót kell kérni, három pollutára kell bocsátani.”³⁾ Ezt a határozatot úgy értjük, hogy minden vonómarha után, a melyet a fahordószekérbe fogtak, három pollutát vagy kilencz dénárt kívánt a tanács. Egy négyökrös szekér faváltsága tehát $4 \times 9 = 36$ dénár. A távollekvő guta erdőt amikor megbocsátották, egy marhától csak egy pollutát szedett a város.⁴⁾ Tűzkárosult lakosok pedig építkezésre díjtalanul kaptak fát. Az 1681. évi nagy tűzvész alkalmával szükségekhez és adajokhoz képest, aki legtöbbre volt érdemes, tíz szálhoz tarthatott igényt. Papok, tanároknak is ingyen tűzifa járt. Hasonlóképen az 1650. évi határozat alapján (Jkv. 1650: 8.) a főbírónak, akit házi szükségletére elegendő fa illetett. Továbbá tilos az adott fát a telektől eladni és tilos gyümölcstermő fát levágni.⁵⁾

Tüzi- és épületfákon kívül különféle ipari célokra használható anyagot is szolgáltatottak a debreczeni erdők. A cserhántást már érintették. Egyszer malom bálványának, máskor (1662. decz. 11.) Bíró uram számára sajtonak való fát utaltványoz a tanács. Hogy szerszámfa is bőven került az erdőkről, felesleges mondanunk. Az erdők termették a szegénység tüzelőanyagát: a rőzsét; a sövénykerítésekhez, a város palánkjaihoz szükséges vesszőt, lövővet. Akkor pedig városszerzte mindenki sövényvel kerítkezett. A piac-utcai házaknak, a „városháza körül lévő paloták-nak” is sövényből volt a kerítésük.

De mindem ez erdei termékeknek az értékét csak megközelítőleg sem tudjuk megbecsülni.

Szükséggyűjtés és halászat.

Itt találjuk helyenvalónak, hogy megemlítsük még a következőket: a szikso gyűjtéséből is lehetett némi csekély jövedelme a városnak. Legalább 1664-ben (ápr. 3.) oly módon rendelkezik a tanács a szepesi földön lévő „szék-só” felől, hogy „mivel a városnak sok pénzében

vagyion a szepesi praedium, pénz nélkül senki nem bírhatja, ha a varga-czéhnek kell, vele élni akar s hasznát kedvöli, vegye meg pénzen a szabadosoktól.”¹⁾ Talán a szikso használatával függ össze az előbbi határozat, amely szerint a szepesi Hosszú-Szék egyik szelétől a másikig, emberemlékezete óta nyomásban tartatván, ezután is úgy tartassék.²⁾

A földbirtokkal járó halászati jogból pénzbeli hasznot nem szedett a város. A város körül lévő gátas vizekben, Toczóban, Kondoróban, Hortobágyban a lakosok szabadon halászhattak, egy 1554. évi határozat szerint ugyancsak a bíró engedélye és pecsétje mellett. Amikor a város a Bánfiaktól Ohatot is zálogba vevé s a város határa kiterjedett a hal-lal bővülködő Tiszáig, a tanács tagjai halókkal magok is többször szekereiken ki-kirándulának, hogy meghalásszák a folyót s hol jobb, hol rosszabb haszonnal térének vissza.³⁾

A puszták jövedelmét a fennmaradt számadásokból ekként állít-hatjuk össze:

Év	Föld- és erdő- használat Macs és He- gyes- köz- sége	Alsó járási puszták haszná										A puszták inspektorok a földbirtokosok be- számlált		
		A puszták haszná										A puszták haszná		
		A puszták haszná										A puszták haszná		
		A puszták haszná										A puszták haszná		
		Erdő	Szék	Föld	Halás	Halás	Szepesi	Szepesi	Szepesi	Szepesi	Szepesi	Föld	Alsó	Szepesi
		frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.	frt d.
1676	355 - 0	409 07	342 78	—	—	—	—	—	—	751 85	1106 85	314 99	606 33	921 32
1677	65 65	400 87	333 33	13	—	10	11 60	22	—	735 82	801 47	36	676 30	702 30
1678	355 - 0	400 87	333 33	19 80	18 54	29 37	12	—	—	819 13	1174 13	261 63	710 41	972 04
1679	355 - 0	400 87	333 33	15	—	33	39	—	14 12	800 34	1215 34	200 71	636 00	836 36
1680	355 - 0	400 87	333 33	15	—	33	39	—	14 12	800 34	1215 34	147 42	634 00	801 13
1681	házi nyit	412 47	344 46	20 50	30 78	—	—	—	—	808 21	808 21	—	634 73	808 21
Összesen	1855 65	0 2445 02	3020 64	85 50	138 32	159 17	62 21	6855 09	6381 54	959 75	3885 76	4940 51		

8. Egyháziak kezébe folyt jövedelmek

A város és egyház szoros egysége feleslegessé tette, hogy az egyház a maga céljainak megvalósítása, intézményeinek fentartása végett külön jövedelmi forrásokat keressen. Akár azt, hogy saját híveit megadóztassa; akár azt, hogy haszonhajtó világi javak után törekedjék.

¹⁾ Jkv. 1666. jan. 7. és 1668: 235. 1676: 19.

²⁾ Jkv. 1680. decz. 2: 825.

³⁾ Jkv. 1669: 433.

⁴⁾ Jkv. 1669: 433. — 1676: 19, 1677: 293; 1680: 324. — Diarium: 1680. decz. 3.

Jkv. 1682: 263.

⁵⁾ Jkv. 1656: 61. 1677: 293.

¹⁾ Jkv. 1664: 335.

²⁾ Jkv. 1656: 78.

³⁾ Diarium 1681: aug. 6. 1682: jan. 21. febr. 10. 1684: aug. 23.

A város gondoskodott polgárainak lelki, hitbeli szükségleteiről. A város közpénztára viselte mindazon anyagi terheket, a melyek az egyházi szolgálat ellátásából s a hitélet kormányzásából keletkeztek. Vagyis a város fizette a papokat, tanítókat; a város építtette és tartotta fenn a templomokat, papi, kántori lakásokat. Egyházi gyűlésekre ide sereglett papokat a város és polgárok vendégszeretete látta el szállással és étellel. Valamint a gyűlékezet szegényeinek eltartását is, a város, mint politikai társadalom vállalta magára.

Minden ilyen természetű kiadásnak állandó, rendes alapja volt: a közjövödelem. Ezenkívül, amit ez erősen vallásos korszakban természetesen találunk, igénybe vette a világi hatóság az őskeresztény egyház tagjainak példájára gyakorolt alamizsnagyűjtést, a hívek szeretet-adományait is.

E szeretet-adományok persely és másféle gyűjtés, önkéntes ajánlás és végrendeleti hagyományozás által folytak be, részint pénzben, részint terményekben vagy másféle értékekben. Az utókor kegyeleme mindig sajnálattal gondolt arra, hogy a gyér feljegyzések mily kevés kegyes adakozó nevét örökítették meg. Holott, hogy sokan valának, — biztosra vehetjük. Nékünk csak a következő adatokat sikerült összeszedni:

1671-ben Csatári Balint senator a mai kistemplom helyén épült imaháznak, a „szinnek építésének egy részét magára vállalta.¹⁾ Megjegyezhetjük ez áldozatkész, hitbuzgó polgárról azt is, hogy később 1683-ban, a szultán táborát Nándorfejérvártól Bécsig kísérvén, „mint egy kapitányságot viselt”, — állandó követtséget a város nevében, — és ez alkalommal Győrnél a labanczok fogságába esett, honnan több polgártársával együtt hónapok múlva szabadult ki. — 1679-ben különösen élénken felbuzdult a gyűlekezet, hogy új templomot emeljen Isten dicsőségére. Ez évi számadásunk egész sorát megőrizte a templom „épületi” számára tett adományoknak és hagyományoknak. Részint ételekben conferáltak, részint legáltak: Bika Jánosné 160, Dobozi István (id.) 150, Kis Mihály 150, Dani Mihály feleségével együtt 100, Borbély Albertné 53, Borbély Mátyásné 30, Dobozi Benedek és Török Kata 25—25, Kovács György nevű idegen legény 22, Nyujtó Gáspár 12, Szabó András („hatvan-utcai templom épületére”) és Gönczi Szabó János 10—10, Borbély Gáspár szegény legény 6, Fodor Mihály jövevény 5, Szilágyi Jánosné „német-utcai Isten dicsőségére” 3 forintot. Ugyanezen évben a „schola épületére”; Bika Jánosné 75, Dobozi István 25 forint. A két rendbeli adakozás összege 861 frt, — és ez a mai

¹⁾ Jkv. 1671. jan. 1:15.

pénzérték szerint 9—10 ezer koronának felel meg.¹⁾ 1681-ben Veres Andrásné „másik (első) uráról álló atyafiával együtt” 100 frtot conferál a két templom épületére.

Mások templomi, úrasztali felszerelések, edények ajándékozásával tettek bizonyosságot Isten házának szeretetéről. 1676-ban Vigkedvű Pál a „debreczeni öreg templomhoz” értékes ezüstpoharat, — 1677-ben Vigkedvű Mihály főbíró özvegye Thuri Nagy Kata nagy ezüstkannát, 1682-ben Varga András özvegye Zagyva Borbála ugyancsak ezüstpoharat adott.²⁾

Voltak olyan hitbuzgó hívek is, akik ingatlan jószágot testáltak az egyháznak, 1670-ben Kis Gáspár és felesége, házakat és szőlőjüket; 1682-ben Pesthi Máté senator „istenes buzgóságából indítva” Péterfia elején lévő házát hagyományozta az egyház számára. Utóbbi papi vagy tanári lakást kívánt alakítani belőle. E háznak telke ma is az egyház kezében van.³⁾

A vallásos buzgóság, az atyafiságos szeretet és jóerkölcsöket ápoló céhezszervezet is hathatós segítségre volt a városi közpénztárnak az egyházi-iskolai költségek teljesítésében. A czéhek ugyanis tagjaiktól közvetett adókat szedtek az egyház javára. Talán kivétel nélkül az összes czéhszabályok mindjárt első szakaszai által akként rendelkeznek, hogy minden czéhbéli új mestertől a mesterség váltásáért követt díjak bizonyos része, rendszerint egy harmada, az ekklesiát illeti; hasonló módon a bírsággépezek egy nyolczadrésze. Némelyik czéhnek árticulusa ebben a jövedelemben „a debreczeni keresztény scholát” is részesíteni parancsolta. Példák tanúskodjanak erről:

A csizmadiáknak 1604-ben kelt czéhszabályaik szerint (1 árticulus) a város főbírája előtt tartoznak esküt tenni a czéhmasterok arra, hogy az ekklesia és schola jövedelmeit beszolgáltatják; a mesterséget váltani akaró csizmadia legyen a mesterség váltásáért 8 magyar frtot fizet, melynek két része a czéhé, harmadik része a debreczeni ekklesia szükségére szolgál (3. árt.).⁴⁾ Az asztalosoknál az 1647. évi szabályzat 6 frtban állapítja meg a mesterség váltásának díját, — egy harmada ennek is az egyházzé. — ugyancsak az 1 frtos bírság nyolczadrésze (3. árt.).⁵⁾

A Kállóhól kibujdosott lakatos mesterembereket az idevaló lakatos és kovács czéh csak úgy hajlandó a kebelébe befogadni, ha félremeiket csinálnak és az ekklesia pénz megfizetésére magokat köte-

¹⁾ 1679. évi számvizsgálás.

²⁾ Szűcs I. id. m. II. 899.

³⁾ Jkv. 1679: 331. 1682: 248. és Diárium 1682. jan. 1.

⁴⁾ Közlevéltár: különböző tartalmú iratok. 16. sz.

⁵⁾ U. o. 35. sz.

lezik. És azok el is fogadták ezt a feltételt.¹⁾ A hentesek, amiért a város földén árulhattak, tartoztak bőjt fő szeredán egy-egy marhát vágni s ekklesia számára, praeceptorok fizetésére évenként 1—1 frtot fizetni.²⁾ A szijgyártók 1683. évi czéhszabálya 15 magyar frtra rendeli a mesterség váltságát; egy harmada az egyházi; minden 1 frt és azonfölül való bírság nyolczada pedig az iskolának jár (2. 3. art.).³⁾

A kollegiumnak és tanulmányjúságnak fejedelmi pártfogókat is állított a gondviselés. Barsay Ákos a Rákócziak példájára egy professor fizetését vállalja magára; Kemény János özvegye Lónyai Anna évi 50 frttal, szilágysági jószágainak gabona és szőlőtizedével, Rhódei Ferencz hegyi-összentelmei birtokainak tizedével, Zólyomi Miklós évi 50 frttal segítik. És valamennyinek pártfogását felülmúlja Apafi bőkezűsége, amelyről már szólottunk.⁴⁾

Ide tartoznak a szegények táplálására kijelölt közjövödelmek; mineműek a szegények malmának haszna, a talált gazdátlan marhák ára és a vékapénz.

E jövedelmeket részint az egyháziak, részint a főbírók kezelték. A perselygyűjtésről, élésbeli adományokról, malom hasznáról, vékapénzról, talált marhák áráról az egyháziak számoltak. Sőt olykor a hagyományok is az ő kezükbe folytak. Ellenben a czéhmesterek közvetlenül a főbíróknak fizették be az ekklesia-pénzeket, amint ez az asztalosok árticulusaiból megtetszik.

Az egyháziak 1676—1683. között a következő összegeket szedték be:

Év	Hagyományból		Perselyből		Malom hasznából		Közvetlen jövedelekből		Kamat		Vékapénz		Elővédett marhából		Tavalyi hátrány		Összesen
	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	frt	d.	
1676	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	285 28
1677	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	303 90
1678	77	—	33	45	122	72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	233 17
1679	861	—	—	—	114	71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	975 71
1680	133	91	92	47	73	—	102	50	20	—	13	—	—	31	43	—	466 31
1681	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1682	190	49	87	99	86	94	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	349 42
1683	—	—	94	94	90	58	—	—	—	4	17	9	93	—	—	—	199 62
Összesen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2713 41

¹⁾ Jkv. 1674. júl. 782. 784. 1002.

²⁾ Jkv. 1676: 38. 53. 63.

³⁾ Közltr. Kül. tart. iratok. 61. sz.

⁴⁾ Szűcs Lid. m. II. 609.

9. Vegyes- és rendkívüli bevételek.

E csoportba a számadással tartozó tisztek által kimutatott hátralékos követeléseken, erdőhasznán s közvetlenül a bíró kezelésére bízott kisebb vegyes bevételeken kívül még a hitelműveletek által szerzett bevételeket sorozhatjuk. Nem csoda, ha csaknem szakadatlan szorongatások és sarczoltatások között élven, kölcsönvételhez is kényszerült folyamodni a város, ami a hitel akkori fejletlensége mellett tökeszegény korban megint csak nehéz útja-módja volt a szabadulásnak. Viszont arra is vannak adataink, hogy egyszer-másor a város adhatott pénzt kamatra. Így olvassuk, hogy 1660-ban Kozma Ferencz uram 200 tallérral és ennek 20 tallér kamatjával lévén adósa a városnak, a tanács e követelés biztosítékul lefoglalja Német-utca szegletén lévő boltjait.¹⁾ Amikor Abauja költözött Fekete Miklós szenator piac-utcai házat megvételre felajánlja, elhatározza a tanács, hogy az érdekes pénz, akitől vagyon „szedessék be és azon vétessék meg a ház.”²⁾ Hasonlóképen 1669-ben Kápolnási Jánost és Csehi Jánost az érdekes pénz perczepczójával bízzák meg.

Ezek lehettek alapítványtermészetű tőkék, amiként 1679-ben is a templom építésére hagyományozott pénzeket kamatra helyezte el a tanács; de lehettek a város felesleges jövedelmei, amelyek békés jó esztendőkhöz elő-előfordultak.

A város kölcsönvételeiről, adósságairól is rendszeres összefüggő kimutatással nem rendelkezhetünk. Csupán néhány elszórt feljegyzésből ismerjük az adósságesztés némely esetét. 1669-ben a tiszántúli (innen) ref. lelkészek azt az ezer aranyat, amelylyel Rákóczi Ferencz a tőlük elvett parokhialis hasznokért kárpótolta őket, kamatra felajánlották a városnak. A tanács hajlandó elfogadni a kölcsönt, ha fele hasznát a prédikátorok az iskolának engedik át.³⁾ Mi lett az alku vége? — nem tudjuk. Gyakrabban megtörtént, hogy a tanács nem tudta terminusra összeszerezni a török részre járó adót. Ilyenkor rövid lejáratu kölcsönnel segített magán, ha vonatkozott várakozni a szigorú kincstartó. Közben akár Váradon, akár Egreben talált a bíró pénzes törököt, aki kész kamatra hitelezni a városnak.⁴⁾ Sőt Drinápolyban, Konstantinápolyban is került szükség esetében hitelező. 1685. elején már tornyosultak Debreczen felett ez évtized részterhes felhői s mint a vízár,

¹⁾ Jkv. 1660. jan. 5.

²⁾ Jkv. 1666: 421.

³⁾ Jkv. 1669. aug. 29. 598.

⁴⁾ Diárium 1685. Márcz. 4.

nőtt a sok elviselhetetlen teher. Könnyítésért tehát Bonyhádi Jánost és Palágyi Pált a portára küldték ilyen kérésekkel:

1. a hatalmas császár ennyi ideig való hűségükért adna nekik hatiserifét;

2. szállítsa lejjebb adókat, legalább a mostani esztendőben;

3. engedje el az Egerbe kívánt 4000 kila lisztet;

4. a szokás ellenére ugyancsak Egerbe követelt 400 hetiszerezes küldésére se kényszerítessenek.

A debreczeniek érdekeit Apafi követek kivül a portán Maurocordatos, a szultán befolyásos görög tolmácsa képviselte. Roppant pénzbe került az a szultáni okirat, a hatiserifa. Először is 4008 tallér volt az ára; ezenkívül a nagyvezér 5000 oroszlanos tallért követelt a kiadásért és 500-at valami efendi. Dehogy vittek magokkal ennyi pénzt Bonyhádiek! Körülbelül ötezer tallért Maurocordatos tehát kezességet vállalt, hogy az erdélyi országos bizottság az „elője terjesztett keserves panaszokat méltó tekintetbe vévén” a fejedelem hozzájárulásával egyhangulag negyvedfélezer tallér segítséget rendelt Debreczennek az ország közönséges pénzéből. Egyidejűleg Maurocordatosnak is írott a bizottság az ország neve alatt a végből, hogy a városnak a fényes portán lévő hiteltelzői miatt hánlódása ne légyen.¹⁾ Bonyhádi az Erdély által ajándékozott 1500 aranyat a hatiserifért fizette. Csakhamar ezután jött Carafa az ő félmillió talléros sarczával. A megfogatkozott inséges város se adót, se adósságot nem tudott fizetni a töröknek s Maurocordatos még a török uralom után is követelhette, követelte is a bécsi kormány támogatásával az ötezer oroszlanos tallért kamataival együtt.²⁾

10. Főbírák számadásai.

Mondottuk már odaelőtt, hogy a régi debreczeni városi szervezetben a főbíró egyúttal fő- vagy központi pénztárnok szerepét is viselte. Minden bevételi főössleg, amely a számadással tartozó tisztviselőknél a hatáskörükbe eső kiadások teljesítése után megmaradt, — a főbíró ladájába vándorolt; valamint minden követelést, amelyet az eszedékeség esztendőjében a bevételzésre hivatott szolgáló tisztak nem tudtak beszédni, mint hátralékot a következő főbírák tartoztak behajtani. A főbíró számolt el minden olyan bevételről, amelyet a szervezet vagy

¹⁾ Török-Magy. Okmány. Gyárfás Pál levelei Apafihoz. 1605. apr. 14. máj. 2. IX. 15. 43. — Alvinczi Péter Oktára. Sárosi J. levele II. 43. 50. és Szaucs J. id. m. III. 680.

²⁾ Szaucs J. u. o.

szokás egyenesen az ő kezelésére bízott. A legfontosabb kiadások teljesítése is a főbíró kötelessége; az adók pontos beszolgáltatása; sarcok megfizetése; papok, tanárok díjazása; zálogjogszerzők és őregbítések, ingatlan vételk, ajándékozások és jutalmazások költségei.

Valóban 1693 előtt — mert csak addig tartott a főbírák pénzkézelő tevékenysége — igen tekintélyes, ma is számot tévő az a pénzforgalom, amelyet a főbíró közvetített. Kiténik ez az itt látható kimutatóból:

Főbírák számadásainak összefoglalása							
Év	Főbíró neve	Bevétel		Kiadás		Maradvány	
		frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.
1676	Balyk András	36262	96	36110	31	152	35
1677	Munkácsi István	35785	29	35594	94	190	35
1678	Balyk András	37718	96	37480	78	238	18
1679	Munkácsi István	36885	61	36485	58	400	03
1680	Balyk András	40183	26	39248	06	937	20
1681	Pataki Pál	41285	51	41110	45	175	06
1682	Balyk András	44867	19	44882	93	4	26
1683	Comáromi István	44893	64	44893	64	—	—
1684	Balyk András	37911	51	37911	51	—	—
Összesen		355783	93	353706	10	—	—

A számadásvizsgálások, úgy ahogy fennmaradtak, a főbírák pénzkézeléséről sem engedik meg pontos és tökéletes kép fölvételét. Imé első tekintetre úgy látszik, hogy az 1676—1684. közé eső kilenc esztendő mindegyikének egész kimutatása áll előttünk. Holott 1679-et illetőleg nyolcz hónapos csonka év eredményével számol be a főbírói kezelés, a négy utolsó hónap bevételai és kiadásai pedig hiányoznak. Ez a körülmény zavarólag hat a további számításokra is. Úgy áll ugyanis a dolog, hogy Munkácsi István 1679. évbéli főbíró azon évi szept. 3-án meghalt. Helyette tehát Pataki Pál első esküdt és másodbíró készítette el a számadást, augusztus végeig bezárólag. Azonban az 1680. szept. 1-én készült számvizsgálati jegyzőkönyvbe nem az egész évi főbírói tevékenységnek eredményét találjuk; hanem csak az első nyolcz hónapi pénzkézelését. Miért-miért nem? — szept.—decz. hónapokra vonatkozó adatok a jegyzőkönyv megmaradt példányaihoz éppen úgy hiányoznak, mint az 1681—84. évek számadásvizsgálásaihoz hol egyik, hol másik isztnak a számadásai. Azt, hogy az 1679. évről kimutatható 36,885 frt bevétel és 36,485 frt kiadás a főbírói pénztárnak csupán az esztendő

két első harmadában elért forgalmát jelenti, először is azért állítjuk, mert a számvizsgáló jegyzőkönyv maga mondja: „Anno Domini 1679. Nemzetes Tiszteletes Munkácsi István uram, Debreczen városának főbirájának ő kegyelmének tisztirul való számadása ő kegyelme holtá után Nemzetes Tiszteletes Pataki Pál uram ő kghne által”; — Munkács pedig az 1678—79. évi tanács jegyzőkönyv elején a senatorok névsorában látható feljegyzés szerint szept. 3-án halt meg. Másodszor a számadó tisztek, akik egész évi kezelésről felelnek, ugyanazon esztendőben a Munkácsi István által bevett 36,885 frtnál jóval többet szolgáltatott be a főbíró és helyettesítő utódja kezébe. Ez a többlet 5374 frtot tesz s kétségen kívül ez összegnek arányában nagyobbak kell lenni 36,485 frtnál a főbírói kiadásoknak is.

Miután a számvizsgálati jegyzékek a főbírói számadásoknak részleteit nem, csak a végösszegeit tartották emlékeztetőben, magunknak kell megpróbálni, hogy kifejtjük: egy éven mennyire rugott a számadó tisztek által a szolgálatban lévő főbíró kezelésébe adott bevételi felesleg és hátralékok összege? A számítást egyedül azon évekre nézve tehetjük meg, amelyekről egészen teljes, vagyis valamennyi számadó tiszt bevételeit és kiadásait tartalmazó, legalább is kevésbé hiányos számadások maradtak fenn. Ezekből állapíthatjuk meg, hogy a folyó vagy következő években mennyit adminisztráltak az épen szolgálatban lévő főbíroknak. Még így is 1677. éven kezdvén a kiszámítást, nem állhatunk jól pontos adatok felől. Hiszen a hiányzó 1674. és 1675. évi számadásokban is lehetnek hátralékok, amelyek 1677. után folytak be. E bonczoló művelet alapján a következő eredményt kapjuk:

Főbíráknak folyó- és előző évi tisztek beszolgáltatottak												
	1677		1678		1679		1680		1681		1682	
	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.
Essétt bírák adók.	16795	17	15514	22	10075	47	11335	13	14194	15	11264	80
Bormérésből	7766	—	13511	37	23888	36	17840	89	18265	26	20862	72
Ház- és boltbérék.	1442	56	1513	—	1241	33	907	01	1122	31	1233	52
Sermérésből	307	56	703	83	718	12	168	14	533	11	381	35
Égett borból	494	—	491	—	508	—	459	21	296	23	443	27
Vásárpénzből	1953	50	1854	71	2120	01	2021	77	2222	58	1702	64
Paszták béréből	818	49	972	04	769	15	857	73	746	26	?	—
Egyháziak	—	—	14	84	699	—	163	—	?	—	?	—
Előző évi főbíró	152	31	190	35	238	18	400	03	937	20	175	06
Összesen	29720	59	35368	36	41255	62	34707	91	38417	02	36086	36

Az ekként felderített beszolgáltatások és a főbírói számadásokban szereplő bevételek közötti mutatkozó különbözeteit fejezik ki azon jövedelmek mennyiségét, amelyek a számadó tisztek kikerülésével közvetlenül a főbíróhoz jutottak. A főbíró ezzel a különbözettel kezelt nagyobb összeget a különféle bíráktól és felügyelőktől átvett hasznoknál.

A különbözet

1677-ben =	35,785-29	—	29,729-59	=	6055-70	frt.
1678-ban =	37,718-96	—	35,368-36	=	2350-60	„
1679-ben =	?	—	41,255-62	=	?	„
1680-ban =	40,183-26	—	34,707-91	=	5475-35	„
1681-ben =	41,285-51	—	38,417-02	=	2867-49	„
1682-ben =	44,867-19	—	36,083-36	=	8800-83	„

E különbözeteit úgy is tekinthetők, mint a város rendkívüli bevételei, amelyek túlnyomólag cselekvő követelésekből, előző évi hátralékokból alakulnak. Ha már most ezeket hozzáadjuk a számvizsgálási jegyzőkönyvekből megállapítható bevételekhez, a főbírói számadásokban látható kiadásokat pedig a tisztek által teljesített költségekhez: úgy véljük, hogy elég pontosan összeállíthatjuk Debreczen város néhány évi zárószámát. Ime itt következik:

Kezelési ágak	Bevétel						Kiadás					
	Előírás		Eredmény		Engedmények, korrekciók és hátralékok		Költségek és vásárlások		Tartalék és bírói bevételek		Cselekvő hátralékok	
	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.
1676. Adók	32800	05	29945	16	2564	89	12916	55	17028	61	283	56
Bormérés	68819	76	65842	12	2977	63	60191	97	5589	92	2977	64
Házak, boltok	1636	60	1550	17	36	53	534	07	1015	10	62	53
Sermérés	658	73	658	73	—	—	114	40	544	33	—	—
Égett bormérés	386	—	386	—	—	—	6	—	—	—	—	—
Vásárpénz	1324	—	1324	—	—	—	—	—	1324	—	—	—
Egyháziak	285	28	198	37	36	91	198	37	—	—	86	91
Paszták	1101	82	1091	72	10	—	387	40	704	32	—	—
Összesen	107012	24	100996	27	6015	97	74340	66	28848	28	3410	64
Főbírói adók	—	—	—	—	—	—	36110	31	—	—	—	—
Összesen	107012	24	100996	27	6015	97	74340	66	28848	28	3410	64
1677. Adók	30800	67	27895	22	2705	46	11113	05	16732	17	244	24
Bormérés	80294	62	76123	48	4	71	60452	52	7582	06	4141	14
Házak, boltok	1964	73	1925	73	39	—	411	50	1513	16	—	—
Sermérés	435	66	406	93	28	73	138	30	270	63	28	73
Égett bormérés	500	—	486	—	14	—	6	—	480	—	14	—
Vásárpénz	1933	50	1933	50	—	—	—	—	1933	50	—	—
Egyháziak	303	90	275	61	28	04	275	61	—	—	28	04
Paszták	861	47	847	53	13	84	159	88	687	65	2	84
Összesen	116914	55	109914	70	7000	30	81554	86	29270	07	4485	49
Rendkívüli	—	—	6055	70	—	—	35594	94	—	—	—	—
Összesen	116914	55	109914	70	7000	30	81554	86	29270	07	4485	49

Kezelési ágak	Bevétel				Kiadás							
	Előírás		Eredmény		Költségek és vásárlások		Tartalék és ideiglenes bevételek		Cselekvő hátralelékek			
	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.
1678. Adók	30085	15	26588	84	3496	34	11408	88	15179	98	235	—
Bormérés	99458	39	96080	01	2778	38	77120	47	18559	54	2778	38
Házak, boltok	1883	66	1838	16	46	50	318	16	1320	—	39	50
Sermérés	1244	—	1241	—	3	—	512	19	727	83	—	—
Eggethormérés	500	—	500	—	—	—	6	—	496	—	—	—
Vásárpénz	1854	71	1854	71	—	—	—	—	1854	71	—	—
Egyháziak	233	17	198	61	34	56	198	01	—	—	34	56
Puszták	1174	13	1120	53	53	60	148	49	972	04	35	85
Összesen	136433	24	130021	86	6111	38	80711	78	40310	10	3226	29
Rendkívüli			2350	60	Főbírói		3740	78				
			132372	46			127193	56				
1679. Adók	28090	80	24261	32	3829	48	12405	95	11855	47	524	48
Bormérés	118041	19	112688	15	5353	04	88527	14	24161	01	5353	04
Házak, boltok	1854	03	1838	99	15	04	507	66	1331	33	15	04
Sermérés	855	55	818	97	36	58	127	45	691	12	4	58
Eggethormérés	500	—	500	—	—	—	6	—	496	—	—	—
Vásárpénz	2120	01	2120	01	—	—	—	—	2120	01	—	—
Egyháziak	975	71	974	90	81	—	113	90	351	—	81	—
Puszták	1215	34	1084	50	130	84	203	19	881	31	60	96
Összesen	153852	63	144286	84	9365	79	101890	99	42377	25	5958	91
			?				?					
1680. Adók	23612	78	21532	91	2079	87	10843	07	10239	84	131	76
Bormérés	89627	76	86032	17	2995	56	70857	27	15774	93	2550	40
Házak, boltok	2009	27	1980	47	18	80	1082	58	507	01	18	80
Sermérés	598	50	573	50	25	—	376	45	197	05	25	—
Eggethormérés	500	—	489	09	10	91	29	88	459	21	10	91
Vásárpénz	2222	77	2222	87	—	—	211	—	2011	77	—	—
Egyháziak	466	31	466	31	—	—	426	37	39	94	—	—
Puszták	1215	34	977	02	238	32	175	46	801	26	123	35
Összesen	120452	73	114884	24	5388	49	84002	05	30881	31	2862	82
Rendkívüli			5475	35	Főbírói		39246	06				
			120359	59			12348	11				
1681. Adók	29616	60	26035	33	2681	27	12371	17	13684	16	55	01
Bormérés	94904	04	92546	67	2357	37	71445	14	21101	55	2304	24
Házak, boltok	2107	68	2040	87	6	79	548	56	1492	31	57	64
Sermérés	716	82	636	07	30	75	138	45	499	02	80	75
Eggethormérés	450	—	449	46	—	54	53	—	396	23	—	23
Vásárpénz	2222	58	2222	58	—	—	—	—	2222	58	—	—
Egyháziak	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Puszták	808	21	749	23	58	83	64	60	654	78	46	8
Összesen	129825	91	124680	36	5145	55	84618	90	40061	23	2544	70
Rendkívüli			2867	49	Főbírói		41110	45				
			127647	86			125729	35				

Kezelési ágak	Bevétel				Kiadás							
	Előírás		Eredmény		Rendeltetmények, leírások és hátralelékek		Költségek és vásárlások		Tartalék és ideiglenes bevételek		Cselekvő hátralelékek	
	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.	frt	dr.
1682. Adók	26035	62	24442	18	1593	44	13329	04	11113	24	83	03
Bormérés	90515	09	88021	36	2494	78	68021	54	1999	82	2494	73
Házak, boltok	2156	59	2117	97	3	62	487	02	1630	05	27	52
Sermérés	629	74	629	54	—	20	329	31	300	60	—	20
Eggethormérés	450	—	449	27	—	73	6	—	443	07	—	—
Vásárpénz	1778	64	1778	64	—	—	—	—	1778	64	—	—
Egyháziak	349	42	342	42	6	82	342	80	—	—	6	82
Puszták	?	—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	121915	10	11781	56	4134	54	82519	44	35262	52	2612	30
Rendkívüli			8800	83	Főbírói		44862	93				
			126582	39			127182	37				

Íme egy nagy magyar városnak, az országban talán a legnépesebb városnak két és egy negyed század előtt lefolyt néhány évről összeállított házi pénztári záró számadása. Olyan időből, amikor a manapságtól több tekintetben eltűnt feladatokat állított a kor szelleme és igénye a városok elibe és a mikor sokkal korlátozottabb számú jövedelmi források felett rendelkezett a városi hatóság. Debreczen budgetje közvetlenül a török uralom megtörése előtt 100—150 ezer magyar forint között váltakozik. Hasonló népességű városaink ma sem igen élnek ennél nagyobb költségvetéssel. Csakhogy a múlt és jelen között mégis igen nehéz az összehasonlítás. Sőt igazságszerűen alig alkalmazható. Hiszen 1650 után egy magyar forint vásárló képessége ötször-hatszor annyi

1) E táblázatra nézve tájékozásul meg kell jegyeznünk a következőket: 1. Az 1677. évi számadásnál mutatkozó kiadási többletetre magok a számadó tisztiek is rámutatnak. Ugyanis a városbázi borbírok megmondják, hogy a város 852 forint kiadásra merült fel. Azonban helyesen 882 forint volt a kiadás, sőt 30 forint rossz pénzzel együtt 912 forint növekedett az. Hogy pedig a valóságos bevétel és kiadás végösszege között mégis 1180 forint 10 d. különbség mutatkozik: valószínű magyarázatát annak azzal adhatjuk, hogy az 1677. évi főbíró 1675, 1674, esetleg korábbi évekről is számolt be hátralelékeket, de azoknak mennyiségét mi nem ismerjük, — a meglévő számadások alapján kiszámítható 6055 forint rendkívüli bevételhez hozzá nem adhatjuk. 2. Az 1679. évi zárószámadást csakán hagyjuk, miután az ismeretes főbírói számadás az évről csak 8 hónapjára terjed, amit annyival inkább sajnálhatunk, — mert az ezen évi két főbíró pénzközelésének eredménye birtokában, 1679-ről közel másfélszáz ezer forint bevételt tudnánk felmutatni. 3. Épen így esett az 1676., 1681. és 1682. évi zárószámadások. Az első azért, mert ennél sem állott módunkban a hátralelékekből befolyt jövedelmet kiszámítani. A második és harmadik év zárószámadása pedig az egyháziak, illetőleg a puszták inspektori számadásainak elveszése miatt maradt csakán.

volt, mint a forgalomból nem régen kiszorult osztrák értékű forintnak.¹⁾ Ugyhogy ehhez képest mai pénzértékben kifejezve az igen kedvező eredménnyel záródott 1678-ik évben Debreczen bevétele az egy millió kétszáz ezer koronát is meghaladta volna. Másik körülmény, amely majdnem kizárja az összehasonlítást, az, hogy régen mindenféle közadók a városi háztartás bevételei és kiadásai között szerepelnek; valamint az üzleti vállalatnak tekinthető bormérés összes nyers bevételei és kiadásai beillesztettek a városi számadásba. Ellenben a tekintélyes összeget képviselő terménybeli jövedelmek és kiadások pénzértéke nincs bevéve azokba; sőt ezt az értéket hozzávetőlegesen sem állapíthatjuk meg. Az adókat és a borosembereket illető kiadások nélkül körülbelül egy negyed részre zsugorodik össze a szorosabb értelemben vehető régi városi költségvetés; ez pedig számszerint kifejezve nem több 20–30 ezer magyar forintnál.

A közlött számadások áttekintésénél azt is észrevehetjük, hogy egyik év hiánnyal, a másik fölösleggel végződött. A kimutatható hiány:

1677-ben	1180	frt	70	d.
1680-ban	2888	"	52	"
1682-ben	599	"	98	"
Összesen	4669	frt	20	d.
Ellenben fölösleg látszik				
1678-ban	5178	"	90	"
1681-ben	1818	"	50	"
Összesen	6997	frt	40	d.

Nagyon valószínű, hogy 1679-ben sem volt deficiti a város házi pénztárának. Könnyen hiány merült fel, ha év vége felé kellett a városnak előre nem látható rendkívüli költségeket teljesíteni, amikor is ugyanabban az esztendőben már nem volt idő az e végből felvetett adó beszedésére, se pénztári fölösleg nem állott rendelkezésre. Igen sok függött a bormérés mennyiségétől és kelendőségétől. Az egyensúlyra befolyással volt a hátralékok befizetése is. Egy-egy bő esztendő helyre-pótolhatta két-három esztendőnek veszteségét is. Amde a kornak végén már csupa sorány évek követték egymást.

Zárószavak.

A véghez értünk. Munkánk tárgyát a legválságosabb időszakból merítettük, amelyet Debreczen város lakossága valaha keresztül élt. E három évtized rettentő katasztrófáihoz foghatók előtte János Zsig-

mond, majd Báthori Zsigmond fejedelemsége alatt, — utánna pedig a XVIII. század első és második tíz esztendejében zúdultak Debreczenre.

Az ország siralmas, gyászos sorsából, amely Lipót hosszú uralkodása éveiben érte a magyar nemzetet, bőven kivette részét Debreczen is. Török és német hatalom, mint két malomkő örölte a virágzó magyar város erejét. A felső malomkő a német volt. Debreczen története valószínűleg kisebb alakú kiadás Magyarországot ugyanezen korszakbeli szenvedéseinek. Bence a nemzet végső romlásnak induló állapotját szemlélhetjük. Mert a török hódítás terjeszkedésének, a versengő fejedelmek belső háborúinak, Lipót alkotmányellenes, jogot és szabadságot üldöző kormányzásának, a végig keserített bujdosó magyarországi fegyveres mozgalmainak káros, veszedelmes, elernyesztő és romboló következményeit egyformán érezte és megsínylette a város népe. Ama dicsőség is, hogy a keresztény fegyverek összetörték a török-uralmat és járna alól felszabadították Magyarországot, inkább szomorúságra mint öröme indíthaták. Hiszen Lipót seregeinek diadalai koldusbotra juttató terheket követeltek tőle, csakhamar kénytelen lévén tapasztalni, hogy a német urasága rosszabb mint a töröké.

A félholdas zászlót lengető váradi bástyák köveihez és palánk-fáihoz a debreczeni polgároknak temérdek verejtéke tapadt. A szultáni kincstartók Várad és Eger muzulmán őrsege számára harmincz év alatt csupán rendes adó fejében 300,000 tallért, közel hatszáz ezer magyar forint vitték ki Debreczenből. Két nagy hadjáratban — 1664. és 1683. — előszámálhatatlan költséggel és kibeszélhetetlen szenvedések között kellett nagy vezéri seregek után Érsekújvár és Győr felé éltést szállítanok a debreczenieknek. Rettegott tatárhadak is kétszer — 1681. és 1690 — élték ki őket, utóljára telhetetlen módon meg is szarozták.

Barcsay Ákos vetélytársa Komény János nyüző fosztó gyűlevész bandák szabad prédájává engedte Debreczent. Táborba szálló Apafrinak seregét három egymás után következő évben — 1681–82–83. — éllel ézi, míg hadi tettek színhelyére vonul el közelében az erdélyi had.

A bujdosó magyarság hol kisebb, hol nagyobb részének tíz éven keresztül Debreczen ad szállást; olykor kenyeret is. Miként Rákóczi Ferencz idejében. — most is Debreczen a nemzeti mozgalom egyik legfontosabb élmező és hadfelszerelő helye. És háromszor ismétlődik a történelemben, hogy az elnyomott szabadság hősei a védelem és ellenállás szervezésénél Debreczenre támaszkodnak. Először ez a bujdosók korában történik. A városnak eddigelé kevéssé méltott eme szerepét a császár, a szultán, a fejedelem és a bujdosók diplomatiája is elég sűrűn emlegeti és o szerepnek tagadhatatlanul tetemes anyagi hasznát vette az iparos és kereskedő polgárság. De ugyanazért keser-

¹⁾ Acsádi J.: Közgazdasági állapotaink a XVI–XVII. században.

vesen meg is lakoltatták a labanczok, legfőbbképen pedig Strassoldó, Strassoldónál is embertelenebbül Carafa. Mert az eperjesi hóhér két rendbeli executiója végzetes szerencsétlenség Debreczenre nézve. Amit a zsaroló mozlím államrendszer, amit nagy elemi csapások, pestis és tüzvész sem tehettek meg: azt maga után vonta Carafa járása meg a királyi porciózitásoknak reá következő sora. Utánna és miatta csaknem felenyire olvadt le a város lakossága; házainak java része elpusztult; ipara, kereskedelme, állattenyésztése aláhanyatlott; az egykori jólétet szegénység váltotta fel; vagyonos polgárai földönfutókká, koldusokká lettek. Tizenhét év múltán sok becses támogatást nyer ugyan a nagy szabadságharc Debreczentől. De mennyivel hatalmasabb erővel csatlakozhatik a Rákócziak hódoló városi tanács a kibontott nemzeti zászlóhoz, ha Carafa meg nem akasztja, sőt évtizedekre vissza nem veti a debreczeni keresztényen respublikának örvendtesen fejlődő szellemi és gazdasági tevékenységét.

Debreczen történelmi jelentőségét pedig éppen ez a tevékenység alkotja. Minél kevesebb értéket tulajdonítottak ennek az egykorú államférfiak, annál nagyobb érdem illeti meg Debreczen magyar polgárait azért, hogy majdnem önmagukra hagyatva, mostoha viszonyok között is az ország szellemi és gazdasági életének elsőrangú gócpontjává tudták emelni „mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességgel ragaszkodó” városukat.¹⁾ Mindenesetre fölér az akkori dicsőséggel, amennyi bátyákkal, tornyokkal megerősített, hadászati fontos feladatra hivatott egységével városka nevéhez fűződik.

Debreczen nemcsak jelentőségét, de fenmaradását, ha emberi intézmények befolyásáról szólhatunk, — a rombolás és pusztulás ama századának fergetegei között, ipari és kereskedelmi tevékenységének köszönheti. Élénk ipar, messze kiterjedő kereskedelem segítségével tudtak tekintélyes vagyont szerezni polgárai, — ez által jutottak aránylag nagy jólétre. Vagyonosságuk míg egyfelől megszilárdította lelkeikben a szülőföld szeretetét, az öröklött vagy szerzett családi (tűzhelyhez való) mélyes ragaszkodást, — másfelől megadta nekik az arra való képességet is, hogy a város sajátos közjogi helyzetéből vállalkoznak szakszerűen és súlyos ígát hordozhassák. A szülőföldnek és családi tűzhelynek minden szorongó félelmet legyőző nagy szeretete, párosulva Isten vetett rendületlen bizodalommal, nem engedte soha, még a legválságosabb veszedelmek között sem, hogy a hontalan bujdosásban keressék életüknek megmaradását.

¹⁾ Az időzajl közbe tett kifejezés a város egykorú krónikásának Bartha Boldizsárnak szavai.

Dőreség, haszontalan vér- és életpazarlás lett volna tőlük, hogy karddal kezökben kíséreljenek meg ideig-óráig tartó ellenállást. Ahogy megtudtak aludni, vagy ahogy tőlük telt, igyekeztek inkább lecsillapítani az ellenséges indulatokat, élet venni a fenyegetésnek és boszúnak. Kényszerűségből mestereivé váltak így a megalkuvás politikájának, mert ha élni akartak, nem állott előttük más út és mód, csak az: *adom*, és a mint Bartha Boldizsár találóan mondja: „az engedelmséggel való ragaszkodás.” Nemzedékek tapasztalata tanította meg őket, hogy melletük, a pusztában épült város mellett nem emeli fel védelemre fegyveres kezét sem Erdély és a török a német ellen; sem a német a török ellen.

A város hősi védelméről, a polgárok vitézi tetteiről ezért nem szól az ének.

De az igazságos történetíró nem tagadja meg a magyar fajhoz illő férfias bátorságot a kalmárkodó, mesterséget űző debreczeni polgártól sem, aki vagyona, élete, személyes szabadsága kockáztatásával járta keresztül-kasul a tolvajoktól, rablókól ellopott országot.²⁾

Ámde ha nem akarjuk is a régi debreczeni polgárság *adom*-mal élő politikáját követendő példaképpé állítani: lehetetlen volt mégis elhallgatnunk azt, mint a fenmaradás, mint a megélhetés egyik fontos eszközt, amelyet az emberismerő debreczeniek is csak azért tudtak sikeresen alkalmazni, mert ez az eszköz abban a korban különösen nem tévesztette el a hatását.

Feltűnő e sok nagy csapással járó korszakban a város külső terjeszkedése, birtokainak szaporodása. Csakhogy e terület-növekedés kizárólag zálogbavétel útján történt és így a megvett földek birtoklása inkább ideiglenes jellegű, bár auctiók, a zálogidők kiterjesztése által igyekeztek a debreczeniek lehetőleg állandósítani azt. Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy ezeket a nemesi birtokokat nehezebb volt később megartani és megörökíteni, mint először megszerezni. E szerencsétlen korszak a török hódítás által vagyonukból kizavart urakat mintegy rákényszerítette feldűlt és elnéptelenedett birtokaik elzalogosítására, — a városra nézve pedig megkönnyítette a zálog-szerzést. Maga Debreczen is másként alig, főképen állattenyésztés útján hasznosíthatta az elpusztult falvak határait. Láttuk, hogy e puszták, bár 1680 körül több tartozott a városhoz, mint manapság, közvetlenül igen kevés hasznot hajtottak a házi pénztárnak. Jelentékenyebb volt ennél az a közjövődő, amely a vásári és kereskedelmi forgalomtól függött, minéműek az ital-mérésből, boltokból és vámokból szedett jövedelmek. Ha mélyebben

²⁾ Ácsádi J.: Magyarország Budavár visszafoglalása korában.

vizsgáljuk a várossal szomszédos falvak elpusztulásának következményeit, — rá jövünk, hogy az Debreczenre nézve is kiszámíthatatlan kárt jelent és nincs ok arra, hogy bárki irigyelje tőlünk ezeket a pusztákat. Kétségtelen, hogy a város kulturális fejlődése, gazdasági virágzása intenzívebb, biztosabb és gyorsabb, vagyonosodása is erőteljesebb, ha körülötte minden falu, amelyeket az első török hódítás ezen a vidéken talált, megmarad, él és gyarapszik.

Nem politikai történetet akartam írni. A czél városom gazdasági életének kutatása volt, a közjogi kapcsolat, a politikai viszonyok és különféle csapások következtében reá szakadt terhek megmérése és egybevetése saját erőforrásaival, kereső és jövedelmező tényezőivel, főként a háztartás szempontjából, amely szempontból Debreczennek török uralom alatt való múltját még eddig más nem tárgyalta. Mondhatnám tehát, hogy az üttörés nehézségeivel kellett megküzdenem. Ezen nehézségek tegyék érthetővé e szerény tanulmány hibáit és fogyatkozásait.

BIRTOKOK

Sárga szín: a város ősi határát és adományozott birtokait
Zöld szín: a zálogos pusztákat jelenti.

I. DEBRECZENHEZ TARTOZÓ BIRTOKOK ÉS PUSZTÁK 1650 KÖRÜL.

Sárga szín: a város ősi határát és adományozott birtokait
Zöld szín: a zálogos pusztákat jelenti.

II. DEBRECZENHEZ TARTOZÓ BIRTOKOK ÉS PUSZTÁK 1680 KÖRÜL.

TARTALOM.

Bevezetés.....	3—5
----------------	-----

I. SZÜKSÉGLETEK.

A) Török részre.....	6—44
B) Erdélyországhoz való szükségletek.....	44—51
C) A bujdosók és Thököly Debreczenben.....	51—66
D) Magyarországhoz való viszony és ennek terhei.....	66—89
E) A város saját szükségletei.....	89—126

II. KÖZJÖVEDELMEK.

A) A város erőforrásai.....	127—143
B) A város jövedelmei.....	143—198
Záró szavak.....	198—202
Mellékelek: Debreczen város régi belterületének térképe.....	80
Debreczenhez tartozó birtokok és puszták térképe 1650 körül	
Debreczenhez tartozó birtokok és puszták térképe 1680 körül	

NÉV- ÉS TARGYMUTATÓ.

Rövidítések: b. = bíró; f. = falu; fej. = fejedelem; p. = pusztá; préd. = prédikátor;
prof. = professzor; t. = tanácsbeli polgár; v. = város; vm. = vármegye.

Aba nemzetség 133
Adóengedmények 124. — felvetése 144.
— felvetése 1690-ben 149. — hátralékok 152. — igazgatás 143—144. — kules és osztályok 144—149. — lajstromok 90. — mentességek 160—161.
Adózók száma 147—148.
Adókötelesség 129—130
Ahmed basa 52.
Ajándékok 19—20
Ali szerdár basa 6, 12, 35, 44, 45. — hitlevele 30.
Alamizsnák 105.
Albisi Ferenc prókator 96.
Álkudászok a Műtárvellivel 33.
Almásy István kassai bíró 134.
Álomzug p. 128.
Állattenyésztés 131.
András deák 18.
Angyalháza p. 128.
Apafája p. 128, 183, 185.
Apafi Mihály I. fej. 38, 45, 57, 60, 77, 80, 81, 85, 86, 87, 120, 122, 190. — alapítványai 50. — jóindulata 49. — kiváltság levele 171. — levele 75. — szőlőápitánya 50, 89, 101. — táborozása 47.
Apagy György 55, 72, 73.
Aquavita mérése 169.
Arad 34. — í 173. — í vásárok 172.
Aranyzeg p. 48.
Arpapénz 12. — ser 112.
Árszabások 141—142.

Bagos (Hajdu) 61. — í tábor 38.
Bagosi László 73.
Bajram ünnep 20.
Balassy Imre gr. 59.
Balyk András b. 60, 61, 66, 88, 140. — János t. 39, 85.
Balkány f. 152.
Balku Pál 48, 51, 158, 166.
Balmaz Ujváros f. 61. l. Ujváros.
Barakonyi Ferenc 105, 115, 116.
Baranyai nahie 40
Baranyi Mihály t. 47, 60, 62, 85.
Baresai Ákos 135, 190.
Barkóczi 56. — Ferenc 70, 71, 85. — generalis 54. — István 69, 84. — László 72.
Bartha Boldizsár t. és b. 21, 23, 29, 59, 66, 74, 85, 88, 122. — krónikája 3. — Imre prókator 78, 95.
Basa élése 12.
Bánffy Dénes 52, 176. — Gábor 116. — Zsigmond 49, 116.
Bánk p. 36, 113, 128. — í részek 116.
Bánya (Nagy) 177.
Bányai Péter t. 26.
Báthor (Nyir) 72.
Báthori Gábor fej. 119. — István fej. 165. — István t. 87. — János t. 28, 34, 60. — Kristof fej. 169. — Mihály pred. 100. — Mihály t. 101. — Szabó-András 19. — Zsófia 52.
Beesi István 55
Bécs 16, 24, 84, 85. — ostroma 158.
Behódollatás 1662 évi 6.

Békés vm. 13. — í menekülők 138.
Bellechamp 74.
Belső Szolnok vm. 7.
Bereg vm. 38.
Berettyó Újfalu 48.
Bernát János t. 21.
Bethlen Gábor fej. 11, 40, 113. — János 53. — Miklós 48. — kollegium 47.
Biczó István b. 68.
Bihar v. 43, 57. — emberek 155. — hegyek 31. — megyei menekülők 138. — szőlők 32.
Bíró hatásköre 93.
Bitang bor 100.
Bodóháza p. 128.
Boham 59.
Boldogfalva 4, 36.
Boldvai Márton 31, 45. — követelése 44.
Boltok jövedelme 177—179.
Bonyhádi János t. 35, 43, 120, 192.
Boradó 8, 40.
Borbírák tiszte 93. — számadása 111.
Bordéza 35.
Bormérés költségei 107—111. — jövedelmei 165—168.
Borbély Gáspár 79. — András (turi) t. 86, 87.
Borbélyok megkínzása 41.
Bornemisza Anna 47, 120, 131. — István 117.
Boros emberek. — gazdák 108, 110.
Böszörmény (Rácz) 69, 152. — í emberek 47. — í szomszédság 69. — ostroma 14, 59.
Brassói ember 43.
Buda 15, 23, 25, 30, 38. — ostroma 87, 120. — visszavétele 121. — í diván 41.
Budai István iskolamester 108.
Bujdosók adaja 154—155. — házai Debreczenben 51.
Buza felvetés 12.
Buzinkai Mihály prof. 52.
Caducitások 8.
Caprara 38, 74, 85. — sara 71.
Carafa 74, 75, 77, 80, 81, 82, 134. — executioi 73—82. — járása 150.
Czéhula ház 174.
Czegléd v. 11.
Czegléd István t. 84.

Czéhek 133.
Czigányok adaja 15. — ura 15.
Coh general 59, 68, 71.
Collado 56.
Czuczahát p. 8.
Csaplárok kötelességei 108.
Csapszék 179.
Csatári Bálint t. 21, 60, 188.
Csatár f. 60. — hegyek 31. — szüret 22.
Csáky Ferenc 52. — István gr. 85.
Császárs adaja 7, 155.
Csege f. 65.
Csehi János t. 191.
Cselédek 98.
Csere p. 128, 182, 185. — pásztor 99.
Cserhántás 184.
Csinszilát pénz 10.
Csobán István görög 157, 158.
Csomaközi Zsigmond 113.
Csordák 131.
Csőszök 98.
Csukatház 177.
Deák Ferenc kuruczai 60, 61.
Derecske 62, 137. — emberek 155. — jobbágyság 42. — templom 105.
Dézsmálás alakjai 31. — dolum szerint 34.
Dőzsi akna 61.
Diákok 113. — zendülése 166. — szobái 102.
Dikó István t. 62, 120.
Diószeg v. 152. — boros gazdák 35. — hegyek 31. — szőlők 32. — vám 40.
Diploma leopoldinai 88.
Dippendal kapitány 68.
Dietrichstein F. herczeg 74, 75.
Divánközös Váradon 26.
Doboka vm. 7.
Doboz István b. 3, 12, 45, 65, 79, 84, 89. — né 161, íf. — 61. — Benedek 107.
Dohánytermelés 130.
Dőzsa — debreczeni — család 91. — nádor 132, 133.
Dul Mihály esete 11, 22.
Dulum szerint való dézsmálás 34.
Dunod pater 88.
Ebes p. 38, 113, 116, 128.
Eb szájából kivont préda 22.
Ecsed vára 14, 70, 72, 177.

Eger vára 14, 15, 17, 154, 159, 192, —
épitése 16, 30, — ostroma 3, — vissza-
vétele 18.

Egri Demeter 115.

Egyek f. 128, — i porció 116.

Egyházak tiszte 94, — számadásai 104,
— kezébe folyt jövedelmek 187—190.

Eklektika pénze 189.

Elep p. 8, 128, 181, — i föld 132.

Előzött papok 51.

Emínges jobbágyságok 20.

Enyedi kollegium 2000 fr. censusa 46.

Eperjes v. 173. — i csata 65, — i vásár

65, 69, 172, — i vásárosok 70.

Eperjesi István 25, 39.

Erdély 11, 83, 88, 171, — i adó 44, 45,

— harminczad 45.

Erdődi János b. 22, — Pál t. 60, 79, 84.

Erdőfelügyelők tiszte 94.

Erdők jövedelme 180—187.

Erdőllés 185.

Erdővédelem 184—185.

Esküdtbírák tiszte 93.

Eszterházy Pál 85, — János 86, 87.

Égetthor-bírák tiszte 94.

Égetthor jövedelme 168—169, — keze-

lése 112.

Élt adók 11, 12, 47, 58, 143, 149.

Építő bírák tiszte 94.

Érmelléki szőlők dézmája 31.

Érsekújvár 17, 21, 23, 30, 105, — élet-

mezése 16.

Értékkadó 146, 158.

Fahordás ideje 185, 186.

Faizás 183.

Favágatás az erdőkön 184.

Fancsika p. 8, 116, 128, 185, — i csere 183.

Fazekas meszelye 108.

Fajgel Péter 62.

Fegyvernek p. — debreczeni — 8, 128.

Fegyvernek v. 40.

Fejadó 7.

Fejérvári országgyűlés 176.

Fekete István b. 123, — t. 87, — Mihály

t. 56, — Miklós t. 123, — Miklós

háza 156, 178, 191.

Felkelők táborozása 59.

Felvinczi Sándor préd. 161.

Ferhát basa 9.

Fényes István t. 21, 54, 57, 60, 66, 85, 87.

Filegoriak 98.

Fodor János főharminczados 69.

Fodorik Meuyhért nyomdász 106.

Fogarasi Sándor 120.

Forgalmi adók 7.

Forgách-féle kir. biztosság 129.

Főadó 77, 154.

Főbírák számadásai 192—198.

Földesúri szolgáltságok 8.

Földosztás 181.

Fű ára 181.

Fűlek vára 48.

Gabonatermelés 130.

Galga szultán sarca 18.

Garamnikolai templom 105.

Gellért János t. 87.

Gécz István t. 62, 84.

Génczi István t. 21.

Génczi vásár 70.

Görclyka mérése 169.

Görögök adaja 155—157, — biraja 136.

Gut p. 128.

Guthi Zsigmond 115.

Győr v. 48, 86, 188, — i bíró 89, —

rabság 16.

Gyulafejevár 169, — i kollegium 46.

Gyulai Ferencz 80.

Gyümölcstermelés 131.

Gyűrűi András 64.

Hajduk 54, 57.

Halap p. 8, 128, — i erdő 182, — i föld 181.

Haltenszítés 118.

Hamispénz 125.

Hamza basa 21.

Hamvai Péter 62.

Harangodi mustra 63.

Harács 7.

Harminczad 171, — mentesség 88, —

záslója 45.

Hassán basa 13, 29, 39.

Hatház v. 71, 152, — porrá égése 58.

Hatházi Gergely 71.

Házadó 158.

Házak jövedelme 177—179.

Hegyes p. 36, 116, 128, — i föld 115, 180.

Hegyközüljakai 22.

Heisler Donát 80, 83.

Helypénzek 112—117.

Hítépénz 10.

Holtember marhája 10.

Hordó adó 40.

Horeczki csesdi kommandáns 72.

Hortvát János 73.

Hunyadi Ferencz senior 107.

Husszain basa 21, 25, 28, 41, 42.

Husztai rektorság 166.

Húscet pénz 10.

Ibrányi N. 72, — László 33.

Ignát András b. 161.

Inczedy György 48, — Mihály 48, — Pál

47, 48, — Péter 120.

Iparadók 8.

Ipari foglalkozások 132, — összekötte-

tések Thököly országgal 63.

Iparosok száma 139.

Iratos jobbágyságok 20.

Iskola építése 132.

Isó Péter t. 68, 84.

Ispatály 103, 179.

Istambuli kila 17.

Izdencei tokaji kapitány 62.

Jakó Dénes 51, 155, — né 51.

Jánokiak 62.

Jászberény 11.

Jegyzők tiszte 95.

Jenei István görögök birája 157.

Jehszia zsidó bérlo 8, 40.

Jóna István t. 22, 23, 42.

Jó szomszédság ápolása 72.

Juhtenyőszítés 132.

Juszuf basa 21, 23, 122.

Kabai Gellért préd. 52, 101.

Kabai jobbágyságok 42.

Kalmárok száma 139.

Kaloda váltás 10.

Kapitányok tiszte 96.

Kapuk 117.

Kapupénz 7.

Kápolnási János t. 191.

Kara Musztafa 21, 26.

Karancsi György nyomdász 107.

Kardosház 93, 179, — i boltok 177.

Kassa 14, 106, — i harminczados 69.

Kálló (Nagy) 14, 72, 81, 120, — vára

38, 70, — ostroma 27, 47, — emberek

47, — i főharminczados 69, — i laka-
tosok 133, 137, 189, — i vitések 70,
— i zaklatások 68.

Kántorok fizetése 100.

Károly lotharingiai hg. 83.

Károly v. (Nagy) 177.

Keczei Miklós 123, — Sámuel 123,

— ház 123.

Kecskemét 10, 11, 82, — iek 43.

Kegydiak 105.

Kegyes adakozók 188—189.

Kemény János fej. 67—68, — uralma

44, — né 115, 190.

Kende Gábor 48, 53, — János 73,

— Márton 73, 85.

Kerekes Mihály b. 140.

Kereki f. 13.

Kereseti ágak 138—140.

Kereskedelem 133—136, — i összekötte-

tések Thököly országgal 63.

Kereskedők — debreczeniek — 134—135.

Keresztési tábor 14.

Kezelő tisztek 93.

Kékedi Balázs 117.

Kilenced és tized 181.

Kimért bor értéke 167.

Kindsberg levele 4.

Király Mihály 26.

Királyi kegy 84.

Kis Balázs 73.

Kis Marja v. 61.

Kis templom 100, 188.

Kiváltságsevelek 84.

Kocsenyás Boldisár 55, 69, 85.

Kollegium építése 122, — pártfogói 190,

— telke 123.

Kolos vm. 7, — vár 106, — vári iskola 106.

Komádi f. 60.

Komáromi Cs. György bibliája 50, — né

19, 79, 161.

Komáromi György notárius 105, — t. 89.

Komáromi István b. 18, 21, 48, 57, 60,

66, 73, 87, 117, 119, — János 48.

Kondorosi János t. 84.

Konyhakertész 131.

Konstantinápolyi küldettség 42.

Kos Mihók 70.

Kósa Gergely 68.

Kozma Pál

Köleséri Sámuelné 153.
 Könyvtár 102.
 Könyvnyomtatás 106.
 Kőrös v. (Nagy) 10, 11.
 Kőszeg p. 8, 128, 181.
 Kőszegi István 155.
 Kőudvar p. 8, 128.
 Középszolnok vm. 7.
 Középületek fenntartása 121–123.
 Kőzházak 179.
 Kőzmunkák török részre 23, — a váradi
 várnál 28, — idegen szandások
 területén 30, — helyben 117.
 Közös ingatlanok 128–129.
 Követségek a portára 21, 32, — költ-
 ségei 118.
 Kraszna vm. 7.
 Kucuk basa 21, 68.
 Kurucok Debreczenben 59, — garáz-
 dalkodásai 61, —nak való gazdál-
 kodások 64.
 Külső emberek adaja 154–155.
 Külső házak adaja 143.
 Labancok fosztogatásai 70.
 Ladányi János t. 47, 120.
 Lagikabér 9.
 Laskói Lőrincz akadémikus 108.
 Lándorfejevár 26, 30, L. N. alatt is.
 Leányiskolák 97.
 Legelőberek 132.
 Legrosszabb basák 21.
 Legtöbb adót fizető polgárok 161–165.
 Lengyelek 64.
 Leopold király 52, 74, 84, 85, 89, —
 kiváltságleveli 84, 88, 89, 171.
 Levélváltás 10.
 Léta f. (Nagy) 61, —i emberek 123.
 Lotharingiai herceg 48, 87.
 Losonc v. 101.
 Lovászok földje 182.
 Lónyai rész 115.
 Lótenyésztés 132.
 Lőre v. 62, 106, 120.
 Lugosi András postamester 121.
 Macs p. 113, 116, 128, —i föld 8.
 Madarász Mátyás 48.
 Magánjogi természetű birtokok 127.
 Magyar István tolmács 42, 118, —
 Mihály 55.

Magyar-Óvár 16.
 Makkoltatás 183.
 Maurocordatos 192.
 Margita v. 70, —i vásárok 177.
 Mártonfalvi György prof. 50, 101, 103.
 Mátkut p. 8, —i praeidium 69.
 Mecsetpénz 10.
 Mehemed szultán (IV.) 6, 8, 13, 21,
 27, 30.
 Mellith Péter 118, — Zsigmond 116.
 Mercy altábornagy 27.
 Mesterség váltása 189.
 Mezőgazdaság 130–131.
 Mező Mihály 39.
 Méhészet 132.
 Méheser 112.
 Molnár háza 179.
 Meneszpásztorok 99.
 Merges Gergely 55.
 Mészárszékek 179.
 Mikes Kelemen 48.
 Mohamed basa 39.
 Monai Pál 71, 153.
 Monoki István 69, 85.
 Monos Petri f. 48.
 Monostor p. 116, 128.
 Montecenui 68.
 Monkabérek 140–143.
 Munkácsi főporkoláb 64.
 Munkácsi István b. 59, 103, 194, —né 79.
 Murad Giráj tatár khán 15.
 Must tized 32.
 Musztafa basa 39.
 Művelői jóság 33.
 Művelőivel való alkudozás 33.
 Nagy adófizetők névsora 161–165.
 Nagy András (figed) 85, —né 55.
 Nagybánya v. 80.
 Nagyerdő 128, 183, 185.
 Nagy Péter t. 60, 84.
 Nagy Sink v. 60, —i ifjút 61.
 Nagyszombat v. 106.
 Nagyszőlősi csata 68.
 Nádasdi Ferencz 49.
 Náduvvar f. 65, 152, —i atyafiak 41.
 Náduvvari Benedek t. 68, 84, 119, —
 Péter diák 166.
 Nánás v. 54, 152, — feldúlása 57.
 Nándorfejevár 21, (L. L. alatt is).

Nehéz István t. 85, 112, 119.
 Nemes János 48, 120, 131.
 Nemessányi Bálint 62.
 Népszerűsége a városnak 136–138.
 Nógrádi Mátyás püspök 143.
 Nyakas István 25.
 Nyargaló pénz 15, 20.
 Nyéki István t. 34.
 Nyírség 13.
 Nyilasok 180.
 Nyomda 108.
 Ohat p. 37, 116, 187, —i dözma 182.
 Oláh György t. 22, — lövész 69, 79,
 — István 69.
 Olasz Ferencz 77.
 Olaszai külváros (Várad) 25.
 Oltalmaztatási díj 38.
 Oltalom a korona részéről 84.
 Ondód p. 8, 128.
 Ónod v. 65, 70, 73.
 Oriay Miklós 48.
 Ormos Mihály t. 62.
 Ostorádó 153.
 Osztoztatási jog váltása 10.
 Óreg templom 179, 189.
 Ötvös Miklós t. 73, 150, — háza 158,
 — Sámuel 150.
 Óri templom 159.
 Órök 98.
 Óstermelők száma 139.
 Pacziföld 8, —i csere 183.
 Palágyi Pál t. 192.
 Palócok 43.
 Pálcápenz 10.
 Pálfi Károly 55.
 Pályi erdő 61.
 Pap Mátyás dorogi hadnagy 55.
 Pap Miklós t. 138.
 Papbőr 9.
 Papok fizetése 100.
 Parlag p. 116, 128.
 Parochialis házak 179.
 Paskó erdélyi követ 6.
 Pásztorok 98.
 Patak (Sáros) 70, —i deákok 52.
 Pataki Albert t. 22, 42, — Pál b. 28,
 60, 61, 193, 194.
 Patkópénz 15, 20.
 Péter Józsa 54, 55.

Pécsi Gáspár 38, 62.
 Pékszméte 14.
 Pénzváltás 125.
 Perszejnő 190.
 Péter v. 152.
 Pesti Máté t. 179, 189.
 Pestus pusztítása 137.
 Petneházy 64, 74.
 Petrides tót pap és medikus 72.
 Petróczy István 38, 62.
 Piacbírák tiszte 94.
 Piaczi árak 81, 140–143, — rendtartás
 174–177.
 Pilissy 55.
 Piri basa deftere 6, 8.
 Piskoltskai 41.
 Pocsaj f. 14, 37, —i berek 61, — hid 31.
 Pongrácz kurucz főember 62.
 Polgárok engedelmessége 27.
 Porcozói értéke 81, 83, — szedése 150–153.
 Porta-pénz 7, —i utak 119.
 Posony v. taksája 129, —i katasztrófa 16.
 Postaföld 118–120.
 Pósházi János prof. 52.
 Pósalaki János t. 81, 88, 89, — István
 t. 57, 65, 88, 87, 119.
 Pusztabírák tiszte 94, — számadásai 114.
 Puszták bére 35, — jövedelmei 180–187,
 — tizedmentessége 8.
 Püspöki hegyek 31, — ember szőlője
 34, — emberek 155.
 Praeceptorok 102.
 *Professorok fizetése 101.
 Progressiv adózás 145.
 Prókátorok díjazása 96.
 Rác Dobri 120, — István 48.
 Radnóti vára 171.
 Rákóczi György I. fej. 11, 123, — II. 135,
 — Ferencz I. 52, 191.
 Rektor fizetése 101.
 Rendkívüli adók 153–154, — bevételek
 191–192.
 Rhedei Ferencz 190.
 Robotolások szultán és basák szolgálata-
 ban 27.
 Rosnyai János nyomdász 107.
 Salagvárdák 98, 108, 109.
 Saponare 86.

Sámson f. 128, — i foldek 89, — jobbágys 182.
 Sátrándi Dániel t. 43, 88.
 Sárospataki kántor 52.
 Segélyek 105.
 Semsey kapitány 72.
 Sennyei urfi 38, 62.
 Serbírák tiszte 94.
 Sermérés 112, — jövedelmei 169—170.
 Seres Pál 29.
 Serédi Benedek 48, 155.
 Serényi gróf 72, 86.
 Sertestenyésztes 132.
 Sobicski János 48, — lengyelei 63.
 Solári Viktor gr. 73.
 Soma p. 128.
 Somlyó v. 120, — i börtön 46, — confoederatio 60, — i kapitány 77, — i vásáro 177.
 Sopron v. lakásja 129, — i országgyűlés 85, — vm. 82.
 Spánka 53, 54, 57.
 Spork generalis 52, 72.
 Stahrenberg gr. 87.
 Stépan Ferenc 49.
 Strassoldo generalis 3, 38, 57, 62, 72, 78, 85, 120, 130, — Debreczenben 54.
 Sulyok Borbála Barakonyiné 116.
 Summa adó 7.
 Schaffenberg gr. 58.
 Schmidt generalis 54, 55, 120.
 Scholabeli kamarák 122.
 Schulz generalis 73.
Szabó András t. 17, — Sadu István t. 85, — Kelemen t. 79.
 Szabolcs vm. 4, — gyűlései 84.
 Szakasztott summa 9.
 Szalad ser 169.
 Szalarije kezelés 31.
 Szalanczi Ferenc 155.
 Szalonta v. 60.
 Szaniszlai erdő 26, — emberek 41.
 Szántai Mihály pred. 101.
 Szapolyai János fej. 11.
 Szarhorák 7, 27.
 Szarvasmarhatenyésztés 132.
 Szatmár v. 68, 120, 177, — i ácsok 26, — labanczok 70, — zaklatások 68, — várpáncsok 86, — vm. 38.

Szatmár vmegyei menekülők 138, — vidéke 74.
 Szatmári István 112.
 Szeben (Nagy) v. 113.
 Szegedi szandák 7, — vásár 39, 173, — i szekerek 172.
 Szegény diákok segítése 102.
 Szegény ügy 103.
 Szegszárd v. 40.
 Szejdi basa 56, 57, 154.
 Székírák tiszte 94.
 Székely László 48.
 Székelyhid vára 45, — lerontása 49, — i háborúkatok 67, — őrség 46.
 Szevci Pál pred. 101.
 Szencsér István t. 71.
 Szentesi János t. 66, 118.
 Szentgellérhegyi lábor 87.
 Szentgyörgy p. 36, 116, 128, — foldek 180.
 Szentimrei bors gazdák 35, — hegyek 31, — szőlők 34.
 Szentjobb vára 77, — i pálosok 123.
 Szentkereszt p. 8, 128.
 Szentmárton utca (Váradon) 26.
 Szentmihály f. 152.
 Szepes p. 36, 128, — i dézma 113, — föld 182, 188, — kamara 85.
 Szép Péter 39, 134.
 Szerződött adó 7, 143, 149.
 Szeszuvar basa 26.
 Szilagetyháza p. 128.
 Szilgyártó Miklós 19.
 Sziksgyűjtés 186—187.
 Szilágyi Márton prof. 101, 103, — Takács Mihály t. 60.
 Szilvási Bálint 178.
 Szinán basa 21, 22, 120.
 Szinyi Gábor 62, 64.
 Szirmai Péter 62, 65.
 Szoboszló v. 59, 61, 65, 66, 152, — (Kis) 128.
 Szóláth András 116, — István 116, — Ferenc 116.
 Szolgák 98.
 Szolnok vára 12, 16, 17, 25, 26, 36, 49, — eleste 3, — építése 26, — visszavétele 27, — i háza Debreczennek 25, — i hid bontság 26, — i hid fenntartása 24, — i hidpénz 40, — i kádi 10.

Szovát f. 59, 128, — i foldek 89, — i jobbágys 100, 182.
 Szuhai Becek 53.
 Szulejman hadjárata 3, — rendeleto 41.
 Szűcs György t. 85, 86, — Bálint 43, — János 60.
 Szőlő-dezma 35, — béradó 32, — müvelés 130.
 Tábóri pénz 12, 15.
 Takács István t. 19.
 Talpafaradsága 20.
 Tálai plébános 54.
 Tamás deák 39.
 Tanács szervezete 92.
 Tanitók fizetése 101.
 Tarczali Pál akadémikus 103.
 Tar Kata háza 178.
 Tatarhad 13, — sarcz 1690. évi 18.
 Tégla f. 152.
 Telegd (Mező) 152.
 Teleki Mihály 38, 48.
 Temesvár 44, — eleste 3.
 Temetők 123.
 Timár birtok 31.
 Tisza István 135.
 Tiszabébi István t. 84.
 Tiszalók f. 53.
 Tiszapolgár v. 53.
 Tized és kilenczed 182, — váltság 32.
 Tizedesek 96.
 Tizhárgazdák 97, 98.
 Tokaj vára 38, 55, 60, 70, 72, 152, — i harminczados 64, — németek 70.
 Toldi György 117.
 Tolnai János t. 35, — ház 179.
 Thornai P. István püspök 161.
 Tóth István t. 86.
 Thököly Imre 3, 16, 38, 59, 62, 63, 65, 66, 120, — a bujdosók élén 58, — Debreczenben 61, 62, — ellen felkelnek a debreczeniek 65, — viszálya Debreczennek 59, — Sebestyén 62.
 Tó téti János nyomdász 107.
 Török István (enyngi) 46.
 Török gögic 43, — kodvezmények 37.
 Törvénykező 10.
 Törvénykezési adó 11.
 Tur (Mező) 11, 14, 39, 40, 61, 73.
 Tur Nagy Kata 189.

Turelmi adó 157.
 Tüzvész 1681-ben 29.
 Ubris Pál 65.
 Udvari Jakab 157, — háza 178.
 Ujbolyi szekerek 172.
 Ujvár (Ersék) elemezése 18.
 Ujváros (Balmaz) 143, 152, — i emberek 43, — templom 105.
 Urrode p. 89, 128.
 Utcaszer 96, 159—160.
 Utzaháza 179.
 Utiköltségek 119.
 Ügyvédek 95.
 Zákány kurucz 55.
 Zám p. 36, 116, — i praedium 69, — helysége 133.
 Záró számadások 1676—1682-ről 195—197.
 Zelemér p. 116, 128.
 Ziamet 31.
 Zilahai vásáro 177.
 Zólyomi Miklós 190.
 Zrínyi Ilona 16, 61, — Péter 52.
 Zsigmond király 117.
 Vagabundusok adaja 143.
 Vác v. 121, — i romlás 17.
 Váci András szoboszlai pap 143, — Mátyás diák 166.
 Vajda László 85.
 Vákbormérés 166.
 Vámmenteségek 39.
 Vámsók 170—174.
 Varga György t. 71, 85.
 Varsányi Mihály 39.
 Várad 7, 14, 22, 27, 36, 38, 65, 66, 83, 120, 143, 159, 165, — ostroma 82, 138, — megzallása 106, — tartománya 7, 32, — védői 6, — i Aranyosbástya 135, — i hasa jégverme, — felvonó kapu 28, — i háza Debreczennek 25, 178, 179, — i kádi 11, — i kollegium 101, 122, — i meszet építése 28, — i palánk 28, 160, — i polgárok 41, — i szandák 10, — i tartomány hűbértelkesei 33, — i zendülés 18, — i vár építése 28, 29, — i vár őrsége 46.
 Városgazdai tisztség 95.
 Város katonái 98.

Vasas Mihály t. 60.

Vasvári béke 6, 13.

Vásár- és helypénzek 170—174, — fel-
ügyelők tiszte 94, — pénzek 112—117,
— oltalma 39.

Vay Ádám 55.

Vecsei Péter t. 43, 65, 88, 101.

Vegyes bevételek 191—192, — kiadások
124—126.

Végh Mihály t. 60.

Verőce f. 17.

Vesselényi László 59, — Pál 48, 57,
58, 59.

Veszprém vm. 82.

Veteráni 83.

Vetési Sándor préd. 100.

Vidéki jobbágyok Debreczenben 40.

Vigkedvű Mihály b. 20, 22, 43, 120,
— ifj. 61, 124, — Pál 189, — Sámuel
153.

Vigvázók 98.

Visk v. 101.

